

ISSN 2616-406X

Національний університет «Одеська юридична академія»
Південно-український центр гендерних проблем

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПОЛІТИКИ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Заснований в 1997 р.

Випуск 72

Видавничий дім
«Гельветика»
2023

ISSN 2616-406X

National University "Odesa Law Academy"
South-Ukrainian Centre of Gender Problems

ACTUAL PROBLEMS OF POLITICS

COLLECTION OF SCIENTIFIC WORKS

Founded in 1997

Issue 72

Publishing house
«Helvetica»
2023

DOI <https://doi.org/10.32782/app.v72.2023>

Засновники:

Національний університет «Одеська юридична академія»,
Південно-український центр гендерних проблем

Головний редактор:

Кормич Людмила Іванівна, доктор історичних наук, професор, академік УАПН,
завідувач кафедри політичних теорій, Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса,
Україна, Заслужений діяч науки і техніки України, Researcher ID D-8560-2019, orcid.org/0000-0002-6417-8620.

Виконавчий редактор:

Краснопольська Тетяна Миколаївна, кандидат політичних наук, доцент,
Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, orcid.org/0000-0001-5936-5889.

Голова редакційної ради:

Ківалов Сергій Васильович, доктор юридичних наук, професор, Президент Національного університету
«Одеська юридична академія», академік НАПрН України, академік НАПН України, Заслужений юрист
України, Одеса, Україна, ResearcherID AAG-7107-2019, orcid.org/0000-0002-4651-1805.

Члени редакційної колегії:

Аверочкіна Тетяна Володимирівна, доктор юридичних наук, професор, старший науковий співробітник,
завідувач лабораторії кафедри морського та митного права, Національний університет
«Одеська юридична академія», Одеса, Україна, ResearcherID - L-6668-2018, orcid.org/0000-0003-0652-7658;

Афанасьєва Мар'яна Володимирівна, доктор юридичних наук, професор, Національний університет
«Одеська юридична академія», Одеса, Україна, Заслужений юрист України, ResearcherID - F-1141-2019,
orcid.org/0000-0003-0497-6759;

Вітман Костянтин Миколайович, доктор політичних наук, професор, Директор центру підготовки магістрів
публічної служби та професійних суддів Національного університету «Одеська юридична академія»,
Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, Заслужений працівник освіти
України, orcid.org/0000-0003-3586-9614;

Коваль Ігор Миколайович, доктор політичних наук, професор, академік УАПН, секретар Одеської міської
ради, Одеса, Україна, Заслужений діяч науки і техніки України, orcid.org/0000-0002-3192-5044;

Кормич Борис Анатолійович, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри морського
та митного права Національного університету «Одеська юридична академія», Одеса, Україна,
Заслужений юрист України, Researcher ID K-5883-2018, orcid.org/0000-0001-5948-5944;

Мамонтова Елла Вікторівна, доктор політичних наук, професор, Національний університет
«Одеська юридична академія», Одеса, Україна;

Наумкіна Світлана Михайлівна, доктор політичних наук, професор, академік УАПН, завідувач
кафедри політичних наук і права Південноукраїнського національного педагогічного університету
імені К. Д. Ушинського, Одеса, Україна, orcid.org/0000-0002-2268-5181;

Сіленко Алла Олексіївна, доктор політичних наук, професор, академік УАПН, професор кафедри філософії,
історії та політології, Одеський національний економічний університет, orcid.org/0000-0001-9420-0019;

Федотов Олексій Павлович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри морського
та митного права, Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, Україна,
orcid.org/0000-0001-7659-3023;

Харитонов Євген Олегович, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного права,
Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, Заслужений діяч науки
і техніки України, orcid.org/0000-0001-5521-0839;

Щедрова Галина Петрівна, доктор політичних наук, професор, член-кореспондент УАПН,
завідувач кафедри політології та міжнародних відносин,
Університет ім. Альфреда Нобеля, Дніпро, Україна, orcid.org/0000-0003-1884-0799;

Arkadiusz Adamczyk, габілітований доктор гуманітарних наук, професор,
Університет імені Яна Кохановського в Кельце, Польща, orcid.org/0000-0003-0561-0230;

Dudinsky Vladislav, доктор філософії, професор, Пряшівський університет у Пряшеві, Словачка Республіка;
Mirica Stefania-Cristina, доктор філософії, Університет «Dunarea de Jos», м. Галац, Румунія.

*Рекомендовано Вченою радою Національного університету «Одеська юридична академія»
(протокол № 12 від 19.10.2023)*

**Збірник «Актуальні проблеми політики» включено до Переліку наукових фахових видань України
категорії «Б» у галузі політичних та юридичних наук (052 «Політологія», 081 «Право») на підставі Наказу
Міністерства освіти та науки України № 409 від 17.03.2020 р. (додаток 1).**

**Збірник входить до наукометричних баз: Index Copernicus (Республіка Польща); Google Scholar; Scientific
Periodicals in National Library of Ukraine Vernadsky, Scientific Periodicals of Ukraine; eNUOLAIR – репозитарій
Національного університету «Одеська юридична академія».**

*Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com
від польської компанії Plagiat.pl.*

Свідоцтво про реєстрацію KB № 22189-12089ПР від 07.06.2016 р.

© Національний університет «Одеська юридична академія», 2023
© Південно-український центр гендерних проблем, 2023

Founders:

National University "Odesa Law Academy",
South-Ukrainian Centre of Gender Problems

Editor-In-Chief:

Kormych Liudmyla, Doctor of History, Professor, Academician of UAPS, Head of Department of Political Theories,
National University "Odesa Law Academy", Researcher ID D-8560-2019, orcid.org/0000-0002-6417-8620.

Assistant Editor:

Krasnopolskaya Tatyana, PhD in Political Science, Docent, Associate Professor of Department of Political Theories,
National University "Odesa Law Academy", orcid.org/0000-0001-5936-5889.

Head of Editorial Council:

Kivalov Sergiy, Doctor of Law, Professor, Academician of National Academy of Legal Sciences of Ukraine,
Academician of National Academy of Educational Sciences of Ukraine, President of National University
"Odesa Law Academy", ResearcherID - AAG-7107-2019, orcid.org/0000-0002-4651-1805.

Editorial Board Members:

Averochkina Tetyana, Doctor of Law, Senior Research Worker, Professor, Head of the Laboratory,
Department of Maritime and Customs Law, National University "Odesa Law Academy", ResearcherID
L-6668-2018, orcid.org/0000-0003-0652-7658;

Afanasieva Mariana, Doctor of Law, Professor, Department of Constitutional Law, National University
"Odesa Law Academy", ResearcherID - F-1141-2019, orcid.org/0000-0003-0497-6759;

Witman Konstantin, Doctor of Political Science, Professor, Professor of the Department, Dean of the Graduate
School of Public Service, National University "Odesa Law Academy" orcid.org/0000-0003-3586-9614;

Koval Ihor, Doctor of Political Sciences, Professor, Academician of UAPS, Secretary at Odesa City Council,
orcid.org/0000-0002-3192-5044;

Kormych Borys, Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Maritime and Customs Law
of National University "Odesa Law Academy", Researcher ID K-5883-2018, orcid.org/0000-0001-5948-5944;

Mamontova Ella, Doctor of Political Sciences, Professor, Professor of Department of Political Theories
of National University "Odesa Law Academy";

Naumkina Svitlana, Doctor of Political Sciences, Professor, Academician of UAPS, Head of Department
of Political Sciences and Law, K.D. Ushynskii South-Ukrainian National Pedagogical University
orcid.org/0000-0002-2268-5181;

Silenko Alla, Doctor of Political Sciences, Professor, Academician of UAPS, Professor at the Department
of Philosophy, History and Political Science, Odesa National Economic University, orcid.org/0000-0001-9420-0019;

Fedotov Oleksii, Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Maritime and Customs Law
of National University "Odesa Law Academy", orcid.org/0000-0001-7659-3023;

Kharytonov Evhen, Doctor of Law, Professor, Head of Department of Civil Law, National University
"Odesa Law Academy", orcid.org/0000-0001-5521-0839;

Shchedrova Halina, Doctor of Political Sciences, Professor, Head of Department of Political Science
and International Relations, Alfred Nobel University (Dnipro), orcid.org/0000-0003-1884-0799;

Arkadiusz Adamczyk, Doctor Hab. (Social Sciences), Professor, Jan Kochanowski University,
Kielce, Poland, orcid.org/0000-0003-0561-0230;

Dudinsky Vladislav, PhD, Professor, University of Presov, Slovak Republic;

Mirica Stefania-Cristina, PhD, "Dunarea de Jos" University of Galati, Romania;

*Recommended by the Academic Council National University "Odesa Law Academy"
(October 19, 2023, a minute No. 12)*

"Actual problems of politics" is included in the List of scientific professional publications of Ukraine of category "B" in the field of political and legal sciences (052 "Political Science", 081 "Law") based on the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 409 of 17.03.2020 (Annex 1).

Is included in the: Index Copernicus (Poland); Google Scholar; Scientific Periodicals in National Library of Ukraine Vernadskyi, Scientific Periodicals of Ukraine; eNUOLAIR – the repository of the National University "Odesa Law Academy".

*The articles were checked for plagiarism using the software StrikePlagiarism.com developed
by the Polish company Plagiat.pl.*

Certificate of registration KV № 22189-12089PR of 07.06.2016.

© National University "Odesa Law Academy", 2023
© South-Ukrainian Centre of Gender Problems, 2023

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ПРАВА ТА ПОЛІТИКИ

УДК 378.014.5

DOI <https://doi.org/10.32782/app.v72.2023.1>

С. В. Ківалов

orcid.org/0000-0002-4651-1805

доктор юридичних наук, професор,

академік НАПрН України, академік НАПН України, президент

Національного університету «Одеська юридична академія»

ФОРМУВАННЯ КАДРОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЗАКЛАДАМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ВІЙНИ

Державна політика України трансформується відповідно до викликів сучасності. В умовах військової агресії суспільні потреби у спеціалізованих працівниках зростають. Тому, кадровий потенціал з високим рівнем професіоналізму в сфері управління, права та політичних взаємовідносин потребує підсилення та оновлення, що вдало генерується системою вищої освіти, яка продовжує ефективно працювати в умовах підвищеної небезпеки.

Здобутки і перспективи освітнього процесу та підготовки кадрів стануть зрозумілі та оцінені при аналізі системи вищої освіти через п'ять, десять, двадцять п'ять років. В умовах демографічних змін, зацікавленості суспільства у розвитку знань і збагаченні індивідуальних можливостей стосовно професійної спеціалізації, виникає низка завдань щодо удосконалення освітнього процесу.

Для майбутнього української держави, її розвитку та відновлення якісні фахівці є невід'ємною складовою. Суспільно-політична доцільність та практична необхідність ефективних рішень формуються через працівників, які мають високий рівень науково-практичних знань та швидко реагують на проблеми викликів сучасності.

Загалом, система вищої освіти вдало адаптувалась до викликів ще до війни, оскільки пандемія коронавірусу змінила реалії формату звичної освіти. Разом з тим, комунікація та суспільна адаптація доповнюються новими формами за допомогою кіберпростору та можливостей соціальних мереж, що збільшує ефективність у спілкуванні та зменшує затрати в часі. Тому, виклики сьогодення трансформували структури освітньої системи, діяльність закладів вищої освіти та осучаснили методики забезпечення освітніх програм.

Разом з тим, важливим та актуальним завданням є збереження кадрового потенціалу професорсько-викладацького складу та формування покоління працівників сфери політико-правових відносин, готового до якісного усвідомлення реального стану політичної системи держави та пошуку ефективних форм її удосконалення.

Наукові дослідження розвитку системи вищої освіти щодо підвищення якості кадрового потенціалу актуалізується в умовах військового стану та активно розвивається як в Україні так і за її межами. Серед дослідників системи освіти у вітчизняній науці варто відзначити таких науковців як: О. Шаров, В. Карпуша, В. Сиченко, О. Шевченко, С. Рибкіна та інші.

Наявні наукові розробки щодо освіти в умовах війни свідчать про актуальність та затребуваність досліджень про кадровий потенціал як невід'ємний елемент розвитку української державності та системи органів управління. Тому аналіз існуючих видів загроз та проблем щодо системи вищої освіти, які збільшуються в умовах війни, є джерелом систе-

матизації знань та удосконалення діяльності системи освіти у формуванні якісного кадрового потенціалу.

Зокрема, метою даної статті є аналіз функцій системи вищої освіти щодо підготовки кваліфікованих фахівців та оцінка їх значення у післявоєнній відбудові української держави. Для досягнення мети поставлені такі завдання: розглянути цінність діяльності системи вищої освіти в умовах війни; проаналізувати потребу збереження професорсько-викладацького складу, як потенціалу для підготовки ефективних кадрів; проаналізувати цінність кадрового потенціалу фахівців у сфері державного управління; визначити можливі ефективні напрямки розвитку системи вищої освіти. При дослідженні означених питань використано цілий комплекс наукових методів, зокрема, системний метод, аналіз та синтез, історичний метод, прогностичний метод.

Виклики війни та коронавірусу значно вплинули на розвиток та вдосконалення системи освіти. Адже, вища освіта завжди діяла як вагомий фактор покращення культури та економіки, а найважливіше – розкривала людський потенціал. Проте, сьогодні на освітню діяльність впливають ряд негативних чинників, таких як: збільшення рівня вимушено-переміщених осіб – громадян України; руйнування закладів освіти внаслідок військових дій, що збільшує потреби на відновлення, а не на модернізацію; переміщення закладів освіти у безпечніші області, що потребує транспортування матеріально-технічної бази і професорсько-викладацького складу, а також самих здобувачів, які є основою для діяльності закладу вищої освіти.

Окрім того, щоденні збільшення постраждалих від військових дій впливають на психоемоційний стан усіх громадян, в тому числі учасників освітнього процесу. Не вирішеними залишилися деякі проблеми освіти, котрі виникли ще до епідемії COVID-19 та повномасштабних воєнних дій, але на певний час залишаться і в післявоєнний період, тому їх усвідомлення сприятиме швидкому та ефективному подоланню у майбутньому.

Правова основа діяльності закладів вищої освіти побудована на Законі України «Про вищу освіту» (Закон України, 2014, ст. 2004) та «Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки», затвердженій розпорядженням Кабінету Міністрів України (Розпорядження, 2022), котрі визначають завдання модернізації вищої освіти як ключової ланки у формуванні кадрового потенціалу, в тому числі для системи управління у державі. Хоча ціннісна база для системи вищої освіти сформована ще на початку становлення української незалежності, проте вона залишається актуальною по теперішній час. Її головна ідея полягає в тому, що «Розбудова системи освіти, її докорінне реформування мають стати основою відтворення інтелектуального, духовного потенціалу народу; виходу вітчизняної науки, техніки і культури на світовий рівень; національного відродження, становлення державності та демократизації суспільства в Україні» (Державна національна програма, 1994).

Окрім чинного базового законодавства виникає потреба в постійному оновленні програм та норм, які стають актуальними для бажаючих стати здобувачами освіти в Україні. Серед останніх важливу роль відіграють особи з тимчасово окупованих територій як громадяни країни, які не можуть виконати усі умови для вступу у вищі навчальні заклади. Окрім того, виникає потреба зміни умов для громадян держави, які виїхали за кордон, проте бажають працювати та отримувати знання в Україні. І саме заклади вищої освіти можуть забезпечити правильні орієнтири для громадянської позиції та професійної стійкості в реалізації стратегій розвитку суспільства.

Стратегія щодо розвитку української держави складається з таких важливих елементів як: забезпечення національних інтересів та дотримання міжнародних зобов'язань, ратифікованих Україною, щодо «подолання дисбалансів в економічній, соціальній та екологічній сферах; побудова мирного та безпечного, соціально згуртованого суспільства з належним врядуванням та інклюзивними інституціями; забезпечення партнерської взаємодії органів державної влади, органів місцевого самоврядування, бізнесу, науки, освіти та організацій громадянського суспільства; високий рівень науки, освіти та охорони здоров'я» (Сиченко, 2022).

Для цього сучасна система управління потребує патріотично налаштованих фахівців з чіткою політичною позицією, для ефективної діяльності та суспільної результативності. Тому,

для отримання таких фахівців необхідна добре відпрацьована система взаємопов'язаних елементів у вищій освіті, котрі сприятимуть досягненню бажаного результату.

У зв'язку з цим, важливою складовою у формуванні якісної вищої освіти є кадровий склад професорсько-викладацького корпусу, який надає освітні послуги кваліфіковано і спеціалізовано до сфери інтересів здобувачів. В умовах війни українські вчені відчували підтримку світу, багато викладачів змогли отримати гранти для вдосконалення сфери своїх інтересів за кордоном, отримали можливість обміну досвідом, проте дуже важливо для майбутнього країни збереження такого потенціалу для українських здобувачів та української держави. Бо вони здатні окреслити правильні орієнтири та ціннісні установки для здобувачів, які отримали велику травму війни, що є обов'язковою умовою в сучасних реаліях.

Відповідно до інформаційно-аналітичного звіту 2023 р. Міністерства освіти та науки України та Інституту освітньої аналітики щодо стану освіти і науки України в умовах війни «станом на 5 вересня 2021 р. налічувалося 445 367 педагогічних працівників, на 5 вересня 2022 р. – 402 793 особи. За даними місцевих органів управління у сфері освіти, у 2021/2022 н. р. за кордон виїхали майже 24 тис. педагогічних працівників, на сьогодні ця цифра зменшилася до близько 12 тис. осіб. Отже, спостерігається позитивна тенденція повернення педагогічних працівників додому» (Освіта і наука, 2023).

Такі статистичні дані, зазначені Міністерством освіти та науки України, демонструють потребу у зацікавленні та збереженні кадрового потенціалу працівників сфери освіти. І важливу роль в системі освіти відіграють саме викладачі вищих навчальних закладів, які займаються самовдосконаленням та професійним дослідженням проблемних сфер суспільства і розуміють потребу формування якісних спеціалістів для держави, яка знаходиться в стані кардинальних змін. Професорсько-викладацький склад сфери освіти – це еліта для будь-якої держави, яка формує суспільний потенціал, нові покоління для реалізації прогресу і досягнення балансу у суспільних відносинах та потребах.

Що ж до молодих вчених, то вони, нажаль, продовжують залишати сферу наукової діяльності. Так, за інформацією, що була зібрана МОН України, більш ніж 5 % молодих науковців, які працювали у ЗВО, змінили місце перебування й виїхали з території України до інших країн. Стосовно галузевих академій наук ситуація набула загрозливого характеру: змінили місце перебування й виїхали з території України до інших країн 43 % молодих науковців. (Освіта і наука, 2023).

Тому, потрібна зміна парадигми щодо ролі науково-педагогічних працівників, їх цінності та підтримки в економічному аспекті, оскільки оплата праці таких працівників зберігається на рівні професій сфер обслуговування. Така тенденція, в умовах збільшення можливостей в країнах-партнерах для науковців, може спричинити дефіцит працівників, які формують найцінніше – молоде покоління громадян, які мають відновлювати повосенню Україну.

Окрім того, варто звернути увагу на стан зменшення чисельності бажаючих навчатись в межах України. Тенденція щодо зменшення кількості осіб, які навчаються, відбувалась поступово з моменту становлення незалежної України. Цьому сприяли різні чинники, проте повномасштабне вторгнення агресора кардинально пришвидшило такі процеси. Так, «відповідно до інформації Державної служби статистики України, відбувається процес поступового скорочення кількості студентів, аспірантів і докторантів. На початок 1990–1991 н. р. в українських закладах вищої освіти навчалося 881 300 здобувачів вищої освіти. У 2007–2008 н. р. ця цифра досягла – 2 372 500 осіб, після чого почала поступово зменшуватися» (Сиченко, 2022).

Разом з тим, варто розуміти, що для здобувачів, які бажають вчитися за кордоном, сьогодні є чудові можливості та пільги в умовах війни, тому серед української молоді, що прагне навчатись, стають привабливими такі країни як: Польща, Великобританія, Німеччина, Сполучені Штати Америки, Чехія, Іспанія, Канада, Італія, Австрія, Франція. Основним пріоритетом є безкоштовне навчання в закладі освіти або досить низький рівень оплати, безкоштовні курси мови країни, яку обирають українські молоді громадяни. Окрім того, вектор вибору країни залежить від специфіки пріоритету сфери навчання, а також розвитку і активності української діаспори в окремих країнах.

Тому ключовими факторами щодо збереження кадрового потенціалу, підготовки молодих спеціалістів є доступ до освіти в усіх можливих формах, а також забезпечення якісних знань в обраній сфері інтересів здобувачів. Надання доступу до якісної вищої освіти усім бажаючим громадянам України, які знаходяться за межами держави, також формує базу на повернення фахівців.

Також важливо, що Міністерство освіти та науки України ставить собі за мету удосконалити цифрову освіту як інструмент збереження української молоді, що навчається. Разом з тим, акцентується увага на задоволенні бажання безпечної освіти здобувачів, котрі залишаються в Україні. Зокрема, наявність надійного укриття, в умовах війни є основою для безпечного навчання та зацікавлення українських абітурієнтів.

Війна змінює ціннісні пріоритети в освіті, як і в інших сферах суспільного життя, демонструє нові виклики та формує нові завдання. До основних орієнтирів у сфері вищої освіти варто віднести: облаштування місць для безпечного перебування в умовах повітряних загроз та організацію безпечного навчання для студентів; збільшення комп'ютерного обладнання для реалізації спілкування з бажаючими отримати українську освіту з-за кордону; збільшення грантової підтримки щодо окремих сфер досліджень, з метою реалізації наукового потенціалу у сучасних проблемних питаннях; швидка нормотворча реакція на виклики сучасності щодо вищої освіти та специфіки вступу абітурієнтів на перший та другий рівні вищої освіти.

Окрім цього, варто сконцентрувати увагу на післявоєнній освіті, її проблемах та викликах, які потрібно обговорювати ще до закінчення війни, з метою визначення стратегії дій. Так, експерти уже в умовах війни формують узагальнене бачення основних пріоритетів освіти після війни, а саме: «подолання викликів воєнних руйнувань, переосмислення та вироблення нового бачення ролі системи освіти загалом для забезпечення її всебічного розвитку, створення позитивних умов для трансформації мережі закладів освіти, яка відповідатиме соціальним та економічним потребам України; підвищення якості освіти, підтримка забезпечення інноваційного навчального та дослідницького середовища, посилення співпраці зі стейкхолдерами задля досягнення позитивних результатів для студентів і стейкхолдерів» (Rebuiding, 2022).

Така система пріоритетів вищої освіти досить реалістична та відповідає викликам сучасності. Важливе значення щодо збереження та вдосконалення системи вищої освіти мають саме спеціалісти, які зацікавлені у подальшому практичному застосуванні набутих знань, тому варто сконцентрувати увагу на правильний вибір спеціалізації у закладах освіти для кожного абітурієнта, оскільки в умовах зменшення кількості бажаючих отримати вищу освіту в закладах України, рівень конкурентності зменшується, а відповідно і зменшується бажання до самовдосконалення. А це може стати загрозою для управлінської системи в подальшому.

Тому, важливим елементом у вдосконаленні системи вищої освіти є власна відповідальність вищів та стремління кожного навчального закладу до розвитку та покращення. Для реалізації поставлених завдань доцільно надати більшу фінансову автономію університетам та удосконалити систему управління з метою подолання втрат у навчанні, які спричинені пандемією COVID-19 та збройною агресією РФ проти України.

У зв'язку з усім вищезазначеним варто наголосити, що заклади вищої освіти є важливою складовою у післявоєнній відбудові України, оскільки формують найважливіше для держави – кадровий ресурс. Війна в Україні продемонструвала, що завдяки згуртованому населенню можливо переломити будь-які плани та розрахунки агресора. Не зважаючи на військову агресію відбувається вдосконалення та розвиток можливостей усіх учасників освітнього процесу в Україні. Цифровізація освітнього процесу продемонструвала зручні форми для засвоєння освітнього матеріалу та перевірки рівня знань у здобувачів, відкрила можливості здійснення спеціалізованих напрямків досліджень та підвищення кваліфікації викладачів. Разом з тим, окреслились ряд суб'єктивних та об'єктивних викликів, які потрібно вирішувати в освітньому процесі для збереження як професорсько-викладацького контингенту, так і студентського корпусу.

Реакція на виклики матеріального та ціннісного характеру щодо вищої освіти є ознакою динамічного прогресу у переорієнтації пріоритетів та модернізації вищих закладів освіти. Це важливі і актуальні завдання і для держави, і для громадськості, бо саме в закладах вищої

освіти формують вектор освітньої політики держави зі стратегією, орієнтованою на повоєнні кроки цивілізаційного розвитку України та її євроінтеграцію.

Література

- Державна національна програма «Освіта» Україна XXI століття. Київ: Райдуга. 1994. 61 с.
- Закон України «Про вищу освіту». *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 37-38, ст.2004. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>
- Освіта і наука України в умовах воєнного стану. *Інформаційно-аналітичний збірник*. Міністерство освіти і науки України. Інститут освітньої аналітики. 2023. URL:<https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/serpneva-konferencia/2023/22.08.2023/Inform-analytic.zbirn-Osvita.v.umovah.voyennogo.stanu-vykl.rozv.povoyen.perspekt.22.08.2023.pdf>
- Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки» від 23 лютого 2022 р. № 286-р URL:<https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-shvalennya-strategiyi-rozvitku-vishchoyi-osviti-v-ukrayini-na-20222032-roki-286->
- Rebuilding Ukraine: Principles and Policies. Paris Report 1. Edited by Yu. Gorodnichenko, I. Sologub, B. W. di Mauro. CEPR Press, 2022. P.358. URL: https://cepr.org/system/files/publication-files/178114-paris_report_1_rebuilding_ukraine_principles_and_policies.pdf.
- Сиченко В.В., Шевченко О.О., Рибкіна С.О. Проблеми системи вищої освіти в Україні та шляхи їх вирішення в післявоєнний період. *Механізми публічного управління*. Том 33 (72) № 6 2022. URL: https://pubadm.vernadskyjournals.in.ua/journals/2022/6_2022/23.pdf

References

- Derzhavna natsionalna prohrama «Osvita» Ukraina XXI stolittia. [State national program «Education» Ukraine of the XXI century] (1994) Kyiv: Raiduha. 61 s.[in Ukrainian]
- Zakon Ukrainy (2014) «Pro vyshchu osvitu» [About higher education] Vidomosti Verkhovnoi Rady. № 37-38, st.2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> [in Ukrainian]
- Osvita i nauka Ukrainy v umovakh voiennoho stanu. [Education and science of Ukraine under martial law.](2023) Informatsiino-analitychnyi zbirnyk. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. Instytut osvitnoi analityky. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/serpneva-konferencia/2023/22.08.2023/Inform-analytic.zbirn-Osvita.v.umovah.voyennogo.stanu-vykl.rozv.povoyen.perspekt.22.08.2023.pdf> [inUkrainian]
- Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy (2022) «Pro skhvalennia Stratehii rozvytku vyshchoi osvity v Ukrainina 2022–2032 roky» [On the approval of the Strategy for the Development of Higher Education in Ukraine for 2022-2032] № 286-r URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-shvalennya-strategiyi-rozvitku-vishchoyi-osviti-v-ukrayini-na-20222032-roki-286-> [inUkrainian]
- Rebuilding Ukraine: Principles and Policies. Paris Report (2022) Edited by Yu. Gorodnichenko, I. Sologub, B. W. di Mauro. CEPR Press, 2022. P.358. URL: https://cepr.org/system/files/publication-files/178114-paris_report_1_rebuilding_ukraine_principles_and_policies.pdf. [inEnglish]
- Sychenko V.V., Shevchenko O.O., Rybkina S.O. (2022) Problemy systemy vyshchoi osvity v Ukraini ta shliakhy yikh vyrishennia v pisliavoienni period. [Problems of the system of higher education in Ukraine and ways to solve them in the post-war period] *Mekhanizmy publicnogo upravlinnia*. Tom 33 (72) № 6 2022. URL: https://pubadm.vernadskyjournals.in.ua/journals/2022/6_2022/23.pdf [in Ukrainian]

Анотація

Ківалов С. В. Формування кадрового потенціалу закладами вищої освіти в умовах війни. – Стаття.

Російське вторгнення в Україну стало найзначнішим збройним конфліктом у Європі XXI століття. Війна змусила всі сфери суспільного життя адаптуватися до нових реалій. Динамічні зміни в системі освіти та органах державного управління демонструють виклики, які в умовах війни ставатимуть все більш актуальними.

Турбулентність соціальної структури держави становить загрозу для суспільно-політичного розвитку. Але водночас вона є джерелом можливостей і трансформацій системи суспільно-політичних відносин. В умовах війни суспільство і держава в усіх сферах життєдіяльності консолідуються у пріоритеті безпеки та захисту молодого покоління, яке має розвивати всі напрямки повоєнного функціонування держави на українських землях. Для ефективного використання таких можливостей молодь потребує формування базових знань з менеджменту, права, традицій, культурних цінностей.

Сучасна українська держава в умовах свого демократичного переходу переживає різні кризові етапи та потребує підвищення освітнього потенціалу сучасної молоді. Трансформація державних установ вимагає актуалізації академічної спеціалізації працівників. Хоча, наприклад, правоохоронні органи

чи суди висувають специфічні вимоги до своїх працівників, система державного управління в цілому та спеціалізована підготовка управлінських кадрів для країни, яка перебуває у стані війни, є основною потребою.

Тому викликом для сучасної системи освіти є залучення молодих громадян України до нової освітньої парадигми, яка формується в українській державі. Реалізація мети стикається з численними перешкодами та викликами, але єдиний можливий шлях – це забезпечити найкращі стандарти вищої освіти. Тільки освічені громадяни можуть гарантувати післявоєнну відбудову та сталий розвиток України.

Ключові слова: освіта, воєнний стан, кадровий потенціал, державне управління.

Summary

Kivalov S. V. Formation of personnel potential by institutions of higher education in conditions of war. – Article.

The Russian invasion of Ukraine became the most significant armed conflict in 21st-century Europe. The war forced all spheres of social life to adapt to new realities. Dynamic changes in the education system and public administration bodies demonstrate challenges that will increase in relevance as the war progresses.

The turbulence of the state's social structure is a danger to socio-political development. Still, at the same time, it is a source of opportunities and transformations for the system of socio-political relations. In the conditions of war, society and the state in all spheres of life are consolidated in the priority of safety and protection of the young generation of Ukrainians, who must develop all areas of the post-war functioning of the state on Ukrainian lands. To effectively use such opportunities, the young generation of Ukrainians needs the formation of basic knowledge in management, law, traditions, and cultural values.

The modern Ukrainian state, in the conditions of its democratic transition, is going through various crisis phases and needs to increase the educational potential of contemporary youth. The transformation of public institutions demands the actualization of the academic specialization of employees. Although law enforcement agencies and courts create specific demands, a system of public administration and their specialized training for a country at war is a basic need.

Therefore, the challenge for the modern education system is the involvement of young Ukrainian citizens in the new educational paradigm emerging in the Ukrainian state. The implementation of the goal faces numerous obstacles and challenges, but the only possible way is to provide the best higher education standards. Only educated Ukrainians can ensure the after-war rebuilding and sustainable development of Ukraine.

Key words: education, martial law, personnel potential, public administration.

І. П. Андрусяк

orcid.org/0000-0001-6887-0510

кандидат юридичних наук, доцент,

*доцент кафедри теорії права і конституціоналізму
Національного університету «Львівська політехніка»*

СЕКСУАЛЬНЕ НАСИЛЬСТВО ЯК ВИД ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА: АКТИВІЗАЦІЯ ПРАВОВИХ АСПЕКТІВ

Постановка проблеми. Домашнє насильство є серйозною й актуальною проблемою сучасного суспільства. Це негативне явище виявляється умисних діях одного члена сім'ї проти іншого, що має агресивний характер. Це може включати фізичне, психологічне чи економічне насильство, таке як побиття, загрози, образи, контроль над фінансами тощо. Члени сім'ї, особливо жінки та діти, стають жертвами насильства, тому проблема домашнього насильства актуальна не тільки для дорослих, але й для дітей, які можуть стати свідками або жертвами цього страшного явища. Поряд з цим може мати інтимний характер та входити у групу сексуального насильства.

Відповідно до визначення Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульської конвенції) (Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція), 2011), домашнє насильство означає всі акти фізичного, сексуального, психологічного характеру чи економічне насильство, яке відбувається в сім'ї чи між колишнім чи нинішнім подружжям або партнерами, незалежно від того, чи живе або проживав злочинець разом із жертвою.

Домашнє насильство порушує основні права та свободи особистості, поглиблює соціальні проблеми й має негативний вплив на фізичне та психічне здоров'я потерпілих. Прояви домашнього насильства відкрито порушують сферу гуманізації суспільної реальності, зазіхаючи на природні права людини – на життя, свободу та безпеку особистості, особливо ставлячи під загрозу фізичну та емоційну недоторканності жертв насильства. Більше того, часто це призводить до обмеження свободи вибору та самовизначення, або навіть до втрати контролю над власним життям.

Сексуальне насильство є серйозним та травматичним соціальним явищем, що передбачає умисні дії сексуального характеру, спрямовані проти особи без її згоди або проти її волі. Загалом може включати фізичну сексуальну агресію, зґвалтування або інші форми сексуального насильства. Сексуальне насильство має серйозні слідки для жертв. Особи, які стали свідками або потерпілими від сексуального насильства, можуть відчувати фізичну, емоційну та психологічну травму, загалом призводять до проблем з психічним здоров'ям, включаючи депресію, тривожність і посттравматичний стресовий синдром. За статистикою американських експертів 94% жертв зґвалтування повідомили про симптоми посттравматичного стресового розладу відразу після нападу, тоді як майже 33% жертв зґвалтування повідомили про посттравматичний стресовий розлад протягом усього життя (Franklin, Garza, Goodson, Bouffard, 2020).

Отож загалом домашнє насильство є складною проблемою, особливості їх прояву, форми насильства потребують окремого наукового аналізу, зокрема сексуальне насильство, оскільки саме така форма відмічається особливою латентністю.

Стан дослідження теми. Проблема домашнього насильства є актуальною для всіх суспільств, тому окремі аспекти причин поширення, гендерної нерівності як фактору домашнього насильства, дотримання прав і свобод людини як принципу діяльності органів публічної влади досліджували представники національної та іноземної школи права. Зокрема питання аналізували представники теоретичної юриспруденції, конституційного та особливо кримінального права, зокрема І. Хомишин, І. Жаровська, Ф. В. Веніславський, С. П. Погреб-

няка, Н. П. Бортник, А. А. Вознюк та інші. Активно питання формування причин домашнього насильства розглядали представники іноземної школи права: С. А. Franklin, А. D. Garza, А. Goodson, L. A. Bouffard та інші.

Однак існує ряд невирішених наукових та практичних питань, що потребують додаткового аналізу, серед яких особливої уваги потребує аналіз сексуального насильства як особливої форми домашнього насильства.

Метою статті є теоретико-правовий аналіз сексуального насильства як вид домашнього насильства та негативного соціального явища.

Виклад основних положень. Спочатку визначимося з понятійно-категоріальним апаратом. Сексуальне насильство – це форма фізичного та психологічного насильства, в якій сексуальні дії або примусові сексуальні контакти містяться без згоди або проти волі однієї зі сторін. Це може включати в себе широкий спектр дій, від невідповідних коментарів та непристойних жартів до фізичних нападів та звалтувань.

Якщо статевий акт відбувається без згоди, це вважається сексуальним насильством, навіть якщо це відбувається між людьми, які мали статеві стосунки за згодою в інший час до або після нападу. Сексуальне насильство може передбачати використання погроз або сили для примусу до сексуального контакту.

Ст. 36 Стамбульської Конвенції визначає, що сексуальне насильство загалом слід позиціонувати через необхідність криміналізації таких форми умисної поведінки: а) здійснення, без згоди, вагінального, анального або орального проникнення сексуального характеру в тіло іншої особи з використанням будь-якої частини тіла або предмета; б) здійснення, без згоди, інших актів сексуального характеру з особою; с) примушування іншої особи до здійснення, без згоди, актів сексуального характеру з третьою особою. Однак слід розуміти, що перелік є невичерпним. Загалом сексуальне насильство включало будь-який тип насильства сексуального характеру, включаючи оральне, вагінальне або анальне проникнення; обмацування; або будь-які небажані сексуальні дотики до частин тіла (Muldoon, Denize, Talarico, R. et al., 2021).

Наслідки сексуального домашнього насильства є дуже серйозними для жертви, оскільки результатом такої форми можуть стати фізичні травми, психологічні проблеми, соціальна ізоляція, втрата роботи, фінансові труднощі і навіть смерть. Багато жертв також заражаються інфекціями, що передаються статевим шляхом, і мають проблеми під час вагітності.

Слід акцентувати увагу, що сексуальне насильство характеризується, на нашу думку, наступними особливостями як форма домашнього насильства.

По-перше, широке розповсюдження такої девіантної поведінки, особливо з боку інтимного партнера. Кожна п'ята жінка стикалася зі звалтуванням, спричиненим наркотиками/алкоголем, спробою або звалтуванням, і більше третини жінок зазнавали різноманітних форм насильства з боку інтимного партнера (Smith, Zhang, Basile, Merrick, Wang, Kresnow, Chen, 2018). Науковці аналізуючи дані пацієнтів в американських лікарнях, що зверталися за медичною допомогою, вказували, що найпоширенішим нападником був інтимний партнер (51,43%), а місцем нападу найчастіше був будинок нападника (40,00%) та будинок пацієнта (31,43%).

По-друге, здебільшого жертвами домашнього насильства є жінки дітородного віку. Близько 95% людей, які звертаються за медичною допомогою через домашнє насильство, – жінки. Іноземні дослідники приводять аналітичні дані за вибіркою багатьох країн Європи, який вказує, що середній вік жертв сексуального насильства становив 25 років, і 88,57% були жінками. Однак ми не можемо вказувати, що тільки жінки є жертвами, хоча безумовно саме гендерні стереотипи щодо них розповсюджують це явище. Незважаючи на те, що рівень сексуального та домашнього насильства серед чоловіків нижчий, ніж у жінок, згідно з даними Центрів з контролю та профілактики захворювань, приблизно 2,6% чоловіків повідомили про спробу або завершену жертву звалтування та майже 10,9% чоловіків повідомили про насильство, скоєне інтимним партнером (Smith, Zhang, Basile, Merrick, Wang, Kresnow, Chen, 2018).

По-третє. Наукою й практикою юридичної науки проаналізовані чинники, що впливають на поширення домашнього насильства. Загалом до них відносять економічні проблеми, культурні звичаї, стрес, зловживання психоактивними речовинами, насильства в сім'ї, особистісні

проблеми, брак освіти, фактори, що стосуються жінки, розпад шлюбу, низький рівень особистої моралі, провокація жертви тощо. Загалом ці причини провокують всі форми домашнього насильства, проте для сексуального основними причинами є схильність до насильства в цілому, психічне здоров'я та/або емоційні проблеми правопорушника. Наприклад, економічний чинник який завжди виокремлювався з перших не має суттєвого впливу: національне дослідження домашнього насильства щодо жінок у Туреччині показали, що економічно активні жінки мають подібний, якщо не вищий ризик зазнати домашнього сексуального насильства, ніж неактивні жінки в Туреччині, а також в інших країнах, що розвиваються (Greulich, Dasré, 2022).

По-четверте, латентний характер характерний для будь якої форми домашнього насильства, але для сексуального насильства скритість особливо поширена. Про категорію таких злочинів часто не інформуються правоохоронні органи. У 2016 році тільки половина (49%) випадків домашнього насильства та менше однієї чверті (23%) випадків зґвалтування та сексуального насильства були офіційно повідомлені правоохоронним органам (Morgan, Kena, 2017).

Проблема латентності останнім часом має суттєвий характер. Вказане зумовлено обставинами соціально-публічного значення. Пандемічна загроза, яку людство переживало протягом практично трьох років спричинило об'єктивні підстави неможливості повідомити про факт домашнього насильства через заходи соціальної ізоляції. Gosangi B, Park H, Thomas R, у своїх дослідженнях виявили загальне зменшення випадків насильства з боку інтимного партнера під час пандемії, однак травми були більш серйозними (Gosangi, Park, Thomas, 2020). Загалом кількість випадків звернення за медичною допомогою щодо сексуального насильства зменшилася на 53,49%, а випадків фізичного насильства – на 48,45%. Мотивується це тим, що постраждалі можуть не звертатися через страх заразитися COVID-19 або можуть відчувати, що їхні проблеми не настільки важливі, щоб звертатися за допомогою, і, можливо, не хочуть «обтяжувати» і без того перевантажену систему охорони здоров'я (Muldoon, Denize, Talarico, 2021). І останнє характерне тож до сучасного періоду війни. Жертви сексуального насильства вважають свою інтимну проблему менш вагомшою ніж питання військово-політичного, державного значення, коли органи охорони здоров'я акцентовані за збереженні життя та здоров'я військових та жертв військового конфлікту з числа цивільних осіб.

Ще однією правовою проблемою доступності всіх інституційних, медичних та правоохоронних засобів. Стаття 25 Стамбульської конференції присвяченв підтримці жертв сексуального насильства, де унормовано, що «сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення створення відповідних легкодоступних консультативних центрів допомоги жертвам зґвалтування або сексуального насильства в достатній кількості для забезпечення медичної та судово-медичної експертизи, підтримки у випадку травм і надання консультацій жертвам» (Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами, 2011).

Виконати це зобов'язання з об'єктивних причин держава не завжди може. Під час кризових ситуацій, на арені активних військових дій жертвам сексуального насильства не може бути надана належна правова та інша допомога.

В період пандемії та війни багато медичних установ почали пропонувати послуги дистанційно, але особисті візити є критично важливими для випадків сексуального насильства та домашнього насильства, пов'язаних із лікуванням тілесних ушкоджень (наприклад, переломів, рваних ран, удушення), постконтактної профілактики ВІЛ, або збір судово-медичних доказів (Sexual Assault Evidence Kit, також відомий як «набір для зґвалтування») для тих, хто бажає подати позов (Muldoon, Drumm, Leach, Heimerl, Sampsel, 2018). Більша залежність від дистанційного догляду також може становити ризик для тих, хто живе з партнерами, які безпосередньо вчиняють сексуальні насильницькі дії, оскільки вони можуть не мати безпечного місця для дистанційної консультації з постачальником послуг.

Отож вагомим аспектом протидії сексуальному насильству є ефективність роботи органів публічної влади та органів охорони здоров'я.

Прийнятним з цього погляду є досвід США, де пацієнтів зараховують до Програми протидії сексуальному насильству та домашньому насильству, якщо вони самі повідомляють

про себе або якщо персонал ідентифікує їх як жертв сексуального насильства чи домашнього насильства (за клінічною оцінкою фахівці вважають, що вони можуть належити до осіб що пережили сексуальне насильство, домашнє насильство або фізичний напад з боку інтимного партнера чи іншої особи). Програма протидії сексуальному насильству та домашньому насильству пропонує цілодобову медичну допомогу особам віком від 16 років, включаючи всіх жінок, чоловіків, трансгендерів і осіб, які не мають бінарної статі. Екстрена допомога включає оцінку травми, документація та лікування; аналіз на інфекції, що передаються статевим шляхом; екстрена контрацепція та тест на вагітність; постконтактна профілактика ВІЛ; щеплення від гепатиту В, гепатиту А, вірусу папіломи людини; судово-медична фотодокументація тілесних ушкоджень; збір/зберігання комплекту доказів сексуального насильства; кризове консультування; оцінка ризиків/загроз і планування безпеки. детального реєстру всіх пацієнтів, яких спостерігали в програмі сексуального насильства та домашнього насильства.

Імплементация позитивного досвіду полягає не тільки в медичному огляді пацієнтів, але й в їх належній морально-психологічній підтримці. Суттєво для наших суспільно-політичних особливостей є те, що описана програма вважається екстреною і не припиняється під час кризових політичних явищ як то пандемічні загрози, карантинні обмеження чи військові дії.

Висновки. Сексуальне насильство виступає формою домашнього насильства, що може мати як фізичний, психологічний та інтимний вияв насильства, в якій сексуальні дії або примусові сексуальні контакти здійснюються без згоди або проти волі однієї зі сторін.

Визначено, що сексуальне насильство як форма домашнього насильства має наступні характерні особливості прояву: широке розповсюдження такої девіантної поведінки, особливо з боку інтимного партнера; здебільшого жертвами домашнього насильства є жінки дітородного віку; для сексуального насильства основними причинами є схильність до насильства в цілому, психічне здоров'я та/або емоційні проблеми правопорушника; високий латентний характер.

Література

- Franklin C. A., Garza A. D., Goodson A., Bouffard L. A. Police Perceptions of Crime Victim Behaviors: A Trend Analysis Exploring Mandatory Training and Knowledge of Sexual and Domestic Violence Survivors' Trauma Responses. *Crime & Delinquency*, 2020 Vol. 66(8), P. 1055–1086. <https://doi.org/10.1177/001128719845148>
- Gosangi B, Park H, Thomas R, et al. Exacerbation of physical intimate partner violence during COVID-19 lockdown. *Radiology*. 2020:202866. <https://doi.org/10.1148/radiol.2020202866>.
- Greulich A., Dasré A. The association between women's economic participation and physical and/or sexual domestic violence against women: A case study for Turkey. *PLoS ONE* 2022. Vol. 17(11): e0273440. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0273440>
- Morgan R., Kena G. National Crime Victimization Survey – Criminal victimization (NCJ 251150). Washington, DC: Bureau of Justice Statistics, U.S. Department of Justice. 2017.
- Muldoon K.A., Denize K.M., Talarico R. et al. COVID-19 pandemic and violence: rising risks and decreasing urgent care-seeking for sexual assault and domestic violence survivors. *BMC Med* 2021. Vol. 19, 20. <https://doi.org/10.1186/s12916-020-01897-z>
- Muldoon K.A., Drumm A., Leach T., Heimerl M., Sampsel K. Achieving just outcomes: forensic evidence collection in emergency department sexual assault cases. *Emerg Med J*. 2018. Vol.35 P. 23–30. <https://doi.org/10.1136/emered-2018-207485>
- Smith S. G., Zhang X., Basile K. C., Merrick M. T., Wang J., Kresnow M., Chen J. The National Intimate Partner and Sexual Violence Survey (NISVS): 2015 data brief—Updated release. Atlanta, GA: National Center for Injury Prevention and Control, Centers for Disease Control and Prevention. 2018.
- Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція): документ Ради Європи від 11.05.2011 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text

References

- Franklin C. A., Garza A. D., Goodson A., Bouffard L. A. (2020). Police Perceptions of Crime Victim Behaviors: A Trend Analysis Exploring Mandatory Training and Knowledge of Sexual and Domestic Violence Survivors' Trauma Responses. *Crime & Delinquency*, 66(8), 1055–1086. <https://doi.org/10.1177/001128719845148>[in English]

- Gosangi B., Park H., Thomas R., et al. (2020) Exacerbation of physical intimate partner violence during COVID-19 lockdown. *Radiology*:202866. <https://doi.org/10.1148/radiol.2020202866>. [in English]
- Greulich A., Dasré A. (2022) The association between women's economic participation and physical and/or sexual domestic violence against women: A case study for Turkey. *PLoS ONE* 17(11): e0273440. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0273440>[in English]
- Morgan R., Kena G. (2017). National Crime Victimization Survey—Criminal victimization (NCJ 251150). Washington, DC: Bureau of Justice Statistics, U.S. Department of Justice. [in English]
- Muldoon K.A., Denize K.M., Talarico R. et al. (2021) COVID-19 pandemic and violence: rising risks and decreasing urgent care-seeking for sexual assault and domestic violence survivors. *BMC Med* 19, 20 <https://doi.org/10.1186/s12916-020-01897-z>[in English]
- Muldoon K.A., Drumm A., Leach T., Heimerl M., Sampsel K. (2018) Achieving just outcomes: forensic evidence collection in emergency department sexual assault cases. *Emerg Med J.* 35(S1):S23–30. <https://doi.org/10.1136/emered-2018-207485>[in English]
- Smith S. G., Zhang X., Basile K. C., Merrick M. T., Wang J., Kresnow M., Chen J. (2018). The National Intimate Partner and Sexual Violence Survey (NISVS): 2015 data brief—Updated release. Atlanta, GA: National Center for Injury Prevention and Control, Centers for Disease Control and Prevention. [in English]
- Konventsiiia Rady Yevropy pro zapobihannia nasylstvu stosovno zhinok i domashnomu nasylstvu ta borotbu iz tsymy yavyschamy: mizhnarodnyi dokument Rady Yevropy vid 11.05.2011 Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text [in Ukraine]

Анотація

Андрусіак І. П. Сексуальне насильство як вид домашнього насильства: активізація правових аспектів. – Стаття.

У статті проведено теоретико-правовий аналіз сексуального насильства як виду домашнього насильства та негативного соціального явища.

Вказано, що сексуальне насильство виступає формою домашнього насильства, що може мати як фізичний, психологічний та інтимний вияв насильства, в якій сексуальні дії або примусові сексуальні контакти здійснюються без згоди або проти волі однієї зі сторін.

Узагальнено, що наслідки сексуального домашнього насильства є дуже серйозними для жертви, оскільки результатом такої форми можуть стати фізичні травми, психологічні проблеми, соціальна ізоляція, втрата роботи, фінансові труднощі, заражаються інфекціями, що передаються статевим шляхом, проблеми під час вагітності, смерть.

Визначено, що сексуальне насильство як форма домашнього насильства має наступні характерні особливості прояву: широке розповсюдження такої девіантної поведінки, особливо з боку інтимного партнера; здебільшого жертвами домашнього насильства є жінки дітородного віку; для сексуального основними причинами є схильність до насильства в цілому, психічне здоров'я та/або емоційні проблеми правопорушника; високий латентний характер.

Акцентовано, що в період пандемії та війни багато медичних установ почали пропонувати послуги дистанційно, але особисті візити є критично важливими для випадків сексуального насильства та домашнього насильства, пов'язаних із лікуванням тілесних ушкоджень, постконтактної профілактики ВІЛ, або збору судово-медичних доказів. Також правовою проблемою України є доступність всіх інституційних, медичних та правоохоронних засобів.

Запропоновано імплементувати в національну правову практику позитивний досвід США щодо впровадження Програми протидії сексуальному насильству та домашньому насильству для пацієнтів, котрі самі повідомляють про себе або якщо персонал ідентифікує їх як жертв сексуального насильства чи домашнього насильства.

Ключові слова: домашнє насильство, сексуальне насильство, військовий стан, допомога жертвам, порівняльний аналіз, характерні риси, теоретико-правові аспекти.

Summary

Andrusiak I. P. Sexual violence as a type of domestic violence: activation of legal aspects. – Article.

The article provides a theoretical and legal analysis of sexual violence as a type of domestic violence and a negative social phenomenon.

It is indicated that sexual violence is a form of domestic violence, which can be a physical, psychological and intimate manifestation of violence, in which sexual acts or forced sexual contacts are carried out without consent or against the will of one of the parties.

It is summarized that the consequences of sexual domestic violence are very serious for the victim, as the result of this form can be physical injuries, psychological problems, social isolation, loss of work, financial difficulties, contracting sexually transmitted infections, problems during pregnancy, death.

It was determined that sexual violence as a form of domestic violence has the following characteristic features of manifestation: wide distribution of such deviant behavior, especially on the part of an intimate partner; mostly victims of domestic violence are women of childbearing age; for sexual, the main reasons are a propensity for violence in general, mental health and/or emotional problems of the offender; high latent character.

It was emphasized that during the pandemic and war, many medical institutions began to offer services remotely, but in-person visits are critical for cases of sexual violence and domestic violence related to the treatment of physical injuries, post-exposure prophylaxis of HIV, or the collection of forensic evidence. Also, the availability of all institutional, medical and law enforcement means is a legal problem in Ukraine.

It is proposed to implement into national legal practice the positive experience of the USA regarding the implementation of the Anti-Sexual Violence and Domestic Violence Program for patients who report themselves or if staff identify them as victims of sexual violence or domestic violence.

Key words: domestic violence, sexual violence, martial law, assistance to victims, comparative analysis, characteristic features, theoretical and legal aspects.

В. М. Мельник

orcid.org/0000-0001-5640-0351

кандидат політичних наук, юрист,
лауреат премії імені Миколи Лукаша за переклади з латини,
головний редактор журналу «Аннали юридичної історії»,
асистент кафедри політології філософського факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ІДЕЇ МІЖНАРОДНОЇ ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ В ПОЛІТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ТА НОРМАТИВНИХ АКТАХ ІМПЕРАТОРА КОНСТАНТИНА ВЕЛИКОГО

Політична еволюція публічно-правового режиму «домінат» упродовж всього IV століття нашої ери характеризувалася двома паралельними рисами – номіналізацією та локалізацією юридичних повноважень Сенату, супроводжуваними зростанням ролі єпископських нарад (*concilium*) в межах інституцій Християнської Церкви (*Ecclesia Christiana*) (Klaus, 2000, s. 102-115). Втім, незважаючи на кардинальні відмінності сучасних історіографічних оцінок, імператорська домінатна влада все одно залишалася обмеженою різноманітними виборними процедурами (тобто формалізованим «народовладдям»), що становило зміст «республіканізму» Римської імперії (*Imperium Romanum*) за так званим критерієм «форми державного правління» (Мельник, 2023, с. 26-27).

Схема виходить така. Римські домініси-августі¹ постійно намагалися розширити власні неформальний вплив і фактичні повноваження, залишаючись при цьому формальними прихильниками «старої доброї» «Римської Республіки»² (*Res Publica Populi Romani*) (Мельник, 2022, с. 21-22). Так імператорський домінат (як публічно-правовий режим) конституювався «згори». Одночасно з декларативним визнанням августами-домінусами обмеженого характеру своїх повноважень, Римський (Константинопольський) Сенат, усвідомлюючи залежність від політичної волі імператорів, сам собі відмовляв у можливості приймати ті чи інші рішення (Harries, 1999). Проте подібні «відмови» мали чисто політичне смислове навантаження (Skinner, 2008, p. 128-148). Де-юре, навіть Римський Сенат не міг позбавити сам себе відповідних прав, асоційованих із феноменом т. зв. «народовладдя»³.

Історія політико-правових учень демонструє: формальні права та практична здатність їхньої реалізації ніколи не були, не є та, на превеликий жаль, не будуть тотожними категоріями (Мельник, 2020). Отож, Римський (Константинопольський) Сенат продовжував виконувати давні республіканські функції здійснення делегованих народовладдям прав лише номінально, затверджуючи на відповідну посаду (*magistratura*) того августа-домінуса⁴, що здобув реальну військово-політичну підтримку попередника та боекватних військових легіонів (Gibbon, 1910, Vol. 1).

Зрештою, якщо всерйоз підійти до функцій і ролі Римського Сенату в період публічно-правового режиму домінату (після 284 р. н. е.), то його політична характеристика IV-V століть нашої ери, на мій погляд, влучно визначається терміном «номіналітет». Відповідно, можу запропонувати висновок: імператорський режим домінату відповідав сенаторському режиму номіналітету. На цих двох режимах базувалася формально республіканська форма державного правління Римської імперії у роки імператорств Діоклетіана (284-305), Галерія

¹ Від часу запровадження тетрархії 1 березня 293 року верховні правителі Римської імперії титулувалися августами та домінісами.

² Вживалося позначення «золота доба Римської Республіки».

³ Для римлян поняття «республіка» і «народовладдя» виступали семантично тотожними. Крім того, термін «республіка» вживався на позначення держав (давньогрецькою «політій») узагалі. Відповідно, Римська імперія де-юре позиціонувалася «республікою» (тобто «державою» та «народовладдям» водночас).

⁴ В загальноприйнятому історіографією просторіччі йдеться про персону «імператора».

(305-311), Константина I Святого (306-337). Як імператорський «домінат», так і сенаторський «номіналітет», досить красномовно розкривають глибинні сенси та цінності реформованої Діоклетіаном Римської імперії (Skinner, 2008, р. 128-148).

Якщо «домінат» неможливий без «номіналітету», то осмислення діяльності Константина Святого неможливе поза дискурсом поперених реформ Діоклетіана (Waldron, 2022, р. 70-114). При цьому, внутрішня природа доміантного режиму Діоклетіана та Константина досить сильно відрізняється⁵. Діоклетіан всіляко намагався делегувати повноваження колегіальним інституціям, створюючи колективну військово-бюрократичну диктатуру⁶, орієнтуючись на політичні практики Римської Республіки передусім її «золотої доби». Константин же, навпаки, постійно збільшував свої особисті повноваження. Врешті-решт, на момент 324 року він залишився єдиним августом-домінусом⁷, а після 326 року номіналізував не лише умовні функції Сенату, але і відносну самостійність «молодших співправителів» («цезарів») (Pohlsander, 2004, р. 42-43)⁸.

Незважаючи на описані колізії, «монархія» (*monarchia*⁹), як єдиновладдя, однозначно не була змістом реформ ані Діоклетіана, ані Константина. Ні перший, ні другий не позиціонувалися «монархами» чи «автократорами» (Kolb, 1987). Відповідно до тетрархально-адміністративної реформи, персональну владу Діоклетіана обмежував повноцінний співправитель – август-домінус Максиміан (роки правління: 286-305) (Waldron, 2022, р. 115-165). Після 293 року додалися два молодші співправителі (імператори-цезарі), функціонував Римський Сенат. Так само на діяльність Діоклетіана активно впливали представники найрізноманітніших культів (мітраїсти, християнські єпископи тощо), префекти преторія, бюрократична машина та командування всіх польових армій (Barnes, 1982).

У свою чергу, Константин навіть після 326 р. де-юре обмежували як сини-цезарі, так і номінальні повноваження Римського (Константинопольського) Сенату (Skinner, 2008, р. 128-148). Проте, слід визнати і фактор наявності реального стримування. Потужні обмеження на гіпотетичне «єдиновладдя» накладали єпископи Християнської Церкви та, в першу чергу, їхні собори. Тут важливо пригадати: в 325 р. Константин Великий особисто заснував та очолив новий релігійно-політичний інститут – Вселенський Церковний Собор (Oecumenica Concilia) (Fernández, 2020, р. 196-211). Перший такий, проведений у малоазійській Нікеї, незважаючи на авторитет та сильний вплив персональної думки імператора, публічно декларувався Константином в якості «головного арбітражу імперії» (de la Pena, 2020, р. 234-249). Таким чином, Константин власним розпорядженням створив головну установу всієї Християнської Церкви – інститут Вселенського Собору, що визнається досі всіма канонічними юрисдикціями¹⁰.

Відібравши Малу Азію в імператора-співправителя Ліцинія¹¹, Константин Великий усвідомив стратегічне значення регіону. Паралельно, як творець тексту Міланського Едикту

⁵ Раніше та надалі я вживаю варіант написання імені правителя «Константин», а не часто використовуванний український відповідник «Костянтин», оскільки базуюсь на оригінальній латинській передачі звучання – «Constantinus». Імператори-нащадки Константина титулували його «Константином Великим» (Constantinus Magnus). Втім, не менше важливий саме акцент канонічно визнаної Святості та Рівноапостольності Константина.

⁶ Саме латинське слово «dictatura» першопочатково означало «припис» (влада директивного характеру, на підставі «приписів»). Першим «диктатором» у Римській Республіці був Луцій Корнелій Сулла (82-79 рр. до н. е.).

⁷ Це принципово суперечило концепції тетрархії («четверовладдя»), створеній Діоклетіаном у 291-293 рр.

⁸ В 326 р. усі магістратури «цезарів» обіймали вже виключно визнані сини самого Константина.

⁹ Від давньогрецького терміну «єдиновладдя» (μοναρχία).

¹⁰ Під «канонічними юрисдикціями» маю на увазі Римсько-Католицьку Церкву (Ecclesia Catholica Romana), Вселенський Патріархат Константинополя – Нового Риму (Οικουμενικό Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως – Νέας Ρώμης), Патріархат Александрії та всієї Африки (Πατριαρχεῖον Ἀλεξανδρείας καὶ πάσης Ἀφρικῆς), Антіохійський патріархат (Πατριαρχεῖον Αντιοχείας), Єрусалимський патріархат (Πατριαρχεῖον Ἱεροσολύμων). Йдеться про ті патріархати, що ввійшли до системи пентархії відповідно законодавства часів імператора Юстиніана Великого (527-565).

¹¹ Роки правління: 308-324. У вересні 324 р., після поразки в черговій громадянській війні супроти західноримських контингентів Константина, Ліциній скористався посередництвом власних родичів і офіційно відмовився від усіх титулів, магістратур, регалій. Сукупність східних провінцій Імперії переходила під одноосібне правління авгула Константина, тоді як Ліциній був убитий «за загадкових обставин» у 325 році.

313 року (Mutie, 2021)¹², він послуговувався незаперечним авторитетом серед малоазійських християн¹³. Саме тому Перший Вселенський Церковний Собор (*Concilium Nicaenum Primum*) Константин Великий провів у малоазійській Нікеї¹⁴.

В травні-серпні 325 р. єдиноосібний август вже уявляв собі головні завдання найближчих років – будівництво Нового Риму (*Nova Roma*) на європейському узбережжі протоки Босфор, перенесення туди всіх установ і пам'яток мистецтва зі стародавнього італійського Риму (Barnes, 1982).

Церковні перекази та низка хроністів константинових часів всіляко переконують нас, нібито стратегічне значення давньогрецького міста Візантій (*Byzantium*), колись зруйнованого імператором Септимієм Севером (роки правління 193-211) під час громадянської війни, Константин усвідомив під час фракійської битви проти Ліцинія (324 р.). Однак, якщо врахувати факт багаторічної служби Константина в особистому секретаріаті Діоклетіана, участь Константина у всіх військових походах і поїздках Діоклетіана напередодні 305-го року, то античний Візантій Константин безумовно знав ще від часів ранньої молодості. Юні літа імператора минали саме в азійських володіннях безпосередньо підконтрольного Діоклетіану «Східного діоцезу» (Ağtürk, 2021). Мабуть орієнтальний спосіб життя, як і орієнтальна за походженням Християнська Віра (*Christianitas*), зумовлювали мислення та вчинки Константина навіть у часи його перебування в Галлії чи Італії. Досягнення абсолютної політичної влади після перемоги над Ліцинієм 324-го року, примусило Константина відмовитися від практики «тимчасових столиць» і «міст-штаб-квартир» часів Діоклетіана (284-305) або Галерія (305-311). Візантій – перше прибережне місто на європейському боці Босфору виявилось зручним для будівництва мегаполіса. В 324 р. Константин уперше публічно задекларував майбутнє «перенесення Риму». Будівництво йшло посиленними темпами впродовж 324-330 рр. Як наслідок, 11 травня 330 р. Константин особисто провів церемонію перейменування давньогрецького Візантія на «Новий Рим», а наближені єпископи літургічним чином присвятили столицю Пресвятій Діві Марії (Лозанова-Станчева, 2018, с. 315-324). З'явилися словосполучення «Старий Рим» (Рим на Тибрі, Італійський Рим) і «Новий Рим». Останній одразу отримав побутову елліністичну назву «Константинополь» (тобто «місто імператора Константина») (Georgacas, 1947, р. 347-367)¹⁵.

В 324, 326 і 330 роках Константин неодноразово декларував початок «нової історії Риму». Його політична риторика пов'язувалася з повною заміною «язичництва» (*Paganitas* – всього комплексу розповсюджених політеїстичних і навіть окремих монотеїстичних культів) християнською духовністю. Старий Рим не міг залишитися столицею «історично оновленої» Християнської Римської імперії (*Imperium Romanum Christianum*), оскільки вважався осередком політеїстичного духу прадавніх вірувань. Той дух, на думку Константина, в майбутньому ще потрібно було перемогти¹⁶. Тому, найкращим виходом із духовної кризи імператор постулював повну зміну місцеперебування столиці. Ось чому Візантій перетворився на Новий Рим. Константин не опирався вживанню поняття «Константинополь»¹⁷. Проте всі юридичні акти зобов'язувалися титулувати столицю «Новим Римом» (Girardet, 2000).

Разом із тим, міжнародно-правова діяльність Константина, як і Діоклетіана чи Галерія, зосереджувала ключову активність навколо Персії та великого комплексу питань, пов'язаних

¹² Edictum Mediolanense від червня 313 року.

¹³ Малоазійські християнські еклесії (общини) в ті роки вважалися найбільш економічно впливовими.

¹⁴ Сучасне турецьке місто Ізнік у провінції Бурса.

¹⁵ Початкові оригінальні звучання назви міста: «Νέα Ῥώμη» (грецькою) і «Nova Roma» (латиною).

¹⁶ Як відомо, ідейно-політичної перемоги Християнства (*Christianitas*) остаточно досяг імператор Феодосій I Великий (роки правління 379-395), коли опублікував Фессалонікійський Едикт 27 лютого 380 року та імплементував його норми на канонічному рівні завдяки колективним рішенням Другого Вселенського Константинопольського Церковного Собору 381 року.

¹⁷ До речі, римсько-візантійська столиця продовжувала офіційно називатися «Constantinopolis» навіть за часів Османського володарювання. Тільки в 1930 р. Мустафа Кемаль Ататюрк перейменував «Константинополь» в «İstanbul» на дипломатичному рівні.

із т. зв. «історичним правом держави на територію». Крім того, Сасанідський Ераншахр¹⁸ мав цілу групу достатньо діяльних християнських еклезії (особливо в купецькому середовищі) (де Фріс, 2015, с. 31). *Edictum Mediolanense* від червня 313 р., як і рішення Нікейського Собору 325 р. зробили християнство фактором особливої зовнішньополітичної гри (Mutie, 2021).

Вже через три роки після Нісібійського мирного договору 298 року (Banchich, 2015, Petrus Patricius, Fragment 13), в 301 році Велика Вірменія¹⁹ проголосила християнство єдиною релігією. Почалося відкрите протистояння «давнім віруванням». Серед носіїв останніх найзапекліших переслідувань зазнали зороастрійці. У відповідь, переважно зороастрійський Ераншахр почав асоціювати християнство з «вірменською вірою» у публічному просторі, запровадив ряд обмежень на публічне сповідання християнства. Ці обмеження, звісно, не можна порівнювати з антихристиянськими едиктами Діоклетіана 303-304 рр., але після Сердикійського Едикту Галерія 311 р., Династія Сасанідів усвідомила християнство політичною силою, здатною суттєво трансформувати панівні зороастрійські порядки (Toumanoff, 1963; Dignas, Winter, 2007).

Поразка Ліцинія в Малій Азії (324 р.) і перенесення Риму до Візантії (330 р.) переконали уряд Ераншахру: необхідно уникнути християнської пропаганди в межах іранських сатрапій. Почалися арешти християн, грошові штрафи, у деяких сатрапіях відбулися страти християн (гоніння передусім стосувалися вірмен). До речі, на початковому етапі правлячі еліти Сасанідського Ераншахру ставили знак рівності поміж «вірменством» та «християнством», а легалізацію / розповсюдження християнства в Римській імперії навіть приписували культурній «вірменізації». Загалом, пропаганда Сасанідського Ірану навіть не цуралася «теорії вірменської змови», використовуючи її задля відновлення історично детермінованих претензій на колишні володіння стародавньої Династії Ахеменідів (559-330 рр. до н. е.). Вірменія, Месопотамія, Сирія, Палестина, Єгипет знову проголошувалися в публічному дискурсі «давньоперськими сатрапіями, що незаконно окуповані римлянами» (Toumanoff, 1963; Dignas, Winter, 2007).

Відповідне наростання агресивної публічної риторики Династії Сасанідів стало помітнішим після «перенесення» Риму на Босфор (Eusebius, 1999, Vita Constantini, IV, 9-13). Відомо, що Константин Святий підготував письмовий протест стосовно публічних висловлювань шахіншаха Шапура II (роки правління: 308-380)²⁰. В тексті протесту містяться найважливіші юридичні формулювання та визначення, що свідчать про *трансформацію міжнародно-правової суб'єктності* Римської імперії (Eusebius, 1999, Vita Constantini, IV, 9-13).

По-перше, Константин Великий звертається до шахіншаха Шапура II, як до рівного правителя, але керівників Вірменії та Грузії («базилевса Великої Вірменії» та «архонта Іберії») визначає своїми «слугами», що не можуть служити одночасно двом «господарям»²¹.

По-друге, Константин Великий «з гіркотою» констатує факт гонінь офіційного Ктесифона на християнські еклезії Ірану та, відповідно, титулує себе «захисником усіх християн Ойкумени». Окремо Константин зазначає, що зобов'язаний Божественним Провидінням «прийняти перських християн під особистий захист».

По-третє, Константин підкреслює *політичний статус* християнства в Римській імперії. Він говорить про християнство як про головну релігію Імперії, що якраз і «примушує» Константина «взяти під захист» християнські громади Персії.

По-четверте, Константин «вимагає» від Шапура II мирного вирішення конфліктної ситуації, тобто припинення антихристиянських гонінь (Eusebius, 1999, Vita Constantini, IV, 9-13).

Сама риторика протесту Константина офіційному Ктесифону, побудована такими лексичними конструкціями, що Персія просто не могла сприйняти слова римського імператора інакше, ніж в якості приводу для повноцінної війни. Найголовніше, що вимога Константина

¹⁸ Офіційна назва тодішнього Ірану під правлінням Династії Сасанідів (224-655 рр.) – Ērānšahr.

¹⁹ Еллінською: «Μεγάλη Ἀρμενία».

²⁰ В межах Династії Сасанідів управління Персією здійснювали «шах-ін-шахи» (дослівний переклад із перської: «правителі над правителями»). Відповідно, подібно до Римської імперії, Сасанідський Ераншахр розвивався в формі федерації сатрапій за критерієм т. зв. «державного устрою».

²¹ «Домінусам». У розумінні Константина Святого на цей титул заслугоували лише римський імператор та перський шахіншах.

визнати офіційну рівноправність зороастризму та християнства супроводжувалося *декларацією імператорського права протекції щодо християн*. Відтак, Ераншахр опосередковано мусив визнати «протекцію римського імператора над християнськими громадами» у своїх межах.

Тобто старі християни та неофіти Персії де-юре (на словах) приймалися Константином «під опіку», що усвідомлювалося Ктесифоном формою прямого релігійного підпорядкування Риму. Низка взаємних закидів і претензій вилилася в ідею можливості припинити дію Нісібіського мирного договору 298 року на підставі завершення сорокалітнього строку дії. Зрештою, Іран і Рим морально готувалися до війни в 338-му році, хоча всі чинні пункти Нісібіського мирного договору принципово суперечили можливості поновлення стану війни між двома державами (Banchich, 2015, Petrus Patricius, Fragment 13).

Як відомо, угода 298 року передбачала розмежування сфер впливу всередині Близького Сходу «назавжди». Зокрема, Персія пунктами договору відмовилася від усіх своїх претензій стосовно колишніх ахеменідських сатрапій Леванту, колись еллінізованих послідовниками (діадохами) Александра Македонського (Chanotis, 2018). Відповідно, поновлення дискусії про статус Вірменії, Сирії та навіть Палестини повернулося до геополітичного порядку денного внаслідок неочікувано стрімкої християнізації управлінської системи Римської імперії та, що не менше важливо, зсуву центру політичного тяжіння Імперії (столиці) на схід (Ammianus Marcellinus, 1974, XVII. 5. 5-6).

Сам Константин Великий розраховував організувати великий військовий похід проти Персії під християнськими знаменами, захопити не лише Ктесифон і Мідію²², але і йти далі – шляхом Александра Македонського. Весь Іран міг підпасти під християнізацію з боку римських завойовників, а це, з точки зору Константина, виявилось би гідним апогеєм задекларованої « нової історії Риму ». Досі історики ще не припускали, що перенесення Риму на Босфор цілком пов'язується з далекосяжними планами Константина щодо завоювання Персії. Як мінімум, приєднання Атропатени і Мідії було здатне затвердити Новий Рим у географічному центрі новонародженого Християнського Світу (*Pax Christiana*) (Ammianus Marcellinus, 1974, XIV. 1. 2 et XVIII. 9. 1).

Константин однозначно запланував велику перську війну на 338-й рік (The Roman Eastern Frontier, 1994, p. 152-153). Після виступу основних сил з Нового Риму (Константинополя), він прагнув провести урочистий обряд власного хрещення в річці Йордан (Eusebius, 1999, Vita Constantini, IV, 62), здійснити паломництво Святою Землею Палестини і, отримавши благословення, перейти з регулярною армією кордон через річку Тигр²³. Але швидкий перебіг раптової хвороби змінив далекосяжні плани імператора. Перебуваючи на лікуванні в Нікомедії, Константин, передчуваючи можливу смерть, зібрав нараду єпископів і розповів їм про власні прагнення палестинського паломництва, мрію з приводу подальшого поширення християнства цілим світом, конкретизував ідеологічні підстави римсько-імперського бачення «*Pax Christiana*».

22 травня 337 р. Константина охрестив відомий аріанський єпископ Євсевій Нікомедійський. Константин помер одразу після прийняття Святого Хреста (Eusebius, 1999, Vita Constantini, IV, 64). Його «домінат», клятви вірності єпископів, сенаторів, війська, а також комплекс заходів із підготовки до війни супроти Ірану успадкував син – Констанцій II (роки правління: 337-361).

Таким чином, Константин Великий сформулював концепцію трансляції *Старого Риму* до *Нового Риму* та відповідної трансляції *Pax Romana* до *Pax Christiana* (de la Pena, 2020, p. 234-249). Крім того, досвід декількох громадянських війн проти співправителів та узурпаторів прозячницької орієнтації дозволив імператору оформити *теорію «священної християнської війни»*. Підготовка до боротьби з Династією Сасанідів і відкритий юридичний протест шахіншаху Шапуру (роки правління: 308-380) стали можливими завдяки інституціоналізації Християнського Світу (Eusebius, 1999, Vita Constantini, IV, 9-13). Найважливішу роль в цьому процесі зіграли Едикт Галерія 311 року про офіційний доз-

²² Як це зробили Діоклетіан і Галерій упродовж 298 року.

²³ Течія Тигру вважалася кордоном між Сасанідським Ераншахром і Римською імперією на підставі Нісібіської мирної угоди 298 р.

віл християнського віросповідання та Міланський Едикт Константина/Ліцинія про права християн (Цомиґ, 2013, с. 359-368).

Важливо не забувати: легалізація християнства була здійснена передусім нормами Едикту Галерія від 311 р. (Marcone, 2002, р. 57). Відповідно, публікуючи Міланський Едикт, Константин і вбитий ним пізніше Ліциній перебували на юридичному підґрунті Сердикійського Едикту.

Edictum Mediolanense починається преамбулою: «З давніх часів, вважаючи, що ніяк не треба обмежувати свободу вшанування богів, але, навпаки, слід розширювати свободу розуму і доброї волі кожної людини займатися Божественним за індивідуальним вибором, ми опублікували повеління – і нехристиянам, і християнам зберігати власні віру та богошанування. Але оскільки наказ, що містив відповідний дозвіл, говорив дуже невизначено про безліч різних віросповідань, то ми підозрюємо, що багато людей втратили свободу збереження особистих релігійних переконань» (Maier, 1999, Eusebius, *Historia Ecclesiastica*, X). Ця преамбула, як мені здається, відсилає не до окремих нормативно-правових актів Константина чи Ліцинія, виданих у часовому проміжку 311-313 рр., а проголошує факт правонаступництва стосовно Сердикійського Едикту Галерія (311).

Від початку тексту Міланського Едикту вказується, що християни вже отримали «дозвіл». Латиною йдеться про «легалізацію». Як це не парадоксально, але під першим вживанням поняття «ми», домінуси мають на увазі саме Галерія (роки правління: 305-311). Тобто Константин і Ліциній аж ніяк не намагалися «приписати собі заслуги» Галерія. Від самої преамбули вони посилялися на норми Сердикійського Едикту (Цомиґ, 2013, с. 359-368)²⁴.

Преамбула Міланського Едикту акцентує на відсутності протиставлення законодавства Константина/Ліцинія – Едикту Галерія. Обидва документи, згідно зі загальноприйнятою логікою римського права, перетворилися в єдину систему законодавства, що «опредметнила» християнство. Важливо: Константин і Ліциній побічно підтверджують факт релігійної толерантності в межах Імперії та Республіки «з давніх часів». Цим формулюванням Константин і Ліциній юридично покликаються на архаїчний римський публічний принцип «непомильної (безгрішної) давнини». Термін «ми» набуває додаткового аксіологічного забарвлення, як факт прояву єдності волі всіх законних римських імператорів (як принцепсів, так і домінусів – Галерія, Ліцинія, самого Константина).

Водночас, Едикт Галерія 311 року цілком виразно висловлювався щодо легалізації «християнства». Тому, на мій погляд, слова «оскільки наказ, що містив відповідний дозвіл, говорив дуже невизначено про безліч різних віросповідань», – стосуються не християн, а всіх інших нехристиянських вірувань. З тексту вишлює одне з двох: або Галерій у Сердикійському Едикті не згадував «християн», що невірно, або ж Галерій у Сердикійському Едикті уникнув концептуалізації саме нехристиянських вірувань та культів. У другому випадку, що видається ймовірним, Міланський Едикт якраз намагається розпочати текст реплікою на захист нехристиянських громад.

Далі августи вказують: «Коли ми, імператор Константин-Август та імператор Ліциній-Август, зібралися в Медіолані для розсуду про справи, що стосуються всієї республіки та загального спокою, то зобов'язали себе насамперед зайнятися справами, котрі відносяться до сфери богослужіння» (Maier, 1999, Eusebius, *Historia Ecclesiastica*, X). Ця вказівка не лише свідчить про взаємне зрівняння Константина та Ліцинія в якості августів-домінусів, але й додатково підкреслює формальний республіканський характер Римської імперії.

Едикт продовжується словами: «Особливо визнали ми необхідним зробити постанову, спрямовану на підтримку страху та благоговіння стосовно Божества. Досягти цього вважаємо можливим шляхом дарування і християнам, і нехристиянам свободи сповідання тієї релігії, котру кожен бажає вважати своєю власною. Це необхідно для того, аби Божество, яке б воно не було, що знаходиться на Небесах, та й усі сили, що взагалі перебувають на Небі, ставилися милостиво та прихильно до Нас-Августів і до всіх підданих, які перебувають під нашою владою» (Maier, 1999, Eusebius, *Historia Ecclesiastica*, X).

²⁴ Августа Галерія юридично «обікрали» не Константин із Ліцинієм, а вже подальші хроністи та церковні історики IV-V століть. Не дарма більшість доступних читачам латинських версій Міланського Едикту пропускають перші рядки, збережені грецьким варіантом оригіналу.

Таким чином, *Edictum Mediolanense* Константина і Ліцинія від червня 313 р. гарантував «свободу сповідання тієї релігії, котру кожен бажає вважати своєю власною». Багато в чому мають рацію саме дослідники, які називають Міланський документ «Едиктом про свободу віросповідання» (Цомиг, 2013, с. 359-368). Християнство виступало лише однією з провідних сил, але, на відміну від інших релігійних культів, чітко інституціоналізованою текстом Едикту. Всі інші «конфесійні приналежності» просто згадуються наче рівні християнству.

З історико-юридичної точки зору, вжиті вище поняття «республіка» та «всі піддані» надзвичайно показові. *Edictum Mediolanense* не змінив традиції правової самоідентифікації Римської імперії в якості «республіки». Крім того, Едикт говорить про «всіх підданих» у безапеляційно позатериторіальному контексті (!), що надалі дозволить римським імператорам²⁵ претендувати на поширення «*Pax Christiana*» далеко поза адміністративними кордонами Імперії (Elder, 2022, р. 79-104). Одразу після згаданої смерті Константина Святого, збройне протистояння персам очолив його син Констанцій II Аріанін. Війна, що починалася з урахування *нарративу «священного християнського протистояння»*, охопила весь період правління Констанція (337-361), поновила плани «завоювання Персії та Індії» в роки імператорства Юліана Відступника (361-363) та закінчилася черговим Нісібійським мирним договором (363). Юридичні терміни та одиниці понятійно-категоріального апарату Міланського Едикту, як і протесту Константина шахіншаху Шапуру, зіграли неабияку ідеологічну роль для всіх наступних подій.

Література

- Ağtürk Tuna Şare. The Painted Reliefs of Nicomedia. Uncovering the Colourful Life of Diocletian's Forgotten Capital. Turnhout: Brepols, 2021. XVIII+198 pp.
- Ammianus Marcellinus. Das römische Weltreich vor dem Untergang. Bücher übers. von Otto Veh und erl. Gerhard Wirth. München: Artemis, 1974. XXX+950 s.
- Banchich Thomas M. The Lost History of Peter the Patrician: An Account of Rome's Imperial Past from the Age of Justinian. London-New York: Routledge, 2015. XII+185 pp.
- Barnes Timothy D. The New Empire of Diocletian and Constantine. Cambridge, MA, London: Harvard University Press, 1982. XIX+305 pp.
- Chanotis Angelos. Age of Conquests: The Greek World from Alexander to Hadrian. London and Cambridge MA: Harvard University Press, 2018. XXII+446 pp.
- Dignas Beate, Winter Engelbert. Rome and Persia in Late Antiquity. Neighbours and Rivals. Cambridge-New York: Cambridge University Press, 2007. XVI+347 pp.
- Elder Olivia. Citizens of the Wor(l)d? Metaphor and the Politics of Roman Language. *The Journal of Roman Studies*. 2022. Vol. 112. Pp. 79-104.
- The Roman Eastern Frontier and the Persian Wars AD 226-363. A Documentary History. Ed. by Michael H. Dodgeon, Samuel N. C. Lieu. London-New York: Routledge, 1994. XXIII+430 pp.
- Eusebius. Life of Constantine. Introduction, translation, and commentary by Averil Cameron and Stuart G. Hall Cameron. New York: Oxford University Press, 1999. XV+395 pp.
- Fernández Samuel. Who Convened the First Council of Nicaea: Constantine or Ossius? *The Journal of Theological Studies*. 2020. Vol. 71. Issue 1. Pp. 196-211.
- Georgacas Demetrius John. The Names of Constantinople. *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*. 1947. Vol. 78. Pp. 347-367.
- Gibbon Edward. The History of the Decline and Fall of the Roman Empire. Volume 1. London: J.M. Dent & Sons, 1910. XXIV+500 pp.
- Girardet Klaus M. Renovatio imperii aus dem Geiste des Christentums. Zu Herkunft und Umfeld des Begriffs. *Zeitschrift für Antikes Christentum*. 2000. Bd. 4. N. 1. S. 102-115.
- Harries Jill. Law and Empire in Late Antiquity. Cambridge: Cambridge University Press, 1999. X+235 pp.
- Kolb F. Diocletian und die Erste Tetrarchie: Improvisation oder Experiment in der Organisation monarchischer Herrschaft? Berlin-New York: De Gruyter, 1987. IX+205 s.
- Maier Paul L. (Ed.) Eusebius: The Church History; A New Translation with Commentary. Grand Rapids: Kregel, 1999. 365 p.
- Marcone Arnaldo. Pagano e cristiano. Vita e mito di Costantino. Roma-Bari: Laterza, 2002. 218 p.
- Mutie Jeremiah. A Critical Examination of the Church's Reception of Emperor Constantine's Edict of Milan of AD 313. *Perichoresis*. 2021. Vol. 19. Issue 4. Pp. 35-54.

²⁵ Включно з їхніми східноримськими (візантійськими) продовжувачами.

- de la Pena Manuel Alejandro Rodriguez. Konstantin der Große und christliche Weisheit: ein Beitrag zur politischen Theologie in der Spätantike. *Römische Quartalschrift für Christliche Altertumskunde und Kirchengeschichte*. 2020. Bd. 115. Heft 3-4. S. 234-249.
- Pohlsander Hans. The Emperor Constantine. London & New York: Routledge, 2004. 144 p.
- Skinner Alexander. The early development of the senate of Constantinople. *Byzantine and Modern Greek Studies*. 2008. Vol. 32. Issue 2. Pp. 128-148.
- Toumanoff Cyril. *Studies in Christian Caucasian History*. Washington D.C.: Georgetown University Press, 1963. 601 pp.
- Waldron Byron. *Dynastic Politics in the Age of Diocletian (AD 284-311)*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2022. XXII+274 pp.
- Лозанова-Станчева Ваня. Освещаването на Константинопол: инсцениране на миналото. *Балканистичен Форум*. 2018. Т. 1. С. 315-324.
- Мельник В. М. У полоні інтерпретацій. Політична антропологія між Сходом і Заходом. Монографія. Вінниця: Нова книга, 2020. 280 с.
- Мельник В. М. Назви римсько-візантійських і перських політичних утворень як джерела інформації про форму держави та дискурс міжнародної правосуб'єктності (від античності до середньовіччя). *Право та державне управління*. 2022. №2. С. 16-31.
- Мельник В. М. Республіканський характер Римської імперії: принципат і домінат як публічно-правові режими. *Юридичний вісник*. 2023. №1. С. 21-31.
- де Фріс Вільгельм. Рим і Патріярхати Сходу. Переклад з німецької О. Конкевича, С. Матіяш. Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2015. 416 с.
- Цомиш В. Правна природа слободе вероисповести у Галерієвом и Миланском едикту. *Свети цар Константин и хришћанство*. Т. I. Ниш, 2013. С. 359-368.

References

- Ağtürk Tuna Şare (2021). The Painted Reliefs of Nicomedia. Uncovering the Colourful Life of Diocletian's Forgotten Capital. Turnhout: Brepols.
- Ammianus Marcellinus (1974). *Das römische Weltreich vor dem Untergang*. Bücher übers. von Otto Veh und erl. Gerhard Wirth. München: Artemis. [in German]
- Banchich Thomas M. (2015). *The Lost History of Peter the Patrician: An Account of Rome's Imperial Past from the Age of Justinian*. London-New York: Routledge.
- Barnes Timothy D. (1982). *The New Empire of Diocletian and Constantine*. Cambridge, MA, London: Harvard University Press.
- Chanotis Angelos (2018). *Age of Conquests: The Greek World from Alexander to Hadrian*. London and Cambridge MA: Harvard University Press.
- Dignas Beate, Winter Engelbert (2007). *Rome and Persia in Late Antiquity. Neighbours and Rivals*. Cambridge-New York: Cambridge University Press.
- Elder Olivia (2022). Citizens of the Wor(l)d? Metaphor and the Politics of Roman Language. *The Journal of Roman Studies*. Vol. 112. Pp. 79-104.
- The Roman Eastern Frontier and the Persian Wars AD 226-363 (1994). *A Documentary History*. Ed. by Michael H. Dodgeon, Samuel N. C. Lieu. London-New York: Routledge.
- Eusebius (1999). *Life of Constantine*. Introduction, translation, and commentary by Averil Cameron and Stuart G. HallCameron. New York: Oxford University Press.
- Fernández Samuel (2020). Who Convened the First Council of Nicaea: Constantine or Ossius? *The Journal of Theological Studies*. Vol. 71. Issue 1. Pp. 196-211.
- Georgacas Demetrius John (1947). The Names of Constantinople. *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*. Vol. 78. Pp. 347-367.
- Gibbon Edward (1910). *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*. Volume 1. London: J.M. Dent & Sons.
- Girardet Klaus M. (2000). Renovatio imperii aus dem Geiste des Christentums. Zu Herkunft und Umfeld des Begriffs. *Zeitschrift für Antikes Christentum*. Bd. 4. N. 1. S. 102-115. [in German]
- Harries Jill (1999). *Law and Empire in Late Antiquity*. Cambridge University Press.
- Kolb F. Diocletian und die Erste Tetrarchie: Improvisation oder Experiment in der Organisation monarchischer Herrschaft? Berlin-New York: De Gruyter. [in German]
- Maier Paul L. (1999). *Eusebius: The Church History; A New Translation with Commentary*. Grand Rapids: Kregel.
- Marcone Arnaldo (2002). *Pagano e cristiano. Vita e mito di Costantino*. Roma-Bari: Laterza. [in Italian]

- Mutie Jeremiah (2021). A Critical Examination of the Church's Reception of Emperor Constantine's Edict of Milan of AD 313. *Perichoresis*. Vol. 19. Issue 4. Pp. 35-54.
- de la Pena M. A. R. (2020). Konstantin der Große und christliche Weisheit: ein Beitrag zur politischen Theologie in der Spätantike. *Römische Quartalschrift für Christliche Altertumskunde und Kirchengeschichte*. Bd. 115. Heft 3-4. S. 234-249. [in German]
- Pohlsander Hans (2004). The Emperor Constantine. London & New York: Routledge.
- Skinner Alexander (2008). The early development of the senate of Constantinople. *Byzantine and Modern Greek Studies*. Vol. 32. Issue 2. Pp. 128-148.
- Toumanoff Cyril (1963). Studies in Christian Caucasian History. Washington D.C.: Georgetown University Press.
- Waldron Byron (2022). Dynastic Politics in the Age of Diocletian (AD 284-311). Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Lozanova-Stancheva Vania. Osveshchavane to na Konstantynopol: ynstsnyrane na mynaloto. *Balkanystychnen Forum*. 2018. T. 1. S. 315-324.
- Melnyk V. M. (2020). U poloni interpretatsii. Politychna antropohiia mizh Skhodom i Zakhodom [Captured by Interpretations. Political Anthropology between West and East.]. Vinnytsia: Nova knyha, 2020. 280 p. [in Ukrainian]
- Melnyk V. M. Nazvy rymsko-vizantiiskykh i perskykh politychnykh utvoren yak dzherela informatsii pro formu derzhavy ta dyskurs mizhnarodnoi pravosub'iektnosti (vid antychnosti do serednovichchia) [Official Titles of Roman-Byzantine and Persian Political Entities as an Information Source about the Form of the State and its International Legal Personality Discourse]. *Pravo ta derzhavne upravlinnia*. 2022. №2. Pp. 16-31. [in Ukrainian]
- Melnyk V. M. Respublikanskyi kharakter Rymскоi imperii: pryntsypat i dominat yak publichno-pravovi rezhymy [The republican character of the Roman Empire: principate and dominate as public law regimes]. *Law Herald*. 2023. №1. Pp. 21-31. [in Ukrainian]
- de Vries Wilhelm. Rym i Patriarkhaty Skhodu [Rom und die Patriarchate des Ostens]. Pereklad z nimetskoj O. Konkevycha, S. Matiash. Lviv: Vydavnytstvo Ukrainskoho katolytskoho universytetu, 2015. 416 p. [in Ukrainian]
- Tsomych V. Pravna pryroda slobode veroyspovesty u Haleryjevom y Mylanskom edyktu. Svety tsar Konstantyn y khryshhanstvo [The legal nature of freedom of religion in the Edict of Galerius and Edict of Milan]. T. I. Nysh, 2013. Pp. 359-368. [In Serbian]

Анотація

Мельник В. М. Ідеї міжнародної правосуб'єктності в політичній діяльності та нормативних актах імператора Константина Великого. – Стаття.

В статті аналізуються політичні погляди імператора Константина Святого (роки правління: 306-337) на конституювання та регулювання міжнародно-правового порядку. Найголовнішим аспектом цих поглядів постулюється державна правова суб'єктність Римської імперії доби політичного режиму «домінат». З'ясовуються спільні та відмінні риси політико-правового позиціонування врядування Діоклетіана та Константина. Авторський акцент припадає на період 324-337 років нашої ери. В 324 році Константину вдалося розгромити свого колишнього співправителя – імператора Ліцинія. Той відмовився від будь-яких імператорських повноважень, передав усі інсигнії на користь самого Константина. Однак, уже незабаром Ліциній був убитий. Уся повнота влади перейшла від формальної тетрархії у руки єдиного августа-імператора – Константина. Посади молодших співправителів (так званих «цезарів») обійняли сини Константина. Отож, встановивши контроль над Малою Азією, новий одноосібний правитель зрозумів стратегічне значення східних рубежів Римської імперії. В 324-330 рр. відбувалося грандіозне будівництво нової столиці. 11 травня 330 року Константин санкціонував перенесення «Старого Риму» в «Новий Рим» (Константинополь). При цьому, саме місто літургічно «присвячувалося» Пресвятій Богородиці. Ця подія стала логічним завершенням послідовності: 1) публікація Міланського Едикту (313 рік), 2) проведення Першого Вселенського Нікейського Собору (325 рік), 3) трансляція Риму на Схід (330 рік). Постанова нової християнської столиці декларувало проголошення «Християнського Світу» (Pax Christiana). Першим важливим документом того періоду безсумнівно виявилось звернення Константина до перського шахіншаха Шапура (роки правління: 308-380). Римський імператор прямо називав себе «захисником усіх християн» і вимагав «припинити утиски християн в Ірані». Як наслідок, впродовж 335-337 рр. Римська імперія проводила активну підготовку до масштабної «християнської війни» супроти Сасанідського Ірану. Окрему увагу викликає текст Міланського Едикту (313 рік), засадничі елементи котрого, прямо пов'язані з дискурсом правосуб'єктності оновленої «Християнської Римської імперії», розкриті в останній частині пропонованої статті.

Ключові слова: міжнародна правова суб'єктність, Римська імперія, Сасанідський Ераншахр, Християнський Світ (Pax Christiana), Міланський Едикт (313 рік).

Summary

Melnyk V. M. International legal personality ideas in the political power system and normative acts of Emperor Constantine the Great. – Article.

This article analyzes the political views of Emperor Constantine the Great (306-337 AD) on the constitution and regulation of the international legal order. The most important aspect of these views postulates the state legal subjectivity of the Roman Empire during the era of the “Dominate” political regime. Common and distinctive features of the political and legal positioning of the reigns of Diocletian and Constantine are revealed. The author’s emphasis falls on the 324-337 AD period. In 324 AD, Constantine managed to defeat his former co-ruler – Emperor Licinius (308-324 AD). He renounced any imperial powers and transferred all insignia in favor of Constantine. However, Licinius was soon killed. The entire power passed from the formal tetrarchy to the only Augustus-Emperor – Constantine. The positions of junior co-rulers (so-called “Caesars”) were taken by Constantine’s sons. So, having established control over Asia Minor, the new ruler understood the strategic importance of the eastern frontiers of the Roman Empire. In 324-330 AD took place a grandiose construction of the new imperial capital. On May 11, 330 AD, Constantine transferred the “Old Rome” to “New Rome” (Constantinople). At the same time, the established City was liturgically “dedicated” to the Holy Mother of God. This event was the logical conclusion of the sequences: 1) the publication of the Edict of Milan (313 AD), 2) the holding of the First Ecumenical Council of Nicaea (325 AD), and 3) the transfer of Rome to the East (330 AD). The emergence of a new Christian capital was heralded by the imperial proclamation of the “Christian World” (Pax Christiana). The first important document of that period was Constantine’s appeal to the Persian shahinshah Shapur II (308-380 AD). The Roman emperor directly called himself “the defender of all Christians” and demanded, “to end the oppression of Christians in Iran”. As a result, during 335-337 AD, the Roman Empire conducted active preparations for a large-scale “Christian war” against Sasanian Iran. The text of the Edict of Milan (313 AD) deserves particular attention. The basic elements of the Edict of Milan, directly related to the discourse of legal personality of the renewed “Christian Roman Empire”, are revealed in the last part of the proposed article.

Key words: international legal personality (entity), Roman Empire, Sasanian Eranshahr, Christian World (Pax Christiana), Edict of Milan.

М. А. Панфьорова

orcid.org/0000-0002-7901-862X

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри конституційного та адміністративного права

Національного транспортного університету

ОРГАНІЗАЦІЯ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Невдовзі після прийняття Конституції 1996 р. в Україні почалася конституційна реформа, яка тривала до війни і продовжиться після її завершення. Даний процес обумовлений необхідністю «забезпечення динамічного розвитку української державності... підвищення реальної ролі партій і структур громадянського суспільства, включення демократичних інститутів, що відповідають європейській моделі розвитку сучасної демократичної держави» (Про організацію роботи, 2002). Одним з напрямків цієї реформи є перерозподіл владних повноважень між гілками влади, коливання між президентсько-парламентською та парламентсько-президентською республікою. Серед причин даного процесу дослідники називають боротьбу політичних сил та невідповідність між конституційною теорією та практикою (Стрижак А., 2014). За даними Міжнародного центру перспективних досліджень та Центру політико-правових реформ, в рамках проекту: «Використання світового експертного досвіду та проведення публічних консультацій в процесі внесення змін до Конституції України», для України не підходять прості види республік, через відсутність розвиненого парламентаризму і як наслідок, ризик зменшення демократії (Оновлення Конституції, 2015). Автори багатьох досліджень наголошують на відсутності стабільності в конституційній сфері і не ефективності запозичень досвіду передових країн без урахування національного ґрунту.

Серед досліджень, присвячених формам правління, є теоретичні та історичні, але дуже рідко ці два аспекти об'єднуються в одній роботі. Зокрема, серед теоретичних слід звернути увагу на монографію С. К. Бостан, в якій автор докладно аналізує проблеми сучасної форми правління, пропонує нові підходи до її класифікації (Бостан С. К., 2005). З теоретичної точки зору республіку проаналізовано в статті О. М. Литвинова (Литвинов О. М., 2013). П. В. Мироненко здійснив спробу нового підходу до класифікації форм правління, поєднавши правове та політологічне бачення (Мироненко П. В., 2013). Опосередковано з проблемою форми правління пов'язані роботи щодо розподілу влади та правової держави (Кармаліта М. В., 2016; Костицький В. В., 2011). Окремо слід сказати про роботу Брюса Аккермана, в якій автор аналізує сильні та слабкі сторони різних державних моделей, порівнює механізм розподілу влади в передових країнах. Зокрема, він робить висновок про недосконалість простих видів республік для країн Західного світу (Akserman Brus, 2000). Історичні дослідження, в яких висвітлюється обрана проблема, як правило, присвячуються певним етапам (Гай-Нижник П. П., 2010; Макарчук С., 2009; Мокін І. С., 2013), історичним постатям (Кресіна І. О., 1993) або документам (Конституційні акти України, 1992; Кресін О., 2005). Найбільш дослідженими є козацький період та доба національно-визвольних змагань першої чверті ХХ століття, як такі, коли розвивалися власні різновиди республіканської форми правління та принцип поділу влади з механізмом стримувань і противаг. Саме в межах цих періодів наявні роботи з історії держави і права, як то: про інститут голови держави, Українську Центральну Раду як парламент тощо (Головатенко В. І., 2011; Єрмолаєв В., 2013). Форма правління та її різновиди також є предметом дослідження для історії політико-правової думки (Бутрик І., 2008).

Класичним поділом форм правління є поділ на республіки та монархії. При цьому, для класифікації форм правління використовуються два підходи: залежно від того, хто є главою держави і яким шляхом він заміщує цю посаду або на яких принципах будується система владних органів, яка здійснює владу в країні (Литвинов О. М., 2013, с. 607). Крім того, респу-

бліки та монархії поділяють на єдиновладні та такі, що засновані за принципом поділу влади на гілки (Литвинов О. М., 2013, с. 610). Останні вважають відповідними сучасним стандартам державного розвитку та сприятливими для розвитку конституціоналізму.

Серед наукових досліджень також зустрічаються спроби переосмислити форму правління, що базуються на її розширеному розумінні, яке «має охоплювати весь комплекс питань щодо системи відправлення державної влади й управління, прийняття та реалізації політико-правових рішень, функціонування базових інститутів держави і громадянського суспільства, особливостей взаємодії держави й особи» (Мироненко П. В., 2013, с. 127). Таке тлумачення пов'язане з поєднанням правової та політологічної науки, з розвитком республіканської форми правління на сучасному етапі, з поверненням терміну «східна деспотія».

Історично, форми правління також можна поділити як за класичним, так і за сучасним підходами. Але з історичної точки зору, вони можуть мати особливості залежно від країни, традицій, зовнішніх чинників, поєднувати елементи різних форм правління в процесі розвитку та утвердження основної форми, мати розбіжності між конституційно затвердженими ознаками тієї чи іншої форми правління та їх практичним втіленням. Все це створює певні труднощі для класифікації, призводить до тлумачення історично існуючих форм правління як гібридних, до зосередження уваги на інститутах голови держави та парламентаризму, розподілі гілок влади, перехідному типі країн.

Сучасні історичні дослідження доводять, що період середньовіччя для Західної Європи та для України хронологічно співпадали і охоплювали V – XV ст. або тривали до початку XVI ст. При цьому в рамках періоду виділяють раннє (V – IX ст.ст.), класичне (IX – XIII ст.ст.) та пізнє середньовіччя (XIII – XV або початок XVI ст.) (Войтович Л., 2003). За цей період в Західній Європі монархічна форма правління пройшла еволюцію від ранньофеодальної, через сеньйоріальну до станово-представницької (Бостан Л. М., Бостан С. К., 2004, с. 156). В Україні також ранньофеодальна монархія доби Київської Русі, змінилася сеньйоріальною після смерті Ярослава Мудрого, а під час перебування у складі Великого князівства Литовського, Речі Посполитої (шляхетської республіки) фактично відчула вплив станового представництва. Всі три різновиди монархічної форми правління – обмежена монархія, на останньому етапі якої зароджується інститут парламентаризму (Генеральні Штати у Франції, Парламент в Англії, Рейхстаг у Німеччині, Сейм у XIV – XVI ст.ст. на українських землях).

XVI століття стало перехідним до встановлення абсолютних монархій у багатьох країнах, що згодом призвело до буржуазних революцій середини XVII – XVIII ст. Саме англійську, американську та велику французьку буржуазні революції вчені вважають тими подіями, які започаткували якісно новий період історії державно-організованого суспільства і стали витоками сучасної держави та її форми правління (Бостан С. К., 2005, с. 37). В Україні в середині XVII ст. також починається національно-визвольна війна під проводом Б. Хмельницького, яку за масштабами можна прирівнювати до революції, з тією різницею, що її замовником виступала не буржуазія, а національно-орієнтована еліта.

В науковій літературі існують різні точки зору, щодо основної тенденції розвитку форми правління в цей період. За поглядами авторів монографії про Пилипа Орлика, «сильна гетьманська влада спиралася на підтримку російського самодержавства і відповідно еволюціонувала в напрямку до необмеженого правління» (Кресіна І. О., 1993, с. 33). На думку І. Бутрик, мало місце поєднання республіканської та монархічної форм правління. З одного боку, відсутність правлячої династії, виборність, обмеженість терміну повноважень гетьмана, з іншої – відсутність правової відповідальності глави держави за свої дії та відсутність вищого представницького законодавчого органу. Не зважаючи на «поразку» монархії на практиці, на думку автора, ведучими залишалися монархічні ідеї, їх носіями виступали передусім гетьмани, які і прагнули їх втілити у життя (Бутрик І., 2008, с. 4–6). На думку В. Єрмолаєва, такий підхід не враховує історичних реалій. Адже, прагнення гетьманів і зокрема Б. Хмельницького багато в чому пояснюються монархічним оточенням та прагненням уникнути боротьби за владу, громадянської війни і ще більшої нестабільності. Дослідник доводить, що від початку визвольної війни на українських землях на практиці утверджувалася республіканська форма правління, влада гетьмана, гетьманського уряду та козацької старшини в полках і сотнях ба-

зувалася на мандаті народу, гетьман визнавав традиційний для України виборний лад і домігся його підтвердження в міжнародних документах («Березневі статті», «Привілей Війську Запорізькому»). Інша річ, що історична ситуація була занадто складною, щоб реалізувати в повному обсязі всі елементи республіканської форми правління, тому поряд з демократичними застосовувалися й авторитарні методи управління, цим же пояснюється й велика концентрація влади в руках гетьмана (Єрмолаєв В., 2013, с. 74–76).

Документом, який підсумував власні тенденції державного розвитку українських земель другої половини XVII – початку XVIII ст. можна вважати Конституцію Пилипа Орлика. Хоча вона і не була фактично діючою, в ній послідовно закріплювався принцип поділу влади та республіканська форма правління. Державну владу уособлювали: гетьман – як глава держави та підпорядковані йому урядники (виконавчо-розпорядчі повноваження), Генеральна Рада – аналог загальнонаціонального представницького органу з окремими законодавчими функціями, система судів на чолі з Генеральним судом (Кармаліта М. В., 2016, с. 34). Аналіз змісту Конституції приводить дослідників часто до протилежних висновків, але найбільш комплексним на нашу думку є аналіз Кресіна О. В., який доводить що в документі, говорячи сучасною мовою, затверджувалася парламентська республіка (Кресін О. В., 2005). Більшість статей обмежували повноваження гетьмана та визначали головні напрями його діяльності. Детально розписувалася система взаємодії гілок влади. Зокрема, гетьман не міг створювати власного виконавчого апарату, призначати урядників, здійснювати суд, його могли зняти з посади за вироком суду тощо (Кресін О., 2005, с. 197–198).

Після перебування українських земель понад століття у складі Російської та Австро-Угорської імперій, наступним етапом розвитку власних тенденцій державного розвитку був період 1917–1920 рр. В цей час існувало чотири основні українські державні утворення: Українська Народна Республіка (доба Центральної Ради), Українська Держава (Гетьманат), Західно-Українська Народна Республіка (з 22 січня 1919 р. як Західна область УНР – ЗОУНР), Українська Народна Республіка (доба Директорії) (Гай-Нижник П. П., 2010, с. 9). Більшість науковців простежують в цей період еволюцію республіки від парламентської до президентсько-парламентської на основі аналізу конституційних документів того часу, підкреслюючи, що навіть в період Гетьманату, після того, як Директорію очолив С. Петлюра, а в ЗУНР конституційні органи передали владу Є. Петрушевичу, більшістю українського суспільства це сприймалося як крок до стабільності, необхідний тимчасовий період і було обумовлено кризовими явищами того часу (Головатенко В. І., 2011; Слюсаренко А. Г., 1993). Щоправда, є і інші оцінки. Наприклад, в статті І. С. Мокіна доводиться, що форма правління в період Гетьманату змінювалася від військово-кріпосницького до освіченого абсолютизму, з переходом в майбутньому до конституційної монархії (Мокін І. С., 2013, с. 335–336). Але документи того часу не закріплювали спадковість влади гетьмана і постійно наголошували на скликанні в майбутньому Сейму, який і повинен був остаточно визначити форму влади в Україні. Крім того, характеристика верховної влади як військово-кріпосницької або освіченої характеризує скоріш напрямки її діяльності, ніж спосіб її організації. Тож, більш доведеною видається точка зору, що період Гетьманату – це закономірне посилення влади в умовах воєнного часу, як етап в розвитку республіканської форми правління в Україні (Головатенко В. І., 2011, с. 316–317).

Щодо радянського періоду, коли Україна перебувала у складі союзної держави з формальним правом виходу, то її форму правління можна охарактеризувати як єдиновладну республіку з культом політичного лідера. Всі чотири радянських конституції: 1919, 1929, 1937 та 1978 рр., послідовно затверджували принцип «демократичного централізму», відмовлялися від поділу влади, затверджували зрощення державного та партійного апарату, містили декларативні положення без механізму реалізації (Кравцова З. С., 2018, с. 58–59).

Отже, історичний розвиток України нерозривно пов'язаний з боротьбою за власну державність і відчув на собі вплив країн, до складу яких в різні періоди входили українські землі. До XVIII ст. розвиток форми правління відповідав європейським тенденціям: еволюціонувала монархічна форма правління в її обмеженому різновиді, виникав інститут парламентаризму. До періодів, коли йшов активний пошук власних державних традицій дослідники відносять другу половину XVII та першу чверть XX ст. Національною особливістю можна вважати

розвиток республіканської форми правління заснованої на принципі поділу влади. Через несприятливі умови, за яких Україна здобувала державний досвід, перебування у складі імперій, радянській період, закономірним було посилення влади голови держави, яке сприймалося політично-активною частиною суспільства як тимчасове і обумовлене кризовими явищами. В процесі розвитку мало місце поєднання елементів різних форм правління, існували розбіжності між законодавчо закріпленими ознаками тієї чи іншої форми правління та їх практичним втіленням. Ці ж особливості можна простежити на сучасному етапі розвитку України, що є однією з причин, чому конституційна реформа триватиме. В умовах воєнного часу закономірним є тимчасове посилення і централізація влади. З іншого боку, незважаючи на порівняно слабкий історичний розвиток парламентаризму, він послідовно простежується на всіх етапах розвитку нашої держави. Західні дослідники аргументовано виступають за розвиток змішаних форм республіканської форми правління для передових країн світу саме в його парламентсько-президентській формі, що відповідає тенденціям розвитку державної влади в Україні.

Література

- Akerman B. The new separation of powers. *Harvard Law Review*. 2000. № 3. URL: <https://crsreports.congress.gov/product/pdf/R/R44334>
- Бостан С. К. Форма правління сучасної держави: проблеми історії, теорії, практики. Запоріжжя : Юридичний ін-т; Дике поле, 2005. 540 с.
- Бутрик І. Монархічні ідеї в суспільно-політичній думці України Х-XX століть. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія: Історія. Економіка. Філософія*. Київ, 2008. Вип. 14: Український консерватизм і гетьманський рух: історія, ідеологія, політика. С. 159-165.
- Войтович Л. Середні віки в Україні: хронологія, проблеми періодизації. *УІЖ*. 2003. Вип. 4 (N 451). URL: https://shron2.chtyvo.org.ua/Voitovych_Leontii/Seredni_viky_v_Ukraini_khronolohiia_problemy_periodyzatsii.pdf
- Гай-Нижник П.П. УНР та ЗУНР: становлення органів влади і національне державотворення (1917-1920 рр.). Київ : "ЩеК", 2010. 304 с.
- Головатенко В.І. Розвиток інституту глави держави в конституційній теорії та практиці України періоду національного відродження 1917-1921 рр. *Актуальні проблеми політики*. 2011. Вип. 42. С. 312-323.
- Єрмолаєв В. Богдан Хмельницький про проблеми і перспективи українського державотворення (до 365-річчя Національної революції 1648 р.). *Вісник Академії правових наук України*. 2013. № 1. С. 66-79.
- Бостан Л. М., Бостан С. К. Історія держави і права зарубіжних країн: навч. посіб. Київ : Центр навч. літ., 2004. 672 с.
- Кармаліта М. В. Розподіл влади як основа сучасного парламентаризму. *Вісник ЦВК*. 2016. № 1 (33). С. 32-35.
- Конституційні акти України. 1917-1920. Невідомі конституції України / Відп. ред. Ю.Д. Прилюк. Київ : Філософська і соціологічна думка, 1992. 271 с.
- Костицький В.В. Розподіл влади у правовій державі та соціально-нормативне закріплення ідеї свободи і демократії. *Соціологія права*. 2011. № 2. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/39589/01-Kosticky.pdf?sequence=1>
- Кравцова З.С. Генеза організаційно-правових засад державної влади в Україні від часів Русі до її незалежності 1991 року. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2018. Вип. 51 (1). С. 56-60.
- Кресіна І. О. Гетьман Пилип Орлик і його Конституція. Київ : Фотовідеосервіс, 1993. 80 с.
- Кресін О. "Пакти й Конституції законів і вольностей Запорозького Війська..." 1710 р. *УІЖ*. 2005. № 2. С. 192-203.
- Литвинов О.М. Республіканська форма правління: Особливості інтерпретації в сучасних умовах. *Форум права*. 2013. № 1. С. 607-612.
- Макарчук С. ЗУНР: історичний досвід національного державотворення і сучасність. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*: Зб. наук. пр. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2009. Вип. 18. С. 20-29.
- Мироненко В.П. Класифікація форми державного правління: базові напрями переосмислення класичних підходів. *Нова парадигма*. 2013. 118. С. 125-135.
- Мокін І. С. Абсолютистські аспекти гетьманату П. П. Скоропадського. *Актуальні проблеми політики*. 2013. Вип. 49. С. 329-338.

Оновлення Конституції як завершення революції. / А. Барікова та ін. Міжнародний центр перспективних досліджень, 2015. URL: https://www.icps.com.ua/assets/uploads/images/files/t_konstituciya_reforma_b.pdf

Про організацію роботи з підготовки законопроектів про внесення змін до Конституції України та виборчих законів: Указ Президента України від 3 жовтня 2002 р. *Офіційний вісник України*. 2002. № 41. Ст. 1903.

Слюсаренко А. Г. Історія української конституції. Київ : Т-во "Знання", 1993. 192 с.

Стрижак А. Конституційна реформа в Україні: передумови, мета та способи реалізації. *Віче*. № 23. Грудень 2014. URL: <http://www.viche.info/journal/4466>

References

- Akerman, B. (2000). The new separation of powers. *Harvard Law Review*, 3. Retrieved from <https://crsreports.congress.gov/product/pdf/R/R44334>
- Bostan, S. K. (2005). *Forma pravlinnia suchasnoi derzhavy: problemy istorii, teorii, praktyky*. [The form of government of the modern state: problems of history, theory, and practice]. Zaporizhzhia: Yurydychni in-t; Dyke pole, 2005 [in Ukrainian].
- Butryk, I. (2008). Monarkhichni idei v suspilno-politychnii dumtsi Ukrainy X-XX stolit. [Monarchical ideas in the socio-political thought of Ukraine in the X-XX centuries]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho linhvistychnoho universytetu. Seriya: Istorii. Ekonomika. Filosofii*, Kyiv, 14, 159-165 [in Ukrainian].
- Voitovych, L. (2003). Seredni viky v Ukraini: khronolohiia, problemy periodyzatsii. [Middle ages in Ukraine: chronology, problems of periodization]. *UIZh*, 4 (451). Retrieved from https://shron2.chtyvo.org.ua/Voitovych_Leontii/Seredni_viky_v_Ukraini_khronolohiia_problemy_periodyzatsii.pdf [in Ukrainian].
- Hai-Nyzhnyk, P.P. (2010). *UNR ta ZUNR: stanovlennia orhaniv vlady i natsionalne derzhavotvorennia (1917-1920 rr.)*. [UNR and ZUNR: formation of authorities and national state formation (1917-1920)]. Kyiv: "ShcheK" [in Ukrainian].
- Holovatenko, V.I. (2011). Rozvytok instytutu hlavy derzhavy v konstytutsiinii teorii ta praktytsi Ukrainy periodu natsionalnoho vidrodzhennia 1917-1921 rr. [The development of the institution of the head of state in the constitutional theory and practice of Ukraine during the period of national revival in 1917-1921]. *Aktualni problemy polityky*, 2011, 42, 312-323 [in Ukrainian].
- Iermolaiev, V. (2013). Bohdan Khmelnytskyi pro problemy i perspektyvy ukrainskoho derzhavotvorennia (do 365-richchia Natsionalnoi revoliutsii 1648 r.). [Bohdan Khmelnytskyi on the problems and prospects of Ukrainian state-building (to the 365th anniversary of the National Revolution of 1648)]. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy*, 2013, 1, 66-79 [in Ukrainian].
- Bostan, L. M., Bostan, S. K. (2004). *Istorii derzhavy i prava zarubizhnykh krain*. [History of the state and the laws of foreign countries]. Kyiv: Tsentr navch. lit., 2004 [in Ukrainian].
- Karmalita, M. V. (2016). Rozpodil vlady yak osnova suchasnoho parlamentaryzmu. [Separation of powers as the basis of modern parliamentarism]. *Visnyk TsVK*, 1 (33), 32-35 [in Ukrainian].
- Pryliuk, Yu. D. (Eds). (1992). *Konstytutsiini akty Ukrainy. 1917-1920. Nevidomi konstytutsii Ukrainy*. [Constitutional acts of Ukraine. 1917-1920. Unknown constitutions of Ukraine]. Kyiv: Filosofska i sotsiologichna dumka, 1992 [in Ukrainian].
- Kostytskyi, V.V. (2011). Rozpodil vlady u pravovii derzhavi ta sotsialno-normatyvne zakriplennia idei svobody i demokratii. [Separation of powers in the rule of law and social-normative consolidation of the idea of freedom and democracy]. *Sotsiologichna prava*, 2. Retrieved from <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/39589/01-Kostickiy.pdf?sequence=1> [in Ukrainian].
- Kravtsova, Z.S. (2018). Geneza orhanizatsiino-pravovykh zasad derzhavnoi vlady v Ukraini vid chasiv Rusi do yii nezalezhnosti 1991 roku. [The genesis of the organizational and legal foundations of state power in Ukraine from the time of Russia to its independence in 1991]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*, 51 (1), 56-60. [in Ukrainian].
- Kresina, I. O. (1993). *Hetman Pylyp Orlyk i yoho Konstytutsiia*. [Hetman Pylyp Orlyk and his Constitution]. Kyiv: Fotovideoservis [in Ukrainian].
- Kresin, O. (2005). "Pakty y Konstytutsii zakoniv i volnostei Zaporozkoho Viiska..." 1710 r. ["Pacts and Constitution of laws and liberties of the Zaporizhzhya Army..." 1710]. *UIZh*, 2, 192-203. [in Ukrainian].
- Lytvynov, O.M. (2013). Respublikanska forma pravlinnia: Osoblyvosti interpretatsii v suchasnykh umovakh. [Republican form of government: Peculiarities of interpretation in modern conditions]. *Forum prava*, 1, 607-612 [in Ukrainian].
- Makarchuk, S. (2009). ZUNR: istorychnyi dosvid natsionalnoho derzhavotvorennia i suchasnist. [ZUNR: historical experience of national state formation and modernity.]. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist: Zb. nauk. pr.* Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy, 18, 20-29 [in Ukrainian].

Myronenko, V.P. (2013). Klasyfikatsiia formy derzhavnogo pravlinnia: bazovi napriamy pereosmyslennia klasychnykh pidkhodiv. [Classification of the form of state government: basic directions of reinterpretation of classical approaches]. *Nova paradyhma*, 118, 125-135 [in Ukrainian].

Mokin, I. S. (2013). Absolutystski aspekty hetmanatu P. P. Skoropadskoho. [Absolutist aspects of the hetmanate of P.P. Skoropadskyi]. *Aktualni problemy polityky*, 49, 329-338 [in Ukrainian].

The President of Ukraine. (2002). Pro orhanizatsiiu roboty z pidhotovky zakonoproektiv pro vnesennia zmin do Konstytutsii Ukrainy ta vyborchikh zakoniv. [On the organization of work on the preparation of draft laws on amendments to the Constitution of Ukraine and election laws]. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*, 41, St. 1903 [in Ukrainian].

Kischenko, S. (Eds). (2015). *Onovlennia Konstytutsii yak zavershennia revoliutsii*. [Updating the Constitution as the completion of the revolution]. Mizhnarodnyi tsentr perspektyvnykh doslidzhen, 2015. Retrieved from https://www.icps.com.ua/assets/uploads/images/files/t_konstituciya_reforma_b.pdf [in Ukrainian].

Sliusarenko, A. H. (1993). *Istoriia ukrainskoi konstytutsii*. [The history of the Ukrainian constitution]. Kyiv: T-vo "Znannia", 1993 [in Ukrainian].

Stryzhak, A. (2014, December). *Konstytutsiina reforma v Ukraini: peredumovy, meta ta sposoby realizatsii*. [Constitutional reform in Ukraine: prerequisites, purpose and methods of implementation]. *Viche*, 23. Retrieved from <http://www.viche.info/journal/4466> [in Ukrainian].

Анотація

Панфьорова М. А. Організація державної влади в Україні: історико-правовий аналіз. – Стаття.

У статті представлено історико-правовий аналіз організації державної влади в Україні. На основі класичного поділу форми правління на монархії та республіки з різновидами, підходів до їх сутності та ознак, розглянуто організацію державної влади на українських землях в періоди середньовіччя, нового та новітнього часу. Проведено паралелі між розвитком форми правління в країнах Західної Європи та на території України. Визначено загальні закономірності та характерні особливості формування органів влади, розподілу повноважень між ними, інститутів парламентаризму та голови держави на етапах боротьби за власну державність. Зосереджена увага на існуючих в науковій літературі дискусіях щодо визначення форми правління під час існування посади гетьмана. Проаналізовано фактори впливу на характер влади на різних етапах та її закономірне посилення в періоди воєнних конфліктів. Доведено, що історичний розвиток України нерозривно пов'язаний з боротьбою за власну державність. До XVIII ст. розвиток форми правління на українських землях відповідав європейським тенденціям і пройшов ті самі етапи в організації органів державної влади: від ранньофеодальної, через сеньйоріальну до станово-представницької монархії. Національною особливістю можна вважати розвиток республіканської форми правління заснованої на принципі поділу влади, починаючи з XVII ст. Через несприятливі умови, за яких Україна здобувала державний досвід, та входження українських земель до складу різних держав, закономірним було посилення влади голови держави, яке сприймалося політично-активною частиною суспільства як тимчасове і обумовлене кризовими явищами. В процесі розвитку мало місце поєднання елементів різних форм правління, існували розбіжності між законодавчо закріпленими ознаками тієї чи іншої форми та їх практичним втіленням.

Ключові слова: парламентська республіка, президентсько-парламентська республіка, парламентсько-президентська республіка, розподіл влади, парламентаризм.

Summary

Panforova M. A. Organization of state authority in Ukraine: historical and legal analysis. – Article.

The article presents a historical and legislative analysis of the organization of state power in Ukraine. Based on the classical division of the form of government into monarchies and republics with their variations, as well as approaches to their essence and features, the author examines the organization of state power in the Ukrainian territories in the Middle Ages, modern and contemporary times. The author draws parallels between the development of the form of government in the countries of Western Europe and in Ukraine. The article identifies the general patterns and characteristic features of the formation of government authorities, distribution of powers between them, institutions of parliamentarism and the head of state at the stages of struggle for statehood. The attention is focused on the discussions in the academic literature on the definition of the form of government during the existence of the rank of Hetman. The author analyses the factors influencing the nature of power at different stages and its natural enhancement in periods of military conflicts. It has been proved that the historical development of Ukraine is inextricably linked to the struggle for its own statehood. Until the seventeenth century, the development of the form of government in the Ukrainian territories was in line with the European trends and went through the same stages in the organization of state authorities: from early feudal, through seigniorial to estate-representative monarchy. The development of a republican

form of government based on the principle of separation of powers, starting in the seventeenth century, may be considered a national peculiarity. The unfavourable conditions in which Ukraine gained statehood experience and the fact that Ukrainian territories were part of different states led to the natural strengthening of the power of the head of state, which was perceived by the politically active part of society as temporary and caused by crisis phenomena. In the process of development, elements of different forms of government were combined, and there were discrepancies between the legislatively enshrined features of a particular form and their practical implementation.

Key words: parliamentary republic, presidential-parliamentary republic, parliamentary-presidential republic, separation of powers, parliamentarism.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ТА ПОЛІТИЧНИХ ІНСТИТУТІВ

УДК 324.8: 328.3

DOI <https://doi.org/10.32782/app.v72.2023.5>

Н. А. Гербут

orcid.org/0000-0001-9776-3386

кандидат політичних наук, доцент,

доцент кафедри політичних наук і права

Київського національного університету будівництва і архітектури

О. Д. Попов

orcid.org/0009-0004-2997-4439

студент

Київського національного університету будівництва і архітектури

АБСЕНТЕЇЗМ НА ВИБОРАХ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПАРЛАМЕНТУ: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Високий рівень електорального абсентеїзму має негативні наслідки для розвитку демократії, оскільки саме через вибори громадяни долучаються до процесів формування влади. Відмова значної частини населення від участі у виборах може знизити легітимність певних політичних інститутів, призвести до зміщення політичного спектра в бік менш репрезентативних груп та до політичної нестабільності. Дослідження причин і наслідків абсентеїзму та знаходження механізмів його подолання має важливе значення як для країн з високими демократичними стандартами, так і для тих, які до цих стандартів прагнуть.

Для країн-членів Європейського Союзу питання електоральної поведінки є важливим не лише у внутрішньополітичному контексті, а й з точки зору зміцнення наднаціональних інституцій, зокрема Європейського парламенту. Оскільки в 2022 р. Україна отримала статус кандидата на членство в ЄС, то через деякий час, після вступу до ЄС, громадяни країни будуть брати участь у виборах до Європарламенту, яким характерна низька явка. Отже, враховуючи вищезазначене, вивчення проблеми абсентеїзму на виборах до Європарламенту набуває значної актуальності для України.

Абсентеїзм, як одна з форм електоральної поведінки, досліджувалась такими зарубіжними науковцями, як Ф. Конверс (Converse, 1964), М. Ваттенберг (Wattenberg, 1991) Е. Даунс (Downs, 1957), П. Снідерман (Sniderman, 1993), С. Розенстоун (Rosenstone, 1993), А. Лейпгарт (Lijphart, 1997), Т. Феддерзен (Feddersen, 1997) М. Рольф (Rolfe, 2012) та ін. У роботах американських та європейських дослідників проблематика абсентеїзму та явка виборців розглядається в контексті різних теорій (раціонального вибору, соціальної, соціально-психологічної та ін.) та через призму різних факторів – просторових, психологічних, інституційних, соціокультурних тощо.

Українські вчені активно займаються дослідженням абсентеїзму, зокрема останнє десятиліття. В. Стукаленко (Стукаленко, 2014), розглядає абсентеїзм у теоретичній площині, виокремивши його об'єктивні та суб'єктивні складові. Роботи Д. Гаврилюка (Гаврилюк, 2015) І. Щебетун, О. Грабар (Щебетун, Грабар, 2020) присвячені вивченню причин електорального абсентеїзму, зокрема в Україні. М. Фоломєєв, В. Крижанівська (Фоломєєв, Крижанівська, 2020)

розглядають інтерпретації абсентеїзму через призму різних підходів. Н. Бондар та І. Тодріна (Бондар, Тодріна, 2019) визначили типи абсентеїзму в аспекті політичної мотивації, дослідили причини, які зумовлюють це явище. Крім того, проблему низької явки на виборах досліджували такі вітчизняні науковці, як М. Бучин, О. Корнієвський, Я. Муценко та ін.

У вищезазначених дослідженнях не розглядалося ґрунтовно питання залежності рівня явки від видів виборів, що мають різне значення для електорату. Наприклад, у багатьох країнах спостерігається вищий рівень абсентеїзму на місцевих виборах порівняно із загальнонаціональними, що є свідченням зміни електоральної поведінки в залежності від «статусу» виборів.

Визначальною характеристикою виборів до Європейського парламенту є те, що вони мають «другий порядок» порівняно з національними виборами. По-перше, виборців більше цікавлять внутрішні проблеми; по-друге, політики, що мають високі рейтинги, фактично не балотуються на виборах до Європарламенту; по-третє, ЗМІ приділяють менше уваги партіям, що пройшли до Європейського парламенту, ніж тим, які перемогли на національних парламентських виборах (Boomgaarden, Johann, Kritzinger, С. 2016).

На ставлення громадян країн-членів ЄС до виборів до Європарламенту як до другорядних, впливає, крім того, їхнє уявлення щодо функцій та повноважень цього інституту, які розширювались досить повільно (Boomgaarden, Johann, Kritzinger, 2016, С. 132).

Виникнення Європейського парламенту пов'язане з процесом європейської інтеграції та формуванням спільної європейської політичної системи. Першим кроком до створення Європейського парламенту було підписання в 1957 році Римських договорів про заснування Європейської економічної спільноти (ЄЕС). Проте, на той момент роль парламенту, який до 1962 р. називався Європейською парламентською асамблеєю, була обмежена.

До введення прямих виборів, члени Європейської асамблеї призначалися національними парламентами держав-учасниць, а тому мали подвійний мандат. На Конференції з безпеки та співробітництва в Європі, яка проходила в Парижі 9 і 10 грудня 1974 р., ухвалили рішення, що в 1978 році або пізніше повинні відбутися прямі вибори до Європарламенту.

Прийнятий у 1976 р. Європейською Радою Акт «Про введення загальних та прямих виборів депутатів Європейського парламенту» був ратифікований всіма державами-учасницями та набув чинності в липні 1978 р., а перші вибори відбулися з 7 по 10 червня 1979 р. (About Parliament, 2022).

Найвища явка була зафіксована саме на перших виборах до Європейського парламенту: на них проголосували 61,99% європейців, що мали право голосу (див. табл. 1).

Таблиця 1

Явка на виборах до Європейського парламенту в 1979 р. (European election results, 2019)

Країна	Явка (%)
Бельгія	91,36
Данія	47,82
Німеччина	65,73
Ірландія	63,61
Франція	60,71
Італія	85,65
Люксембург	88,91
Нідерланди	58,12
Велика Британія	32,35

Завдяки Маастрихтському (1993 р.) та Лісабонському (2009 р.) договорам Європейський парламент отримав нові повноваження у сфері законодавства: із Радою ЄС бере участь у процесі прийняття законів, вносить пропозиції та має право на затвердження чи відхилення законодавчих актів. Крім того, Європейський парламент отримав посилені повноваження щодо бюджету та отримав механізми контролю діяльності Європейської комісії: разом із Радою ЄС приймає річний бюджет ЄС і впливає на розподіл фінансових ресурсів; грає ключову роль щодо затвердження складу Єврокомісії.

Крім того, члени Єврокомісії зобов'язані звітувати перед Європарламентом щодо їхньої діяльності та відповідати на запитання парламентарів. Парламент також контролює виконання ухваленого бюджету та може вимагати звітності від Комісії щодо його використання. Європарламент має міжпарламентські комітети, які співпрацюють з відповідними комітетами Єврокомісії, що дозволяє здійснювати регулярний обмін інформацією (About Parliament, 2022).

Функції Європейського парламенту були розширені і у сфері міжнародних відносин – він був залучений до процесу ратифікації міжнародних угод, укладених ЄС; ініціює та підтримує міжпарламентські відносини з національними парламентами держав-членів з питань, що становлять інтерес для ЄС.

Більшого демократичного зміцнення та легітимності надали Європарламенту отримані повноваження щодо захисту прав громадян ЄС. Єдина інституція, що обирається прямим голосуванням стала форумом для вираження інтересів європейських громадян та забезпечує їх представництво на рівні ЄС (About Parliament, 2022).

Однак розширення повноважень Європейського парламенту та підвищення його політичного статусу не призвело до підвищення рівня явки на виборах у 2009 та 2014 рр. (див. табл. 2).

Таблиця 2

Явка на виборах до Європейського парламенту з 1979 по 2019 рік (Voter turnout, 2019)

Рік	1979	1984	1989	1994	1999	2004	2009	2014	2019
Явка (%)	61,99	58,98	58,41	56,67	49,51	45,47	42,97	42,61	50,62

Необхідно зазначити, що за ці роки відбулося значне розширення складу Європейського Союзу: якщо в 1979 році вибори проходили в дев'яти країнах, то в 2019 році – у 28. Цікаво, що в 2004 році рівень абсентеїзму на виборах до Європарламенту був найвищий в країнах, де вони проводились вперше – у Словаччині, Польщі, Естонії, Греції, Словенії. Хоча серед нових членів були й країни з високою явкою (Мальта, Кіпр), але середня явка значно менша за аналогічний показник в країнах, громадяни яких почали обирати Європарламент з 1979 року (див. табл. 3, табл. 4). Можна припустити, що громадянам нових держав-членів ЄС не вистачає інформації щодо функцій та значення наднаціональних інституцій, зокрема Європарламенту.

Таблиця 3

Явка на виборах до Європейського парламенту в 2004 році в країнах-членах ЄС, де такі вибори проводились вперше (European election results, 2019)

Країна	Явка (%)
Греція	28,30
Естонія	26,83
Кіпр	72,50
Литва	48,38
Латвія	41,34
Угорщина	38,50
Мальта	82,39
Польща	20,87
Словенія	28,35
Словаччина	16,97
Середня явка	40,44

Таблиця 4

Явка на виборах до Європейського парламенту в 2004 році в країнах-членах ЄС, де такі вибори проводились з 1979 року (European election results, 2019)

Країна	Явка (%)
Бельгія	90,81
Данія	47,89

Німеччина	43,00
Ірландія	58,58
Франція	42,76
Італія	71,72
Люксембург	91,35
Нідерланди	39,26
Велика Британія	38,52
Середня явка	58,21

Абсентеїзм може зумовлювати як недостатня мобілізація політичними партіями та ЗМІ електорату, так і ускладнена процедура виборів.

Депутати Європарламенту обираються за національними списками відповідно до виборчого законодавства кожної держави-члена ЄС, єдиним зобов'язанням яких є використання певної форми пропорційної виборчої системи. При цьому, держави використовують як орієнтовані на кандидатів системи, де виборці можуть обирати між кандидатами від однієї політичної партії, так і системи, що орієнтовані на партії – виборці обирають між представленими партіями попередньо впорядкованими списками кандидатів. Внаслідок використання різних виборчих правил та форм організації вибори до Європейського парламенту скоріше схожі на національний, ніж на транснаціональний конкурс (Treaty on the Functioning of the EU, 2012).

Щоб виправити ситуацію було запропоновано формування так званих транснаціональних списків, по яким депутати обиратимуться в єдиному окрузі, утвореному з усієї території Європейського Союзу. Впровадження єдиних виборчих правил для всіх держав-членів ЄС значно спростило б процедуру голосування. Вперше представлена на пленарному засіданні Європейського парламенту в 2011 році ця пропозиція не отримала тоді підтримки більшості. Були наміри сформувати в 2018 році транснаціональні списки кандидатів перед виборами до Європейського парламенту, але вони так і не реалізувалися. Однак ця ідея, ймовірно, буде повернута до розгляду перед виборами 2024 року, оскільки її активно підтримували Президент Франції Е. Макрон, тодішній канцлер Німеччини А. Меркель та Європейська комісія. Е. Макрон запевнив, що Франція бачить Європу в майбутньому більш демократичною, яка обирає свій парламент на основі транснаціональних списків кандидатів (Russack, 2019). На офіційному сайті ЄС 23 лютого 2018 р. було опубліковано звернення Європейської комісії до Європейського парламенту, Європейської ради та Ради Європи, в якому говориться: «Створення європейського виборчого округу сприятиме посиленню європейського виміру виборів, так як кандидати отримають можливість звернутися до більшого числа виборців по всій Європі. Цей процес зумовить громадські дебати в масштабах всього європейського простору, що посилить роль європейських політичних партій» (Communication from the Commission, 2018).

На саміті глав держав та урядів країн Південної Європи, що відбувся у Римі 10 січня 2018 року, представники Кіпру, Іспанії, Франції, Греції, Італії, Мальти та Португалії також підтримали застосування транснаціональних списків на виборах до Європейського парламенту. Ці країни готові були підтримати експеримент з транснаціональними списками в надії, що це призведе до зміцнення європейського громадянства на противагу поширенню євроскептицизму. На сучасному етапі європейські політичні групи представляють собою, як правило, об'єднання національних партій. Прихильники реформи хочуть, щоб кожен виборець голосував за два списки – національний чи регіональний (тобто за список національної партії) та загальноєвропейський, який буде сформований європейськими політичними групами з кандидатів, що не входять до національних партій (Verger, 2018).

Серед критиків проведення виборів до Європарламенту в єдиному окрузі ЄС були представники Вишеградської групи, інші європейські політичні сили. Голова комітету Європарламенту із закордонних справ Е. Брок зазначив, що транснаціональні списки лише розширять прірву між громадянами ЄС і їх депутатами. Хоча соціалісти та ліберали підтримали ідею реформування виборчих правил, більшість депутатів Європарламенту на сесії 7 лютого 2018 р. проголосували проти транснаціональних списків.

Голова Європейської комісії з самого початку висловлював сумніви щодо доцільності впровадження транснаціональних списків кандидатів на виборах до Європарламенту 2019 р. Ж. К. Юнкер вважав, що залишилось занадто мало часу, щоб узгодити та ратифікувати реформу з усіма державами-членами ЄС. Відповідні поправки в союзний договір і національне виборче закони необхідно було внести до травня 2018 року – за рік до виборів. Лідери держав-членів ЄС на лютневому саміті відклали це питання до тих часів, коли хтось, після виборів 2019 р., почне наполягати на поновленні дискусії (Verger, 2018).

Отже, питання щодо зміни процедури обрання депутатів виникло, насамперед, через необхідність підняття статусу Європейського парламенту як інституту, що представляє інтереси всіх громадян ЄС, незалежно від того, в якій державі вони живуть. Якщо б реформа вдалася, то, безумовно, вона б позитивно вплинула і на рівень явки.

Хоча Європейський Союз має важливе значення для громадян держав-членів, зокрема «нових» (навіть з точки зору перерозподілу ресурсів та підтримки цих країн), все ж таки, результати явки говорять про те, що вибори до Європарламенту продовжують бути виборами другого порядку. Ускладнює ситуацію щодо рівня абсентеїзму і поширення євроскептицизму в країнах-членах ЄС.

Наприклад, у Великій Британії євроскептичні настрої призвели до виходу країни з Європейського Союзу. В Італії, Франції, Нідерландах деякі політичні партії критикують як європейські інституції, так і європейську інтеграцію загалом.

У країнах Центральної та Східної Європи, які приєдналися до Європейського Союзу після повалення комуністичного режиму, спостерігаються різні рівні євроскептицизму. Це пояснюється різними історичними, соціокультурними та політичними контекстами кожної країни. У Польщі, Угорщині та Чехії значна частина населення та політичних сил виражають незадоволення щодо певних аспектів європейської інтеграції – міграційної політики, повноважень та ролі Європейської комісії, обмеження національного суверенітету тощо. Євроскептичні партії в цих країнах набули певної підтримки, що забезпечило їх присутність у парламентах. В Естонії, Латвії і Словенії євроскептицизм менш поширений або має менший вплив. У цих країнах більша частина населення підтримує європейську інтеграцію та відчуває користь від членства в Європейському Союзі (Kaeding, Pollak, Schmidt, 2020).

Також слід відзначити, що євроскептицизм може мати різні форми і проявлятися на різних рівнях – від малих партій, які мають обмежену підтримку, до великих політичних сил, які впливають на політичний порядок денний країни. Рівень євроскептицизму може змінюватися в залежності від конкретних політичних подій, економічних факторів та національних контекстів.

Отже, можна зробити висновок, що на сьогодні лідерам ЄС не вдалося збільшити значення виборів до Європейського парламенту для громадян ЄС. На це впливає низка факторів: недостатня інформованість виборців щодо повноважень та функцій Європарламенту, відсутність єдиних виборчих правил для країн-членів, брак політичних сил загальноєвропейського рівня, наявність євроскептичних настроїв, як серед політиків, так і серед населення тощо. Усунення або зменшення впливу цих чинників підніме вибори до Європейського парламенту з позиції другого порядку до першого, що призведе до збільшення активності виборців та зменшення рівня абсентеїзму.

Література

- Бондар Н. О., Тодріна І. В. Феномен електорального абсентеїзму в сучасному суспільстві. Сучасне суспільство. 2019. Вип. 2., № 18. С. 28–36.
- Гаврилюк Д.Ю. Абсентеїзм як феномен електоральної культури в контексті демократизації українського суспільства: автореф. дис. ... канд. пол. наук: 23.00.03 «Політична культура та ідеологія». Нац. педаг. університет імені М.П. Драгоманова. Київ, 2015. 20 с.
- Стукаленко В.А. Теоретичні аспекти абсентеїзму. *Правова держава*. 2014. Вип. 17. С. 15–19.
- Фоломєєв М. А., Крижанівська М. І. Абсентеїзм як соціальний феномен: особливості інтерпретації. *Габітус*. 2020. Вип. 12. Т. 1. С. 73–81.
- Щебетун І. С., Грабар О. С. Абсентеїзм як проблема сучасної демократії. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки. Конституційне право; муніципальне право*. 2020. Т. 31 (70). Ч. 1. № 2. С. 63–68.

- About Parliament. European Parliament : веб-сайт. URL: <https://www.europarl.europa.eu/about-parliament/en/in-the-past> (дата звернення: 5.03.2023).
- Boomgaarden H.G., Johann D., Kritzinger S. Voting at National versus European Elections: An Individual Level Test of the Second Order Paradigm for the 2014 European Parliament Elections. *Politics and Governance*. 2016. Vol. 4, № 1. P. 130-144.
- Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council and the Council «A Europe that delivers: Institutional options for making the European Union's work more efficient». Brussels, 13.2.2018. EUR-Lex : веб-сайт. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52018DC0095> (дата звернення: 4.04.2023)
- Converse P. E. The Nature of Belief Systems in Mass Publics. *Ideology and Discontent* / ed. David Apter. New York: Free Press, 1964. P. 206-261.
- Downs A. An Economic Theory of Political Action in a Democracy. *Journal of Political Economy*. 1957. Vol. 65 №2. P. 135-150. URL: <http://www.jstor.org/stable/1827369> (дата звернення: 21.01.2023).
- European election results. European Parliament : веб-сайт. URL: <https://www.europarl.europa.eu/election-results-2019/en/turnout/> (дата звернення: 5.03.2023).
- Feddersen T. J., Pesendorfer W. Voting Behavior and Information Aggregation in Elections with Private Information. *Econometrica*. 1997. Vol.65, № 5. P. 1029-1058.
- Kaeding M., Pollak J., Schmidt P. Euroscepticism and the Future of Europe. New York, 2020. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/documents-publications/library/library-blog/posts/euroscepticism-and-the-future-of-europe-views-from-the-capitals/> (дата звернення: 4.04.2023).
- Lijphart A. Unequal Participation: Democracy's Unresolved Dilemma. *American Political Science Review*. 1997. Vol. 19, № 1. P. 1-14.
- Rolfe M. Voter Turnout: A Social Theory of Political Participation. Cambridge: Cambridge University Press, 2012. 250 p.
- Rosenstone S., Hansen M. Mobilization, Participation and Democracy in America. New York: Macmillan Publishing Company, 1993. 333 p.
- Russack S. EU parliamentary democracy: how representative? *CEPS Policy Insights*. 2019. № 2019/07. URL: http://aei.pitt.edu/98656/1/PI2019_07_SR_EU-parliamentary-democracy-1.pdf (дата звернення: 21.03.2023).
- Sniderman P.M. A New Look at Public Opinion Research. *Political Science: The State of the Discipline* / ed.A.W. Finifter, ed. Washington, 1993. P. 219-245.
- Verger C. Transnational Lists: A Political Opportunity for Europe with Obstacles to Overcome. *Europe a Power with Values (policy paper)*. 2018. № 216. P. 1-10. URL: <https://institutdelors.eu/wp-content/uploads/2018/02/Transnationalists-Verger-Feb18.pdf> (дата звернення: 1.04.2023).
- Voter turnout in the European Parliament Elections in the European Union (EU) from 1979 to 2019. Statista : веб-сайт. URL: <https://www.statista.com/statistics/300427/eu-parlament-turnout-for-the-european-elections/> (дата звернення: 7.03.2023).
- Wattenberg M.P. The Rise of Candidate-Centered Politics: Presidential Elections of the 1980s. Cambridge: Harvard University Press, 1991. 186 p.
- Wolfinger R.E., Rosenstone S. J. Who votes? New Haven: Yale University Press, 1980. 158 p.

References

- Bondar, N. (2019). Fenomen elektoralnoho absenteizmu v suchasnomu suspilstvi [The phenomenon of electoral absenteeism in modern society]. *Suchasne suspilstvo*, 2, 28-36 [in Ukrainian].
- Havryliuk, D. (2015). *Absenteizm yak fenomen elektoralnoi kultury v konteksti demokratyzatsii ukrainskoho suspilstva* [Absenteeism as a phenomenon of electoral culture in the context of the democratization of Ukrainian society] (Candidate's thesis). National Pedagogical Dragomanov University. Kyiv [in Ukrainian].
- Stukalenko, V. (2014). Teoretychni aspekty absenteizmu [Theoretical aspects of absenteeism]. *Pravova derzhava*, 17, 15-19 [in Ukrainian].
- Folomieiev, M, & Kryzhanivska, M. (2020). Absenteizm yak sotsialnyi fenomen: osoblyvosti interpretatsii [Absenteeism as a social phenomenon: Peculiarities of interpretation]. *Habitus*, 12, 73-81 [in Ukrainian].
- Shchebetun, I., & Hrabar O. (2020). Absenteizm yak problema suchasnoi demokratii [Absenteeism as a problem of modern democracy]. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V. I. Vernadskoho. Seriya: Yurydychni nauky. Konstytutsiine pravo; munitsypalne pravo*, 31 (70), 63-68 [in Ukrainian].
- About Parliament. European Parliament. Retrieved from <https://www.europarl.europa.eu/about-parliament/en/in-the-past>

- Boomgaarden, H.G., Johann, D., & Kritzinger, S. (2016). Voting at National versus European Elections: An Individual Level Test of the Second Order Paradigm for the 2014 European Parliament Elections. *Politics and Governance*, 4 (1), 130-144.
- Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council and the Council «A Europe that delivers: Institutional options for making the European Union's work more efficient». Brussels, 13.2.2018. EUR-Lex. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52018DC0095>
- Converse, P. E., Apter, D. (Ed.). (1964). *The Nature of Belief Systems in Mass Publics. Ideology and Discontent* (pp. 206-261). New York: Free Press.
- Downs, A. (1957). An Economic Theory of Political Action in a Democracy. *Journal of Political Economy*, 65(2), 135-150. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/1827369>
- European election results. European Parliament. Retrieved from <https://www.europarl.europa.eu/election-results-2019/en/turnout/>
- Feddersen, T. J. & Pesendorfer W. (1997). Voting Behavior and Information Aggregation in Elections with Private Information. *Econometrica*. 65 (5), 1029-1058.
- Kaeding, M., Pollak, J. & Schmidt P. (2020). Euroscepticism and the Future of Europe. New York. Retrieved from <https://www.consilium.europa.eu/en/documents-publications/library/library-blog/posts/euroscepticism-and-the-future-of-europe-views-from-the-capitals/>
- Lijphart, A. (1997). Unequal Participation: Democracy's Unresolved Dilemma. *American Political Science Review*. 19 (1), 1-14.
- Rolfe, M. (2012). *Voter Turnout: A Social Theory of Political Participation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rosenstone, S. & Hansen, M. (1992). *Mobilization, Participation and Democracy in America*. New York: Macmillan Publishing Company.
- Russack S. (2019). EU parliamentary democracy: how representative? *CEPS Policy Insights*. 2019(07). Retrieved from http://aei.pitt.edu/98656/1/PI2019_07_SR_EU-parliamentary-democracy-1.pdf
- Sniderman, P.M., Finifter. (1993). A New Look at Public Opinion Research. In *Political Science: The State of the Discipline* (A.W. Finifter, ed). Washington: American Political Science Association.
- Verger, C. (2018). Transnational Lists: A Political Opportunity for Europe with Obstacles to Overcome. *Europe a Power with Values (policy paper)*. 216, 1-10. Retrieved from: <https://institutdelors.eu/wp-content/uploads/2018/02/Transnationalists-Verger-Feb18.pdf>
- Voter turnout in the European Parliament Elections in the European Union (EU) from 1979 to 2019. Statista. Retrieved from <https://www.statista.com/statistics/300427/eu-parliament-turnout-for-the-european-elections/>
- Wattenberg, M.P. (1991). *The Rise of Candidate-Centered Politics: Presidential Elections of the 1980s*. Cambridge: Harvard University Press.
- Wolfinger R.E. & Rosenstone S. J. (1980). *Who votes?* New Haven: Yale University Press.

Анотація

Гербут Н. А., Попов О. Д. Абсентеїзм на виборах до Європейського парламенту: досвід для України в контексті європейської інтеграції. – Стаття.

У статті розглянуто проблему абсентеїзму на виборах до Європейського парламенту, яка є актуальною для України у зв'язку з отриманням нею статусу кандидата на членство в ЄС.

Було визначено, що для переважної більшості громадян ЄС вибори до Європарламенту мають менше значення, ніж вибори до національних законодавчих органів. На це впливає декілька факторів: з самого початку заснування Європейської економічної спільноти Європейській парламентській асамблеї відводилась незначна роль; розширення повноважень та функцій законодавчого інституту відбувалось занадто повільно; громадяни держав-членів недостатньо проінформовані щодо ролі Європейського парламенту в політичних процесах ЄС.

Було встановлено, що вибори до Європарламенту в кожній державі проходять за своїми правилами, а це створює інституційні перешкоди щодо утворення загальноєвропейського округу та запровадження транснаціональних списків. Створення умов для розвитку єдиного європейського електорату та наднаціональних політичних сил сприяло б підвищенню статусу як Європейського парламенту, так і виборів до нього, що призвело б до зниження рівня абсентеїзму.

Проведений порівняльний аналіз рівня явки на виборах до Європейського парламенту показав, що кожна країна ЄС має, крім загальних факторів, що спричиняють абсентеїзм, ще й внутрішні. До таких, зокрема, можна віднести наявність євроскептицизму як серед громадян, так і серед політиків. Крім того, політичні партії та ЗМІ недостатньо мірою мобілізують «європейський» електорат, оскільки більше уваги приділяють саме виборам національним.

Зроблено висновок, що на сьогодні лідерам ЄС не вдалося збільшити значення та спростити процедуру виборів до Європейського парламенту для громадян ЄС. Однак, враховуючи серйозні наміри з боку частини очільників держав-членів та керівництва ЄС змінити ситуацію, можна припустити, що необхідні реформи все ж таки будуть проведені, що, з високою вірогідністю, позитивно вплине на рівень явки.

Ключові слова: євроінтеграція, європейська інтеграція, абсентеїзм, явка, вибори, Європейський парламент.

Summary

Herbut N. A., Popov O. D. Absenteeism at the elections to the European Parliament: experience for Ukraine in the context of European integration. – Article.

The article addresses the issue of absenteeism in elections to the European Parliament, which is relevant for Ukraine due to its candidate status for EU membership.

It has been determined that for the vast majority of EU citizens, elections to the European Parliament hold less significance than elections to national legislative bodies. Several factors contribute to this: from the inception of the European Economic Community, the European Parliamentary Assembly was assigned a limited role, and the expansion of its powers and functions occurred too slowly. Moreover, citizens of member states are insufficiently informed about the role of the European Parliament in EU political processes.

It has been established that elections to the European Parliament in each member state are conducted according to their own rules, creating institutional obstacles to the establishment of a pan-European constituency and the introduction of transnational lists. Creating conditions for the development of a unified European electorate and supranational political forces would enhance the status of both the European Parliament and its elections, consequently reducing the level of absenteeism.

A comparative analysis of voter turnout in European Parliament elections has shown that each EU country has its own internal factors contributing to absenteeism, in addition to common factors. These internal factors include the presence of Euroscepticism among both citizens and politicians. Furthermore, political parties and media outlets do not adequately mobilize the "European" electorate as they tend to focus more on national elections.

In conclusion, it is noted that EU leaders have not succeeded in increasing the significance of and simplifying the procedure for European Parliament elections for EU citizens. However, considering the serious intentions of some leaders of member states and EU leadership to change the situation, it can be assumed that necessary reforms will eventually be implemented, which, with a high probability, will positively impact voter turnout.

Key words: European integration, absenteeism, electoral turnout, elections, European Parliament.

Ю. В. Завгородня

orcid.org/0000-0003-3500-8638

кандидат політичних наук, доцент,

доцент кафедри політичних теорій

Національного університету «Одеська юридична академія»

ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ КІБЕРВІЙНИ ЯК СКЛАДОВОЇ ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ

Політична взаємодія правлячих еліт відбувається у формі перемовин та домовленостей, проте для ефективного процесу перемовин окремі політичні діячі використовують методи впливу та спонукання сторін конфлікту до прийняття необхідного політичного рішення. Принцип «хто сильніший, той і правий» актуальний і в сучасному використанні, проте з новою інтерпретацією сили, оскільки цінності та їх збереження частково відбуваються в кіберформаті. А тому, прояв сили реалізується через кіберпростір на кіберсайти, банківські системи, державні офіційні сайти, критичну інфраструктуру. Тобто, усе що містить певну ідеологічну, культурну чи матеріальну цінність в кіберпросторі стає об'єктом бажаного впливу політичного опонента.

Тривала атака в кіберпросторі з елементами захисту інформаційних систем та протидією опоненту з масштабними наслідками для сторін кіберпротистояння та пересічних користувачів кіберпростором містить назву «кібервійна». Елементи розвитку даного протистояння досить молоді саме 80-ті, 90-ті роки ХХ ст., проте в якості політичного кіберпротистояння стає зрозуміло з 2000-них років, коли з'являється розуміння вірусів та кібератак. Разом з тим, стрімкий розвиток технологічного прогресу проявляється вдало на політичних процесах та політичному протистоянні.

Сучасна війна між росією та Україною демонструє розуміння цінності інноваційних технологій у боротьбі, демонстрація цифровізації військових дій з метою збереження людського ресурсу, окрім того збільшення атак на сторону противника, з метою суспільно-політичного залякування та нанесення шкоди для державної стабільності.

Тому обрана тема дослідження становлення кібервійни, як складової політичного процесу є досить актуальною та затребуваною викликами сучасності. Окрім того, прогрес цифровізації суспільства робить залежним громадян та державу від кіберпростору у можливостях передачі даних, проведенні транзакцій, швидкості отримання та поширення інформації, що з одного боку створює комфортні умови комунікації в різних суспільно-важливих сферах, з іншого боку провокує ряд небезпек у системі кіберзахисту, як сучасного пріоритету для державної політики.

Наукові дослідження щодо розвитку політичного протистояння в кіберпросторі, активно розвиваються, з акцентом на політико-військові процеси в Україні. Так, дослідниками кіберконфліктів у вітчизняній науці варто відзначити Д. Дубов, В. Жадько, Ю. Завгородня, та інші, а питанням щодо кібервійни, як крайньої форми протистояння в кіберпросторі займалися І. Аграфіотіс, Дж. Нурс, М. Голдсміт, С. Гріс, Д. Уптон.

У зв'язку з цим, військові та політичні процеси, які відбуваються в Україні, та кібератаки, які проходять по всьому світі, можуть бути взаємопов'язані та бути залежними від політичних рішень регіонального значення, а в окремих випадках і глобального значення. Закінчення війни в Україні може стабілізувати кібервідносини та стабілізувати акти агресії в кіберпросторі. Тому, виникає необхідність деталізації розуміння кібервійни, як складової політичного процесу на регіональному та глобальному рівні.

На підставі актуальності напрямку дослідження метою обрано систематизацію знань про кібервійну, як вагомий чинник політичного протистояння в кіберпросторі. Для досягнення мети дослідження поставлені такі завдання: розглянути становлення знань про форми кібер-

війни, її специфіку та особливості; охарактеризувати кібервійну, як складову російсько-української війни сучасності; провести аналіз небезпек від кібервійни; оцінити можливості завершення чи врегулювання кібернетичного протиборства. У зв'язку з цим, використано системний метод, кібернетичний метод, аналіз та синтез, історичний метод та прогностичний метод.

Формування знань про безпеку в інформаційному вимірі цифровізації розпочинається зі створення першого комп'ютерного обладнання, як механізму обміну даними. З періоду коли комп'ютери під'єдналися до Інтернету та почали обмінюватися повідомленнями, кіберзлочинність набула нового значення. Навіть якщо рівень ризику зараз значно вищий, ніж тоді, проте користувачів комп'ютерів хвилювали загрози, які вносили незручності в їх користуванні. Звичайно, кіберризики змінювалися з розвитком технологій. Кіберзлочинці постійно розробляють нові способи доступу до систем і викрадення даних.

Протягом 20-ти років після створення першого цифрового комп'ютера в 1943 році кібератаки було важко здійснювати. Невеликі групи людей мали доступ до величезних електронних машин, які не були об'єднані в мережу, і лише кілька людей знали, як ними керувати, що не створювало загрозу для користувачів. Джон фон Нейман вперше підняв питання щодо можливості самовідтворення комп'ютерних програм у 1949 році, коли вперше була оприлюднена теорія, що лежить в основі комп'ютерних вірусів.

Очевидно, що збір комп'ютерної інформації не був початковою метою злому. Навіть до середини 1960-х років більшість комп'ютерів зберігалися в безпечному середовищі з контрольованою температурою. Доступ залишався обмеженим навіть для програмістів через високу вартість цих громіздких пристроїв. Основний розвиток фрази «злом» припав на 1970-ті роки. Це було спричинено не використанням комп'ютерів, а скоріше тим, що певні особи зламали високотехнологічні потяги, що належать Клубу модельної залізниці MIT Tech. Вони хотіли змінити їхню функціональність. У цьому десятилітті ідея була перенесена на комп'ютери.

Проте, доступ до цих ранніх систем через «хакерство» не здавався «великим бізнесом». Метою цих ранніх хакерських інцидентів було просто отримати доступ до систем. Однак можливостей для політичних чи економічних здобутків не було. Перше хакерство полягало в першу чергу в створенні безладу, щоб перевірити, чи це можливо.

З часом з'явилися нові, швидші та ефективніші методи злому. 1967 рік став одним із найважливіших подій в історії інформаційної безпеки. У 1970-х роках відбувся фактичний початок кібербезпеки. Це було важливе десятиліття в еволюції кібербезпеки. Мережа агентств передових дослідницьких проєктів (ARPANET) була першим заходом у цьому. Ця мережа зв'язку була побудована до того, як був створений Інтернет (Bhadwal, 2023).

У 1980-х роках почастішали резонансні атаки, включно з нападами на National CSS, AT&T і Національну лабораторію Лос-Аламоса. У фільмі «Військові ігри» 1983 року шкідливе комп'ютерне програмне забезпечення керує ракетно-ядерними системами, видаючи себе за гру. Терміни «троянський кінь» і «комп'ютерний вірус» стали відомі також в 80-ті роки (Bhadwal, 2023).

У 1990-тих роках відбувається швидкий розвиток, як цивілізаційного становлення інформаційних потоків так і небезпек, які набувають політичної цінності, оскільки коли безпека глобалізується, а система захисту не ефективна, приходить розуміння потреба політичного впливу у формі міждержавних політичних рішень. Активність кібератак розкривають політизовану сутність таких дій, можливість впливати на політичну еліту та контролювати економічні потоки.

У 2020 році виклики хвороби коронавірусу також сформували ще більшу безпеку для фахівців кіберзахисту. Проте, саме активна військова агресія в Україні розкрила розуміння великої кількості атак вкінці 2021 року, як передвісники початку повномасштабного вторгнення.

Період війни в Україні демонструє не просто підвищення кібератак, а й підвищення масштабів та глобальних форм кіберпротидії. Загострення атак, яке супроводжується політичними діями для стабілізації ситуації. А тому, аналізуючи війну в Україні варто наголосити на тому, що зараз відбувається перша світова кібервійна (Завгородня, 2022, с. 104).

Тому, на думку О. Бекстона «кібервійна – це кібератака або серія кібератак, спрямованих на країну чи державу з метою отримання стратегічної чи військової переваги. Акти кібервійни зазвичай передбачають проникнення в мережі або їх пошкодження, саботаж інфраструктури та порушення діяльності організацій та установ, життєво-важливих для інтересів цільової країни» (Buxton, 2023).

Головною метою кібервійни є послаблення країни шляхом підриву соціальної єдності, політичної стабільності та військово-промислового потенціалу. Незважаючи на те, що межі між кібервійною, кіберзлочинністю та кібертероризмом можуть бути розмитими, кібервійна в першу чергу не мотивується фінансовою вигодою, а здійснюється суб'єктами, пов'язаними з державою.

Кібервійна, яку іноді називають цифровою війною, може включати атаки на: цивільну інфраструктуру, наприклад електромережі або системи управління дорожнім рухом; фінансові установи, такі як банки та кредитні спілки; військові об'єкти, підрядники та інші установи національної безпеки; окремі громадяни країни (Buxton, 2023).

Яскравим прикладом сучасності є діяльність сторін військового протиборства росії та України в кіберпросторі. Росія проводить кібероперації проти України з 2014 року – операції зі збору розвідданих, операції впливу та спорадичні операції низької інтенсивності із підривом української національної інфраструктури. Атаки, що мають відношення до поточної війни, почалися приблизно за півтора місяці до початку наземних боїв.

Так, на початку січня 2022 року США попередили Україну, що її критичні державні інфраструктури знаходяться під загрозою кібератаки. Невдовзі після цього попередження сайти українських міністерств (освіти, внутрішніх справ, закордонних справ та інших) були зіпсовані та розміщені на них повідомлення із застереженнями жителів України щодо Росії. У СБУ тоді заявляли, що в ході нападів нічого не було викрадено. але тести, проведені американськими офіційними особами та корпорацією Майкрософт, виявили віруси в українських мережах, зокрема в критичних інфраструктурах, таких як Міністерство оборони України, об'єкти виробництва електроенергії, ядерні об'єкти та інші. Приблизно за два тижні до офіційного початку кампанії США надіслали експертну допомогу та технологічні рішення для захисту української інфраструктури (Pinko, 2023).

За день до початку повномасштабного вторгнення та в перший день було здійснено багато кібератак на національну інфраструктуру України, державні установи та банківську систему. Здебільшого це були атаки на відмову в обслуговуванні (DoS) і пошкодження веб-сайту. Україна, яка зазнала кібератак на свою електроенергетичну компанію в 2014 році була готова до нинішньої кампанії.

У перші місяці війни агресор неодноразово атакував стратегічні українські цілі та національну інфраструктуру, таку як банківські установи, електричні компанії, ядерні об'єкти та транспортну інфраструктуру, але атаки не вдалися. Росіяни завдали кількох ударів, в основному пов'язаних із видаленням інформації з серверів і комп'ютерів. Російське кіберугруповання під назвою «Армагеддон» атакувало цивільних осіб та організації в Україні, щоб зібрати розвідувальну інформацію про стан внутрішнього сприйняття ситуації, а також іншу інформацію, яка допоможе в наземній боротьбі та зупинці української національної інфраструктури. Більшість російських атак з початку лютого 2022 року по жовтень 2022 року були спрямовані проти державних установ, IT-інфраструктури та енергетичного сектору (Pinko, 2023).

В свою чергу Україна розпочала активно формувати систему захисту з одного боку, а з іншого відповідала вандалізмом на російських урядових веб-сайтах у перші дні війни, створюючи DoS-атаки та намагаючись створити в країні агресора розуміння того, що Україна відповість на російську агресію як у кіберсфері, так і на полі бою.

Публічне звернення Президента України Володимира Зеленського щодо заклику хакерів з усього світу приєднатися до української кіберармії для атаки на російські веб-сайти та інфраструктуру, а також прийняти участь у кампанії кібервпливу є офіційним сигналом кіберборотьби, як сучасного механізму для військових дій. Одними з публічно відомих операцій українців є зламані російські урядові веб-сайти, розсилка на мобільні телефони громадян Росії повідомлень із засудженням війни, злам сайтів російського телебачення та трансляція на них повідомлень та навіть злам сайту Російського космічного агентства. Окрім того, організа-

ція Anonymous стверджує, що проникла та зламала сайт російської державної розвідувальної служби ФСБ. Основною ціллю українських та світових хакерів є бажання вплинути на світову та російську громадську думку, щоб припинити війну (Pinko, 2023).

Загалом, дослідники визначили п'ять ключових напрямків безпеки, за якими можна класифікувати вплив кібератаки, який ще називають як кібершкода, а саме: фізичний/цифровий; економічний; психологічний; репутаційний; соціальний або суспільний (Agrafiotis, Nurse, Goldsmith, Creese, Upton, 2018).

Враховуючи усе вищезазначене, можемо дійти висновку, що розуміння процесу кіберборотьби та становлення явища кібервійни пройшло своє становлення від теоретичного сприйняття цих процесів, з становленням кібертехнологій, до практичної реалізації в сучасному світі. Зрозуміло, що явище кібервійни це процес набагато складніший, оскільки може реалізуватися невизначеною кількістю кібервійськ, які можуть реалізувати свою діяльність без територіальних обмежень. Тому, в сучасному військовому протиборстві між росією та Україною відбувається паралельна форма протиборства у технологічних можливостях, в яких залучені представники, усіх бажаючих країн, котрі підтримують позиції однієї із сторін конфлікту.

У зв'язку з цим, врегулювання політичного конфлікту, який досягнув своєї крайньої межі можливо на підставі прийняття політичного рішення обома сторонами конфлікту, а от чи закінчиться на цьому етапі кібервійна не можна впевнено стверджувати, адже кібервійсько може діяти без єдиного правителя та керуватися лише внутрішніми переконаннями.

Тому, аналіз історії становлення знань про кібервійну її практичну реалізацію, актуалізують питання подальшого вдосконалення кібербезпеки та кіберзахисту на державному та глобальному рівні. Наскільки швидкий технологічний розвиток, настільки повинен бути швидкий політичний компроміс, щодо врегулювання даного напрямку світової безпеки. Бо трансформація суспільних та політичних процесів в кіберпростір, створення певної залежності від цифровізованих засобів створює небезпеку для стабільного суспільно-політичного устрою в країні та світі.

Література

- Akhil Bhadwal The History of Cyber Security: A Detailed Guide. *Blog Author*. 2023. URL: <https://www.knowledgehut.com/blog/security/history-of-cyber-security>
- Завгородня Ю.В. Теоретичне усвідомлення сутності поняття «кібервійна» у політичному просторі. Політичні процеси сучасності: глобальний та регіональні виміри. Збірник матеріалів IV Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ, 27-28 жовтня 2022 р.). 2022. С.103-105
- Eyal Pinko The Cyber Domain in the Russo-Ukrainian War. *Center for Strategic Studies*. 2023. URL: <https://besacenter.org/the-cyber-domain-in-the-russo-ukrainian-war/>
- Ioannis Agrafiotis, Jason R C Nurse, Michael Goldsmith, Sadie Creese, David Upton A taxonomy of cyber-harms: Defining the impacts of cyber-attacks and understanding how they propagate. *Journal of Cybersecurity*. Volume 4, Issue 1, 2018 URL: <https://academic.oup.com/cybersecurity/article/4/1/tyy006/5133288>
- Oliver Buxton Cyber Warfare: Types, Examples, and How to Stay Safe. *Academy*. 2023. URL: <https://www.avast.com/c-cyber-warfare>

References

- Akhil Bhadwal (2023) The History of Cyber Security: A Detailed Guide. *Blog Author*. URL: <https://www.knowledgehut.com/blog/security/history-of-cyber-security> [in English]
- Zavorodnia Yu.V. (2022) Teoretychne usvidomlennia sutnosti poniattia «kiberviina» u politychnomu prostori. Politychni protsesy suchasnosti: hlobalnyi ta rehionalni vymiry. [Theoretical awareness of the essence of the concept of "cyber war" in the political space.] *Zbirnyk materialiv IV vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii* (m. Ivano-Frankivsk, 27-28 zhovtnia 2022 r.). 2022. S.103-105 [in Ukrainian]
- Eyal Pinko (2023) The Cyber Domain in the Russo-Ukrainian War. *Center for Strategic Studies*. URL: <https://besacenter.org/the-cyber-domain-in-the-russo-ukrainian-war/> [in English]
- Ioannis Agrafiotis, Jason R C Nurse, Michael Goldsmith, Sadie Creese, David Upton (2018) A taxonomy of cyber-harms: Defining the impacts of cyber-attacks and understanding how they propagate. *Journal of Cybersecurity*. Volume 4, Issue 1, 2018 URL: <https://academic.oup.com/cybersecurity/article/4/1/tyy006/5133288> [in English]
- Oliver Buxton (2023) Cyber Warfare: Types, Examples, and How to Stay Safe. *Academy*. URL: <https://www.avast.com/c-cyber-warfare> [in English]

Анотація

Завгородня Ю. В. Історія становлення кібервійни як складової політичного процесу. – Стаття.

У суспільному вжитку все частіше використовуються такі поняття як: «кібервійсько», «кібератака», «кіберпротиборство» та «кібервійна». Усі ці терміни нерозривно пов'язані з типами процесами, котрі відбуваються в світі, а найважливіше в серці Європи – Україні, яка уже в стані повномасштабної війни знаходиться більше року. Адже, кіберпростір України перший відчув атаки агресора, які розпочались ще за декілька місяців до повномасштабного вторгнення. Тому, тема щодо історії становлення кібервійни відбуває у реальному часі та спонукає політичну та наукову спільноту до роздумів, щодо глобального значення кіберборотьби.

Окрім того, з моменту анексії окремих територій України відбуваються постійні атаки на критичну інфраструктуру, що створило потребу в нормативному становленні кібербезпеки та практичних навиках такої діяльності, відбувається розвиток спеціальностей ІТ- спеціальностей та щороку збільшується набір у даному напрямку, що свідчить на потребу через виклики сучасності.

Історія становлення кібервійни у політичних процесах демонструє стрімкість модернізації інформаційних процесів, їх використання в різних сферах суспільного життя та залежність від політичної діяльності та стабільності політичної системи країни. Існуючих знань про політичну реальність уже не вистачає, оскільки політичні процеси постійно набувають нових форм, а відповідно і нових механізмів до реалізації.

Такою новою формою впливу на політичні процеси є «кіберагресія», яка в крайньому своєму прояві кваліфікується як «кібервійна», котра містить ряд небезпек для глобального простору. Деталізований аналіз становлення та розвитку явища кібервійни з політичним спрямуванням демонструє ускладнення політичних процесів з використанням новітніх форм впливу, що в кінцевому результаті можуть стати не контрольованим процесом.

Ключові слова: кіберпростір, кіберпротиборство, політична взаємодія, кіберконфлікти, цифровізація військових дій, кібервійна.

Summary

Zavhorodnya Yu. V. The history of the formation of cyber war as a component of the political process. – Article.

In social usage, such terms as "cyberarmy", "cyberattack", "cyberresistance" and "cyberwar" are increasingly used. All these terms are inextricably linked with the types of processes taking place in the world, and most importantly in the heart of Europe – Ukraine, which has been in a state of full-scale war for more than a year. After all, the cyberspace of Ukraine was the first to feel the attacks of the aggressor, which began a few months before the full-scale invasion. Therefore, the topic of the history of cybercrime takes place in real time and prompts the political and scientific community to think about the global significance of cyber warfare.

In addition, since the annexation of certain territories of Ukraine, there have been constant attacks on critical infrastructure, which has created a need for the normative formation of cyber security and practical skills for such activities, the development of IT specialties is taking place, and recruitment in this direction is increasing every year, which indicates the need due to the challenges of modernity.

The history of the emergence of cyber warfare in political processes demonstrates the speed of modernization of information processes, their use in various spheres of public life, and their dependence on political activity and the stability of the country's political system. Existing knowledge about political reality is no longer enough, as political processes are constantly taking on new forms and, accordingly, new mechanisms for implementation.

Such a new form of influence on political processes is "cyber aggression", which in its extreme manifestation is qualified as "cyber war", which contains a number of dangers for the global space. A detailed analysis of the formation and development of the phenomenon of cyber war with a political direction demonstrates the complication of political processes using the latest forms of influence, which in the end can become an uncontrolled process.

Key words: cyber space, cyber warfare, political interaction, cyber conflicts, digitalization of military operations, cyber war.

Ю.-А. І. Никорович

orcid.org/0009-0009-8284-3514

аспірант кафедри політичних інститутів та процесів

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

АНАЛІТИЧНІ ЦЕНТРИ ЯК СУБ'ЄКТИ ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ

Постановка наукової проблеми та її значення. Головним фактором вибору теми статті стала її актуальність, адже вивчення аналітичних центрів як суб'єктів політичного процесу є актуальним з численних причин.

По-перше, аналітичні центри відіграють вагомий роль у забезпеченні якості прийнятих рішень у сучасній політичній системі. Постійне ускладнення політичних процесів у суспільстві призводить до наголошення важливості ролі аналітичних центрів у забезпеченні об'єктивної інформації та аналізу для політичних рішень.

По-друге, аналітичні центри в розвинених країнах виконують місію освіти та просвіти громадян, а також артикулюють інтереси різних соціальних груп та верств населення. Це сприяє розв'язанню актуальних соціальних проблем і сприяє розвитку демократії.

По-третє, умови політичного середовища, в якому функціонують аналітичні центри, можуть бути різними, і це вимагає подальшого дослідження.

По-четверте, політичний статус та функції аналітичних центрів можуть сильно варіюватися, від легітимізації влади до просвіти громадян. Визначення їхнього політичного статусу є важливим завданням для подальших досліджень.

Загалом, вивчення впливу аналітичних центрів на політичний процес та розробка ефективних методик оцінки їхньої ролі є актуальними завданнями з теоретичного і практичного погляду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню аналітичних центрів як учасників політичного процесу, їхній класифікації, функціональному розмаїттю присвячені праці багатьох авторів, серед яких слід виділити Дж. МакГанна, К. Рівера, Е. Річа, Ш. Бедера, Н. Рабла, Р. Хааса, Д. Абельсона, К. Томаса, К. Вейвера, Д. Стоуна, П. Діксона. Серед вітчизняних дослідників приділяли увагу дослідженню аналітичних центрів Н. Ржевська, А. Лучик, О. Клименко, Н. Шершньова, В. Горбатенко, І. Петренко, С. Внучко.

Виклад основного матеріалу. На сьогоднішній день немає загальноприйнятого визначення поняття "аналітичний центр", однак одним з найперших та найвпливовіших є визначення сформоване американськими науковцями Кентом Вівером та Джеймсом МакГанном. Вони розуміють аналітичні центри як "неурядові, некомерційні дослідницькі організації зі значною організаційною автономією від уряду та суспільних інтересів, таких як групи інтересів та політичні партії". (McGann, Weaver, 2000)

Історично, аналітичні центри вийшли з академічного середовища та відокремилися від традиційних науково-дослідних установ. Даний процес розпочався на початку ХХ століття на Заході, коли державні органи стали виявляти попит на практичний аналіз політичних рішень, які вони розробляли. Наприклад, на початку ХХ століття з'явився один з найстаріших аналітичних центрів у США, Інститут Брукінгса. (Smith, 1991)

Інститут Брукінгса відзначився своєчасними та практичними дослідженнями, спрямованими на знаходження рішень складних політичних проблем, які постали перед США. Упродовж десятиліть ідеї, що народилися в рамках Інституту Брукінгса, відіграли важливу під час мобілізації впродовж Першої та Другої світових воєн, впровадженні бюджетного процесу федерального уряду, створенні системи державної цивільної служби та соціального забезпечення. (Talbot, 2002)

Незважаючи на зв'язок аналітичних центрів із традиційними академічними інститутами, а також їхню активну участь у системі наукових досліджень і розробок, вони відрізняються від традиційних науково-дослідних організацій досить суттєво.

Сферою діяльності аналітичних центрів є політичний процес. На відміну від традиційних науково-дослідних організацій, які функціонують в науковій сфері.

Традиційні науково-дослідні організації переважно зосереджені на проведенні наукових досліджень та створенні нових знань, які, в основному, спрямовані на інших вчених та дослідників у конкретній науковій галузі. Тоді як діяльність аналітичних центрів орієнтована на поширення та впровадження цих нових знань серед осіб, які приймають рішення.

Особи, які приймають рішення, стикаються з завданнями, що потребують комплексного міждисциплінарного аналізу. Це робить діяльність аналітичних центрів відмінною від традиційних науково-дослідних організацій, які, як правило, спеціалізуються в рамках однієї наукової галузі. Таким чином, діяльність аналітичних центрів має міждисциплінарний характер і повинна бути спрямована на конкретні управлінські рішення, що вимагаються в даному моменті. Вони повинні бути актуальними "тут і зараз", доки залишаються актуальними відповідні управлінські рішення.

У політологічній літературі можна знайти різні класифікації аналітичних центрів, які використовуються для систематизації цих організацій та розуміння їхньої ролі в політичному процесі. На сьогоднішній день, однією з найпопулярніших є типологізація, яку розробили американські вчені Ендрю Річ та Кент Вівер. Вони виділяють три основні типи цих організацій, кожен з яких має свої унікальні особливості. (Маєвська, 2017, с. 126)

Перший тип, відомий як "університети без студентів" або "академічні аналітичні центри". Вони проводять емпіричні дослідження і мало чим відрізняються від дослідницьких інститутів. Як правило, співробітники даного типу аналітичних центрів – це особи з науковим ступенем. Результати їхніх досліджень відображаються у наукових публікаціях, які відповідають академічним стандартам нейтральності та строгості. Більшість цих організацій отримують фінансову підтримку, в основному, від приватних фондів.

Другий тип – "контрактні дослідницькі організації", які зазвичай працюють на замовлення урядових структур. Ці організації зазвичай позиціонують себе як технократичні і позапартійні, фокусуючись на об'єктивних дослідженнях. Результати своїх досліджень публікують у вигляді звітів та монографій. Основну своїх фінансових ресурсів отримують завдяки реалізації завдань із замовлень державних установ, що впливає з самої назви цього виду організацій.

Третій тип – "пропагандистські центри дослідження". Дані аналітичні центри вдаються до більш лагідних реакцій на запити політичних діячів, зокрема законодавців та намагаються безпосередньо впливати на них.

Зазвичай фінансування пропагандистських "мозкових центрів" не обмежується лише приватними фондами, воно також охоплює приватних осіб та корпорації.

Їхньою продукцією, як правило, є лаконічні та зрозумілі аналітичні звіти, які стосуються конкретних політичних питань і синтезують результати попередніх досліджень. Головна мета полягає в тому, щоб запропонувати вигідне тлумачення вже існуючих даних, а не збирати власні оригінальні дані.

Багато співробітників таких установ мають наукові ступені, але "мозкові центри" цієї категорії надають перевагу співпраці з особами, які вже мають відому політичну репутацію або значний досвід в ухваленні політичних рішень. Іншими словами, для таких "мозкових центрів" куди важливішими є ті, хто засідав у парламенті, працював в органах виконавчої влади або брав участь у передвиборчих кампаніях, аніж науковці з вражаючими списками наукових публікацій. (Rich, Weaver, 2000, с. 82)

Дані категорії не виключають наявність "гібридних" варіантів аналітичних центрів, які можуть існувати в різних формах, проте вони тією чи іншою мірою зустрічаються в усіх сучасних державах.

На сьогоднішній день, аналітичні центри активно розширюють свій вплив і займають важливе місце серед суб'єктів політичного процесу. При цьому, сучасні тенденції розвитку суспільства сприяють появі аналітичних структур з транснаціональним акцентом. Ці організації спеціалізуються в дослідженні глобальних та регіональних питань, активно залучаючи науковців з різних країн до спільної співпраці.

За структурно-функціональним підходом, аналітичні центри в рамках політичної системи виконують конкретні функції. Їх можна розділити на основну та додаткову. Основна полягає у проведенні політичного аналізу. Додатковою функцією аналітичних центрів є вплив на політичні рішення та політичні інститути.

Американський науковець Томас Корнелл у своїй праці "Мозкові центри та демократія" виділяє аналітичним центрам, як інститутам публічної політики наступні функції:

- **Просвітницька функція.** Аналітичні центри підвищують обізнаність громадян у сферах, які мають важливе значення для покращення громадського добробуту;
- **Функція зміцнення демократії.** Аналітичні центри, як інститути громадської політики, подають складні соціально-політичні питання у доступній і зрозумілій формі, щоб їх можна було обговорювати перед широкою громадськістю та всіма зацікавленими сторонами.
- **Функція консультації.** Аналітичні центри надають консультації особам, які приймають рішення, включаючи депутатів парламенту та місцеві органи влади. (Cornell, 1996)

Аналітичні центри використовують свій експертний потенціал, щоб допомогти політикам краще розуміти складні соціальні та політичні питання, які виникають у суспільстві. Такі консультації стають важливим інструментом у роботі законодавчих та виконавчих органів влади, допомагаючи їм розробляти стратегії та політики, спрямовані на покращення життя громадян та вирішення актуальних проблем суспільства.

В залежності від становища аналітичних центрів у демократичному політичному процесі та специфіки їх впливу на ухвалення політичних рішень, можемо виділити наступні ролі, які вони виконують:

По-перше, вони можуть займатися важливими фундаментальними дослідженнями у сфері політичних проблем та прийняття політичних рішень.

По-друге, аналітичні установи можуть надавати консультації та рекомендації стосовно актуальних політичних питань та проблем. Для цього аналітичні центри розробляють аналітичні звіти, які можуть поширюватися як і в друкованому вигляді, так і через мережу Інтернет.

По-третє, співробітники аналітичних центрів можуть бути залучені задля надання коментарів щодо поточних подій як через ЗМІ, так і через нові медіа-платформи, такі, як мережа Youtube, Telegram-канали тощо.

По-четверте, аналітичні центри можуть забезпечувати кваліфікованих спеціалістів для роботи в уряді. Дана особливість є актуальною для політичної системи США.

Хоча структура організацій, методи роботи, аудиторія, ринок та засоби підтримки можуть відрізнятися від установи до установи і від країни до країни, основна мета більшості аналітичних центрів є спільною – вона полягає в проведенні високоякісних досліджень та аналізу високої якості.

Аналітичні центри представляють собою унікальне явище в сучасній суспільній системі. Процеси секуляризації та демократизації призвели до розвитку експертного знання та створення аналітичних центрів як її інституціонального явища.

Аналітичні центри виконують важливу роль в забезпеченні політичного процесу експертними даними. У сучасній політичній системі вони виступають як постачальники інтелектуальної підтримки політики та, водночас, як активні учасники демократичного конкурентного політичного процесу. Вони впливають на складність прийняття політичних рішень і ступінь інституціоналізації наукової діяльності.

Також вони є важливими учасниками громадянського суспільства в демократичній політичній системі. Аналітичні центри стоять в передовій руху за політичні реформи та економічний розвиток, допомагаючи зменшити відстань між урядом і громадськістю. (Think Tanks in Policy Making – Do They Matter?, 2011)

Висновки. Аналітичні центри виконують важливу роль у формуванні та розвитку політики, забезпечуючи необхідною експертною інформацією, аналізами та рекомендаціями осіб, які приймають рішення на різних рівнях уряду та владних структур. Вони також сприяють розвитку обґрунтованих та ефективних політичних рішень та допомагають у вирішенні складних суспільних, економічних і політичних проблем.

Незалежність та об'єктивність аналітичних центрів роблять їх довіреними джерелами експертної інформації, що не підпорядкована політичним або комерційним інтересам. Вони також сприяють впровадженню демократичних принципів у політичний процес, створюючи умови для глибшого діалогу між владою та громадськістю, а також між різними політичними акторами.

Розвиток аналітичних центрів, як інститутів інтелектуального забезпечення політики, залежить від рівня складності політичних процесів та ступеня інституціоналізації наукової діяльності. Важливими факторами, які впливають на роль аналітичних центрів, є політична конкуренція та плюралізм в політичній системі, а також інституціоналізація політичних процесів. Висока політична конкуренція та інституціоналізація політичних процесів збільшують можливості аналітичних центрів як автономних та впливових політичних акторів.

Основними формами участі аналітичних центрів у політичному процесі є встановлення неформальних зв'язків з тими, хто приймає рішення, участь у формальних процедурах, таких як парламентські слухання та робота за контрактом, а також активна участь у дискусіях з політиками, представниками ЗМІ та громадськістю.

Література

- Маєвська О. М. Класифікація «мозкових центрів» Світу: основні підходи. Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку. Київ : Національний авіаційний університет. Вип. 1-2. 2017. С. 125-129.
- Cornell Th.F. (1996). Ideas into Action: Think Tanks and Democracy // Economic Reform Today. No 3 <https://www.cipe.org/publications/fs/ert/e21/vilE21.html>.
- McGann J., Weaver B.K. (2000). Think Tanks and Civil Societies: Catalyst for Ideas and Action. – Piscataway (NJ). <https://www.routledge.com/Think-Tanks-and-Civil-Societies-Catalysts-for-Ideas-and-Action/Weaver/p/book/9780765809520>.
- Rich, A., & Weaver, R. K. (2000). Think tanks in the U.S. media. The Harvard International. Journal of Press/Politics, 5(4), 81-103, 2000.
- Smith J. A. (1991). The idea brokers: Think tanks and the rise of the new policy elite. The Free Press; Collier Macmillan Canada; Maxwell Macmillan International.
- Talbott S. (2002). The Brookings Institution: how a think tanks works. U. S. Foreign policy agenda an electronic journal of the U.S. department of state volume 7. №3. http://www.usembassy-mexico.gov/bbf/ej/1102_RoleThinkTanks.pdf.
- Think Tanks in Policy Making – Do They Matter? (2011) <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/china/08564.pdf>.

References

- Maievska O. M. (2017). Klasyfikatsiia «mozkovykh tsentriv» Svit: osnovni pidkhody. Politychni problemy mizhnarodnykh system ta hlobalnoho rozvytku. Kyiv : Natsionalnyi aviatsiynyi universytet. Vyp. 1-2. S. 125-129.
- Cornell Th. F. (1996). Ideas into Action: Think Tanks and Democracy // Economic Reform Today. No 3 <https://www.cipe.org/publications/fs/ert/e21/vilE21.html>.
- McGann J. Weaver B.K. (2000). Think Tanks and Civil Societies: Catalyst for Ideas and Action. – Piscataway (NJ). <https://www.routledge.com/Think-Tanks-and-Civil-Societies-Catalysts-for-Ideas-and-Action/Weaver/p/book/9780765809520>.
- Rich, A., & Weaver, R. K. (2000). Think tanks in the U.S. media. The Harvard International. Journal of Press/Politics, 5(4), 81-103, 2000.
- Smith J. A. (1991). The idea brokers: Think tanks and the rise of the new policy elite. The Free Press; Collier Macmillan Canada; Maxwell Macmillan International.
- Talbott S. (2002). The Brookings Institution: how a think tanks works. U. S. Foreign policy agenda an electronic journal of the U.S. department of state volume 7. №3. http://www.usembassy-mexico.gov/bbf/ej/1102_RoleThinkTanks.pdf.
- Think Tanks in Policy Making – Do They Matter? (2011) <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/china/08564.pdf>.

Анотація

Никорович Ю.-А. І. Аналітичні центри як суб'єкти політичного процесу. – Стаття.

В даній науковій роботі досліджується роль та важливість аналітичних центрів у сучасному політичному процесу. Розглядаються ключові аспекти їхньої діяльності, такі як проведення політичного аналізу, надання рекомендацій політикам, участь у громадських дискусіях та співпраця з мас-медіа. Зроблена спроба визначити ролі аналітичних центрів, які вони виконують у політичному процесі, а також зазначені основні ознаки, що відрізняють аналітичні центри від традиційних науково-дослідних організацій. Розглянута важливість функцій, які виконують аналітичні центри, зроблено акцент на тому, що аналітичні центри використовують свою експертну компетенцію для аналізу складних суспільних, економічних та політичних питань, надаючи політикам необхідні інструменти для прийняття ефективних рішень. Це сприяє підвищенню рівня відповідальності у політичній сфері та сприяє покращенню ефективності державного управління.

Дослідження аналітичних центрів як важливого суб'єкта політичного процесу має практичне значення для формування ефективної політики. Адже йдеться про один з ключових факторів, що впливає на компетентність ухвалених політичних рішень, їхню легітимність і результативність. З іншого боку, чітке визначення місця цього елемента в структурі політичного процесу сприяє об'єктивному визначенню впливу, який еліти та громадські інститути здійснюють на цей процес.

Як об'єкт дослідження в галузі публічної політики, аналітичний центр є відносно відокремленою структурою всередині комплексної системи політичного управління суспільством. Він підлягає регулюванню різними соціальними нормами, такими як право, мораль, звичаї, традиції та інші. Аналітичний центр має статус громадської організації, що є незалежною від уряду та політичних партій і не призначена для здобуття прибутку. Ця організація спеціалізується на дослідженні важливих суспільних проблем та розробці шляхів їх вирішення, переважно фокусуючись на соціально-політичних питаннях національного рівня. Вона має суспільну корисність, орієнтовану на загальні інтереси та відповідає їм.

Ключові слова: аналітичний центр, політичний процес, політична експертиза, політичне рішення, політична система.

Summary

Nykorovych Yu.-A. I. Think tanks as subjects of the political process. – Article.

This article explores the role and importance of think tanks in the modern political process. The key aspects of their activities, such as conducting political analysis, providing recommendations to policy makers, participating in public debates and cooperating with the media, are considered. An attempt is made to define the roles think tanks play in the political process, and the main features that distinguish think tanks from traditional research organizations are outlined. The importance of the functions performed by think tanks is considered, with an emphasis on the fact that think tanks use their expert competence to analyze complex social, economic and political issues, providing politicians with the necessary tools for making effective decisions. This helps to increase the level of accountability in the political sphere and contributes to the improvement of public administration.

The study of think tanks as an important actor in the political process is of practical importance for the development of effective policy. After all, this is one of the key factors that affects the competence of political decisions, their legitimacy, and effectiveness. On the other hand, a clear definition of the place of this element in the structure of the political process contributes to an objective determination of the influence that elites and public institutions have on this process.

As an object of research in the field of public policy, a think tank is a relatively separate structure within the complex system of political governance of society. It is subject to regulation by various social norms, such as law, morality, customs, traditions, and others. The think tank has the status of a non-governmental organization that is independent of the government and political parties and is not intended to make a profit. This organization specializes in researching important social problems and developing solutions to them, mainly focusing on socio-political issues at the national level. It has a public utility oriented towards and in the public interest.

Key words: think tank, political process, political expertise, political decision, political system.

І. О. Продан

orcid.org/0000-0002-2412-7829

аспірантка кафедри політичних наук і права

Київського національного університету будівництва і архітектури

ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИЙ ВЕКТОР УКРАЇНСЬКОЇ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ

Політичні процеси, загострені повномасштабним російським воєнним вторгненням в Україну, стали індикатором не тільки суспільно-політичної зрілості, але і здатності держави витримувати внутрішні виклики, зокрема як у вітчизняних, так і в міжнародних в політичних колах вже активно обговорюється питання відбудови України. Явище корупції може дуже ускладнити процес відбудови України, мінімізувати фінансову підтримку, підірвати довіру з боку суспільства і зашкодити дипломатичним стосункам з міжнародними партнерами. Тож для швидкого відновлення країни після війни дуже важливо сформувані політичні вектори, котрі будуть спрямовані на протидію такому шкідливому суспільно-політичному явищу, як корупція. Вивченням антикорупційної політики в контексті євроінтеграційних процесів в Україні займалися такі вчені як К. Буряк, І. Даньшин, О. Кальман, М. Камлик, В., В. Корж, Д. Маляшкевич, М. Мельник, І. Мордас та багато інших. Варто звернути увагу на той факт, що у дослідженнях економічного характеру та серед юридичних доробків даної проблематики євроінтеграційні орієнтири для української антикорупційної політики є достатньо суттєво науково продискутованими і систематизованими. Приміром, у одному з останніх досліджень І. Мордас проаналізовано основні економічні причини корупції в країнах-членах ЄС та особливості антикорупційної політики окремих європейських країн. А також показано, що корупційні явища в більшій чи меншій мірі притаманні майже всім країнам ЄС, однак, спільним для всіх країн з точки зору формування та реалізації антикорупційної політики є те, що вона спрямована на мінімізацію можливостей для здійснення корупційних правопорушень (Мордас, 2022). Водночас потрібно зазначити, що і вчені у сфері правознавства також надали характеристику формуванню євроінтеграційного вектору антикорупційної політики, зокрема К. Буряк довела, що основними корупційними факторами країн ЄС є розширення можливостей для відмивання грошей внаслідок зростання свободи руху товарів, капіталу та робочої сили; ускладнення регулювання та контролю через їх багаторівневість; збільшення ресурсної бази корупції внаслідок акумуляції ресурсів у рамках різноманітних фондів; розширення дискреційних повноважень внаслідок зростання бюрократичного апарату та розширення повноважень ЄС (Буряк, 2020).

Актуальність. Антикорупційні реформи просуваються з низькою динамікою, проте їх ефективна реалізація, зокрема, є однією з умов надання військової допомоги з боку США та вступу України до ЄС. Так, у вересні 2023 року США було передано листа із переліком реформ, котрі необхідно провести українській владі для подальшого отримання військової допомоги та підтримки євроінтеграції України, серед інших, пріоритетними визначено саме реформи, спрямовані на боротьбу з корупцією. З огляду на актуалізацію антикорупційної політики і досягнення її результативності на шляху до реалізації євроінтеграційних реформ, дослідження даних аспектів потребує особливої фокусизації у зв'язку з реноваційними політичними підходами, котрі базуються на комплексному розумінні нульової терпимості до корупції у європейській політичній свідомості, що актуалізує даний напрям дослідження у сучасних умовах державотворення.

Мета і завдання статті. Метою даної статті є дослідження євроінтеграційних особливостей антикорупційної політики у окремих країнах. Завданням статті є обґрунтування формування політико-правових перспектив удосконалення української антикорупційної політики в умовах європейської інтеграції під час надання відсічі повномасштабній російській агресії.

Методи дослідження. У статті шикороко використовувалися такі методи дослідження, як компаративний аналіз – при порівнянні зарубіжного досвіду формування антикорупційної політики, методи аналізу і синтезу, формально-логічний та інші методи, котрі дозволили об'єктивно проаналізувати євроінтеграційні орієнтири української антикорупційної політики.

Основний матеріал. Насамперед слід констатувати той факт, що багато країн Європейського Союзу сьогодні використовують ефективну політику щодо протидії корупції, в якій передумовою є незалежність судової гілки влади, політична воля вищих органів влади, досить жорстка підзвітність осіб, які наділені владними повноваженнями та ефективно організований контроль за системою державного адміністрування. Тобто обрання курсу на досвід європейських країн є перспективним. В Угоді про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, яка була ратифікована 16 вересня 2014 року, а саме в статті 347, зазначено, що вони обмінюються досвідом, найкращою практикою та удосконалюють методи, спрямовані на припинення шахрайства й корупції (Черней, Гусарев, Чернявський, 2020, С. 9).

Слід погодитись із дослідниками у тому, що вибір стратегії та моделі антикорупційної діяльності в кожній країні залежить від багатьох факторів.

Так, Д. Трайсман наголошує, що існує чітка закономірність між рівнем корупції у конкретній державі та розвитком ринкової економіки, вільного волевиявлення, незалежності засобів масової інформації та інше. Так, у країнах, економіка яких залежить від експорту палива, сировини спостерігається значно вищий рівень корупційної діяльності, ніж в економічно стабільних державах (Трайсман, 2000, С. 405).

Щодо України, то її євроінтеграційний курс вимагає гармонізації національного антикорупційного законодавства зі стандартами ЄС, а відтак доцільним є використання досвіду формування та реалізації антикорупційної політики саме в країнах-членах ЄС. Країни ЄС не проводять єдину антикорупційну політику. Вони не є однаковими як рівнем корупції, так і за методами боротьби з нею. Для України, насамперед, є важливим у даному відношенні досвід Данії, адже саме вона, за даними Transparency International, є лідером в рейтингу країн за Індексом сприйняття корупції протягом останніх років. Для Данії характерні інформаційна прозорість діяльності державних органів та вільний доступ засобів масової інформації до документації щодо діяльності державних структур. В антикорупційній політиці Данії переважають превентивні механізми, завдяки яким формується нульова толерантність до корупції в суспільстві. І це при тому, що в країні відсутні спеціальні антикорупційні інституції, а контроль за функціонуванням низки державних та приватних ініціатив в сфері ведення бізнесу здійснюють громадські організації (Мордас, 2022, С. 19).

Зазначений фактор є важливим з огляду на те, що у європейських країнах велику роль у протидії корупції відіграє громадськість, особливо об'єднання громадян, які сприяють виявленню порушень законодавства про боротьбу з корупцією особами, уповноваженими на виконання функцій держави. Постійна поінформованість громадськості є ключовим елементом. Демократія та верховенство права є найкращим захистом від зловживання владою, оскільки вони накладають обмеження на владу держави та її представників за допомогою обмежених у часі мандатів, верховенства права, а також посадових осіб, контроль за якими здійснюється вільно обраними законодавчими органами, тобто за допомогою дієвого поділу влади, яким би чином він не здійснювався (Гуменюк, 2020, С. 135).

Також підтримуємо думку вчених про те, що досить корисним і показовим з точки зору успіхів та невдач є досвід деяких нових членів Євросоюзу зі Східної Європи, які мали багато в чому схожі з Україною проблеми, проте спромоглися створити в цілому ефективні механізми протидії корупції в системі державного управління. Так, на початку 2000-х рр. корупція стала серйозною проблемою для демократичного розвитку Словаччини. До сфер із найвищим рівнем корупції належали судова система, міністерства й інші органи центрального державного апарату. Основними заходами боротьби з корупцією стали: постійне надання інформації про власність високопосадовців; законодавчі санкції за порушення фінансового законодавства політичних партій; створення умов для прозорого фінансування політичних партій з державного бюджету; постійний нагляд за фінансуванням політичних партій,

особливо шляхом прийняття ними зобов'язань оголошувати перелік отриманих подарунків і спонсорських пожертвувань; загальнодоступність регулярних звітів про фінансове становище усіх політичних партій; інформація про причини зловживання владою політиками або представниками державної адміністрації (Буряк, 2020, С. 359).

Конституційні норми визначають, що Україна є демократичною та правовою державою. Незважаючи на війну, Україна продовжує виконувати свої зобов'язання перед суспільством та міжнародними партнерами в напрямку боротьби з корупцією, триває антикорупційна реформа. Так, Парламент України, попри війну, ухвалив Антикорупційну стратегію до 2025 року (Верховна Рада України, 2022). Це важливий крок на шляху до вступу в ЄС, НАТО та ОЕСР.

Антикорупційна стратегія охоплює питання функціонування загальної системи запобігання корупції, визначає пріоритети запобігання корупції у конкретних секторах державного управління та приділяє велику увагу питанню відповідальності за корупцію.

Відтак, пріоритетні сектори державного управління, визначені стратегією:

- суд, прокуратура, поліція;
- державне регулювання економіки;
- державний та приватний сектори економіки;
- податки та митниця;
- будівництво, земля, інфраструктура;
- сектор оборони;
- охорона здоров'я та соціальний захист;
- система запобігання та протидії корупції.

Висновки. В цілому, на наше переконання, для ефективного і комплексного застосування європейського досвіду в боротьбі з корупцією в Україні в післявоєнний період, що є запорукою успішної відбудови країни, необхідно реалізувати наступні політичні напрями:

По-перше, потрібно комплексно і системно завершити судову реформу. Хоча, на перший погляд, питання правосуддя не стосується теми відбудови країни, проте, без якісного правосуддя, особи, котрі вчиняють корупційні діяння завжди матимуть шанс уникнути відповідальності. Тому функціонування Вищого антикорупційного суду в Україні відіграє ключову роль у формуванні європейського майбутнього України.

По-друге, необхідно змінити модель взаємовідносин між владою та антикорупційними інституціями. На сьогодні, спостерігається тенденція контролю владою антикорупційної інфраструктури. Через недостатній рівень розвитку антикорупційних інституцій в майбутньому Україна може втратити стабільну підтримку в післявоєнній відбудові.

По-третє, забезпечити відкритість даних, та безперешкодний доступ до них. Дуже важливо не допустити обмеження відкритості інформації, що стосується використання коштів, спрямованих на відбудову держави. Уся ця інформація має бути публічною.

По-четверте, необхідно автоматизувати процеси та сформувати чіткі алгоритми. Всі процеси, пов'язані з відбудовою потребують зрозумілих алгоритмів, наявність яких забезпечить їх пришвидшення. Крім того, доцільно використовувати автоматизовані інструменти скрізь, де це можливо, що забезпечить зниження корупційних ризиків. Насамкінець, слід зазначити про доцільність імплементації соціально орієнтованих та інклюзивних підходів до містобудування. Нова містобудівна інфраструктура має відповідати концепції зручного, безпечного і комфортного простору для населення, з урахуванням досвіду війни. Таким чином, внаслідок військової російської агресії проти України, українська держава проходить дуже складні випробування, змінивши свій статус з «буферної держави» на суб'єкта геополітики, який створює цивілізоване демократичне майбутнє світу. Незважаючи на те, що війна все ще триває і точно невідомо, коли вона закінчиться, розпочинати підготовку плану щодо відбудови країни після перемоги потрібно вже зараз.

Важливо, щоб така відбудова здійснювалася прозоро та ефективно. Україна зазнає дуже тяжких наслідків від повномасштабного російського вторгнення, тому є недопустимим, щоб після війни мала місце масштабована корупція і нераціональне управління, тому необхідна злагождення взаємодія суспільства, держави та міжнародних партнерів задля досягнення

спільної мети – швидка та ефективна відбудова країни, у чому антикорупційний політичний пріоритет засвідчить реалізацію гармонізації євроінтеграційних політичних цінностей, у чому вбачаємо перспективи подальших досліджень.

Література

- Буряк К. Особливості антикорупційного законодавства в країнах Європейського Союзу. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. Вип. 2. С. 356 – 360. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.2.60>.
- Гуменюк Т. Відповідальність державних службовців за корупційні прояви (на прикладі окремих країн Європи). *Юридичний вісник*, № 5 (2020) С. 127 – 136. с. DOI: <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i5.2011>
- Закон України «Про засади державної антикорупційної політики на 2021-2025 роки» від 20 червня 2022 року № 2322-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20#Text>
- Мордас І. Антикорупційна політика в контексті євроінтеграції України. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Державне управління*, 2022, 2(16), 17-21. DOI: <https://doi.org/10.17721/2616-9193.2022/16-3/7>
- Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі: матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 9–10 груд. 2020 р.) : у 2 ч. / [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін.]. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. Ч. 1. 300 с.
- Treisman D. The causes of corruption: A cross-national study. *Journal of Public Economics*. 2000. Vol. 76. No. 3. P. 399–457.

References

- Buriak K. (2020) Osoblyvosti antykorup-tsiinoho zakonodavstva v krainakh Yevropeiskoho Soiuzu. [Peculiarities of anti-corruption legislation in the countries of the European Union.] *Pidpryemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. Vyr. 2. S. 356 – 360. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.2.60> [in Ukrainian].
- Humeniuk T. (2020) Vidpovidalnist derzhavnykh sluzhbovtiv za koruptsiini proiavy (na prykladi okremykh krain Yevropy). *Yurydychnyi visnyk*, № 5. S. 127 – 136. с. DOI: <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i5.2011> [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy «Pro zasady derzhavnoi antykoruptsiinoi polityky na 2021-2025 roky» [About the foundations of the state anti-corruption policy for 2021-2025] 20.06.2022 № 2322-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20#Text> [in Ukrainian].
- Mordas I. (2022) Antykoruptsiina polityka v konteksti yevrointehratsii Ukrainy. [Anti-corruption policy in the context of the European integration of Ukraine] *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Derzhavne upravlinnia*, 2(16), 17-21. DOI: <https://doi.org/10.17721/2616-9193.2022/16-3/7> [in Ukrainian].
- Realizatsiia derzhavnoi antykoruptsiinoi polityky v mizhnarodnomu vymiri [Implementation of state anti-corruption policy in the international dimension]: materialy V Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Kyiv, 9–10 hrud. 2020 r.) (2020) : u 2 ch.. Kyiv : Nats. akad. vnutr. sprav, . Ch. 1. 300 s. [in Ukrainian].
- Treisman, D. (2000). The causes of corruption: A cross-national study. *Journal of Public Economics*, 3 [in English].

Анотація

Продан І. О. Євроінтеграційний вектор української антикорупційної політики. – Стаття.

У статті досліджено загальноєвропейські тенденції формування та реалізації антикорупційної політики, здійснено характеристику антикорупційної політики у окремих європейських державах і сформульовано євроінтеграційний вектор української антикорупційної політики в умовах надання відсічі широкомасштабній російській військовій агресії. Під час дослідження було використано порівняльний (компаративний) політико-правовий метод дослідження антикорупційної політики у різних країнах, метод аналізу причин виникнення корупціогенних факторів, синтезу політичних і правових факторів їх подолання, формально-логічний метод дозволив окреслити організаційно-правові основи формування вітчизняної антикорупційної політики в умовах євроінтеграції і здійснення заходів з оборони територіальної цілісності у післявоєнній перспективі.

Зазначено, що явище корупції залишається серйозною проблемою, котра досить вагомо впливає на авторитет країни та органів державної влади як з боку міжнародних спільноти, так і з боку вітчизняного суспільства, що, у свою чергу, може значно ускладнити процес відбудови України після перемоги, мінімізувати надходження іноземних інвестицій, підірвати довіру з боку суспільства і зашкодити дипломатичним стосункам з міжнародними партнерами.

Результатом дослідження є обґрунтування формування політико-правових перспектив удосконалення української антикорупційної політики в умовах європейської інтеграції під час надання відсічі

повномасштабній російській агресії. У статті представлено чотири основні напрями розвитку української антикорупційної політики у контексті європейської інтеграції, зокрема: 1) реформування судової системи; 2) зміна моделі взаємовідносин між владою та антикорупційними інституціями; 3) забезпечення відкритості даних, що стосуються використання коштів, спрямованих на відбудову держави; 4) автоматизація процесів та сформування чітких алгоритмів, що забезпечить зниження корупційних ризиків.

Ключові слова: антикорупційна політика, європейська інтеграція, антикорупційна інфраструктура, Вищий антикорупційний суд, антикорупційна інституція.

Summary

Prodan I. O. Eurointegration vector of Ukrainian anti-corruption policy. – Article.

The article examines general trends in the formation and implementation of anti-corruption policy, characterizes anti-corruption policy in individual European states, and formulates the European integration vector of Ukrainian anti-corruption policy in the context of repelling large-scale Russian military aggression. During the study, a comparative (comparative) political and legal method of researching anti-corruption policy in different countries was used, a method of analyzing the causes of corruption-inducing factors, synthesis of political and legal factors to overcome them, a formal-logical method allowed to outline the organizational and legal foundations of the formation of domestic anti-corruption policy in conditions of European integration and the implementation of measures for the defense of territorial integrity in the post-war perspective.

It was noted that open corruption is a serious problem that has a significant impact on the authority of the country and state authorities both on the part of the international community and on the part of domestic society, which, in turn, can significantly complicate the process of rebuilding Ukraine after the victory, minimize the exit foreign investments, undermine public trust and harm diplomatic relations with international partners.

The result of the study is the substantiation of the formation of political and legal perspectives for the improvement of Ukrainian anti-corruption policy in the conditions of European integration while repelling full-scale Russian aggression. The article presents four main directions of development of Ukrainian anti-corruption policy in the context of European integration, in particular: 1) reforming the judicial system; 2) changing the model of the relationship between the authorities and anti-corruption institutions; 3) ensuring the openness of data related to the use of funds aimed at the reconstruction of the state; 4) automation of processes and the formation of clear algorithms that ensure the reduction of corruption risks.

Key words: anti-corruption policy, European integration, anti-corruption infrastructure, Supreme anti-corruption court, anti-corruption institution.

УДК 329.78

DOI <https://doi.org/10.32782/app.v72.2023.9>

А. І. Сушко

orcid.org/0000-0002-7429-6196

*кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри політичних теорій*

Національного університету «Одеська юридична академія»

А. М. Прохоренко

orcid.org/0000-0003-2534-7652

доктор філософії з політології,

старший викладач кафедри політичних теорій

Національного університету «Одеська юридична академія»

ПОЛІТИЧНА ПРОПАГАНДА ЯК СКЛАДОВА ІНФОРМАТИВНО-КОМУНІКАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ

Постановка проблеми. Осмислення технології політичної пропаганди, її інструментів та сутності є важливим для політичної науки у світлі того, що це може дати відповідь на запитання: «Як так сталося, що цілий народ збожеволів?» у категоричному ключі, і пояснює поведінку електорату на виборних процедурах, якщо взяти до уваги м'які дипломатичні визначення. Пропаганда не існує сама по собі, як онтологічно цільне утворення, вона є сумою інструментів, технік, тактик, технологій, методів, які покликані змусити суб'єкта сприймати політичну реальність виключно так, як це необхідно для політичного актора. Зараз, за умов повномасштабного вторгнення Російської Федерації на територію України, і гібридної війни, що тривала до цього моменту, це пов'язано з унікальним в сучасності, політичним маніпулюванням свідомістю індивіда, що впливає не тільки на громадян РФ, а й на поведінку українських громадян. Саме в цьому аспекті сучасний розгляд технік пропаганди з точки зору реальності, а не історичної ретроспективи, на наш погляд, є надзвичайно важливим і актуальним напрямом політичної думки.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідження пропаганди залучило науковий інтерес ще століття тому. Найбільш значущими дослідниками в цій галузі є Е. Бернейс, Г. Лассвел, У. Байдл, Г. Джовет, В. О'Доннел, Р. Доудж, Б. Стенлі, Л. Фрезер.

Однак предметом їхніх досліджень зазвичай ставали тоталітарні режими середини 20 століття, і американська демократична і республіканська пропаганда. Тоді як для цієї статті найцікавішими є роботи наших сучасників та співвітчизників Г. Почепцова, О. Висоцького, М. Шевцова, М. Яковлевої, які розглядають пропаганду з призми вторгнення Російської Федерації на територію України.

Метою статті є аналіз політичної пропаганди в органах державної влади, як інструмент утримання та реалізації політичної влади.

Виклад основного матеріалу. Очевидно, що влада належить тим, хто називається політичною елітою, і заходи, і стратегії, які застосовуються для легітимації влади еліт, істотно залежать від того, до якого типу політичного режиму належить та чи інша держава. При тоталітарному режимі найважливішою технікою легітимації є залякування, яке здійснюється через тотальне насильство (проте варто пам'ятати, що кількість репресій не визначає політичного режиму). Демократичний режим, припускає, що громадяни наділені рівними правами і самі мають владу, яка рівномірно розподілена серед виборців. Свою владу вони реалізують через активну участь у голосуванні. Таким чином, демократична еліта має переконати соціум у необхідності свого існування, надавши політичний проект, який видасться найбільш актуальним виборцям.

Але існують і авторитарні режими, такі як в РФ. Їх легітимація будується на переконання еліт у цьому, що тільки з конкретним лідером вони можуть зберегти своє становище у су-

спільстві. Вибори у цьому ключі відіграють роль, лише для переконання еліт, що за зміни лідера їх фінансове благополуччя обірветься.

Але за всіх трьох зазначених режимів використовується політична пропаганда. Однак технічні інструменти для кожного режиму свої. Пропаганда – це технологія, яка в сучасності може використовуватися для різних цілей: від ведення когнітивних війн, через активізацію активної меншини (іноді більшості, як у Третньому Рейху), до банального збереження статус-кво, як у випадку РФ. Політичне керівництво РФ перебувати в позиції, яка ілюструється словами Червоної Королеви з «Аліси в Задзеркаллі»: «Щоб залишатися на місці, треба бігти вдвічі швидше»: всі зусилля, що додаються політичною елітою, мають на меті лише збереження поточного становища. Упродовж 8 років, з 2014 року і до повномасштабного вторгнення в 2022 р., РФ використала політичну пропаганду не лише для демонізації та розлюднення українців в очах росіян, а й для дестабілізації самого українського суспільства. Спроби такого впливу тривають і 19 місяців війни, хоч набагато менш успішно.

Росія системно використовує пропаганду як інструмент десоверенізації, бачачи метою когнітивної війти програш свідомості супротивника (Почепцов 2016). Постійне переконання українців в тому, що вони не є справжнім народом, не мають суверенітету і права на самовизначення лише здаються недієздатними, але знайшли відгук серед багатьох громадян Росії та невеликої, але існуючої кількості українців.

Цікаво, що прийоми пропаганди, які використовує Російська Федерація, використовувалися нею століття на різних територіях, але досить добре вони описані класиками дослідження пропаганди ще сторіччя тому. При цьому на міжнародному рівні пропаганда діє не надто успішно – вона націлена на цільову аудиторію. Так, у Третнього Рейху, СРСР, РФ хоч і знаходяться шанувальники у країнах розвинутої демократії, проте вони перебувають у радикальній меншості.

Наприклад, ще до 2022 року, РФ намагалася негативно пофарбувати національні рухи в Україні, проводила паспортизацію мешканців Луганської та Донецької областей (Кремель, 2019), створювала новини про утиск російськомовного населення, називала ситуацію на сході України «громадянською війною» (Бевз, 2015).

Навіть вторгнення з чотирьох фронтів Російська пропаганда іменувала «звільненням», «захистом», «СВО» уникаючи справжніх дефініцій.

Це класичний приклад пропаганди, що повторює рішення Геббельса, Сталіна, Муссоліні.

Але в сучасності з'являються нові погляди на розуміння пропаганди. Вітчизняний політолог Г. Почепцов у книзі «Смисли і війни: Україна і Росія в інформаційній і смисловій війнах» наводить тезу американського професора А. Едельстайна про настання ери нової пропаганди (Почепцов, 2016), вона відрізняється від традиційної тим, що її аудиторія нічим не обмежена, її повідомлення різноманітніше. Класична пропаганда дотримувалася одного курсу, одного тлумачення події. Сучасна видає десятки версій, щоб відвернути увагу аудиторії від істини. Інструменти та особливості «нової пропаганди» Г. Почепцов описує у багатьох своїх роботах. Відповідно до його концепції, нова пропаганда спрямована на зміст «картини світу», здійснювана часто з допомогою використання естетично орієнтованих методів на кшталт серіалів чи кіно. Вона використовує візуальну естетику, яка є більш емоційною з погляду інструментарію її впливу (Почепцов, 2017) відповідно знижує ймовірність аргументованого раціонального опору.

Сучасна пропаганда починається з психологічної війни, яка базується на двох основних діях:

- 1) Насамперед новини відбираються під певні теми, після чого під певним світлом подаються своїм громадянам та своїм супротивникам;
- 2) По-друге, значимість події зменшується або збільшується відповідно до нарративу пропаганди (Почепцов, 2017).

Таким чином, весь феномен пропаганди пов'язаний з конструюванням реальності (Яковлева, 2016). У сконструйованому світі правдою є те, з чим погоджується аудиторія, а не те, що є нею насправді. Так реальність постає індивіду у певному ключі, тож й діє він відповідно до того, як цю реальність розуміє. Одночасно з цим у кожного індивіда формується уяв-

лення про цінності, які поділяє «більшість» (хоча в реальності, за непрацюючої соціології в результаті репресивного законодавства, ніхто не може бути впевнений, що більшість підтримує війну, є гомофобом та ксенофобом). Це називається «спіраль мовчання» – коли через побоювання висловлювати думку, навіть більшість громадян може опинитися в становищі меншості.

Таким чином, пропаганда конструює політичну свідомість населення (деякою мірою навіть у демократичних державах, але більш м'якими методами). Але пропаганда неспроможна існувати лише вертикально вниз. У певний момент, вона починає впливати на своїх творців, визначаючи як внутрішньополітичне життя, так й зовнішньополітичне. Яскравими прикладами такого впливу є М. Чаушеску, Ф. Франко, А. Салазар та В. Путін. Інструментами такого подвійного впливу є масові комунікації: інтернет, телебачення, всі друковані видання. Тобто базис пропаганди аналогічний більш ранньому, але в сучасності у неї ширше коло для реалізації.

Найважливішим негативним наслідком пропаганди у відриві від політичного життя (хоча людину неможливо виключити з нього насправді, лише в теоретичному моделюванні) є насильство над особистістю. І воно тим небезпечніше, чим менш помітне. Індивід розпадається в різноманітні ідентичностей: як представник етносу, національності, професії, держави, релігії, соціальної групи – індивід повинен виконувати певні умови, мати певні якості та ідеї. Індивід співвідносить себе з цими групами визначає себе через них, адже без цього неможлива соціалізація, але групи пропонують йому готові моделі поведінки, позбавляючи особистості та права на вибір. До того ж необхідно кожного разу доводити, що ти маєш право бути частиною групи, через яку відбувається самовизначення. Органи влади через такого роду «жорстку» та тривалу пропаганду реалізують не цінність виживання (як індивід), а бажання приписати собі та реальності зручні значення, які дозволяють контролювати не лише політичні процеси, а й загальну парадигму розвитку світу.

Висновки. У цій статті ми розглянули різноманітність інструментів реалізації пропагандистських стратегій у суспільстві. Очевидно, що роль сучасних засобів комунікації має важливе значення у розвитку інформаційного суспільства, оскільки процеси, що реалізуються окремо від соціальних медіа, не мають необхідного розголосу, а отже, і підтримки прихильників. Звідси випливає питання, як пропаганда у вигляді політичної комунікації реалізується у розвитку суспільства цього типу.

Так, пропаганда вийшла на новий рівень у сучасності. На прикладі Російської федерації, очевидно, що еліти використовують витончені та сучасні методи для контролю країни, щоб прищепити патріотизм та повагу до президента. Маніпулювання в політичному дискурсі можна прирівняти до комплексу реального та психологічного впливу, оскільки будь-яка маніпуляція створює неіснуючу реальність, яка досягається за рахунок грамотного спостереження за реакцією соціуму на певну інформацію. У свою чергу, стратегії, що мають на увазі сукупність кроків для досягнення певної мети, вимагають від політика психологічного підходу та активної життєвої позиції.

Таким чином, політична пропаганда насамперед має на меті не стільки заразити суспільство певними ідеями, скільки поширити владу. Наслідок пропаганди для окремого індивіда та соціуму загалом – це підпорядкування. Все починається з малих груп та закінчується народами. Пропаганда змушує індивіда чи групу людей віддати своє право здійснення управління державою лідеру чи партії. І це зовсім не критично, якщо м'яка пропаганда демократичного суспільства дає право обирати проект розвитку суспільства, який може вартувати цього права. Тоді як у авторитарних та тоталітарних моделях вибір безальтернативний.

Головний механізм реалізації пропаганди – це пропозиція, постійна підтримка та посилення значень, які дозволяють успішно утримувати владу конкретного режиму. Індивід повинен оцінювати інформації з погляду який йому вже позначили, в вже сформувані диспозиції, оцінки і повчання. Постійна гра на негативних емоціях, постійна дихотомія уявлень про добро і зло – все це конструює ситуацію таким чином, що об'єкт пропаганди не може вийти з неї своїм шляхом, лише тим, що запропонований пропагандистом.

Література

- Бевз Т. Українці і росіяни під прищилом російської пропаганди. Наукові записки ІПіЕНД ім. Кураса НАН України. Вип. 1 (75). С. 150–163.
- Висоцький О. Ю. Політичний моккінг як технологія пропаганди: Соціально-гуманітарні науки та сучасні виклики. Матеріали ІІ Всеукраїнської наукової конференції. 26-27 травня 2017 р., Дніпро, 2017. С. 10-12.
- Висоцький О. Ю. Стратегії фокусування та дефокусування уваги як інструменти пропаганди. Філософія, теорія та практика випереджаючої освіти для сталого розвитку: Матеріали ІІІ Всеукраїнської науково-практичної конференції. 14 грудня 2017 р., Дніпро, 2018. С. 110-113.
- Кремль готується спростити видачу російських паспортів жителям «Д/ЛНР» після виборів в Україні. 16 квітня 2019 року. URL: https://lb.ua/news/2019/04/16/424644_kreml_gotovitsya_uprostit_vidachu.html (дата звернення: 19.09.2023).
- Почепцов Г. Від покемонів до гібридних війн: нові комунікативні технології ХХІ століття. К., 2017. 260 с.
- Почепцов Г. Сенси і війни: Україна і Росія в інформаційній і смислової війнах. К., 2016. 312 с.
- Шевців М., Гончарук К. Пропаганда як соціально-політичне явище: проблеми розуміння. Актуальні проблеми історико-правової та міжнародно-правової науки URL:<http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2019/1/31.pdf> (дата звернення: 19.09.2023).
- Яковлева Н. Особливості розуміння сучасної політичної пропаганди. Ukrainian politconsulting group. 30 березня 2016 року. URL: <http://upgroup.org.ua/osoblivostirozuminnya-suchasnoyi-politichnoyi-propagandi> (дата звернення: 20.09.2023).

References

- Bevz T. Ukraintsi i rosiiany pid prytsilom rosiiskoi propahandy. (2015) Naukovi zapysky IPIEND im. Kurasa NAN Ukrainy. Vyp. 1 (75). S. 150–163. [in Ukrainian]
- Vysotskyi O. Yu. Politychni mokkinh yak tekhnolohiia propahandy (2017). Sotsialno-humanitarni nauky ta suchasni vyklyky. Materialy II Vseukrainskoi naukovoї konferentsii. 26-27 travnia 2017 r., Dnipro, 2017. S. 10-12. [in Ukrainian]
- Vysotskyi O. Yu. Stratehii fokusuvannia ta defokusuvannia uvahy yak instrumenty propahandy (2018). Filosofiia, teoriia ta praktyka vyperedzhaiuchoї osvity dlia staloho rozvytku: Materialy III Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii. 14 hrudnia 2017 r., Dnipro, 2018. C. 110-113. [in Ukrainian]
- Kreml hotuietsia sprostyty vydachu rosiiskykh pasportiv zhyteliam «D/LNR» pislia vyboriv v Ukraini (2019). 16 kvitnia 2019 roku. URL: https://lb.ua/news/2019/04/16/424644_kreml_gotovitsya_uprostit_vidachu.html (accessed: 19.09.2023). [in Ukrainian]
- Pocheptsov H. Vid pokemoniv do hibrydnykh viin: novi komunikatyvni tekhnolohii XXI stolittia (2017). K., 2017. 260 s. [in Ukrainian]
- Pocheptsov H. Smyshly i viiny: Ukraina i Rosiia v informatsiinii i smyslovii viinakh (2016). K., 2016. 312 s. [in Ukrainian]
- Shevtsiv M., Honcharuk K. Propahanda yak sotsialno-politychne yavyshe: problemy rozuminnia (2019). Aktualni problemy istoryko-pravovoi ta mizhnarodno-pravovoi nauky URL:<http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2019/1/31.pdf> (accessed: 19.09.2023). [in Ukrainian]
- Iakovleva N. Osoblyvosti rozuminnia suchasnoi politychnoi propahandy (2016). Ukrainian politconsulting group. 30 bereznia 2016 roku. URL: <http://upgroup.org.ua/osoblivostirozuminnya-suchasnoyi-politichnoyi-propagandi> (accessed: 20.09.2023). [in Ukrainian]

Анотація

Сушко А. І., Прохоренко А. М. Політична пропаганда як складова інформативно-комунікативної діяльності органів державної влади. – Стаття.

Стаття ставить проблему здійснення політичної пропаганди органами державної влади, як у світлі її впливу на утримання влади, так і у світлі її впливу на існування індивіда в суспільстві. У статті проводиться диференціація типів пропаганди, зазначається що не всяка пропаганда є руйнівною для індивіда, не кожна дотримується мети виняткового маніпулювання свідомістю громадянина і заміни понять. Однак також зазначається, що за допомогою технічних інструментів пропаганди конструюється світ. У висновках статті здається очевидним, що ефективні методи пропаганди застосовуються не для умоглядних ідей створення певної ідеології, а для отримання, утримання, реалізації та продовження політичної влади. Зазначається, що більшість технологій пропаганди є універсальними, тобто такими, які можуть застосовуватися в будь-якому суспільстві, за будь-яких зіткнень держав, за будь-яких епох. З іншого боку, існують так само і специфічні методи пропаганди характерні для того чи іншого державного устрою, для тієї чи іншої історичної доби та конкретної політичної ситуації. Для автора очевид-

но, що методи та техніки пропаганди відрізнятимуться навіть за однакових політичних режимів, але за різної демографічної картини. Для молодого соціуму – революційні ідеї та погляд у майбутні, для літнього соціуму – ретроспектива, поворот до славного минулого. Так само методи пропаганди будуть відрізнятися в умовах миру та в умовах війни. Автор поділяє методи пропаганди на жорсткі та м'які. Вочевидь, перші орієнтуються на негативні емоції, придушення волі, колективізацію. М'які методи пропаганди характерні для демократичних спільнот та їхня м'якість – це не наслідок самих технологій, а результат плюралістичної політичної картини, в якій існує безліч різних ідей та безліч акторів, які прагнуть отримати або зберегти владу.

Ключові слова: пропаганда, маніпуляція, державна влада, символізація, придушення.

Summary

Sushko A. I., Prokhorenko A. M. Political propaganda as a component of informative and communicative activities of state authorities. – Article.

The article poses the problem of the implementation of political propaganda by public authorities, both in the light of its influence on the retention of power, and in its influence on the existence of an individual in society. The article differentiates the types of propaganda, noting that not all propaganda is destructive for the individual, not all adhere to the goal of exclusive manipulation of the citizen's consciousness and substitution of concepts. However, it is also noted that with the help of technical propaganda tools the world is constructed. In the conclusions of the article, it seems obvious that effective propaganda methods are used not for speculative ideas of creating some kind of ideology, but for obtaining, retaining, implementing and continuing political power. It is noted that most propaganda technologies are universal, that is, those that can be used in any society, in any clashes between states, in any era. On the other hand, there are also specific propaganda methods characteristic of a particular government system, a particular historical era and a specific political situation. It is obvious to the author that propaganda methods and techniques will differ even under the same political regimes, but with a different demographic picture. For a young society – revolutionary ideas and a look into the future, for an older society – a retrospective, a turn to the glorious past. Also, propaganda methods will be different in conditions of peace and in conditions of war. The author divides propaganda methods into hard and soft. Obviously, the former focus on negative emotions, suppression of will, and collectivization. Soft methods of propaganda are characteristic of democratic societies and their softness is not a consequence of the technology itself, but the result of a pluralistic political landscape in which there are many different ideas and many actors seeking to gain or maintain power.

Key words: propaganda, manipulation, state power, symbolization, suppression.

О. О. Чорний

orcid.org/0000-0002-2235-8121

кандидат філософських наук, науковий співробітник

Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса

Національної академії наук України

YOUTUBE-КАНАЛИ ВОЄННО-ПОЛІТИЧНОГО СЕГМЕНТА ЯК ЕЛЕМЕНТ УКРАЇНСЬКОГО ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

У нетоталітарних державах, до яких, зокрема, належить Україна, недержавні засоби масової інформації є структурним елементом громадянського суспільства. Водночас, поряд із іншими інформаційними джерелами і соціальними інститутами, вони є чинником розвитку громадянського суспільства в цілому.

Усвідомлюючи значення громадянського суспільства у процесі демократичного транзиту, українські науковці, зокрема, політологи, приділяли аналізу цього соціального інституту чималу увагу. Дослідженням процесів формування й функціонування громадянського суспільства присвячено великий масив наукової літератури, у тому числі декілька колективних та індивідуальних монографій не тільки з політології, але й інших суміжних дисциплін. Різні аспекти взаємодії громадянського суспільства і соціальних мереж, зокрема, YouTube, розглядалися у публікаціях Ю. Данько, Т. Кремень, Е. Мамонтової, М. Сінельнікової, Л. Чуприни, А. Янченко та інших дослідників. Утім, єдине колективне монографічне дослідження, предметом якого є взаємовплив громадянського суспільства і соціальних мереж, видано в Україні десять років тому (Соціальні мережі як чинник розвитку громадянського суспільства, 2013).

У 2010 р. Г. Васильєв та І. Васильєва констатували, що «українські ЗМІ мають дестабілізуючий, дезінтегруючий характер, їх заангажованість владою (опозицією), великим бізнесом привела до втрати довіри аудиторії. Як наслідок – вони не забезпечують суспільній думці стан зрілості, артикуляцію інтересів соціальних груп та суспільства у цілому в становленні громадянських чинників суспільства. Сьогодні ЗМІ не сприяють повною мірою формуванню атрибутивних якостей громадянського суспільства» (Васильєв, Васильєва, 2010, с. 161). На думку згаданих політологів, після Помаранчевої революції ейфорія, пов'язана зі спалахом громадянської активності, минула, прагнення до подальшої інституалізації та активізації громадянського суспільства «залишилися лише прагненнями, привели до негативних наслідків – протистояння громадян однієї країни, політичної кризи, втоми народу від політичних спекуляцій і повернення до гасла "хліба та видовищ"» (Васильєв, Васильєва, 2010, с. 163-164).

З часу цієї публікації в Україні відбулися надзвичайні історичні події: ще одна революція і початок воєнної агресії Росії, яка згодом перетворилася на широкомасштабну війну. І громадянське суспільство, і ЗМІ не могли залишатися осторонь цих процесів, крім того, мали власні тренди та особливості розвитку, які потребують наукового аналізу.

Активне залучення елементів громадянського суспільства до спротиву російській агресії, а також небезпідставні сподівання на зростання ролі громадянського суспільства у повоєнний період, збільшують дослідницький інтерес до цієї проблематики.

Водночас, тривають корінні зміни в структурі та функціонуванні українських медіа: знижується вплив традиційних ЗМІ зі зростанням ролі інтернету, зокрема, соціальних мереж, комунікаційні процеси здійснюються в умовах жорсткого пропагандистського російсько-українського протистояння, реалізації дезінформаційних і маніпулятивних технологій. Із початком широкомасштабного російського вторгнення в Україну значно зросла роль YouTube в інформаційному впливі на українську аудиторію. Як справедливо наголошує Е. Мамонтова, «сьогодні саме YouTube став простором, у якому запалюються зірки публічної експертизи. Якщо телевізійний формат передбачає монологічну подачу контенту, то YouTube-платфор-

ми стали справжніми майданчиками для публічного діалогу, а глядач отримав ілюзію особистої участі у виробленні політики» (Мамонтова, 2023, с. 142).

Отже, мета статті полягає у з'ясуванні особливостей функціонування громадського воєнно-політичного сегменту українського простору YouTube і його ролі у розвитку громадянського суспільства, частину якого цей сегмент представляє і втілює.

У період з 2017–2021 рр. громадська організація «Детектор медіа» організувала щорічне соціологічне дослідження, яке створювало, зокрема, уявлення про головні джерела інформації, звички та пріоритети у медіаспоживанні українців. Відповідно до результатів цих досліджень традиційні медіа, у тому числі телебачення, поступово втрачали, а соціальні мережі та месенджери – збільшували свою аудиторію.

Загальнонаціональні канали українського телебачення із часткою 67% глядачів серед опитаних ще у 2021 р. залишалися найпоширенішим серед українців джерелом інформації про події в Україні та світі. Інші традиційні медіа – газети та радіо – значно поступалися охопленням аудиторії телекомунікаційним медіа: на соціальні мережі припадало 44% споживачів, на українські інтернет-ЗМІ – 29%, на месенджери – 16%, у той час як на українські газети лише 6%, а на радіо – 7% (Медіаспоживання в Україні, 2022).

В останні роки в архітектоніці українського ринку масмедіа відбулися суттєві зміни.

Відставання темпів збільшення зарплат і пенсій від зростання вартості сировини, виробництва і доставки паперових видань, природне зменшення кількості традиційних прихильників друкованої преси, широке розповсюдження серед населення смартфонів призвели до повного згортання ринку загальнонаціональних друкованих газет. Друковані видання були змушені створювати вебсайти своїх видань, що сприяло своєрідному канібалізму щодо власних друкованих версій. Станом на літо 2022 р. в Україні вже не існувало жодної всеукраїнської суспільно-політичної друкованої газети, крім «Голосу України» та «Урядового кур'єра», які є виданнями органів державної влади. Таким чином, загальнонаціональні друковані газети припинили своє існування як елемент структури українського громадянського суспільства.

Водночас, низка різних за причинами та характером подій, що відбулися за останні три роки, радикально змінила український загальнонаціональний телевізійний простір.

По-перше, внаслідок санкційних рішень РНБО і Президента України на початку 2021 р. (анулювання ліцензій телеканалів «NewsOne», «ЗІК» та «112 Україна») та у квітні 2022 р. (вимкнення на декілька місяців «Еспресо», «Прямого» та «5-го каналу» із цифрового ефіру) на загальнонаціональному телевізійному ринку відбулося значне скорочення кількості телеканалів.

По-друге, після широкомасштабного вторгнення Росії в Україну у лютому 2022 р. чотири приватні медіахолдинги – «StarLight Media» (О. Пінчук), «1+1 медіа» (І. Коломойський), «Inter Media» (Д. Фірташ) та «Медіа Група Україна» (Р. Ахметов), а також телеканал Верховної Ради України «Рада» в ефірах своїх загальнонаціональних каналів запустили інформаційний телемарафон «Єдині новини». Безсумнівно, це була загалом виправдана в умовах воєнного стану акція, але уніфікація контенту із часом неминуче призвела до зниження уваги аудиторії до національного телебачення, позбавленої можливості звичного вибору серед телевізійних жанрів і політичних позицій.

По-третє, унаслідок російського військового вторгнення було пошкоджено та зруйновано сотні тисяч квартир і житлових будинків. Значна частина їх жителів втратила своє майно разом із телеприймачами. У багатьох регіонах України, що перебували в окупації, були зруйновані телекомунікаційні мережі.

По-четверте, мільйони вимушених внутрішньо переміщених осіб і тих, хто знайшов притулок за кордоном, з березня 2022 р. були позбавлені можливості перегляду українського телебачення звичним для себе способом – за допомогою телевізора.

За таких умов соціальні мережеві платформи Instagram, Facebook, Tik-Tok, Telegram, Twitter, YouTube стали для мільйонів українців пріоритетним джерелом суспільно-політичної інформації, приваблюючи не тільки оперативністю і плюралізмом думок, але й технічною доступністю.

Опитування громадянської мережі «ОПОРА», проведене Київським міжнародним інститутом соціології у травні 2022 р., показало, що у перші місяці після широкомасштабного втор-

гнення російських військ в Україну переважним джерелом інформації для українців стали соціальні мережі, які за популярністю вперше в історії розвитку українського медіапростору випередили телебачення. У першій половині 2022 р. для отримання інформації соціальні мережі використовували 76,6% українців, а телебачення – 66,7%. 61,2% українців читали новини з інтернету без використання соціальних мереж. Найменше – близько 28,4% респондентів обирали радіо (Медіаспоживання українців, 2022). Організатори дослідження підкреслили, що «одним із найпотужніших інтернет-трендів останніх років стало використання соціальних мереж не лише для спілкування та розваг, а й для отримання новин та інформації. Така тенденція помітна як у країнах Заходу (наприклад, у США це близько 53% громадян), так і для України, де частка користувачів, що споживають новини в соціальних мережах, зростає з 45% до 63%. І хоча дослідники та громадські активісти постійно застерігають, що переглядати новини в соціальних мережах не завжди безпечно через дезінформацію або маніпулятивні повідомлення, зручність та швидкість такого споживання переважає всі зазначені ризики. Після початку повномасштабного вторгнення РФ на територію України українське суспільство постійно стежить за оновленням подій на фронті, офіційними заявами органів влади та повідомленнями про повітряну тривогу. Таке безперервне споживання інформації... для багатьох уже стало новою звичкою» (Медіаспоживання українців, 2022).

Наприкінці 2010-х – на початку 2020-х рр. абсолютна більшість українців серед соціальних мереж для отримання інформації обирала Facebook. У 2020 р. за результатами Щорічного опитування USAID-Internews «Ставлення населення до ЗМІ та споживання різних типів медіа у 2020 р.» 47% користувачів соціальних мереж для отримання новин обирали Facebook, 30% – YouTube, 21% – Telegram, по 18% – Viber та Instagram, і лише 1% припадало на Twitter (Щорічне опитування USAID-Internews, 2020).

Значну частину популярності Facebook серед українців забезпечували українські блогери, політичні діячі, а також засновані самими українцями групи, створені за інтересами та іншими критеріями (професіональними, географічними тощо). Багато з таких груп налічували десятки тисяч прихильників. Переважна кількість комерційних організацій і державних установ мали на Facebook свої корпоративні сторінки. Певну роль у популярності Facebook відігравали прозорі й надійні принципи монетизації, а також зручні інструменти аналізу ефективності реклами адміністраторами сторінок, на яких вона розміщувалася.

За підсумками 2022 р. українська аудиторія Facebook зменшилася на 2,05 млн і на початок 2023 р. становила 13,7 млн користувачів, а річне падіння Instagram стало ще більшим – на 4,1 млн користувачів, до рівня 11,6 млн. (Facebook втратив 2 млн, 2023). Причини цих змін мають бути предметом окремого аналізу, але в цьому разі має значення, куди спрямувала свою увагу втрачена Facebook та Instagram аудиторія. Із втратою телебаченням своїх домінуючих позицій із березня 2022 р. в українському інформаційному просторі саме ті соціальні мережі, які пропонують обмін відеоконтентом, природно, заповнили нішу, що звільнилася.

Платформи YouTube і Tik-Tok, на відміну від інших названих соціальних мереж, є відеохостингами, що наближає ефективність їхнього впливу на аудиторію до можливостей телебачення. При цьому вони різні за позиціонуванням, форматом, тривалістю і характером відеосюжетів, аудиторією і механізмами поширення відеоконтенту. Принцип підписки на канал і утримання високого кількісного рівня аудиторії YouTube нагадує принципи функціонування друкованих ЗМІ, тоді як поширення відеоконтенту на Tik-Tok відбувається насамперед за принципами спаму й ініціюється головним чином внутрішніми алгоритмами функціонування цієї платформи.

За результатами дослідження соцмереж від комунікаційної агенції «Plusone social impact» у 2021 р. YouTube набрав найбільшу аудиторію в Україні серед повнолітніх – 23,5 мільйона користувачів. Таким чином, YouTube став найпопулярнішою платформою серед українців усіх вікових груп, окрім молоді 18–24 років, яка віддавала перевагу китайській соцмережі Tik-Tok. Друге місце посів Facebook – 16,4 мільйона користувачів, трійку лідерів замикав Instagram – 15,8 мільйона користувачів (Грицак, 2022).

До 2022 р. не тільки соціально-політичний контент, але й українська мова не формували образ українського сегмента YouTube. На початку 2020 р. фахівці ГО «Детектор медіа» внас-

лідок окремого оглядового дослідження дійшли невтішного висновку: «Перебравши вручну 250 українських YouTube-каналів за кількістю підписників і кількістю переглядів, ми жажнулися. Серед сотень каналів не назбиралося навіть десяти україномовних блогерів. Більшість топових YouTube-каналів, де хоч якось присутня українська мова, належить українським телеканалам або їхнім проєктам» (Малинка, 2020). Далі з метою створення Топ-15 україномовних персональних (без врахування тих, що створені компаніями, політиками чи ЗМІ) каналів у YouTube за кількістю переглядів «Детектор медіа» порівняли рейтинг персональних україномовних каналів від проєкту «Маніфест» і дані дослідницької компанії AIR. У сформованому таким чином переліку не знайшлося місця жодному з українських політкоментаторів, політичних оглядачів, експертів і журналістів: майже всі канали рейтингу мали розважальний характер, вісім з них – це гумор, на другому місці – дитячий контент.

У серпні–листопаді 2020 р. «Українська правда» організувала масштабне дослідження 334 каналів YouTube, які поширювали у досліджений період суспільно-політичні відео. Усі канали були проранжовані за показником «кількість переглядів всіх відеороликів каналу» упродовж чотирьох місяців. Аналітики вивчали контент кожного з 334 каналів та провели їх гідну наукової уваги типологізацію, виділивши такі типи українських YouTube-каналів суспільно-політичної тематики:

- політики – діючі та минулі, держустанови, партії;
- блогери, які публікують відео про суспільно-політичну ситуацію в Україні;
- блогерські об'єднання, які публікують відео про суспільно-політичну ситуацію в Україні;
- українські журналісти та їх програми, які створили свої канали і розказують про ситуацію в країні;
- інформаційні канали, які публікують відео про суспільно-політичну ситуацію в Україні;
- медіа, які створили свої канали (крім телеканалів);
- YouTube-канали, на яких дублюється контент телеканалів чи/та їх окремих програм.

Унаслідок аналізу та узагальнення великого масиву отриманих даних організатори дослідження дійшли, зокрема, таких висновків:

1) Однією з характерних особливостей YouTube-каналів українських політиків, зафіксованих під час дослідження, було використання ботів для збільшення кількості підписників і створення штучної популярності каналу.

2) У сегменті суспільно-політичних блогерів спостерігалось різноманіття форматів, обмаль аналітики і фактів, перевага «хейтингу» над якістю відеосюжетів, засилля тих, хто системно повторював наративи російської пропаганди. Причому, «такі канали ведуться системно, професійно розвиваються і, як правило, є частиною сіток каналів, тобто об'єднані одними цілями та координують свою роботу. Вони беруть не тільки кількістю, а і "близькістю до народу", чітко орієнтуючись не тільки на російський електорат, але і на тих, хто розчарувався у постмайданних представниках влади. Їхні творці добре обізнані з роботою алгоритмів YouTube і мають інструменти впливу на них. Створення штучної популярності через "накрутку" коментарів працює і на збільшення показів відео для нових аудиторій, і на підтримку у діючої аудиторії думки – "так багато людей не можуть помилятися". Позиції більшості проукраїнських каналів поки далекі від лідерських. Вони розрізнені і, швидше, є криком душі авторів, ніж деталлю в протистоянні проросійській пропаганді. Хоча одиниці роблять це системно та якісно. Серед них теж є сильні лідери. Проте, поки, їх вплив набагато менший, порівняно з проросійським консорціумом» (Мороз, 2020).

М. Рогинець, CEO агентства YouTube-маркетингу «beTrue Media», аналізує причини відставання українського YouTube: «Значна кількість україномовних авторів тривалий час ігнорувала можливості YouTube, у той час як російськомовні активно ними користувалися. Російська пропаганда вочевидь фінансово стимулює створення проросійського контенту та ефективно координує мережу відповідних каналів». До того ж, україномовна глядацька аудиторія значно програє російськомовній у кількості. «Це призводить до ситуації, коли авторів каналу вигідніше з економічних причин створювати контент російською», – додає Рогинець (Мороз, 2020).

Широкомасштабне вторгнення російських військ в Україну 24 лютого 2022 р. привело до корінних змін в українському сегменті YouTube. Зазначені вище переваги цієї соціальної мережи виявилися надзвичайно привабливими для жанрів пояснювальної журналістики і розгорнутих інтерв'ю.

У наведеній нижче таблиці представлені медіа-показники ранжованих за кількістю переглядів каналів YouTube воєнно-політичної тематики, за винятком тих, що створені політиками і телеканалами. Не можна заперечувати ролі українських телеканалів у забезпеченні інформаційної підтримки суспільства у протистоянні з російським агресором. Утім, провідні телеканали залишаються у власності олігархів, які, у свою чергу, є складовою олігархічного політичного режиму, отже – державної моделі управління. Державний проєкт телемарафону, до якого приєдналися ці телеканали, додає аргументів проти того, щоб однозначно вважати їх елементами громадянського суспільства. Тому із наведеної вище типологізації YouTube-каналів суспільно-політичної тематики в таблицю увійшли лише персональні (блогерські) і колективні (блогерських, журналістських та інших об'єднань) канали.

Саме ці канали стали новим яскравим явищем у медійному просторі України і одним з проявів активізації громадянського суспільства в образі експертно-аналітичного середовища, озброєного власними медіа-носіями: «сьогодні, в умовах жорсткого інформаційного протистояння, ми спостерігаємо, як публічна аналітика перетворюється на самостійний жанр політичного дискурсу» (Мамонтова, 2023, с. 137).

Таблиця 1

Медіа-показники каналів політичної і воєнної тематики в українському сегменті YouTube (за даними сервісу socialblade.com) *

№	Назва каналу	URL-розширення	Переглядів, млн	Переглядів за 30 днів, млн**	Зміни за 30 днів, %	Підписників, млн	Відео, тис.	Дата реєстрації
1	Фабрика новин	@novynyua	3861	123,021	- 20,8	3,36	28	12.11.2019
2	В гостях у Гордона	@Gordonus	1985	30,273	- 28	3,73	12	20.06.2012
3	OmTV	@omtvreal	1374	34,269	- 18,2	1,43	8,1	29.05.2014
4	Дмитрий Гордон	@DmytriyGordon	1123	17,011	- 1,8	2,4	14	19.06.2011
5	ФЕЙГИН LIVE	@FeyginLive	919	18,71	- 19,3	2,06	1,5	21.06.2009
6	Обманутый Россиянин	@user-nm1yw1mf2t	758	24,731	- 15,7	1,55	0,946	01.05.2018
7	Volodymyr Zolkin	@VolodymyrZolkin	746	47,207	- 45,1	1,61	1	18.01.2019
8	OmTV UA	@OmTVUA	713	30,194	- 6,1	1,07	11	04.07.2015
9	Сергій Стерненко	@STERNENKO	680	24,291	- 3,6	1,71	1,7	09.03.2013
	Александр Невзоров	@NevzorovTV	648	10,755	+20	1,92	1,3	03.11.2011
10	Роман Цимбалюк	@RomanTymbaliuk	627	13,589	- 50	1,14	3,7	01.10.2011
11	Сейчас	@seychas	604	47,81	- 25,2	1,21	91	24.04.2014
12	Radio NV	@radioNVua	561	19,864	- 14,9	0,996	13,5	19.03.2018
13	Юрий Швець	@yuryshvets	489	14,104	- 4,8	1,32	0,672	27.05.2021
14	hromadske	@hromadske_ua	484	7,5	+ 2,3	0,95	20	10.06.2013
15	Politeka Online	@PolitekaOnline/about	477	8,787	- 12,4	0,934	6,4	16.11.2016
16	Ivan Yakovina	@IvanYakovina	437	13,333	- 1,1	1,03	1,3	14.03.2012
17	Олексій Арестович	@arestovych	375	20,73	+1,7	1,72	1,5	24.04.2014
18	Украинская правда	@pravda_com_ua	370	4,738	- 41,8	0,888	2	01.10.2011
19	Denis Kazanskyi	@DenisKazanskyi	368	8,855	- 48	0,809	2,1	20.11.2009

Продовження таблиці 1

20	Олексій Дурнев	@AlekseyDurnev	290	6,16	- 30	1,35	0,336	12.10.2017
21	Бутусов Плюс	@ButusovPlus	291	6,04	+ 90	0,863	0,752	24.10.2018
22	UKRLIFE.TV	@UkrLifeTvi	286	2,452	- 22,6	0,750	14	29.04.2013
23	ВІНУС Info	@ВІНУSinfo	223	5,884	- 38,3	0,918	1,8	17.09.2013
24	Yuriy Romanenko	@YuriyRomanenko_Ukraine	220	17,7	-20,3	0,378	6,1	30.11.2015
25	Тарас Березовець	@Taras.Berezovets	218	6,247	- 46,9	0,746	1,1	13.12.2012
26	Олег Жданов	@OlegZhdanov	207	9,634	- 0,6	0,965	1	15.10.2012
27	Александр ШЕЛЕСТ	@A.Shelest	170	12,386	- 12,7	0,469	2,1	11.08.2009
28	Ходяць чутки	@Raminaeshakzai	148	3,595	- 11,2	1,38	0,172	02.06.2015
29	Янина Соколова	@YaninaSokolova	141	4,972	+ 46,3	0,812	0,686	12.11.2014
30	Курбанова LIVE	@Kurbanova_LIVE	127	14,599	- 15,8	0,520	2	16.03.2021
12	Віталій Портников	@portnikov	115	6,498	- 7,1	0,421	1,5	06.02.2010
32	Дмитро Чекалкин	@Chekalkyn	74	1,749	- 34,4	0,348	1,5	24.02.2010
33	Vox Veritatis	@Vox_Veritatis	65	5,177	- 8,6	0,225	0,947	07.04.2021
34	Михайл Чапльга	@МІНАСНАПЛІГА	17,3	0,152	+ 6,8	0,177	0,399	15.09.2020

*Усі подані в таблиці канали зареєстровані в Україні, за винятком каналів Ю. Швеця і М. Фейгіна, зареєстрованих у США, але гідних уваги в цьому аналізі через їх високу популярність в українській аудиторії.

**Дані отримані станом на 31.08.2023. на сервісі socialblade.com, на якому немає можливості задавати інтервал часу, але є автоматичний індикатор абсолютної кількості переглядів та її динаміки «за останні 30 днів» (стовпчики 5 і 6). Станом на 31.08.2023 ці показники із незначною помилкою відповідають часовому інтервалу за серпень 2023 р.

Сегмент каналів YouTube, поданий у таблиці, відіграв певну роль у зазначеному вище випередженні у 2022 р. соціальними мережами телебачення за популярністю в українській аудиторії. Утім, було б помилково вважати цю роль вирішальною. Значна частина тих глядачів, хто надав перевагу соціальним мережам перед телебаченням, звернулася до них не за політичною аналітикою, експертними оцінками і прогнозами, а за розвагами, в яких телебачення тимчасово їм відмовило. За даними дослідницької компанії «Маніфест», в рейтингу україномовних YouTube-каналів до середини 2023 р. впродовж останніх років лідирували канали «Діма і машинки» (дитячий, загалом 1,7 мільярда переглядів) і «Чоткий паца» (музика, пародії і меми, 0,8 мільярди переглядів), кожен з яких має більше 4,5 млн. підписників. Решту першої десятки рейтингу становлять теж канали із розважальним контентом, а із каналів, поданих у нашій таблиці, найвищу позицію (15) дістав канал Сергія Стерненка (Рейтинг ютуб-каналів українською, 2023).

Крім того, аудиторія прихильників українських телеканалів теж частково перейшла на їх YouTube-версії, що додало кількості переглядів і каналам і самому YouTube. Наприклад, у дослідженому і наведеному у таблиці часовому проміжку (серпень 2023 р.) кількість переглядів телеканалу «Espresso» дорівнювала 34, 5 млн, а «24-го каналу» – 347,8 млн. Станом на вересень 2023 р. телеканал «СТБ» посів першу позицію в рейтингу україномовних YouTube-каналів, уперше в історії випередивши розважальні канали. Згідно з даними сервісу speakrj.com, в категорії «новини і політика» перші три позиції за кількістю підписників станом на вересень 2023 р. належать YouTube-версіям телеканалів «24 канал», «ТСН» від «1+1» і «ICTV», а «Фабрика новин» посідає лише четверте місце (Top 100 News & Politics YouTube Channels in Ukraine, 2023).

Майже всі YouTube-канали, наведені у таблиці, були засновані задовго до широкомасштабної фази російсько-української війни, але різко збільшили свою активність і, відповідно, накопичення підписників і переглядів саме із початком цього періоду. Втім, не можна однозначно стверджувати, що ця активність стала ознакою або чинником консолідації громадянського суспільства, елементами якого зазначені канали, безсумнівно, є.

Більшість авторів або власників каналів недостатньо уваги приділили можливості самоідентифікації в розділі «Опис каналу» на стартових сторінках своїх ресурсів. Чи не єдиним каналом, в описі якого присутні такі складові, як цілепокладання (не лише інформування) і організаційні наміри, виявився канал М. Фейгіна, створений, як заявляє його засновник. В описах решти каналів домінує прагнення до інформування, іноді – до протидії дезінформації. За великим рахунком, ці канали є навіть не засобами масових комунікацій, а інструментами масової інформації.

Справжні внутрішні мотиви інформаційної активності авторів і запрошених спікерів каналів навряд чи можна визначити, при тому, що вони вельми різноманітні: реалізація потреби у творчому самовираженні, щире бажання сприяти зростанню політичної обізнаності і зрілості суспільства, формування власного політичного капіталу з оглядом на майбутнє відновлення політичних, зокрема, електоральних процесів. Для багатьох авторів каналів та їх гостей робота на каналах – професійна діяльність і основне джерело особистих доходів. Більшість каналів не обмежується доходами від реклами і в своїх описах, не сильно обтяжуючи себе, як сказано вище, формулюванням своєї місії, вказують рахунки банківських карток «для підтримки каналу». При цьому канал С. Стерненка чи не єдиний, який прямо використовує увагу накопиченої аудиторії для акумуляції коштів на допомогу українській армії.

Водночас, наприклад, В. Портніков, замість кількісної мобілізації прихильників свого каналу, зосередив зусилля на концептуальній цілісності і змістовній якості своїх відеосюжетів, а також на своїй активності на інших каналах у ролі гостя. Як наслідок, у серпні 2023 р. В. Портніков нагороджений Шевченківською премією за «публіцистичні статті та виступи останніх років», і, вірогідно, не останню роль у цьому заслуженому досягненні відомого журналіста і публіциста, відіграла популяризація ним своїх поглядів на YouTube-каналах.

Між каналами відсутня координація діяльності або прагнення до об'єднання зусиль, утім, відчувається жорстка конкуренція за підписників та перегляди, адже кількість глядачів та їхнього часу на відвідування YouTube природно обмежена. У назвах відео задля привернення уваги потенційної аудиторії і збільшення кількості переглядів часто застосовуються брудні маніпулятивні технології і навіть відверті фальсифікації, що особливо помітно на «Фабриці новин» і заслуговує на окрему дослідницьку увагу.

Порівняно з описаною вище за допомогою результатів дослідження «Детектор медіа» доведеною ситуацією в українському YouTube-просторі, можна стверджувати, що громадські канали воєнно-політичного спрямування повалили гегемонію проросійського дискурсу. Втім, це перемога, що відбулася передусім на пропагандистському фронті. Якість аналітики і прогнозів хедлайнерів українського YouTube поступається публіцистичним текстовим матеріалам на сайтах «Українська правда», «Дзеркало тижня», «Хвиля», «НВ» та інших. Варто також зазначити, що українська мова так і не стала чинником, що формує образ громадського сегмента каналів українського YouTube. Користуючись тим, що соціальні мережі перебувають поза юрисдикцією українського мовного законодавства, значна частина українських «лідерів думок» на YouTube часто вживає більш звичну для них російську мову, подекуди виправдовуючи це тим, що ефір спрямований, у тому числі, на російську аудиторію і має виконувати контрпропагандистську місію.

Інтерактивність вважається однією з ключових переваг соціальних мереж як засобів масових комунікацій. Не випадково телебачення у прагненні посилити свою конкурентоспроможність в останні роки намагалося запроваджувати різні інструменти зворотного зв'язку – публікація SMS-повідомлень у рухомому рядку на екрані, голосування у прямому ефірі, дзвінки у студію тощо. Що стосується YouTube, чи не єдиним показником його інтерактивності є так звані «лайки» і коментарі до відеосюжетів. Автори каналів постійно закликають аудиторію до цих форм зворотного зв'язку, не приховуючи, що це впливатиме на зростання популярності каналу (а отже, і прибутків автора). При цьому більшість коментарів мають характер різноманітних реплік, а ті з них, що викликають ланцюжок реакцій інших глядачів, не мають характеру організованої дискусії, модерації, а відповідно – її результату. Кожен учасник розмови залишається при своїй думці, а у автора каналу, як правило, навіть не має часу або бажання аналізувати ці суперечки задля корекції власної політики мовлення.

Більшість коментарів мають суто емоційний характер подяки, обурення, побажання. Часто окремі коментарі викликають ланцюгову реакцію і створюють ілюзію дискусії, втім, усі вони позбавлені модерації, системності, цілей і відповідних результатів. При цьому значну частину коментарів продукують боти, створені насамперед з російського боку, хоча не можна заперечувати можливість відповідних штучних налаштувань з боку самих власників каналів.

Розвиток громадянського суспільства характеризується не тільки ступенем його інституалізації, але й рівнем політичної свідомості, стилем мислення соціально-політично активних представників «третього сектора». У зв'язку з цим, досліджуючи вплив інформаційних технологій на стиль мислення людини, С. Симоненко і Н. Щубелка звертають увагу на «клипове мислення», яке «підпорядковане принципам відеокліпу, коли людина сприймає реальність як низку не пов'язаних між собою образів (картинок, кліпів). Образ (картинка, кліп) фіксує і відображає основні яскраві моменти, (кадри) реальності, не занурюючись у світ сутностей, не розкриваючи понять, не фіксуючи логічних конструкцій. Із кліповим мисленням світ постає як набір ізольованих інформаційних уламків, а не система знань. Занурення людини в великий масив суперечливих інформаційних фрагментів значно обмежує можливості її мислення у процесі структурування інформації. Свідомість людини не встигає вибудовувати логічні зв'язки. За цих умов отримана інформація швидко втрачає актуальність, забувається, звільняючи місце новій інформації. Це ускладнює процес формування картини світу як упорядкованої, цілісної системи» (Симоненко, Щубелка, с. 142).

Формати відео, що пропонуються власниками та авторами YouTube-каналів воєнно-політичного спрямування, в цілому відповідають «кліповому мисленню» більшої частини аудиторії. Утім, від такого режиму споживання інформації у більшості глядачів неминуче виникає психічна втома, емоційне виснаження. Дані, наведені в таблиці, свідчать, що у серпні 2023 р. – місяці, дуже насиченому подіями на фронті і в політиці – більшість рейтингових YouTube-каналів воєнно-політичного спрямування втратили значну частину кількості переглядів. Звичайно, необхідні подальші спостереження і дослідження динаміки переглядів, але можна припустити, що це початок тренду зниження уваги до цих каналів. Утома від калейдоскопічності новин і одноманітності їх подачі спричиняє в аудиторії відновлення потреби у черговому поверненні когнітивних потреб до «хліба та видовищ». Тим часом, власники телеканалів, у прагненні відновлення втрачених позицій, повертають в ефір розважальні токшоу («Голос країни» від телеканалу «1+1», «Хто зверху» від «Нового каналу»). З іншого боку, громадський сегмент YouTube політичної тематики приречений на поразку перед телебаченням через власну природу. Як слушно зауважує Т. Кремень, «соціальні медіа створюють колективність нового типу, яка змінює сучасне індивідуалістичне суспільство, виводячи політичну мобілізацію на новий рівень», утім, «у пострадянських суспільствах соціальні медіа виступають досить ефективним інструментом короточасної мобілізації, але не вирішують проблеми активної політичної участі в політичних процесах. Відповідна ситуація обумовлена проведенням політичними елітами у вказаних суспільствах послідовної мінус-мобілізації, яка полягає у відокремленні громадськості від політики, заохочення його апатії, відчуження від влади» (Кремень, 2014, с. 31).

Підсумовуючи, можна стверджувати, що представники українського громадянського суспільства – журналісти, публіцисти, військові, волонтери, політичні оглядачі, аналітики та експерти – із початком широкомасштабного вторгнення Росії в Україну стали авторами яскравого феномену в українському медійному просторі. Надзвичайно активне мовлення на створених цими пасіонарними YouTube-каналах стало відчутним інформаційним та емоційним додатком до інших ЗМІ, насамперед телебачення, і відіграло значну пропагандистську і контрпропагандистську роль у гібридній війні, що триває. Утім, обмеженість креативних, людських і технологічних ресурсів більшості каналів воєнно-політичного спрямування та емоційно-психологічне пересичення їхньої аудиторії запропонованими форматами і контентом дозволяє припустити, що незабаром українське телебачення повертатиме втрачені позиції в медіапросторі.

Література

- Васильєв Г. Ю., Васильєва І. Г. Засоби масової інформації як інструмент формування громадянського суспільства. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Політологія*. 2010. № 4. С. 161–166.
- Грицак Т. Instagram вперше випередив Facebook за кількістю користувачів в Україні – дослідження. URL: <https://ain.ua/2022/01/20/instagram-vpershe-vyperedyv-facebook/> (Дата звернення: 10.09.2023).
- Кремень Т. В. Політична мобілізація в контексті соціальних медіа: автореф. дис. ... д-ра політ. наук: 23.00.03 / Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. Київ, 2014. 32 с.
- Малинка В. ТОП-15 україномовних каналів у YouTube. Серед 250 найпопулярніших за кількістю підписників не знайшлося і десяти україномовних блогерів. URL: <https://ms.detector.media/onlain-media/post/24034/2020-01-09-top-15-ukrainomovnykh-kanaliv-u-youtube-sered-250-naypopulyarnishykh-za-kilkisty-pidpysnykiv-ne-znayshlosya-i-desyat-ukrainomovnykh-bloheriv/> (Дата звернення: 12.09.2023).
- Мамонтова Е. В. Публічна аналітика як феномен медіа-дискурсу російсько-української війни. *Актуальні проблеми політики*. 2023. Вип. 71. С. 136–143.
- Медіаспоживання в Україні: зміна медіапотреб та програш російської пропаганди. URL: <https://detector.media/infospace/article/196442/2022-02-15-mediaspozhyvannya-v-ukraini-zmina-mediapotreb-ta-progrash-rosiyskoi-propagandy/> (Дата звернення: 15.09.2023).
- Медіаспоживання українців в умовах повномасштабної війни. Опитування ОПОРИ. URL: https://opora.ua/report/polit_ad/24068-mediaspozhyvannya-ukrayintsiv-v-umovakh-povnomasshtabnoyi-viiny-ni-opituvannya-opori?fbclid=IwAR0expAE9RvEMyB64VKJwv54HvmpJ8QfdEmNmnlbFsuFFlo-v7-fwlBT-9jQ (Дата звернення: 15.09.2023).
- Мороз О. Політика в українському YouTube. Чому Україна програє Росії. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2020/11/17/7273583/> (Дата звернення: 10.09.2023).
- Рейтинг ютуб-каналів українською. URL: <https://manifest.in.ua/rt/> (Дата звернення: 12.09.2023).
- Симоненко С., Шубелка Н. Вплив інформаційних технологій на стиль мислення людини. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2021. Вип. 36. С. 139–145.
- Соціальні мережі як чинник розвитку громадянського суспільства. / О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик та ін. НАН Укра-їни, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2013. 220 с.
- Щорічне опитування USAID-Internews «Ставлення населення до ЗМІ та споживання різних типів медіа у 2020 р.» URL: <https://internews.in.ua/wp-content/uploads/2020/10/2020-Media-Consumption-Survey-FULL-FIN-Ukr-1.pdf> (Дата звернення: 16.09.2023).
- Facebook втратив 2 млн, а Instagram понад 4 млн українських користувачів за рік. URL: <https://cases.media/article/facebook-vtrativ-2-mln-a-instagram-ponad-4-mln-ukrayinskikh-koristuvachiv-za-rik> (Дата звернення: 16.09.2023).
- Top 100 News & Politics YouTube Channels in Ukraine. URL: <https://www.speakrj.com/audit/top/youtube/ua/Politics> (Дата звернення: 18.09.2023).

References

- Vasyliiev H. Yu., Vasyliieva I. H. (2010). Zasoby masovoi informatsii yak instrument formuvannia hromadianskoho suspilstva. [Mass media as an instrumental of the civil society formation]. *Visnyk Natsionalnoi yurydychnoi akademii Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho. Politolohiia*. № 4. S. 161–166. [In Ukrainian]
- Hrytsak T. (2022). Instagram vpershe vyperedyv Facebook za kilkistiu korystuvachiv v Ukraini – doslidzhennia. [Instagram for the first time overtook Facebook in terms of the number of users in Ukraine – study] URL: <https://ain.ua/2022/01/20/instagram-vpershe-vyperedyv-facebook/> [In Ukrainian] (accessed 10 September 2023).
- Kremen T. V. (2014). Politychna mobilizatsiia v konteksti sotsialnykh media [Political mobilization in the context of social media]: avtoref. dys. ... d-ra polit. nauk: 23.00.03 / Nats. ped. un-t im. M.P. Drahomanova. Kyiv. 32 s. [In Ukrainian]
- Malynka V. (2020). TOP-15 ukrainomovnykh kanaliv u YouTube. Sered 250 naipopuliarnishykh za kilkistiu pidpysnykiv ne znayshlosia i desiaty ukrainomovnykh bloheriv. [TOP-15 Ukrainian-language channels on YouTube. Not even ten Ukrainian-speaking bloggers were found among the 250 most popular by the number of subscribers] URL: <https://ms.detector.media/onlain-media/post/24034/2020-01-09-top-15-ukrainomovnykh-kanaliv-u-youtube-sered-250-naypopulyarnishykh-za-kilkisty-pidpysnykiv-ne-znayshlosya-i-desyat-ukrainomovnykh-bloheriv/> [In Ukrainian] (accessed: 12 September 2023).
- Mamontova E. V. (2023). Publichna analityka yak fenomen media-dyskursu rosiisko-ukrainskoi viiny. Aktualni problemy polityky. [Public analytics as a phenomenon of media discourse of the Russian-Ukrainian war] Vp. 71. S. 136–143. [In Ukrainian]
- Mediaspozhyvannia v Ukraini: zmina mediapotreb ta prohrash rosiyskoi propahandy. (2022). [Media consumption in Ukraine: changing media needs and the loss of Russian propaganda] URL: <https://detector.media/infospace/article/196442/2022-02-15-mediaspozhyvannya-v-ukraini-zmina-mediapotreb-ta-progrash-rosiyskoi-propagandy/>

media/infospace/article/196442/2022-02-15-mediaspozhyvannya-v-ukraini-zmina-mediapotreb-ta-progrash-rosiyskoi-propagandy/ [In Ukrainian] (accessed: 15 September 2023).

Mediaspozhyvannia ukraintziv v umovakh povnomasshtabnoi viiny. Opytuvannia OPORY. (2022). [Media consumption of Ukrainians in conditions of full-scale war. OPORA survey] URL: https://oporaua.org/report/polit_ad/24068-mediaspozhyvannia-ukrayintziv-v-umovakh-povnomasshtabnoyi-viini-opituvannia-opori?fbclid=IwAR0expAE9RvEMYB64VKJwv54Hvmpj8QfdEmNmnlbFsuFFlo-v7-fw1BT9jQ [In Ukrainian] (accessed: 15 September 2023).

Moroz O. Polityka v ukrainskomu YouTube. Chomu Ukraina prohraie Rosii. (2020). [Politics in Ukrainian YouTube. Why Ukraine is losing to Russia] URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2020/11/17/7273583/> [In Ukrainian] (accessed: 10 September 2023).

Reitynh yutub-kanaliv ukrainskoiu. (2023). [Rating of YouTube channels in Ukrainian] URL: <https://manifest.in.ua/rt/> [In Ukrainian] (accessed: 12 September 2023).

Symonenko S., Shubelka N. (2021). Vplyv informatsiinykh tekhnolohii na styl myslennia liudyny. [Influence of information technologies on the style of human thinking] Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya filos.-politoh. studii. Vyp. 36. S.-145. [In Ukrainian]

Sotsialni merezhi yak chynnyk rozvytku hromadianskoho suspilstva (2013). [Social networks as a factor in the development of civil society] / O. S. Onyshchenko, V. M. Horovyi, V. I. Popyk ta in. NAN Ukra-yiny, Nats. b-ka Ukrainy im. V. I. Vernadskoho. Kyiv, 2013. 220 s. [In Ukrainian]

Shchorichne opytuvannia USAID-Internews «Stavlennia naselennia do ZMI ta spozhyvannia riznykh typiv media u 2020 r.». (2020). [Annual USAID-Internews survey "Attitudes of the population towards mass media and consumption of different types of media in 2020."] URL: <https://internews.in.ua/wp-content/uploads/2020/10/2020-Media-Consumption-Survey-FULL-FIN-Ukr-1.pdf> [In Ukrainian] (accessed: 16 September 2023).

Facebook vtratyv 2 mln, a Instagram ponad 4 mln ukrainskykh korystuvachiv za rik. (2023). [Facebook lost 2 million, and Instagram more than 4 million Ukrainian users in a year] URL: <https://cases.media/article/facebook-vtrativ-2-mln-a-instagram-ponad-4-mln-ukrayinskikh-koristuvachiv-za-rik> [In Ukrainian] (accessed: 16 September 2023).

Top 100 News & Politics YouTube Channels in Ukraine. (2023). URL: <https://www.speakrj.com/audit/top/youtube/ua/Politics> [In English] (accessed: 18 September 2023).

Анотація

Чорний О. О. YouTube-канали воєнно-політичного сегмента як елемент українського громадянського суспільства. – Стаття.

Мета статті полягає у з'ясуванні особливостей функціонування громадського воєнно-політичного сегмента українського простору YouTube і його ролі у розвитку громадянського суспільства, частину якого цей сегмент представляє і втілює.

Виявлено, що припинення видання загальнонаціональних друкованих газет, зниження популярності Facebook та Instagram, зміни в структурі та змісті телевізійного ефіру привели до лідерства за популярністю в аудиторії соціальних мереж.

Наголошується, що після широкомасштабного вторгнення російських військ в Україну соціальні мережі за охопленням аудиторії вперше в історії розвитку українського медіапростору випередили телебачення. При цьому найпопулярнішою платформою серед повнолітніх українців став YouTube.

На основі даних, отриманих за допомогою сервісу socialblade.com, за показником кількості переглядів створено ранжування каналів українського громадського YouTube-сегмента воєнно-політичного спрямування.

Громадські YouTube-канали воєнно-політичної тематики в умовах жорсткого інформаційного протистояння стали новим яскравим явищем у медійному просторі України і одним з проявів активізації громадянського суспільства. Утім, доводиться, що зростання популярності YouTube відбувається головним чином через зростання переглядів розважальних каналів та YouTube-версій телеканалів.

У статті характеризуються окремі особливості громадських YouTube-каналів: недостатній рівень якості контенту, зворотного зв'язку з аудиторією, взаємної кооперації і співпраці з іншими суб'єктами громадянського суспільства, спрямованість на формування у аудиторії «кліпового мислення». Висувається думка про те, що не можна однозначно стверджувати, що «публічна аналітика» на YouTube стала ознакою або суттєвим чинником консолідації громадянського суспільства, елементами якого зазначені канали, безсумнівно, є.

Надзвичайно активне мовлення на громадських YouTube-каналах стало відчутним інформаційним та емоційним додатком до інших ЗМІ і відіграло значну пропагандистську і контрпропагандистську роль у гібридній війні.

Висувається гіпотетичне припущення, що обмеженість ресурсів більшості громадських каналів воєнно-політичного спрямування та емоційно-психологічне пересичення їхньої аудиторії форматами,

що пропонуються, незабаром приведе до повернення українським телебаченням втрачених у медіа-просторі позицій.

Ключові слова: громадянське суспільство, соціальні мережі, YouTube, засоби масової комунікації, політичні комунікації.

Summary

Chornyi O. O. YouTube channels of the military-political segment as an element of Ukrainian civil society. – Article.

The purpose of the article is to clarify the functioning of the public military-political segment of the Ukrainian space of YouTube and its role in the development of civil society, part of which this segment represents and embodies.

It was found that the cessation of the publication of national print newspapers, the decline in the popularity of Facebook and Instagram, changes in the structure and content of television broadcasts led to the leadership in terms of popularity in the audience of social networks.

It is emphasized that after the large-scale invasion of Russian troops into Ukraine, social networks surpassed television in terms of audience coverage for the first time in the history of the development of the Ukrainian media space. At the same time, YouTube became the most popular platform among adult Ukrainians.

Based on the data obtained with the help of the socialblade.com service, a ranking of the channels of the Ukrainian public YouTube segment of the military and political direction was created by the number of views.

Public YouTube channels on military and political topics in the conditions of severe information confrontation have become a new bright phenomenon in the media space of Ukraine and one of the manifestations of the activation of civil society. However, it is proven that the growth of YouTube's popularity is mainly due to the growth of views of entertainment channels and YouTube versions of TV channels.

The article characterizes certain features of public YouTube channels: the insufficient level of content quality, feedback from the audience, mutual cooperation and cooperation with other subjects of civil society, the focus on the formation of "clip thinking" in the audience. The opinion is put forward that it cannot be unequivocally stated that "public analytics" on YouTube has become a sign or a significant factor in the consolidation of civil society, elements of which the mentioned channels undoubtedly are.

Extremely active broadcasting on public YouTube channels has become a tangible informational and emotional supplement to other mass media and has played a significant propaganda and counter-propaganda role in hybrid warfare.

A hypothetical assumption is put forward that the limited resources of most public channels of a military and political orientation and the emotional and psychological saturation of their audience with the proposed formats will soon lead to the return of lost positions in the media space to Ukrainian television.

Key words: civil society, social networks, YouTube, mass media, political communications.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН ТА БЕЗПЕКИ

UDC 327.83+327.81

DOI <https://doi.org/10.32782/app.v72.2023.11>

L. I. Kormych

orcid.org/0000-0002-6417-8620

*Doctor of History, Professor,
Head of the Department of Political Theories
National University "Odesa Law Academy"*

T. M. Krasnopolska

orcid.org/0000-0001-5936-5889

*PhD in Political Science, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Political Theories
National University "Odesa Law Academy"*

A. V. Pekhnik

orcid.org/0000-0003-2534-7652

PhD in Political Science, Associate Professor

**SOFT POWER INSTRUMENTS IN THE SYSTEM
OF ENSURING NATIONAL SECURITY**

Introduction. At the beginning of the XXI century, as a result of globalization and the development of the information society, the blurring of borders, and the transformation of the "state sovereignty" concept, international relations have been undergoing tremendous changes and the national and international security system has been evolving. One of the most popular tools for such transformations is the use of the "soft power" methods, which replace the military power of countries. This state of affairs is caused by the fact that states' military resources are limited, which necessitates the search for new means of global, regional, and local influence. Consequently, military operations are being replaced by information campaigns, cultural, educational, scientific, sports, and other projects, all of which combined form the "soft power" tools and contribute to the better positioning of the country that has such tools in the international arena. Furthermore, "soft power" is becoming a means of ensuring national security. In this context, soft power instruments should be considered and the most promising ones for Ukraine in ensuring our country's national security should be identified.

Methods. The theoretical and methodological foundation of our research consists of the works by foreign and domestic scholars, devoted to the analysis of "soft power" and its tools, as well as the study of the national security system and its elements.

Notably, the issues of the general theory of national security were considered in the works by thinkers: N.A. Berdyaev, H. Grotius, Plato, J.P. Marat, G. Spencer; D. Kauffman, G. Brown, E. Carter and others. Problems of national security have been the subject of research by Ukrainian scientists such as A.A. Kolodii, V.A. Lipkan, V.T. Maliarenko, G.P. Sytnik, V.V. Chernyakhivska, and others.

The "soft power" concept within the political science framework and the international relations theory was developed by J. Nye (who introduced this term into scientific circulation), G. Gallarotti,

S. Lukes, N. Ferguson, M.M. Lebedeva, E.P. Panova, O.F. Rusakova, E.G. Solovyov, A.V. Torkunov, I.A. Chikharev and others. T. Zonov, I. Panarin, M. Trimash, B. Renald, A.I. Sukharev addressed the issues of public diplomacy. The essence of digital and electronic diplomacy was considered by F. Hanson, G. Gerbner, J. Grunig, L. Pai, and others.

This study uses general and special research methods, including dialectical, historical, comparative, systemic, structural, and functional. The dialectical method is used to analyze the essence of national security and "soft power". The historical method made it possible to analyze the evolution of the essence of "soft power" and its tools, the comparative method – to identify and compare the most popular "soft power" tools of specific countries and define the prospects for their utilization in Ukraine. The systemic approach allows considering national security as a holistic system, structural and functional – to define the role of "soft power" tools within this system.

Results. Before analyzing the role of "soft power" in the system of ensuring national security, let us turn to the definition of the concepts that will be used moving further.

The term "soft power" was introduced into political science by American researcher Joseph S. Nye in his 1990 work, *Bound To Lead: The Changing Nature of American Power*. The author defines it as "the ability to obtain the desired outcome based on the voluntary participation of allies and not through coercion or payments" (Nye, 1990: 14). At the same time, according to the author, the modern state has three sources of power: military, economic, and "soft power". The scholar sees the sources of the latter in three components: culture, government policy, and the attractiveness of the way of life that dominates in the country. It is with the help of such resources that the country can attract other countries and their leaders or the population of these countries to its side by creating a positive impression of its culture and values, especially political democratic values (which are the hallmark of the US "soft power"). "Temptation is always more efficient than coercion, and values such as democracy, human rights, and individual opportunities are deeply tempting" (Nye, 2004), says the author. With this, of course, one should agree, in the conditions of the modern geopolitical environment and the practice of using the "soft power" instruments.

J. Nye believes that "soft power" is becoming the leading instrument of US foreign policy, in a certain sense replacing the means of "hard power" wherever possible, but in no way displacing the latter, only supplementing them. In this context, J. Nye introduces another term into scientific circulation – "smart power", by which he understands the balance and use of the means of "hard" and "soft power" as complementary components of an effective strategy (Nye, 2006: 105).

"Soft power" can be implemented through different models, take various forms and use various tools. Each state chooses its strategy for implementing such power and its tools.

Studying the foreign countries' experience and identifying the leading (dominant) instruments in the national security system will determine Ukraine's priorities and the most effective tools for our country.

When it comes to the models of "soft power", researchers differentiate the model of direct influence and indirect influence. In the first case, the leaders of one country change the direction of their policies under the influence of the attractiveness of another country's values and the beliefs of its leaders. The second model involves influencing public opinion in another country and the leaders because of it.

The researcher distinguishes two mechanisms of "soft power" influence on the process of ensuring national security: the influence of "soft power" as an external factor (when our country is affected by "soft power" of other countries) and "soft power" as an internal factor (i.e. the means and tools that the country itself uses to influence other countries within the international relations system).

In the first case, the state must react to external influences and threats that may be caused by another country's "soft power". In the second case, the country is supposed to use all the "soft power" instruments to influence other political actors. The tools include information flows and the ability to manage them, the ability to wage information wars, migration policy, political PR, the language of the country and the degree of its distribution in the world, cultural exchanges, sports and tourism, as well as science, education, and student exchanges. In doing so, "soft power" appears in the form of creating an attractive image, persuasion (and the formation of supporters), setting the agenda. All these tools in modern conditions are becoming effective levers for ensuring the national security system.

In turn, national security is a systemic and multifaceted phenomenon. According to the Law of Ukraine "On National Security of Ukraine" of 2018, national security is "protection of state sovereignty, territorial integrity, democratic constitutional system and other national interests of Ukraine from actual and potential threats" (*Pro nacional`nu*, 2018).

It has three main elements in its structure: the subject (governmental and non-governmental institutions that constitute the national security system), the object, and the content (the activity of ensuring security). The object of national security, according to Z.D. Chuiko, which one should agree with, has a threefold structure: the security of man and citizen, society's security, and the security of the country itself (Chujko, 2008: 8). It is must be noted here that "soft power" may affect all three elements using its tools.

The Law of Ukraine "On the National Security of Ukraine" of 2018 defines the following concepts of "state security" ("protection of state sovereignty, territorial integrity and democratic constitutional order and other vital national interests from actual and potential threats of non-military nature") "military security" ("protection of state sovereignty, territorial integrity and democratic constitutional order and other vital national interests from military threats") and "public security" ("protection of interests, human and civil rights and freedoms vital for society and the individual, the provision of which is the primary task of security forces, other state bodies, local self-government bodies, their officials and the public, carrying out coordinated measures to implement and protect national interests from the influence of threats").

With that being said, Ukraine's national security priorities are to protect the interests of the individual, society, and the state. Notably, in our country, just like in most modern countries, along with the fact that the guarantee of national security is still power or the threat of its use, the importance of economic, spiritual, scientific and technical, economic, and other non-power related aspects of ensuring national security. That is the "soft power" instruments.

Moving further, it is crucial to define the essence and content of the "system of ensuring national security" concept and distinguish it from the term "system of national security". The latter is a functional system, which reflects only the processes of interaction between interests and threats. The first is an organizational system and, as the name suggests, is aimed at organizing the available resources in the form of state bodies, forces, means, and other organizations to solve problems of ensuring national security.

The combination of the two systems allows the government to form a national security strategy that will most completely satisfy the country's national interests. Without the right understanding of the mechanisms of national interests interaction, it is impossible to prioritize and organize resources to ensure security. Consequently, the national security strategy can be defined as a set of understanding of the interaction of interests and threats, as well as methods of realizing interests and countering threats in these conditions.

National security in modern countries is implemented within the framework of two main strategies: preventive (that is, preventing security threats) and defensive (eliminating threats). As a rule, when they talk about the meaning of "soft power" in the mechanism of ensuring national security, we are talking about the first strategy. However, according to the authors of this article, it plays an equally important role in the second strategy. So, for example, Ukraine, due to the aggression of the Russian Federation, found itself in a situation of a forced choice of the second strategy. It should be noted that the significant role of "soft power" in the system of ensuring the national security of the state is confirmed by a new theoretical concept – "soft security", which appears in the last quarter of the XX century. Even J. Nye drew the attention of world scientists to the fact that all actions aimed at increasing the attractiveness of the state are a lever of "soft power", thanks to which the state can achieve a lot, including the protection of its security.

The "soft security" concept as a scientific category was first used in the 1970s within the framework of the Copenhagen Institute for Peace Development. Its author is J. Galtung, who put forward the thesis that the basis for ensuring such security should be interstate cooperation and the rejection of block systems (Galtung, 1985). Analyzing the current state of the world, the author identifies four key threats: violence, environmental crisis, poverty, and violation of human rights. The solution of these issues is possible only on conditions of joint efforts of states within the framework of the "soft

security" concept. Against the background of such threats and their solutions, a kind of "third dimension of security" – human security, which belongs to the sphere of "soft" security, will emerge in Europe. An essential area of human preservation is the task of ensuring the personal and collective rights and freedoms of people.

At the beginning of the 21st century, the clear distinction between the concepts of "soft security" and "hard security" was overcome due to the need to constantly use both instruments to ensure national security. Thus, S.A. Makarichev believes that the object of "hard security" is the state, and in the case of "soft security" – a person. At the beginning of the 21st century, the clear distinction between the concepts of "soft security" and "hard security" was overcome due to the need to constantly use both instruments to ensure national security. He also believes that the object of "hard security" is the state, and "soft security" is a person. The researcher also proposes to interpret geographic boundaries in a new way: "soft security" extends beyond the territory of the state; most of all, it can be achieved by joint efforts, at the regional or transregional level (Makarychev, 2008, 47). Since the 1990s, another "related" category of soft security has appeared – humanitarian security, aimed at human security, the security of local worlds and communities, and the security of human interests. With that said, "soft security" appears as a multidimensional phenomenon capable of characterizing the degree of "embeddedness" of states in the world political reality. Its methods are non-military and preventive measures, long-term development strategies, and the geographical scope of the security object.

The mechanism for ensuring "soft security" in the international context in a broad sense is the membership of the state in integration associations itself, whose cooperation includes countering the challenges and threats of "soft security", ratification of the key framework, or legal treaties by the state, unification, participation in the formation of the order of unification, and the development of common approaches to countering challenges and threats.

In a narrow sense, the mechanism for ensuring "soft security" is a certain format of the partnership between countries, including a set of specific practical measures implemented mainly within the framework of a preventive model of national security with the participation of many actors, including state and civil society institutions, the private sector, etc. it should be noted that it is precisely the use of "soft power" instruments that allows such a wide range of actors to be involved in the system of ensuring national security.

In the context of soft security, the Sustainable Development Goals were updated in 2015. They included peace, security, and governance issues into Goal 16 – "Promote peaceful and inclusive societies for sustainable development, provide access to justice for all and build effective, accountable and inclusive institutions at all levels" (*Peretvorenniya nashogo*, 2015). Meanwhile, according to V.I. Bartenev, developed Western countries used a broad interpretation of security, including not only and not so many military-political issues as "human security" in general (Bartenev, 2015).

Currently, "soft security" is the official foreign policy paradigm of the European Union (Kavaliūnaitė, 2013). So, as it can be seen, the components of the national security system include "hard" and "soft" security. Moreover, "soft power" is the basis of the second and one of the levers of the first. In this context, "soft power", in our opinion, performs the following functions within the framework of the national security system: popularizing the country and its culture, attracting allies, and, as a result, preventing threats (in the context of a preventive national security strategy); preventing of information and hybrid war (within the framework of the national security defense strategy).

Each country forms its arsenal of "soft power" instruments depending on historical circumstances, the characteristics of its cultural, socio-economic, and political development. This arsenal is one of the factors determining the country's positioning in the system of international relations in the context of globalization and the development of information and communication technologies. For example, in the situation of the Russian Federation's war against Ukraine, different countries see Ukraine's defense against invaders and terrorists in different ways. According to the data, "On average around the world, a majority say that their country should support sovereign countries in the event of an attack (70%) and that inaction in Ukraine will encourage the Russian Federation to take further military action elsewhere (68%). At the same time, the majority also say that their country should avoid military intervention (72%) and that military action in Ukraine will encourage attacks on other countries (68%)" (61% globally think the war..., 2022).

There are also relevant positions when it comes “to providing military support or sending troops to Ukraine. Globally, on average, about one-third support their country's provision of weapons – such as cannons and anti-tank weapons – to the Ukrainian military (36%), funding the Ukrainian military (33%) and sending troops to neighboring NATO countries. Ukraine (32%)” (61% globally think the war..., 2022).

The main directions of the implementation of soft power policy include cooperation in scientific, educational, and technological areas, cultural cooperation and promotion of the national language, assistance in the development of business relations, assistance in international development, and public diplomacy. The latter in the XXI century is turning into the most important component of “soft power” and is a highly intelligent system of influencing public opinion and consciousness. It leads to the establishment of a new character of dialogues between governments and non-governmental organizations of some countries with the population of foreign countries.

Public diplomacy (as technologies aimed at building long-term relations, protecting the interests of national foreign policy, and a better understanding of the values and institutions of one's state abroad) is becoming increasingly crucial in world politics as one of the effective tools, the use of which contributes to the formation of “soft power” in international relations. At the beginning of the XXI century on based on the “soft power” concept, a “new” public diplomacy is being formed, which provides for the active involvement of non-state actors, whose circle has expanded significantly. There are no tools associated with the use of lies, blackmail, pressure, etc. in its arsenal. It is characterized by the rejection of a monologue and the formation of a dialogue with the other countries' societies, the widespread use of lobbying business structures in order to form a positive image of the state. The leading elements of the new public diplomacy are the media and communications, as well as the holding of various cultural, educational, sports, and other events, educational exchanges carried out with full or partial governmental support in the country and abroad. Such measures are aimed at creating a favorable public opinion and a positive image of the country abroad.

New public diplomacy, by definition, is focused on dialogue with the foreign public, and not just on the dissemination of information (Dolinskiy, 2011: 67). J. Melissen notes that the new public diplomacy is based on the long-term formation of trust and cooperation, therefore it gives a positive effect only in the long run (*New Public Diplomacy*, 2005). The most popular technologies for new public diplomacy include digital diplomacy, niche diplomacy, and national branding.

The so-called “digital diplomacy” (or “public diplomacy 2.0”) is becoming the leading technology of the “new” public diplomacy, uniting the rest of the tools.

The XXI century is called the era of “soft power” tools – the winner here is the one who masters the tools of public diplomacy better than others.

In the EU countries, an important direction in public diplomacy development has been the formation of a positive image abroad. With that said, the combination of public diplomacy with marketing enabled the idea that the government image and its politics is a product that needs to be sold to a foreign audience. Consequently, the government image began to be called a national brand (Tsvetkova, 2015: 187). National branding is a set of measures in the field of goods export, tourism, culture, domestic and foreign policy, and investments to develop and implement a strategy for building a brand of the country, aimed at improving the country's image, perceived by both the local population and foreigners.

With the use of national branding, governments demonstrate the best aspects of their country in the international arena, attracting the attention of target audiences and the media, consequently enhancing the national identity of the country's citizens. For instance, Germany with the help of the brand “Deutschland – Land der Ideen” (*Deutschland*, 2010) in 2010 managed to attract investments in research and development amounting to 58.4 billion euros (UNESCO, 2010). More so, thanks to this brand Germany has become the country with the most positive image in the world (62%) (*Views of US*, 2011). According to the Anholt-Ipsos Nation Brands Index, “Germany retains the first place in the ranking of “national brands”, Canada and Japan have overtaken Great Britain and closed the top three. 2021 is marked by a generally more positive outlook, with some of the top 10 NBI countries benefiting from this movement as the softening Anholt-Ipsos Nation Brands Index SM (NBI) across all countries seen in 2020 reverses. Germany retains its top spot in the 2021 Anholt-Ipsos Nation

Brands Index SM (NBI) for the fifth consecutive year, but there were some gains and losses among the top 10 rankings, with Italy jumping from sixth to fourth and the United States moving from 10 on the eighth Great Britain, which was second last year, dropped to fifth; France, Sweden and Australia drop one place". (Germany maintains top "nation brand" ranking..., 2021). When it comes to ratings on governance, immigration and investment, Canada leads the way. "Relatively stable rankings for exports, tourism and culture contributed to Canada's record ranking in 2021" (Germany maintains top "nation brand" ranking..., 2021).

In 2018, the "Ukraine NOW" brand was founded with the help of the British government. It became the most extensive in terms of promoting the image of Ukraine in the international arena. The central theme is the thesis about Ukraine's openness and progressiveness towards development and cooperation. A sociological study was conducted by the British side to determine the opinion regarding the association of Ukraine with the relevant socio-political phenomena. In the results of the study, it was determined that Ukraine is associated with corruption, revolution and hostilities. "In addition, the foreign audience perceived Ukrainians mainly as a rather closed, intolerant and aggressive society. The new branding is designed to replace in the mass consciousness these not the most pleasant associations with the ideas of foreigners about the beauty, openness, dynamism and innovation of our Motherland" (Kovach, 2022).

After the invasion of the Russian Federation into Ukraine, the "new information campaign Brave. ua" appeared. The new national brand of Ukraine has become the courage of its people, who resolutely opposed the larger forces of the second army of the world" (Kovach, 2022).

According to the "Anholt-Ipsos Nation Brands Index" ranking, which evaluates state image campaigns, in 2020 our country took 43rd place, and in 2021 – 48th. In the 2021 Brand Finance Global Soft Power Index rating, Ukraine was in 61st place, losing 15 positions compared to 2020. However, this drop is caused not so much by our country's loss of attractiveness, but by the growth of potential and the number of other countries in the rating. According to the corporation's data for 2021, Ukraine's image in the world is helped by its education system, which annually accepts foreign students from all corners of the planet, as well as the improvement of potential for business and trade, which was determined by the land reform" (Kovach, 2022).

Another practice of the new public diplomacy that has been developed abroad is "niche diplomacy", which usually means that a country occupies a certain position, a place, based on certain favorable conditions for this. It is most characteristic of medium-size and small states. This practice means that a country is able to focus on a few specific local objectives (Henrikson, 2005). According to N.Y. Kaveshnikov, the ability to focus diplomatic activity in one or several areas is a "competitive advantage" of such countries: "The fewer resources a country has, the more value these insignificant resources have for it. For smaller countries, diplomacy poses as such resource, so they are active supporters of the institutionalization of international law, the reinforcement of international regimes, collective actions, the creation of international organizations and collective security systems" (Kaveshnikov, 2008).

The need for "niche diplomacy" appeared from the political balance of power in the international arena after the USSR collapse (Glebov, 2018: 284). After the collapse of the bipolar system, there is only one superpower left in the world – the USA and several other countries with significant potential, capable of competing with the hegemon in the future – India, China, Russia. Other economically developed countries were classified by diplomats as regional states that have significant local influence.

The countries that use the "niche diplomacy" concept in their foreign affairs include Canada, Australia, New Zealand, Norway, and Sweden. Almost all of them have chosen peacekeeping as their current agenda.

Norway, for instance, chose the path of "global public good" largely through peacekeeping and the support of poor countries. Aid to poor Third World countries is now associated with Norwegian contributions to world politics. With that said, Norway, alongside Canada, initiated humanitarian missions, be it a campaign to ban antipersonnel mines (the Ottawa Process) or mediation in a peaceful settlement of the Middle East conflict (the Oslo process) (Henrikson, 2005).

Ranked third in the world after Japan in the number of trained engineers per capita, Sweden uses "niche diplomacy" as a tool to support its image as a country with a high level of innovation among

EU members. Notably, Sweden has had the third-highest growth rate of patents per capita over the past 15 years (*Innovation in Sweden*).

With that said, “niche diplomacy” is different in that it is purely a concept of a post-bipolar system since most states do not have sufficient resources to effectively solve their strategic tasks. Through “niche diplomacy,” public diplomacy in these countries is evolving towards intelligent interaction, where it focuses on “the power of a better argument”, which implies better awareness of facts and critical issues.

Theorists and practitioners of modern public diplomacy come to the following general provisions: the source of public diplomacy should be primarily non-governmental organizations, which not only more effectively cover a certain part of the foreign audience with their influence, but also are more independent than state bodies; modern public diplomacy should have a network model since it allows for the faster mobilization of the resources of civil society; public diplomacy is a set of practices that require a certain human resource, therefore, significant efforts must be taken towards training participants; successful public diplomacy must always be consistent with official diplomatic statements and events (Glebov, 2018: 287).

New public diplomacy and digital diplomacy as its component has become a powerful instrument and part of the globalization process and the practical embodiment of “soft power” as an instrument of the national security system. A competent combination of such public diplomacy with the official political line of a certain state leads to the strengthening of the political dominance of the country in the international arena, and, consequently, to the strengthening of its national security system. That is why the Western countries’ experience in the new public diplomacy area is interesting for Ukraine and can be applied in its foreign policy relations.

In Ukraine, the necessity of “soft power” tools was only discussed during the conflict in Eastern Ukraine in the face of the need to protect the territorial integrity, sovereignty, and information space from Russian influence. One of the first directions was the information policy and the provision of information and cyber security, as well as the formation on this basis of an information strategy, which must include the “soft power” tools, namely: the formation of Ukraine’s positive image in the eyes of the global community through information campaigns and work of the Ministry of Foreign Affairs and diplomatic missions in host countries.

In 2015, the public diplomacy of the Ministry of Foreign Affairs, according to D. Kuleba, included three areas of work: image programs (conferences, round tables, public events, interaction with experts and society in general); cultural diplomacy (reform of Ukraine’s cultural representation system abroad, implementation of Ukraine’s cultural projects abroad, assistance in attracting the best foreign cultural practices in Ukraine); media relations (proactive media work, managing the diplomacy system in social networks, managing Ministry of Foreign Affairs blogs, generating content and implementing online campaigns) (Kuleba, 2015).

At the current stage, Ukraine is using the “soft power” principles in the formation of digital diplomacy, particularly: consistency in promoting a positive public image of both Ukraine and foreign countries; efficiency of outreach actions (press conferences, briefings, press releases, publication of news articles); reliability of government PR-campaigns with a real material and documentary base, comprehensive coverage of events; coordination of actions of all state PR-departments and clear regulation of coverage of the most significant issues for the national interests of the country and its image; conducting constant monitoring of world information flows, reflecting the image of the state, neutralizing the activities of information subjects that undermine the positive image of the state; building up the media presence in the information environment of foreign countries; studying foreign experience of using “soft power” to advance national interests; establishing information interaction with foreign structures in order to integrate the country into the main global processes and increasing its influence in the world information space (Safranchuk, Sinegubov, 2014).

Digital cultural diplomacy, according to A.A. Segeda now serves as an excellent vehicle for promoting different image initiatives at the national level – from reinforcing its presence in the international information field to popularizing national cultural products on the global stage. In this context, it is worth mentioning that the media activity of the embassy has a significant impact on the

perception of the state by citizens, political and business circles of the host country" (Segeda, 2020: 144).

In 2021 Ministry of Foreign Affairs of Ukraine adopted a public diplomacy strategy for a five-year period, which embodies the spread of Ukraine's "soft power". The Ministry of Foreign Affairs will be developing a positive image of Ukraine and communicating with partners on its basis. First Deputy Minister of Foreign Affairs of Ukraine E. Dzhaparova in her speech at the forum "Ukraine 30. Image of Ukraine" defines the tasks of the public diplomacy development for the next 5 years: "first – Ukraine is more widely known and recognized by foreign audiences, second – Ukraine is perceived as a democratic European country, which is moving towards the full EU and NATO membership, despite the external aggression of Russia, and third – in its foreign policy activities Ukraine relies on an effective system of combating harmful narratives aimed at discrediting the Ukrainian nation and actively promotes its identity" (Dzhaparova nazvala, 2021).

The strategy already presupposes seven directions of public diplomacy using the "soft power" instruments: cultural; expert; economic; culinary; digital; scientific and educational; sports diplomacy. Also, the Strategy defines five principles which public diplomacy will be based on: project management, innovation, respect for cultural diversity, human-centeredness, and responsibility (MID Ukrainy, 2021).

According to V.G. Tsivatyi, in order to create efficient mechanisms of the institution of public diplomacy and to solve its tasks, Ukrainian diplomacy must first of all focus on using the strategy of "openness" in public diplomacy in order to actively implement the strategic national interests of the country; identification, analysis of activities and involvement of the most efficient of the existing structures in the development of programs of cultural, patriotic, information policy and the provision of effective mechanisms for monitoring their execution; creating favorable conditions for the development of the information business, developing a unified information strategy, initiating an open dialogue and cooperation with the state" (Tsivatyy, 2014: 128).

At the same time, emphasis should be placed on digital diplomacy, which should become an integrating element of the system of public diplomacy as part of Ukraine's "soft power".

Here is an analysis of digitalization rating indices and the representation of Ukraine in them (as of December 2020), offered by Google Analytics.

Name of the index	The popularity of the index (the number of mentions when making requests on the sites of the Google search engine on the Internet), thousands of units	Representation of Ukraine (+;-)	The period of representation of our state (from which year)
1. Digital Economy and Society Index – DESI	107.000	=	=
2. Digital Evolution Index – DEI	173.000	=	=
3. Digital Adoption Index – DAI	191.000	+	3 2014
4. Development Index – IDI	70.700	+	3 2002
5. Global Innovation Index – GII	457.000	+	3 2007
6. Networked Readiness Index – NRI	897	+	3 2002
7. Boston Consulting Group – eIntensity	7 990	+	3 2011
8. World Digital Competiveness Index	16 600	+	3 2014

A crucial "soft power" element in this context is the information strategy of the state, aimed at creating a positive image of the country and the development of national branding (both within the country and abroad). It should be noted that the latter vector is now being actively implemented, both within the framework of the parliament and in social media. Thus, the official English-language page of Ukraine on Instagram (@ukraine.ua) was created, which is aimed at promoting Ukraine's positive image in the world.

Conclusions. The changing nature of challenges and threats to security in the XXI century prompted the adoption in 2016 of the EU's Global Defense and Foreign Policy Strategy, the main

attention of which is focused on “soft security” instruments that will effectively combat terrorism, illegal migration, prevent conflicts and cooperate for the sustainable development and prosperity of the world. All of this is due to the widespread use of “soft power” instruments, which is gaining more and more popularity in the world. It is becoming one of the national security system instruments, both of a preventive and a protective model. Non-military and preventive measures, long-term development strategies, information campaigns, PR-actions, and image strategies are increasingly used by countries in foreign policy and are becoming an alternative to the use of “hard power” to ensure national security. However, it is worth noting that they do not replace the latter, but only substantially supplement them.

The newest and traditional challenges and threats (“frozen” and “hot” armed conflicts, energy supply systems instability, illegal migration, information war, the drug addiction problem, international drug trafficking, and others) necessitate the development of a fundamentally new model for the social development in Ukraine, which remains a strategic priority of the state policy of national security, which should include both “hard” and “soft” security means. The current full-scale aggression of the Russian Federation against Ukraine convincingly proves the need for the constant use of “soft power” instruments for security at the national, regional and global levels. Even under conditions of armed conflict, such methods can be used to expand the range of support subjects, search for partners, proving their effectiveness.

With that said, “hard” and “soft” security are the two main components of the national security system. And “soft power” acts as the basis of the second and is one of the levers of the first one, performing such functions within the framework of the national security system: popularizing the country and its culture, attracting allies, and, as a result, preventing threats (in the context of a preventive national security strategy); confrontation in information and hybrid warfare (within the framework of the national security defense strategy).

Based on the foreign experience analysis, within the framework of the promising development direction of the “soft power” as a tool for ensuring the national security of Ukraine, it is necessary to determine the development of public diplomacy, namely niche diplomacy, national branding, and branding of territories. The use of digital diplomacy means will make it possible to implement these vectors.

The growth of the level of knowledge about Ukraine of the world (particularly, the European) community will contribute to the improvement of diplomatic relations and partnership of our state with the EU countries. And this, in turn, will increase the level of “soft security”, which will have a beneficial effect on the degree of ensuring national security as a whole.

Bibliography

- Джапарова назвала три задачі публічної дипломатії на п'ять лет. (2021). *Ukrinform*, August 3, <https://www.ukrinform.ru/rubric-polytics/3291440-dzaparov-nazvala-tri-zadaci-publicnoy-diplomatii-na-pat-let.html>
- Чуйко З.Д. (2008) Конституційні основи національної безпеки України. Автореферат дисертації кандидата юридичних наук – 12.00.02. Харків. <http://www.irbis-nbuv.gov.ua/>
- Ковач А. (2022). Національний бренд України: кризь призму сприйняття держави за кордоном. *ADASTRA*. <http://adastra.org.ua/blog/nacionalnij-brend-ukrayini-kriz-prizmu-sprijnyattya-derzhavi-za-kordonom>
- Кулеба Д. (2015). Публічна дипломатія – нове зброє України в умовах гібридної війни. *Європейська правда*, 23 вересня, <https://www.eurointegration.com.ua/rus/experts/2015/09/23/7038633/>
- Макарьчев А.С. (2008) Безопасность и возвращение политического: критические дебаты в Европе. *Индекс безопасности*, 14(4), 20–56.
- МІД України прийняло стратегію публічної дипломатії і комунікаційну стратегію. (2021). *Interfax Ukraine*, 26 марта. <https://interfax.com.ua/news/general/733158.html>
- Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року. (2015). *UNDP Ukraine*, 11 травня. <http://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/library/sustainable-development-report/the-2030-agenda-for-sustainable-development.html>
- Про Національну безпеку. Закон України. №. 2469-VIII. 2018. *Верховна Рада*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>
- Середа О.О. (2020). *Цифрова дипломатія України як елемент нової публічної дипломатії*. *Politicus*, 3, 139–147. <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2020-3.21>

- Циватый В.Г. (2014). Публичная и культурная дипломатия Украины XXI века: институциональное измерение и стратегии развития. *Дискурс-Пи*, 1(14), 124–130.
- Цветкова Н.А. (2015) Публичная дипломатия США: теории и концепции. *Грамота*, 4(54), 186–189.
- 61% globally think the war in Ukraine poses a significant risk to their country (2022). *Ipsos*. URL: <https://www.ipsos.com/en/war-in-ukraine-april-2022>
- Bartenev V.I. (2015). Shaping the global sustainable development agenda beyond 2015. *Bulletin of international organizations*. International Organisations Research Journal, 10 (3), 7–32.
- Deutschland – Land der Ideen* (2010). Official website. URL: <http://www.land-der-ideen.de/> (12.10.2021).
- Dolinskiy A.V. (2011) Discourse on public diplomacy. *Mezhdunarodnyye protsessy*, 9 (25), 63–73.
- Galtung, J. (1985). Twenty-Five Years of Peace Research: Ten Challenges and Some Responses. *Journal of Peace Research*, 22(2), 141–158. <https://doi.org/10.1177/002234338502200205>
- Germany maintains top “nation brand” ranking, Canada and Japan overtake the UK to round out the top three. (2021). *Ipsos*. <https://www.ipsos.com/en/nation-brands-index-2021> (15.07.2022).
- Glebov M.S. (2018). Elements and mechanism of a new public diplomacy in the state foreign policy. *Gosudarstvennoye upravleniye*, 68, 275–293.
- Henrikson, A.K. (2005). Niche Diplomacy in the World Public Arena: the Global ‘Corners’ of Canada and Norway. In: Melissen, J. (eds) *The New Public Diplomacy. Studies in Diplomacy and International Relations*. Palgrave Macmillan, London. https://doi.org/10.1057/9780230554931_4
- Innovation in Sweden*: Sweden official website. <https://sweden.se/business/innovation-in-sweden/>
- Kavaliūnaitė S. (2013), *Comparative analysis of concepts “soft security” and “soft power”*, EU legislation. Mykolas Romeris University. 2002–2013. URL: <https://repository.mruni.eu/handle/007/12172?show=full> (21.12.2021).
- Kaveshnikov N.Y. (2008). Small and harmful? *Mezhdunarodnyye protsessy*, 6(3), 84–92.
- New Public Diplomacy: Soft Power in International Relations* / Ed. by Jan Melissen. (2005), New York: Palgrave Macmillan. www.culturaldiplomacy.org/academy/pdf/research/books/soft_power/The_New_Public_Diplomacy.pdf
- Nye J. (Jr.) (2006). Smart Security: Killing M.Campbell and Michael E. O’Hanlon. *Democracy: A Journal of Ideas*, 2 (Fall).
- Nye Jr. Joseph S. (1990). *Bound to Lead: The Changing Nature of American Power*. New York: Basic Books.
- Nye Jr. Joseph S. (2004). *Soft Power. World Politics*. New York: Public Affairs.
- UNESCO. (2010). UNESCO science report, 2010: the current status of science around the world. *UNESCO*. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000189883>
- Views of US Continue to Improve in 2011 BBC Country Rating Poll. (2011). *BBC News*, March 7. <http://news.bbc.co.uk/2/shared/bsp/hi/pdfs/050311bbcwsountrypoll.pdf>

References

- Dzhaparova nazvala tri zadachi publichnoy diplomatii na pyat let. (2021) *Ukrinform*, August 3, <https://www.ukrinform.ru/rubric-polytics/3291440-dzaparov-nazvala-tri-zadaci-publichnoy-diplomatii-na-pat-let.html>
- Chuiko Z.D. (2008) Konstytutsiini osnovy natsionalnoi bezpeky Ukrainy. Avtoreferat dysertatsii kandydata yurydychnykh nauk – 12.00.02. Kharkiv. <http://www.irbis-nbuv.gov.ua/>
- Kovach A. (2022). Natsionalnyi brend Ukrainy: kriz pryzmu spryiniattia derzhavy za kordonom. *ADASTRA*. <http://adastra.org.ua/blog/nacionalnij-brend-ukrayini-kriz-prizmu-sprijnyattya-derzhavi-za-kordonom>
- Kuleba D. (2015). Publichnaya diplomatiya – novoye oruzhiye Ukrainy v usloviyakh gibridnoy voyny. *Evropeyska pravda*, September 23. <https://www.eurointegration.com.ua/rus/experts/2015/09/23/7038633/>
- Makarychev A.S. (2008). Bezopasnost i vozvrashcheniye politicheskogo kriticheskoye debaty v Evrope. *Indeks bezopasnosti*, 14 (4), 20–56.
- MID Ukrainy prinyalo strategiyu publichnoy diplomatii i kommunikatsionnuyu strategiyu. (2021). *Interfax Ukraine*, March 26. <https://interfax.com.ua/news/general/733158.html>
- Peretvorennia nashoho svitu: Poriadok denniy u sferi staloho rozvytku do 2030 roku. (2015). *UNDP Ukraine*, May 1. <http://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/library/sustainable-development-report/the-2030-agenda-for-sustainable-development.html>
- Pro natsionalnu bezpeku. Zakon Ukrainy No. 2469-VIII. 2018. *Verkhovna Rada*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>
- Segeda O.O. (2020). Tsyfrova dyplomatiia Ukrainy yak element novoi publichnoi dyplomatii. *Politicus*, 3, 139–147. <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2020-3.21>

- Tsivatyy V.G. (2014). Publichnaya i kulturnaya diplomatiya Ukrainy XXI veka: institutsionalnoye izmereniye i strategii razvitiya. *Diskurs-Pi*, 1(14). 124–130.
- Tsvetkova N.A. (2015). *Publichnaya diplomatiya SShA: teorii i kontseptsii*. Gramota, 4(54). 186–189.
- 61% globally think the war in Ukraine poses a significant risk to their country (2022). *Ipsos*. URL: <https://www.ipsos.com/en/war-in-ukraine-april-2022>
- Bartenev V.I. (2015). Shaping the global sustainable development agenda beyond 2015. *Bulletin of international organizations*. International Organisations Research Journal, 10 (3), 7–32.
- Deutschland – Land der Ideen* (2010). Official website. URL: <http://www.land-der-ideen.de/> (12.10.2021).
- Dolinskiy A.V. (2011) Discourse on public diplomacy. *Mezhdunarodnyye protsessy*, 9 (25), 63–73.
- Galtung, J. (1985). Twenty-Five Years of Peace Research: Ten Challenges and Some Responses. *Journal of Peace Research*, 22(2), 141–158. <https://doi.org/10.1177/002234338502200205>
- Germany maintains top “nation brand” ranking, Canada and Japan overtake the UK to round out the top three. (2021). *Ipsos*. <https://www.ipsos.com/en/nation-brands-index-2021>
- Glebov M.S. (2018). Elements and mechanism of a new public diplomacy in the state foreign policy. *Gosudarstvennoye upravleniye*, 68, 275–293.
- Henrikson, A.K. (2005). Niche Diplomacy in the World Public Arena: the Global ‘Corners’ of Canada and Norway. In: Melissen, J. (eds) *The New Public Diplomacy. Studies in Diplomacy and International Relations*. Palgrave Macmillan, London. https://doi.org/10.1057/9780230554931_4
- Innovation in Sweden. *Sweden official website*. <https://sweden.se/business/innovation-in-sweden/>
- Kavaliūnaitė S. (2013), *Comparative analysis of concepts “soft security” and “soft power”*, EU legislation. Mykolas Romeris University. <https://repository.mruni.eu/handle/007/12172?show=full>
- Kaveshnikov N.Y. (2008). Small and harmful? *Mezhdunarodnyye protsessy*, 6(3), 84–92.
- New Public Diplomacy: Soft Power in International Relations* / Ed. by Jan Melissen. (2005), New York: Palgrave Macmillan. www.culturaldiplomacy.org/academy/pdf/research/books/soft_power/The_New_Public_Diplomacy.pdf
- Nye J. (Jr.) (2006). Smart Security: Killing M.Campbell and Michael E. O’Hanlon. *Democracy: A Journal of Ideas*, 2 (Fall).
- Nye Jr. Joseph S. (1990). *Bound to Lead: The Changing Nature of American Power*. New York: Basic Books.
- Nye Jr. Joseph S. (2004). *Soft Power. World Politics*. New York: Public Affairs.
- UNESCO. (2010). UNESCO science report, 2010: the current status of science around the world. *UNESCO*. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000189883>
- Views of US Continue to Improve in 2011 BBC Country Rating Poll. (2011). *BBC News*, March 7. <http://news.bbc.co.uk/2/shared/bsp/hi/pdfs/050311bbcwsountrypoll.pdf>

Summary

Kormych L. I., Krasnopolska T. M., Pekhnik A. V. Soft power instruments in the system of ensuring national security. – Article.

This article is devoted to the analysis of the role of “soft power” instruments in the system of ensuring national security, particularly, it is determined that as a result of globalization and the development of the information society, the concept of security is being transformed – the “soft security” concept appears, which provides for preventive measures (for example, participation in international organizations, cooperation in the fight against terrorism, etc.). It has been established that within both models of ensuring national security, preventive and defensive, the use of “soft power” tools takes place. One of the most popular tools is public diplomacy, whose role is constantly increasing in the global community.

It is established that the priorities of Ukraine’s national security are the protection of the interests of the individual, society, and the state. It was ascertained that the soft security concept is formed precisely in the context of the third dimension of security – human security.

It is determined that at the beginning of the XXI century, a “new” public diplomacy is being formed based on the “soft power” concept, the arsenal of tools which includes “soft power” tools, including information flows and their management, migration policy, political PR, the spread of the countries’ languages in the world, cultural exchanges, cooperation in the framework of science and education, student exchanges. It is determined that the most promising forms of “soft power” are digital, niche diplomacy, and national branding.

It is substantiated that “soft power” is a way of creating an attractive image of the country in the global community, attracting partners, developing diplomatic ties, and, as a result, strengthening the system of ensuring national security. A broad implementation of “soft power” tools can play the role of preventive measures against the use of hard power and military methods in world politics. The current

full-scale aggression of the Russian Federation against Ukraine convincingly proves the need for the constant use of respective instruments for security at the national, regional and global levels. Even under conditions of war or another deep crisis in international relations, "soft power" can be effectively employed for expanding a circle of supporters, convincing partners, forming favorable agenda at different platforms.

Key words: "soft power", ensuring national security, "soft security", public diplomacy, the image of the country.

Анотація

Кормич Л. І., Краснополська Т. М., Пехник А. В. Інструменти «м'якої сили» в системі забезпечення національної безпеки. – Стаття.

Стаття присвячена аналізу ролі інструментів «м'якої сили» в системі забезпечення національної безпеки. Зокрема визначено, що внаслідок глобалізації та розвитку інформаційного суспільства поняття безпеки змінюється. трансформується – з'являється концепція «м'якої безпеки», яка передбачає превентивні заходи (наприклад, участь у міжнародних організаціях, співробітництво в боротьбі з тероризмом тощо). Доведено, що в рамках обох моделей забезпечення національної безпеки, превентивної та оборонної, має місце використання інструментів «м'якої сили». Одним із найпопулярніших інструментів є публічна дипломатія, роль якої у світовому співтоваристві постійно зростає.

Наголошено, що пріоритетами національної безпеки України є захист інтересів особи, суспільства і держави. Показано, що концепція м'якої безпеки формується саме в контексті такого виміру безпеки як безпека людини.

Визначено, що на початку XXI століття на основі концепції «м'якої сили» формується «нова» публічна дипломатія, арсенал інструментів якої включає: засоби «м'якої сили», зокрема інформаційні потоки та управління ними; міграційну політику, політичний піар, поширення національних іміджів країн у світі, культурні обміни, співпрацю в рамках науки та освіти, освітню мобільність тощо. Підкреслено, що найбільш перспективними формами «м'якої сили» є використання можливостей цифровізації, публічна дипломатія та національний брендинг.

Обґрунтовано, що «м'яка сила» – це спосіб створення привабливого іміджу країни у світовій спільноті, залучення партнерів, розвиток дипломатичних зв'язків і, як наслідок, зміцнення системи забезпечення національної безпеки. Широке впровадження інструментів «м'якої сили» може відігравати роль превентивних заходів проти використання жорсткої сили та військових методів у світовій політиці. Сучасна повномасштабна агресія Російської Федерації проти України переконливо доводить необхідність постійного використання відповідних інструментів безпеки на національному, регіональному та глобальному рівнях. Навіть за умов війни чи іншої глибокої кризи в міжнародних відносинах «м'яка сила» може бути ефективно використана для розширення кола прихильників, переконування партнерів, формування сприятливого порядку денного на різних майданчиках.

Ключові слова: «м'яка сила», забезпечення національної безпеки, «м'яка безпека», публічна дипломатія, імідж країни.

UDC 342.951

DOI <https://doi.org/10.32782/app.v72.2023.12>

L. Ya. Kornat

orcid.org/0000-0003-0804-3008

Doctor in Public Administration, Associate Professor

Lviv Polytechnic National University

N. Senchakevych

orcid.org/0009-0000-1974-5764

Student at the Department of Political Science and International Relations

Lviv Polytechnic National University

STATE COMMUNICATIONS AS A BASIS FOR COUNTERING RUSSIAN PROPAGANDA

Russian propaganda effectively absorbs the attention of Russian-speaking audiences in the Baltic states, reinforcing and even sacralizing narratives about Russia's position and interests in the international environment. For Lithuania, Latvia, and Estonia, combating propaganda and disinformation has become one of their top security priorities. Although the information threat remains relevant for each of the Baltic states, they have chosen different tools to counter propaganda (Resistance to State Propaganda in the New Information Environment p. 167). Their national strategies include a set of efforts aimed at countering direct threats of manipulation, as well as creating favorable conditions for protecting the development of information.

The Russian-language media remain a challenge to national security, as radio and television channels broadcasting in a language other than the official language reduce the mobilization of the diaspora to learn the state language and weaken its integration. Russian-speaking minorities that exist in the Russian media space feel involved in it, accept its point of view, ideology and values. This, in turn, can pose a threat to the integrity of their countries of residence. The issue of access to information for local recipients, representatives of ethnic and linguistic minorities, is often ignored in discussions about national security.

Certainly, apart from broadcasting bans, censorship and restrictions on Russian journalists, Lithuania, Latvia and Estonia create an open pluralistic information environment. Media diversity and alternative sources of information are among the solutions implemented in response to information threats. They allow to check the content of communication and cover different media spaces. In addition, broadcasting in the state language pushes the Russian-speaking community out of the country's media space, which necessitates expanding the media platform by introducing public Russian-language media in countries with a significant Russian minority.

Further improvement of media literacy requires significant attention. In 2021, Estonia was ranked 3rd in the Media Literacy Index, which measures the potential of European countries to counter the negative impact of fake news and disinformation through the quality of education, free media, and high public trust, while Latvia and Lithuania were ranked only 20th and 18th, respectively, among 35 countries. Therefore, media and information literacy education is crucial.

First and foremost, new private initiatives should be encouraged, while existing ones should be supported by the state. In addition, access to independent media and news sources is necessary. As the survey in Lithuania showed, Polish and Russian ethnic groups live in the Russian cultural and information field. While the integration of ethnic groups and strengthening social cohesion remains a long-term challenge, in the medium term, ethnic groups should have access to independent news sources in their language. Language should not become a sign of division in society, but should instead be used by public and private media to provide accurate and reliable information. The language of ethnic groups can also help to recognize propaganda and information warfare instead of pushing their speakers into the information field of warring states. Hybrid threats often target the most vulnerable points of a state. Thus, maintaining a well-educated and informed society

among all ethnic groups through means acceptable to them is a fundamental step in countering hybrid threats.

In September 2015, Estonia has already launched a new channel ETV+. This is an alternative Russian-language news and entertainment channel targeting Russian-speaking minorities. The channel, which falls under the Estonian Public Broadcasting (ERR), was designed to undermine the dominance of pro-Kremlin narratives in programs for Russian speakers and thus reduce Russia's influence on this audience. As several examples show, Russian-language ETV+ can not only contribute to the integration of the Russian-speaking community in Estonia, but also initiate mutual communication and foster tolerance and trust between Russians and Estonians. Moreover, research shows that Estonians also watch Russian-language television.

The Estonian leadership has taken a strong stance against Russia. The Ratas government insisted on maintaining sanctions against Russia (Schwartz A., Montfort P.). Estonia's concerns about Russia are well-founded. A 2007 dispute over Tallinn's decision to move a Soviet-era monument became a flashpoint between the two countries, leading to a series of Russian attacks. Russia's "compatriot policy," which was used to legitimize its invasions of Abkhazia, South Ossetia, and Ukraine, still casts a shadow over Estonia, given its large ethnic Russian population. In addition, in 2018, NATO's Strategic Communications Center (StratCom) reported that Russian-language "bots" were responsible for "55 percent of all Russian-language messages about NATO in the Baltic States" and that Estonia was the most frequent target of Russian bots. Unsurprisingly, the Baltic impact of Russian hybrid warfare (a combination of political, cyber, and conventional warfare) has led countries like Estonia to seek a range of countermeasures (Schwartz A., Montfort P.).

The Estonian Defense League (EDL or *Kaitseliit*) is a key player in the country's efforts to counter propaganda. This voluntary security force, which operates under the auspices of the Ministry of Defense, has a wide range of responsibilities, including physical defense, cyber defense, and even public education on national defense. In addition to these efforts, the Estonian Defense League is more directly involved in cyber defense. In 2020, it joined public and private organizations from across Europe to participate in a cyber attack simulation. The League's activities reflect Estonia's priority of joint solutions to cyber threats. The Defense League also plays an important role in the country's fight against disinformation. It runs the anti-propaganda blog *Propastop.org*, which focuses not only on countering harmful narratives but also on highlighting corporate practices related to social media, individual disclosure, and publications aimed at furthering disinformation (Schwartz A., Montfort P.).

Estonia's response to disinformation is shaped by the country's heavy reliance on digitalization along with its large Russian population. The response is strengthened by a combination of government-sanctioned measures and volunteer efforts. For example, the country created its own Russian-language channel back in 2015 to counter Kremlin-organized messaging. This government channel allows broadcasting programs that are more neutral, but nevertheless interesting for the Russian minority in Estonia. At the same time, the country's military leadership refuses to participate in interviews with Russian media to avoid misinterpretation or manipulation of their statements. *Välisluureamet*, the country's official foreign news service, issues an annual report describing the threats Estonia faces. These efforts are commendable, but often do little to counter the flood of disinformation that spreads through social media.

To address this shortcoming, Estonia and other Baltic states have relied on mobilizing citizens to counter Russian disinformation. The so-called "Baltic Elves," a group of online activists, are working against Russian "trolls." "The Baltic Elves report on bots, monitor news message boards and counter-narratives in the Baltic states. Experts estimate that these virtual volunteers already number several thousand, and they even help *Debunk.eu*, which coordinates with the "elves" and Western foreign services to analyze more than 20,000 articles a day to identify and counter disinformation activities (Schwartz A., Montfort P.). As Ben Nimmo noted, "the best defense against disinformation is information: that is, disinformation is least effective in countries and communities that have access to a range of independent news and information sources" (Schwartz A., Montfort P.).

Estonia, like the other Baltic states, fears the Russian threat more than other countries, given its past Soviet occupation, proximity to Moscow, its digital inclination, and its large Russian minority.

Consequently, the country has a multifaceted approach to responding to these threats, but also relies heavily on multilateralism to fend off Russian hostility.

However, the main enemy of Russian propaganda remains former Lithuanian President Dalia Grybauskaitė, who directly voices the truth unpleasant for the Kremlin. At the end of September 2018, Russia 1 TV channel aired a half-hour "documentary" called "The Lady of Lithuania". In half an hour, Russian propagandists managed to talk about a rally for Lithuanian independence against the EU and NATO, homosexuals (they mentioned the LGBT parade in Vilnius), a well-known conspiracy theory about a clan of pedophiles in Lithuania, "Russophobia" and emigration as proof that Lithuania is in decline. The film is notable, first of all, because it can be seen as a kind of anthology of contemporary Russian propaganda aimed at "decaying West" in general and Lithuania in particular (Sobol A.).

Similar information campaigns are unfolding both on Russian television and in social media: the Kremlin leadership questions the right of the Republic of Lithuania to exist and tries to convince the audience that the rights of the Russian-speaking population are allegedly being "oppressed" in this Baltic country. In 2017, the Lithuanian parliament passed a law restricting media content produced in Russia on Lithuanian television. According to the new law, 90 percent of Lithuanian television content must be produced in the EU and broadcast in one or more official EU languages. Although this law limits direct Russian influence on Lithuanian media, it still allows various other pro-Russian media companies registered in EU countries to broadcast their content without restrictions. In June 2018, the Lithuanian parliament adopted new amendments to the Law on Public Information, according to which TV channels in Lithuania must translate programs into Lithuanian if they are produced in Russian or other non-EU languages. The amendments are directed against Russian television products (Thomas M.).

Therefore, according to the rating of the resistance of Eastern and Central European states to Kremlin propaganda, prepared by the Ukrainian PRISM (Ukraine) and EAST Center (Poland) think tanks, Lithuania leads among the Baltic states. This is due to several factors. First, unlike Latvia and Estonia, Lithuania has few Russian-speaking residents (12%). Second, the Lithuanian information space is less sensitive to the Kremlin's propaganda channels. For example, the top 10 most popular TV channels in the country include only one channel associated with the Russian information space (First Baltic Channel), which took the last position in the rating (Sobol A.).

The study also showed that online media that disseminate ideologically biased information, such as Baltnews or the Lithuanian version of the notorious Sputnik, are also not popular in Lithuania. Lithuania also practices temporary blocking of the broadcast of Russian TV channels on cable networks in cases where it is possible to catch these channels for violating the laws of the Republic of Lithuania. The most common violations are war propaganda (especially in the context of Ukrainian events) and the use of hate speech. Recently, the local authorities have already suspended the broadcasting of four TV channels because of their propaganda threat to national security. In addition, Lithuania has proposed a program of seminars for Russian-speaking journalists to create an open, full-fledged, independent media environment in the Baltic States.

To summarize, it can be said that Lithuania has managed to form relevant structures that are now professionally engaged in the fight against Russian propaganda. At the same time, the struggle is being waged not only at the state level, but also by civil society. A key tool in the fight against pro-Russian disinformation has been teaching Lithuanian citizens how to identify and filter Moscow's propaganda products.

The main methods that the Baltic states have used to counter disinformation from Russian media include fining or suspending channels that demonstrate blatant bias. However, Latvia should reconsider this model for its solution to domestic counter-propaganda. For example, in 2014, Latvia fined PBK three times for airing fake or biased Russian news programs. The radio station "Autoradio in Rezekne" was also fined once. These fines were widely publicized, but they amounted to less than \$5,000 each, and the fine for the radio station was \$885. This tactic may seem weak and ineffective. Moderate fines do not stop channels from operating, and suspending individual channels does not stop the flow of information from newspapers, other TV and radio stations, or online sources. Moreover, these responses may simply feed into Russian government-supported narratives that

portray the Baltic states as obsessed with viewing Russians and Russian culture as a security threat (Viktorek Sarlo A.).

In 2014, Latvia also temporarily suspended the Russian TV channel RTR Planeta for incitement to war, which violates Latvian media law. Latvia provided space for the work of the independent Russian news site Meduza, founded by journalists who were fired from the Russian news site Lenta.ru for covering the war in Ukraine (Thomas M.).

In March 2016, the Latvian state body that regulates the LV domain canceled the registration of SputnikNews.lv, an affiliate of the Russian government propaganda website. These steps were strongly condemned by the Russian Foreign Ministry, and after the closure of Sputnik, the OSCE Representative on Freedom of the Media, Dunja Mijatović, expressed concern about the future of media freedom in Latvia. The Latvian government justified its decision by referring to both Latvian national legislation and European sanctions against the Russian Federation.

The latest step against Russian propaganda, a six-month ban on the retransmission of RTR Rossiya, was taken after Latvia's media regulator concluded that two of its programs, Evening with Vladimir Solovyov and Vesti Nedeli, violated Latvia's law on electronic media. Latvian officials argued that the statements made in V. Solovyov's program on January 18, 2016, violated Article 26 of the media law, which prohibits incitement to hatred and calls for war and military conflicts (Bergmane U.).

However, their effectiveness is limited in the Internet age. Three hours after sputniknews.lv was shut down, it returned online as sputniknews.lv.com. Meanwhile, Russia RTR programs, including Evening with Vladimir Solovyov, can also be watched online. Latvia's ban is not so much an attempt to stop the flow of information as a statement about its content. By condemning the biased nature of Russian media, the Latvian authorities reaffirmed their solidarity with the Ukrainian government and signaled to the Latvian population that information coming from Russian state media is not trustworthy. However, the question of whether this message was effective remains open. In the long run, restrictions cannot be the only answer to Russian information warfare. The possibility of creating alternative sources of information should be considered. In Latvia, the right-wing National Alliance party, which is represented in the government, opposes the creation of such a channel, as it could demotivate Russian-speaking Latvians from learning Latvian. However, despite the fact that no special channel has been created, funding for Russian-language programs in public media has increased, although their coverage is growing slowly. In January 2015, the news of the private First Baltic Channel still had two to four times more viewers than the Russian-language news of the public broadcaster (Bergmane U.).

While the ability of the Baltic public broadcasters to offer an alternative to Russian state media is unproven, the Latvian telecommunications company Lattelecom has increased its English and Russian-language news offerings, including the Russian independent TV channel Dozhd and the Ukrainian Russian-language channel Espresso TV (Bergmane U.). These efforts to provide access to a wide range of information sources should continue and be accompanied by a long-term commitment to education. Latvia's challenge is to enable citizens to make informed decisions based on critical analysis and comparison. The inclusion of media literacy in the national school curriculum would be an important step towards these goals. It should be preceded by special training programs for teachers and educators. As noted earlier, restrictions on the Russian media are more symbolic than practical. In the Internet age, the ability of democratic states to limit or control the flow of information is limited. Ultimately, choices about media preferences are made on an individual level.

Effective offensive procedures should be developed to combat media propaganda and promote democratic values. States should strive to create an open, pluralistic information environment. Such strategies should be implemented by both the public and private sectors, as well as the civil society sector, to cooperate in supplementing and sharing information. The problem of disinformation cannot be solved by politicians and civic leaders alone, but they play a key role when it comes to addressing the issue. Dealing with today's challenges should include prevention, community management, social media management, psychosocial support, and legal measures. It is important to restore trust in the media and develop professional journalism.

The openness of Western societies makes them vulnerable to information threats. However, ensuring information security should not lead to the abandonment of basic democratic rules: human

and civil rights, freedom of speech, law and order, pluralism and privacy. It was concluded that taking actions to strengthen civil society and improve communication and cooperation between society and government is important. A good example is the global network of editors (traditional and social media), media executives and journalists, which aims to better understand the types of mechanisms and identify best practices to prevent and better respond to current challenges in the information sphere. The Baltic States are under the influence of Russian multi-level and multi-narrative propaganda (Stępniewski T., p. 154). In particular, certain political phenomena, such as elections, create circumstances for Russian propaganda. They can provoke fake news campaigns, and inflammatory issues such as immigration policy are likely to be discussed. In addition, the formation of collective historical memory is an important element of Russian foreign policy.

The coordinating role of the Presidential Administration is complex and has not yet been sufficiently studied. Observing the Presidential Administration should become something of a priority for open source analysis and more high-profile methods to better understand how it works. Certain figures play a significant role in activism campaigns, whether they are officials such as Surkov, Patrushev, and Peskov or semi-autonomous actors such as Malofeev and Kiselyov. It is worth focusing less on official power brokers (who are often mostly bureaucrats and managers) and more on these "ad hoc actors." As in the case of presidential surveillance, this type of political intelligence could well fit within the competence and capabilities of the European External Action Service's Intelligence Center (INTCEN), giving it a useful role in the broader European campaign. Furthermore, given that specific curators often have specific geographical areas of interest and contacts, this is not only a challenge that requires cross-border cooperation, but also a cooperation in which smaller countries, or countries with less ambitious security services, can contribute to collective European understanding through the strengths of their home country (Galeotti M.).

For example, international efforts are targeting Russian disinformation in the Baltic States. NATO's Stratcom Center of Excellence, based in Riga, seeks to strengthen strategic communications in the Alliance, in particular by studying Russia's strategic information campaign in the Baltic States and Northern Europe. In addition to the Baltic states, the center includes Germany, Italy, Poland, and the United Kingdom (Viktorek Sarlo A.).

These efforts include studying how controversial historical events-especially pro-Russian narratives surrounding World War II and the Soviet takeover of the Baltic states-are interpreted in the Russian media. It also monitors issues such as online trolling by bots and develops methods to counter hostile influence. Because recent research on countering disinformation shows that it is difficult to throw out false facts and biased narratives. In fact, people tend to be quite resistant to attempts to fight their preconceived notions. For example, one study showed that correcting misinformation often does not change beliefs. This is due to an inherent cognitive bias: people tend to seek out information that confirms their beliefs and find this information more persuasive and reliable than information that does not confirm their beliefs. In addition, people remember information better when it coincides with their preconceptions and are highly motivated to eliminate the discrepancy in order to maintain their views.

It should be noted that mechanisms for promoting regional cooperation in the Baltic States were established in the 1990s – at the inter-parliamentary level with the Baltic Assembly and at the intergovernmental level with the Baltic Council of Ministers. They are functioning successfully and provide a framework for more tangible Baltic cooperation. Moreover, Baltic cooperation takes place within the framework of other regional and international structures, including the North Baltic Eight (NB8), Baltic-Polish relations, the Three Seas Initiative framework, and, of course, NATO and the EU. In May 2016, at a joint conference of the Baltic Assembly and the Baltic Council of Ministers, the Baltic states adopted a resolution on the pressing issue of strategic communications, expressing their full support for NATO's Strategic Communications Centre of Excellence in Riga and the EU's Eastern Partnership Strategic Communications Command in Brussels. The Baltic governments also reaffirmed their readiness to work together to promote quality media in the Baltic States, as well as to cooperate in developing media literacy and supporting the Baltic Media Center of Excellence in Riga (Thomas M.).

During its annual sessions, the Baltic Assembly regularly mentions the issues of strategic communications, disinformation and societal resilience. Resolutions of the Baltic Assembly in 2014 and 2017 pointed to the importance of Baltic cooperation in strategic communication activities; in 2018, the Baltic Assembly's Security and Defense Committee named strategic communications among its priority areas of activity. On the other hand, the Baltic states can sincerely boast of extensive experience in countering (obstructing) hostile soft power activities at the national level (Thomas M.).

The Baltic States also approach the topic of information warfare within the framework of the North Baltic Cooperation Format. On May 6, 2015, the Baltic Foreign Ministers (NB8) discussed the ongoing broad campaign of biased coverage in the Russian media, in particular regarding the crisis in Ukraine. The NB8 meeting was aimed at identifying common approaches to countering disinformation and supporting free media. In 2017, the Nordic Council finalized its program to support media content and strengthen media production in minority languages in the Baltic States; the program included specific technical assistance to media producers, media information exchange, training for young journalists, direct financial assistance to ETV+ and several Latvian radio stations in Russian (Thomas M.).

In July 2018, the Baltic States established the Baltic Cultural Fund to finance cultural cooperation programs in Lithuania, Latvia, and Estonia, as well as to organize joint cultural events. The Fund will finance professional projects in the fields of architecture, fine arts, design, literature, music, theater, libraries, museums, and archives. The Fund is an example of practical measures to build the cultural identity of the region in order to promote the activation of civil society through patriotic events. In turn, such events evoke a greater emotional connection with their country among the public, theoretically contributing to making citizens of the Baltic states less vulnerable to Russian narratives aimed at inciting dissent (Thomas M.).

At the same time, Russian propaganda in the Baltic states is much more effective due to the large Russian-speaking audience. Russian propaganda in the region is characterized by a focus on undermining relations between the country and its neighbors. To increase effectiveness, the media message is accompanied by virtual supporters. There are proven diplomatic, economic, organizational and financial ties between institutions, businesses and politicians in Russia and the Baltic states. Several far-right and extremist parties spread pro-Russian and anti-Western narratives that polarize their respective societies. Although they claim to be defenders of national interests, in reality they act more as defenders of Russian policies (Wagnsson C., Hellman M.).

So far, several attempts have been made to deal with the problem of propaganda in the non-governmental sector, both at the national and regional levels. In the fight against propaganda, independent think tanks, NGOs, and civil society activists support legal remedies of the national government. Other activities in the non-governmental sector include seminars, roundtables, and meetings on asymmetric threats to information security actors. Undoubtedly, strategic communication between officials (at the state level), experts, NGOs and the community should be strengthened to build social capacity and resilience. Several events should be organized to strengthen this cooperation in training and education. The lack of critical thinking, along with the combination of socio-political populism and pro-Russian business ties in the Baltic States, increases their vulnerability to risks in many areas, not just information security (Hornik R.).

Thus, in general, the Baltic countries' counter-propaganda actions are focused on: effective communication and promotion of national values; strengthening the independent media sector and civil society organizations; raising public awareness of information manipulation, disinformation and falsification; fining or suspending Russian channels that demonstrate blatant bias.

Bibliography

Resistance to State Propaganda in the New Information Environment: The Case of the EU, Russia, and the Eastern Partnership Countries. 2016. 293 c. *FEPS. Brīvības un Solidaritātes Fonds (BSF)*. URL: <https://fepeurope.eu/wp-content/uploads/2016/09/Resisting-state-propaganda-in-the-new-information-environment-The-case-of-the-EU-Russia-and-the-Eastern-Partnership-countries.pdf/> (дата звернення 28.09.2023)

- Schwartz A., Montfort P. Countering Russian disinformation. *Center for Strategic and International Studies*. URL: <https://www.csis.org/blogs/post-soviet-post/countering-russian-disinformation> (дата звернення 28.09.2023)
- Sobol A. Lithuania – immunity against Russian propaganda. *Peter and Mazepa*. URL: https://petrimazepa.com/en/lithuania_immunity_against_russian_propaganda (дата звернення 28.09.2023)
- Thomas M. Defeating Disinformation Threats. *Foreign Policy Research Institute*. URL: <https://www.fpri.org/article/2020/02/defeating-disinformation-threats/> (дата звернення 28.09.2023)
- Viktorek Sarlo A. Combating Disinformation in the Baltic States. *Foreign Policy Research Institute*. URL: <https://www.fpri.org/article/2017/07/fighting-disinformation-baltic-states/>. (дата звернення 28.09.2023)
- Bergmane U. Latvian Debates on Russian Propaganda. *Institute of Foreign Policy Studies*. URL: <https://www.fpri.org/article/2016/07/latvias-debate-russian-propaganda/> (дата звернення 27.09.2023)
- Stępniewski T. Sprawozdanie z seminarium naukowego "Wojna Rosji z Ukrainą. Wyzwania dla bezpieczeństwa Europy Środkowo-Wschodniej" (Warszawa, 10 marca 2015 r.). *Roczniki Nauk Społecznych*. 2015. T. 7(43), № 1. С. 152-155. URL: [https://doi.org/10.18290/rns.2015.7\(43\).1-12](https://doi.org/10.18290/rns.2015.7(43).1-12) (дата звернення 28.09.2023)
- Galeotti M. Controlling Chaos: How Russia manages its political war in Europe. *The European Council on Foreign Relations (ECFR)*. URL: https://ecfr.eu/publication/controlling_chaos_how_russia_manages_its_political_war_in_europe/#recommendations (дата звернення 28.09.2023)
- Wagnsson C., Hellman M. Normative Power Europe Caving In? The EU Under Pressure from Russia's Information War. *JCMS: Journal of Common Market Studies*. 2018. T. 56, № 5. С. 1161-1177. URL: <https://doi.org/10.1111/jcms.12726> (дата звернення: 28.09.2023).
- Hornik R. Strategies for countering propaganda in the digital age. *Yearbook of the East Central Europe Institute*. 2016. № 14.2. С. 61-74. URL : https://ies.lublin.pl/wp-content/uploads/2020/08/riesw_1732-1395_14-2-268.pdf (дата звернення: 28.09.2023).

References

- Resistance to State Propaganda in the New Information Environment: The Case of the EU, Russia, and the Eastern Partnership Countries. 2016. 293 с. *FEPS. Brīvības un Solidaritātes Fonds (BSF)*. URL : <https://feps-europe.eu/wp-content/uploads/2016/09/Resisting-state-propaganda-in-the-new-information-environment-The-case-of-the-EU-Russia-and-the-Eastern-Partnership-countries.pdf/> (Last accessed: 28.09.2023)
- Schwartz A., Montfort P. Countering Russian disinformation. *Center for Strategic and International Studies*. URL: <https://www.csis.org/blogs/post-soviet-post/countering-russian-disinformation> (Last accessed: 28.09.2023)
- Sobol A. Lithuania – immunity against Russian propaganda. *Peter and Mazepa*. URL: https://petrimazepa.com/en/lithuania_immunity_against_russian_propaganda (Last accessed: 28.09.2023)
- Thomas M. Defeating Disinformation Threats. *Foreign Policy Research Institute*. URL: <https://www.fpri.org/article/2020/02/defeating-disinformation-threats/> (Last accessed: 28.09.2023)
- Viktorek Sarlo A. Combating Disinformation in the Baltic States. *Foreign Policy Research Institute*. URL: <https://www.fpri.org/article/2017/07/fighting-disinformation-baltic-states/>. (Last accessed: 28.09.2023)
- Bergmane U. Latvian Debates on Russian Propaganda. *Institute of Foreign Policy Studies*. URL: <https://www.fpri.org/article/2016/07/latvias-debate-russian-propaganda/> (Last accessed: 27.09.2023)
- Stępniewski T. Sprawozdanie z seminarium naukowego "Wojna Rosji z Ukrainą. Wyzwania dla bezpieczeństwa Europy Środkowo-Wschodniej" (Warszawa, 10 marca 2015 r.). *Roczniki Nauk Społecznych*. 2015. T. 7(43), № 1. С. 152-155. URL: [https://doi.org/10.18290/rns.2015.7\(43\).1-12](https://doi.org/10.18290/rns.2015.7(43).1-12) (Last accessed: 28.09.2023)
- Galeotti M. Controlling Chaos: How Russia manages its political war in Europe. *The European Council on Foreign Relations (ECFR)*. URL: https://ecfr.eu/publication/controlling_chaos_how_russia_manages_its_political_war_in_europe/#recommendations (Last accessed: 28.09.2023)
- Wagnsson C., Hellman M. Normative Power Europe Caving In? The EU Under Pressure from Russia's Information War. *JCMS: Journal of Common Market Studies*. 2018. T. 56, № 5. С. 1161-1177. URL: <https://doi.org/10.1111/jcms.12726> (Last accessed: 28.09.2023).
- Hornik R. Strategies for countering propaganda in the digital age. *Yearbook of the East Central Europe Institute*. 2016. № 14.2. С. 61-74. URL : https://ies.lublin.pl/wp-content/uploads/2020/08/riesw_1732-1395_14-2-268.pdf (Last accessed: 28.09.2023).

Анотація

Корнат Л. Я., Сенчакевич Н. Державна інформаційна політика як основа протидії російській пропаганді. – Стаття.

Країни Балтії – Литва, Латвія та Естонія – стоять перед викликом боротьби з російською пропагандою та дезінформацією, оскільки російськомовні ЗМІ залишаються викликом національній безпеці.

Ця стаття зосереджується на зусиллях країн Балтії у боротьбі з проросійською пропагандою. Крім того, ми обговорюємо деякі виклики, з якими стикаються Литва та Естонія у протидії російській пропаганді.

Російська пропаганда ефективно поглинає увагу російськомовної аудиторії в країнах Балтії. Тому з'ясування національної стратегії країн Балтії щодо протидії російській дезінформаційній стратегії та всебічне дослідження політики і заходів є актуальним для формулювання рекомендацій щодо вдосконалення глобальної політики захисту від російської пропаганди щодо російськомовних меншин.

Досліджено методи та засоби, які використовують країни Балтії для протидії дезінформації. Проаналізовано використання заборон на мовлення, цензури та обмежень щодо російських журналістів. Литва, Латвія та Естонія створили відкрите плюралістичне інформаційне середовище, яке підтримують державні та приватні гравці (Ліга захисту Естонії та антипропагандистський блог Propastop.org, а також групи інтернет-активістів, які працюють проти російських "тролів"). У червні 2018 року литовський парламент ухвалив нові поправки до Закону про публічну інформацію, які сприяють використанню литовської мови, а також просуванню програм семінарів для російськомовних громадян. У 2021 році країни Балтії посіли високі місця в рейтингу країн, які успішно протистояли негативному впливу фейкових новин завдяки якості освіти, вільним медіа та високому рівню довіри населення.

Підсумовано, що для підвищення ефективності антипропагандистських інформаційних кампаній необхідна транскордонна співпраця з національними партнерами, а також з міжнародними організаціями, такими як Центр передового досвіду НАТО Stratcom, що базується в Ризі, який прагне зміцнити стратегічні комунікації в Альянсі, зокрема, шляхом вивчення стратегічної інформаційної кампанії Росії в країнах Балтії та Північної Європи.

Ключові слова: Литва, країни Балтії, Латвія, Естонія, національна безпека, російська пропаганда, інформаційна політика.

Summary

Kornat L. Ya., Senchakevych N. State communications as a basis for countering Russian propaganda. – Article.

The Baltic states, Lithuania, Latvia, and Estonia, are facing the challenge of combating Russian propaganda and disinformation, as the Russian-language media remain a challenge to national security. This paper focuses on Baltic states's efforts to combat pro-Russian propaganda. In addition, we discuss some of the challenges faced by Lithuania and Estonia to counter Russian propaganda.

Russian propaganda effectively absorbs the attention of Russian-speaking audiences in the Baltic States. Therefore, clarifying the Baltic national strategy to counter the Russian disinformation strategy and establishing a comprehensive study of the policies and measures is relevant for the formulation of recommendations to improve the global policy of protection against Russian propaganda towards Russian-speaking minorities.

The methods and means used by Baltic States to counter disinformation were studied. The use of broadcasting bans, censorship and restrictions on Russian journalists have been analyzed. Lithuania, Latvia and Estonia have created an open pluralistic information environment, supported by public and private players (Estonian Defense League for Estonia and anti-propaganda blog Propastop.org and groups of online activists working against Russian "trolls.") In June 2018, the Lithuanian parliament adopted new amendments to the Law on Public Information to favor the use of Lithuanian language, as well as promoting programs of seminars for Russian-speaking journalists to create an open, full-fledged, independent media environment. In 2021, Baltic States were high ranked as countries which have successfully countered the negative impact of fake news, through the quality of education, free media and high public trust.

It is concluded that in order to increase the effectiveness of anti-propaganda information campaigns, cross-border cooperation with national partners as well as international partners, such as the Riga-based NATO Stratcom Center of Excellence, which seeks to strengthen strategic communications in the Alliance, in particular by studying Russia's strategic information campaign in the Baltic States and Northern Europe, is necessary.

Key words: Lithuania, Baltic States, Latvia, Estonia, national security, Russian propaganda, state communication.

УДК 327-021.324(510+477)"20"
DOI <https://doi.org/10.32782/app.v72.2023.13>

Ю. П. Мателешко
orcid.org/0000-0001-5327-8354
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій
Ужгородського національного університету

НАПРЯМИ ТА ІНСТИТУЦІЇ «М'ЯКОГО» ВПЛИВУ КИТАЮ В УКРАЇНІ

Одночасно із зростанням ролі КНР у світовій економіці та політиці, вона почала формулювати власну теоретико-практичну модель «м'якої сили», засновану на поєднанні марксистських і конфуціанських ідей. Китайські цінності стали розглядатися як такі, що здатні конкурувати з американськими ідеалами демократії, прав людини та свободи слова, які поширюються по всьому світу через використання Сполученими Штатами власної «soft power». Світова консалтингова компанія Brand Finance розмістила Китай на четвертому місці (після США, Британії та Німеччини) серед топ-10 найвпливовіших держав за рейтингом «soft power» 2022 р. (Global Soft Power Index, 2022). Актуальність дослідження «м'якого» впливу Китаю в Україні обумовлюється зростаючим глобальним лідерством КНР як економіки-супердержави, широкими перспективами подальшого розвитку україно-китайських відносин, а також недостатнім висвітленням цієї теми в науковій літературі.

Хоча тема китайської «м'якої сили» привертала увагу багатьох науковців, український аспект цієї проблеми загалом залишається малодослідженим. Вчені перш за все цікавились культурними складовими «soft power» КНР. Так, Чень Ченьлін з Університету Хучжоу, спираючись на статистичні дослідження, спробував з'ясувати вплив культурної «м'якої сили» Китаю на Україну (陈陈林, 2018, с. 22–23). А.Кравченко стисло охарактеризувала основні напрями культурної дипломатії Китаю в Україні (мова, освіта, традиційна та сучасна культура тощо) (Кравченко, 2021, с. 101–102). Питання «soft power» Китаю в Україні розглядалося і в засобах масової інформації. Зокрема О.Ворожбит досить детально розглянула її культурні та економічні складові (Ворожбит, 2019). Г.Ерман аргументовано спрогнозував руйнування китайської «м'якої сили» в Україні у разі відкритої підтримки владою КНР РФ у російсько-українській війні (Ерман, 2023).

Останні два десятиліття Китай активно посилює культурну складову свого «м'якого» впливу. Успішному розвитку цього напрямку сприяє наявність розгалуженої мережі Інститутів Конфуція, що відповідають за поширення китайської культури та мови у світі. Ці інституції є некомерційними культурно-мовно-освітніми центрами при зарубіжних навчальних закладах-партнерах.

Станом на кінець 2019 р. у 162 країнах та регіонах світу, які розташовані на шести континентах, функціонувало 550 Інститутів Конфуція (Confucius Institute). В Україні перша така інституція була заснована в 2007 р. в Луганському національному педагогічному університеті (Сайт Посольства...). У 2008 р. був заснований Інститут Конфуція при Харківському національному університеті ім. В.Каразіна, 2009 – Київському національному університеті ім. Т.Шевченка, 2013 – Київському національному лінгвістичному університеті, 2014 – Південноукраїнському національному педагогічному університеті ім. К.Ушинського, 2021 – Вінницькому національному технічному університеті, а також Тернопільському національному педагогічному університеті ім. В.Гнатюка (Мателешко, 2022, с. 114; Confucius Institute). Крім того, в 2019 р. при Національній музичній академії України ім. П.Чайковського був заснований Музичний центр Конфуція.

Фінансування діяльності Інститутів Конфуція в Україні здійснюється з таких основних джерел: платні освітні послуги самих центрів, кошти приймаючих університетів, фінансові надходження від уряду Китаю (Горюнов, Прохоров, Сахно, 2021, с. 49).

Головними завданнями Інститутів Конфуція є розвиток спілкування китайською мовою, поглиблення розуміння китайської культури та мови у світі, а також сприяння міжлюдським

обмінам між КНР та іншими країнами (Мателешко, 2022, с. 114–115). На основі аналізу матеріалів веб-сайтів та сторінок в соцмережах, можна виділити такі види діяльності Інститутів Конфуція в Україні: 1) організація курсів із вивчення китайської мови та проведення тестування на знання цієї мови; 2) підготовка та атестація викладачів і вчителів китайської мови; 3) участь в організації різноманітних конкурсів з китайської мови; 4) сприяння науковим дослідженням у галузі китаєзнавства; 5) організація різноманітних курсів із китаїстики; 6) проведення просвітницьких заходів, спрямованих на просування китайської культури; 7) організація та стипендіальна підтримка стажувань у КНР для українських студентів і викладачів; 8) підготовка та видання літератури з китаїстики.

Аналогами Інститутів Конфуція є Класи Конфуція (Школи Конфуція), що, як правило, працюють в системі загальної освіти. В Україні згадані інституції створюються при університетах та спеціалізованих школах. Підтримку діяльності Класів (зокрема й фінансову) надають китайський уряд, Посольство Китайської Народної Республіки в Україні та Інститути Конфуція.

Сьогодні Класи Конфуція функціонують в Сумському державному університеті (з 2010 р.) та Київському університеті імені Бориса Грінченка (з 2018 р.). Крім того, в Національному університеті «Кієво-Могилянська академія» та Запорізькому національному університеті діють Школи Конфуція (розпочали роботу відповідно в 2011 р. та 2017 р.). Класи Конфуція також створені в Київській гімназії східних мов №1 (2015 р.) та Одеській спеціалізованій школі №117 (2020 р.). Види діяльності створених при українських навчальних закладах Класів (Шкіл) Конфуція загалом подібні до тих, які здійснюють Інститути Конфуція.

У 2016 р. за сприяння профільних міністерств України та КНР та за підтримки посольства Китайської Народної Республіки в Україні було створено Українсько-китайський центр розвитку культури і освіти. Головними завданнями Центру є сприяння: 1) зростанню інтересу до китайської історії та культури; 2) вивченню китайської мови в Україні; 3) якісному діалогу між Україною та КНР (Українсько-китайський центр розвитку...). Популяризація китайської культури в Україні та просування міждержавних культурних відносин також є ціллю створеної в 2017 р. громадської організації «Центр Культури та Мистецтв Китаю» (Центр культури та мистецтв Китаю).

Вища освіта є одним з найбільш ефективних напрямів «м'якого» впливу Китаю, який передбачає розвиток академічної мобільності, надання грантів закордонним студентам, реалізацію спільних освітніх програм, популяризацію китайських вишів тощо. Дипломи останніх відповідають міжнародним стандартам та визнаються в більшості країн світу, зокрема в США, Канаді та європейських державах (ChinaStudy...).

На міждержавному рівні сприяє розвитку програм академічного та культурного обміну студентами створена в 2011 р. Підкомісія з питань співробітництва в галузі освіти між Україною та КНР. У 2021 р. під час засідання Підкомісії відбулася церемонія заснування Альянсу українських та китайських університетів. Одним з пріоритетних напрямів діяльності Альянсу, що об'єднав 92 китайських та 49 українських закладів вищої освіти, визначено розвиток академічної мобільності студентів та науково-педагогічних працівників. (Співпраця у сфері освіти).

Залученню українських студентів до грантових програм КНР сприяє недержавна компанія Українсько-Китайський центр Шовкового Шляху. Для участі українських студентів у стипендіальних програмах вищої освіти всіх рівнів спільно із китайською стороною запущено єдину в Україні грантову аплікаційну систему «ChinaStudy: Online». Українсько-Китайський центр Шовкового Шляху має розгалужену мережу партнерських університетів КНР, з якими він має контракти та замовлення на набір українських студентів і виступає офіційним представником приймальної комісії. (ChinaStudy...).

У 2018/2019 навчальному році в Китаї проходили навчання 3090 українських громадян. З початком пандемії коронавірусу рівень академічних обмінів між Україною та КНР суттєво знизився. Станом на травень 2022 р. у Китайській Народній Республіці здобували освіту 1505 студентів з України. (Співпраця у сфері освіти). У 2018/2019 навчальному році уряд КНР профінансував 76 стипендій для українських студентів. У 2021 р. для громадян України,

які навчаються в китайських вишах, були виділені 54 стипендії. (Горюнов, Прохоров, Сахно, 2021, с. 45).

Важливе значення для наукової мобільності має грантова система «Один пояс, один шлях» – єдиний онлайн-портал для подачі заявок українськими вченими на участь у грантових програмах КНР для спільних досліджень. За роботу цієї системи відповідає вже згадана компанія Українсько-китайський центр Шовкового шляху. В рамках ініціативи вчені з України, що працюють у різних галузях (машинобудування, енергетика, матеріалознавство, електротехніка, робототехніка, комп'ютерні науки, медицина та ін.), запрошуються для участі в роботі наукових лабораторних і дослідницьких центрів китайських університетів. (Українсько-китайський центр Шовкового...).

Ефективними інструментами «м'якого» впливу КНР є засоби масової інформації. Профільні експерти, опитані Радіо Свобода, визнають зростання інформаційного впливу Китаю в Україні. Однак, на їхню думку, КНР не має окремої інформаційної стратегії щодо України через ставлення до неї як до частини пострадянського російськомовного простору (Солонина, 2021а).

Найбільш відомими та потужними є державні китайські медіа «Сінхуа» та «Женьмінь жибао», які подають інформацію іноземними мовами. Однак україномовних версій сайти цих ЗМІ не мають (натомість є російськомовні та англomовні, якими можуть користуватися українці). Дослідники китайських інформаційних впливів зазначають, що кореспонденти, які готують матеріали про Україну для цих агенцій, переважно є співробітниками посольства КНР в Україні, а відтак підзвітні китайському уряду (Солонина, 2021а).

Одним з помітних інформаційних майданчиків є сайт Посольства Китайської Народної Республіки в Україні, який станом на 2023 р. доступний тільки двома мовами: китайською та російською (проте є україномовна фейсбук-сторінка посольства). Російськомовна версія сайту містить досить застарілу інформацію (в деяких підрозділах вона взагалі відсутня). Китайськомовний варіант хоча і є більш насиченим, частина його контенту теж давно не оновлювалася. (Сайт Посольства...).

Існувала практика проведення урядом і посольством КНР щорічних масштабних та безкоштовних пресових турів для українських журналістів з різних медіа (зокрема проросійських), що, на думку деяких експертів, призводило до появи односторонніх та компліментарних публікацій про Китай (Солонина, 2021а).

З кінця 2018 р. функціонує український російськомовний медіаресурс про Китай Silkbridge. Як відмічають І.Климчук та С.Орлов, інформаційні матеріали видання зводяться в основному до тем протистояння між КНР та Заходом, а також покращення відносин між Китаєм та Україною (Климчук, Орлов, 2021, с. 189). Крім того, джерелом частини новин є дані китайського медіаресурсу Saixin, а в деяких повідомленнях простежується російський наратив «КНР та РФ проти країн Заходу».

Чи не єдиним державним китайським медіа, яке адаптувало свій контент для України, є Міжнародне радіо Китаю (CRI). Українську редакцію Медіакорпорації Китаю створили у 2008 р., тоді ж офіційно відкрили сайт CRI on-line українською мовою. В 2013 р. на цьому сайті було запущено онлайн радіо з українським мовленням. У 2017 р. українська редакція відкрила офіційну сторінку в мережі Facebook, яка сьогодні нараховує більше 300 тисяч підписників. Це робить її найпопулярнішою україномовною сторінкою про Китай у Фейсбукці. В 2018 р. українська редакція Медіакорпорації Китаю у співпраці з українськими медіа започаткувала щотижневу програму «П'ять хвилин про Китай», що виходить в ефір на українському телебаченні. Українська редакція також займається виданням книжок, які популяризують китайську історію, традиційну культуру та мову в Україні. (Знайомство з українською редакцією...). Попри якісний контент та широку присутність на різних інтернет-платформах, експерти відмічають суттєвий недолік Міжнародного радіо Китаю, притаманний всім державним медіа країни: воно надає пріоритет офіційним заявам керівництва компартії КНР.

З метою поширення сучасних знань про Китай, сприяння розвитку україно-китайських відносин та зміцнення позитивного іміджу КНР в Україні 1999 р. було засновано журнал «Україна – Китай». Сьогодні видавцями україномовного журналу, який виходить за підтрим-

ки Посольства КНР в Україні та Інституту сходознавства ім. А.Ю.Кримського, є Українська асоціація китаєзнавців та ТОВ «Компанія «Ти і Право» Ленівський Груп». Типовий номер видання містить такі розділи, як економічна та політична аналітика, інтерв'ю з відомими людьми, культура та освіта, хроніка китайсько-українських відносин, а також промо-публікації. (Журнал «Україна – Китай»).

Експерти, опитані в 2021 р. Радіо Свобода, виділили найпоширеніші теми про Китай, які з'являються в українських медіа: китайська вакцина від коронавірусу, яку закуповує Україна; економічна співпраця між Китаєм та Україною, зокрема в контексті проекту «Один пояс – один шлях»; приватизація китайцями українських активів, зокрема скандал навколо компанії «Мотор Січ»; протистояння США та КНР (у провладних китайських ЗМІ поширюється думка, що воно принесе шкоду як обидвом країнам, так і решті світу); економічні успіхи Китаю; природа і культура КНР; проблеми з правами людини в Китаї; протести в Гонконзі. Дві останні теми найчастіше подають західні медіа, а також інформаційні платформи китайської опозиції за кордоном. Щодо більшості українських та провладних китайських медіа, які адаптують для України свій контент, то повідомлення про КНР, на думку більшості експертів, або компліментарні, або нейтральні. (Солонина, 2021а).

Сприятливі умови для розвитку китайської економічної «м'якої сили» в Україні створює жваве торговельно-економічне співробітництво між державами (згідно статистичних даних, до 2022 р. Китай був одним з головних торговельних партнерів України (Економічна статистика...)).

Важливим елементом економічної складової «soft power» КНР є китайські бренди. Згідно рейтингу Global 500 за 2022 р., складеному британською консалтинговою компанією Brand Finance, 14 китайських компаній (зокрема ICBC, Huawei, China Construction Bank, WeChat, TikTok/Douyin та ін.) увійшли до топ-40 найдорожчих світових брендів (Global 500, 2022). Також зростає значення Китаю як країни-бренду, що складається з великої кількості менших брендів та конкретної продукції. У цьому контексті варто навести дані статистичного дослідження споживацьких настроїв в Україні, проведеного 17-18 лютого 2023 р. компанією Gradus Research. За умови однакової ціни та якості українці віддають перевагу Україні, Німеччині, США та Великобританії. Китай також не увійшов в топ-5 країн згідно критерію привабливості брендів завдяки високій якості (лідуючі позиції тут зайняли Німеччина, США, Велика Британія, Україна та Італія). Натомість завдяки привабливій ціні брендів/продуктів Китай (32%) посів третє місце (Україна – 54%, Польща – 35%, Німеччина – 9%, США – 8%). Таку ж позицію (39%) КНР займає за критерієм привабливості брендів/продуктів завдяки широкій доступності (Україна – 59%, Польща – 40%, Німеччина – 13%, США – 9%). (Made in Ukraine..., 2023). Загалом популярність китайських продуктів серед громадян України є досить значною, а такі бренди, як Huawei, Lenovo та TikTok стали невід'ємною частиною повсякденного життя українців.

Істотному «м'якому» впливу китайської діаспори в Україні перешкоджає її нечисельність. Детальної офіційної інформації про її склад, особливості та діяльність в Україні сьогодні немає. Згідно перепису населення 2001 р. українських громадян китайського походження було трохи менше 2,3 тисячі осіб. Якщо ж врахувати чисельність китайських громадських об'єднань, то розмір діаспори може бути в декілька разів більшим (лише Одеська Асоціація китайських бізнесменів нараховує понад три тисячі осіб). Китайська спільнота в Україні зосереджена у декількох великих містах: Одесі, Києві, Харкові та Львові. Вихідці з материкового Китаю, які загалом складають понад 90% чисельності китайської діаспори, на думку Мартіна Гали з Карлового університету, розглядаються Пекіном як потенційний мобілізаційний актив для досягнення своїх міжнародних цілей. В Україні більшість китайської спільноти складається з недавніх мігрантів, які прибули після падіння СРСР та зберігають міцні сімейні та ділові зв'язки з батьківщиною. Це, на думку М.Гали, означає, що вони потенційно можуть перебувати під інформаційним впливом офіційного Пекіна. (Солонина, 2021b).

Інституційне оформлення китайської діаспори відбулося в 2016 р. шляхом створення в Києві громадської організації «Китайська діаспора в Україні» – першої загальноукраїнської структури, що об'єднала вихідців з КНР. Організація була презентована не лише серед ки-

тайської спільноти, але й широкого політичного загалу. Одним з її радників став третій президент України В.Ющенко. Створення громадської організації підтримувало посольство КНР в Україні. Серед головних напрямів діяльності «Китайської діаспори в Україні» є: сприяння залученню інвестицій з КНР для розвитку місцевої економіки; організація громадської благодійної діяльності на користь населення України; сприяння викладанню китайської мови, поширення інформації про історію та культуру Китаю; просування освітнього, наукового та культурного обмінів між КНР та Україною; створення позитивного іміджу китайського народу в Україні, зокрема шляхом організації громадських заходів (Тижня китайсько-українського культурного обміну, святкування китайського Нового року в Україні тощо). (Китайська діаспора в Україні).

Отже, головними напрямками китайського «м'якого» впливу в Україні є мовно-культурний, освітньо-науковий та економічний. Причому реалізація останнього напрямку, на відміну від двох перших, здійснюється значною мірою інерційно, шляхом розвитку торговельно-економічних відносин між КНР та Україною. Інституційною основою китайської «м'якої сили» в Україні є Інститути та Класи (Школи) Конфуція, приватні компанії та громадські організації, а також медіа. Сприяння розвитку цих інституцій тією чи іншою мірою здійснює КНР через своє Посольство в Україні. Загалом можна підтвердити поширену в науковому дискурсі тезу про культуроцентричність китайської «м'якої сили», тоді як у «soft power» західних демократій ціннісна складова відіграє ключову роль. Це пояснюється тим, що поширенню політичних цінностей Китайської Народної Республіки перешкоджає прозахідний курс України, а також антикомуністична політика її керівництва, яка останніми роками стала ще більш послідовною. Проникненню «м'якої сили» КНР також не сприяють її «теплі та дружні» відносини з РФ під час російсько-української війни. Втім, підтвердження останньої тези вимагає проведення окремого дослідження.

Література

- Ворожбит О. Лапа тигра. М'яка сила Китаю в Україні. *Український тиждень*. 2019. № 32(612). URL: <https://tyzhden.ua/lara-tyhra-m-iaka-syla-kytaiu-v-ukraini/> (дата звернення: 26.09.2023).
- Горюнов Д., Прохоров Б., Сахно Г. Китайський економічний слід в Україні: аналітична записка. 2021. 62 с. URL: <https://ces.org.ua/wp-content/uploads/2021/09/Китайський-економічний-слід-в-Україні-1.pdf> (дата звернення: 14.09.2023).
- Економічна статистика / Зовнішньоекономічна діяльність. *Державна служба статистики України*. URL: <https://ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 17.09.2023).
- Ерман Г. Як Китай втрачає відносини з Україною. *BBC news Україна*. 2023. 21 березня. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cydbey25dg2o> (дата звернення: 25.09.2023).
- Журнал «Україна – Китай». *Українська асоціація китаєзнавців*. URL: <https://sinologist.com.ua/category/publication/journal/> (дата звернення: 21.09.2023).
- Знайомство з українською редакцією при Центрі мовлення на країни Європи та Латинської Америки Медіакорпорації Китаю. *China Radio International (CRI)*. URL: <https://ukrainian.cri.cn/brief/index.shtml> (дата звернення: 14.09.2023).
- Китайська діаспора в Україні (сайт громадської організації). URL: <http://dciu.org.ua/> (дата звернення: 16.09.2023).
- Климчук І. І., Орлов С. Ю. «Гостра сила» Китаю в контексті України. *Молодий вчений*. 2021. № 10(98). С. 188–191. DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-10-98-40>
- Кравченко А. Культурна дипломатія Китаю в Україні: ціннісні вектори взаємодії. *Матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації»*: зб. наук. праць. Переяслав, 2021. Вип. 75. С. 98–103.
- Мателешко Ю. П. Особливості інститутів Конфуція як інструментів «м'якого» впливу Китаю. *Китайська цивілізація: традиції та сучасність: матеріали XVI міжнародної наукової конференції* (30 листопада 2022 р., м. Київ). Львів – Торунь: Liha-Pres, 2022. С. 114–117. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-284-8-28>
- Сайт Посольства Китайської Народної Республіки в Україні. URL: <http://ua.china-embassy.gov.cn/> (дата звернення: 11.09.2023).
- Солонина Є. «Китайська кухня»: інформаційний вплив КНР в Україні. *Радіо Свобода*. 2021а. 30 січня. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/information-influence-media-prc-china-ukraine/31073783.html> (дата звернення: 11.09.2023).

- Солонина Є. Український «чайна-таун»: що варто знати про китайську діаспору в Україні. *Radio Svoboda*. 2021b. 15 березня. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/ukrajinsjkyj-chajna-taun-shho-var-to-znaty-pro-kytajsjku-diasporu-v-ukrajini/31151239.html> (дата звернення: 16.09.2023).
- Співпраця у сфері освіти. *Посольство України в Китайській Народній Республіці*. URL: <https://china.mfa.gov.ua/spivrobotnictvo/4965-spivprasya-v-galuzi-osviti> (дата звернення: 10.09.2023).
- Українсько-китайський центр розвитку культури і освіти (сайт товариства). URL: <http://www.uccscentre.com/> (дата звернення: 23.09.2023).
- Українсько-китайський центр Шовкового шляху (сайт компанії). URL: <https://uccsr.org.ua/> (дата звернення: 19.09.2023).
- Центр культури та мистецтв Китаю (сайт громадської організації). URL: <https://socaos.com.ua/> (дата звернення: 16.09.2023).
- ChinaStudy – грантова стипендіальна програма вищої освіти. URL: <https://chinastudy.com.ua/> (дата звернення: 19.09.2023).
- Confucius Institute. *Chinese International Education Foundation*. URL: <https://www.cief.org.cn/kzxy/> (дата звернення: 17.09.2023).
- Global 500 2022 ranking. *Brand Finance. Brandirectory*. URL: <https://brandirectory.com/rankings/global/2022/table> (дата звернення: 20.09.2023).
- Global Soft Power Index 2022. *Brand Finance*. URL: <https://brandfinance.com/press-releases/global-soft-power-index-2022-usa-bounces-back-better-to-top-of-nation-brand-ranking> (дата звернення: 20.09.2023).
- Made in Ukraine: перевага чи білий шум для європейського споживача (результати міжнародного статистичного дослідження компанії Gradus Research). 2023. URL: https://gradus.app/documents/343/Gradus_Report_-_Consumption_in_Europe_UA_0oKif6k.pdf (дата звернення: 15.09.2023).
- 陈陈林. 中国文化软实力发展对乌克兰的启示. *Економіка природокористування і сталий розвиток*. 2018. № 3-4 (22-23). С. 19-24.

References

- Vorozhbyt, O. (2019). Lapa tyhra. M'iaka syła Kytaiu v Ukraini [Tiger paw. China's soft power in Ukraine]. *Ukrainskyi tyzhden*, 32 (612). Retrieved from <https://tyzhden.ua/lapa-tyhra-m-iaka-syła-kytaiu-v-ukraini/> [in Ukrainian].
- Horiunov, D., Prokhorov, B. & Sakhno, H. (2021). *Kytaiskyi ekonomichnyi slid v Ukraini: analitychna zapyska* [Chinese economic footprint in Ukraine: an analytical note]. Retrieved from <https://ces.org.ua/wp-content/uploads/2021/09/Китайський-економічний-слід-в-Україні-1.pdf> [in Ukrainian].
- Ekonomichna statystyka / Zovnishnoekonomichna diialnist. *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy*. Retrieved from <https://ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
- Erman, H. (2023). Yak Kytai vtrachaie vidnosyny z Ukrainoiu [How China is losing relations with Ukraine]. *BBC news Ukraina*, 21 bereznia. Retrieved from <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cyd6ey25dg20> [in Ukrainian].
- Zhurnal «Ukraina – Kytai». *Ukrainska asotsiatsiia kytaieznavtsiv*. Retrieved from <https://sinologist.com.ua/category/publication/journal/> [in Ukrainian].
- Znaiomstvo z ukrainskoioi redaktsiieiu pry Tsentri movlennia na krainy Yevropy ta Latynskoi Ameryky Mediakorporatsii Kytaiu. *China Radio International (CRI)*. Retrieved from <https://ukrainian.cri.cn/brief/index.shtml> [in Ukrainian].
- Kytaiska diaspora v Ukraini (sait hromadskoi orhanizatsii). Retrieved from <http://dcu.org.ua/> [in Ukrainian].
- Klymchuk, I. & Orlov, S. (2021). «Hostra syła» Kytaiu v konteksti Ukrainy [China's sharp power in the ukrainian context]. *Molodyi vchenyi*, 10(98), 188–191. DOI <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-10-98-40> [in Ukrainian].
- Kravchenko, A. (2021). Kulturna dyplomatiia Kytaiu v Ukraini: tsinnisni vektory vzaiemodii [China's cultural diplomacy in Ukraine: value vectors of interaction]. *Materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi internet-konferentsii «Tendentsii ta perspektyvy rozvytku nauky i osvity v umovakh hlobalizatsii»: zb. nauk. prats*, 75, 98–103 [in Ukrainian].
- Mateleshko, Yu. (2022). Osoblyvosti instytutiv Konfutsiia yak instrumentiv «m'iakoho» vplyvu Kytaiu [Peculiarities of Confucius Institutes as instruments of China's soft influence]. *Kytaiska tsyvilizatsiia: tradytsii ta suchasnist: materialy XVI mizhnarodnoi naukovo konferentsii*, 114–117. DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-284-8-28> [in Ukrainian].
- Sait Posolstva Kytaiskoi Narodnoi Respubliky v Ukraini. Retrieved from <http://ua.china-embassy.gov.cn/> [in Chinese].
- Solonyna, Ye. (2021). «Kytaiska kukhnia»: informatsiinyi vplyv KNR v Ukraini ["Chinese cuisine": the information influence of the People's Republic of China in Ukraine]. *Radio Svoboda*, 30 sichnia. Retrieved

from <https://www.radiosvoboda.org/a/information-influence-media-prc-china-ukraine/31073783.html> [in Ukrainian].

Solonyna, Ye. (2021). Ukrainskyi «chaina-taun»: shcho varto znaty pro kytaiisku diasporu v Ukraini. *Radio Svoboda*, 15 bereznia. Retrieved from <https://www.radiosvoboda.org/a/ukrajinsjkyj-chajna-taun-shho-varto-znaty-pro-kytajsju-diasporu-v-ukrajini/31151239.html> [in Ukrainian].

Spivpratsia u sferi osvity. *Posolstvo Ukrainy v Kytaiskii Narodnii Respublitsi*. Retrieved from <https://china.mfa.gov.ua/spivrobotnictvo/4965-spivpracya-v-galuzi-osviti> [in Ukrainian].

Ukrainsko-kytayskyi tsentr rozvytku kultury i osvity (sait tovarystva). Retrieved from <http://www.uccecentre.com/> [in Ukrainian].

Ukrainsko-kytayskyi tsentr Shovkovoho shliakhu (sait kompanii). Retrieved from <https://uccsr.org.ua/> [in Ukrainian].

Tsentr kultury ta mystetstv Kytau (sait hromadskoi orhanizatsii). Retrieved from <https://cocaoc.com.ua/> [in Ukrainian].

ChinaStudy – hrantova stypendialna prohrama vyshchoi osvity. Retrieved from <https://chinastudy.com.ua/> [in Ukrainian].

Confucius Institute. *Chinese International Education Foundation*. Retrieved from <https://www.cief.org.cn/kzxy/> [in English].

Global 500 2022 ranking. *Brand Finance. Brandirectory*. Retrieved from <https://brandirectory.com/rankings/global/2022/table> [in English].

Global Soft Power Index 2022. *Brand Finance*. Retrieved from <https://brandfinance.com/press-releases/global-soft-power-index-2022-usa-bounces-back-better-to-top-of-nation-brand-ranking> [in English].

Made in Ukraine: perevaha chy biliy shum dlia yevropeiskoho spozhyvacha (rezultaty mizhnarodnoho staty-stychnoho doslidzhennia kompanii Gradus Research). (2023). Retrieved from https://gradus.app/documents/343/Gradus_Report_-_Consumption_in_Europe_UA_0oKif6k.pdf [in Ukrainian].

Chenlin, Ch. (2018). Zhōngguó wénhuà ruǎnshílì fāzhǎn duì wùkèlǎn de qīshì [The enlightenment of China's cultural soft power development on Ukraine]. *Ekonomika pryrodokorystuvannia i stalyy rozvytok*, 3-4 (22-23), 19-24 [in Chinese].

Анотація

Мателешко Ю. П. Напрями та інституції «м'якого» впливу Китаю в Україні. – Стаття.

На основі застосування концепції американського вченого Дж.Най здійснено спробу з'ясувати головні напрями та інституції «м'якого» впливу Китайської Народної Республіки в Україні. Джерельну базу роботи складають опубліковані наукові праці українських та зарубіжних авторів, матеріали інтернет-сторінок різних інституцій, міжнародні рейтинги, публікації в засобах масової інформації, нормативно-правові документи та результати статистичних досліджень.

Головними напрямками китайського «м'якого» впливу в Україні є мовно-культурний, освітньо-науковий та економічний. Реалізація останнього напрямку, на відміну від двох перших, здійснюється значною мірою інерційно, шляхом розвитку торговельно-економічних відносин між КНР та Україною (до повномасштабної російсько-української війни Китай був одним з головних торговельних партнерів України). Інституційною основою «м'якої сили» Китайської Народної Республіки в Україні є Інститути та Класи (Школи) Конфуція, приватні компанії та громадські організації, а також медіа. Сприяння розвитку цих інституцій тією чи іншою мірою здійснюється КНР через її Посольство в Україні.

Загалом можна підтвердити поширену в науковому дискурсі тезу про культуроцентричність китайської «м'якої сили», тоді як у «soft power» західних демократій ціннісна складова відіграє ключову роль. Це пояснюється тим, що поширенню політичних цінностей Китайської Народної Республіки перешкоджає прозахідний курс України, а також пов'язана з ним антикомуністична політика її керівництва, що останніми роками стала ще більш послідовною. Проникненню «м'якої сили» Китаю сьогодні також заважає позиція його влади щодо російсько-української війни, зокрема небажання засудження агресора, та загалом стратегічне партнерство КНР з РФ.

Ключові слова: «м'яка сила», Україна, Китай, зовнішня політика, міжнародні відносини.

Summary

Mateleshko Yu. P. Directions and institutions of China's soft influence in Ukraine. – Article.

The article highlights the main directions and institutions of the People's Republic of China's soft influence in Ukraine. The work's source base consists published scientific works of Ukrainian and foreign authors, Internet pages of various institutions, international ratings, media publications, results of statistical studies, legal documents.

The main directions of the Chinese soft influence in Ukraine are cultural and linguistic, educational and scientific, and economic. The implementation of the latter direction, unlike the first two, is carried out largely inertially, through the development of trade and economic relations between the People's Republic of China and Ukraine (before the full-scale Russian-Ukrainian war, China was Ukraine's first trading partner). The institutional basis of the People's Republic of China's soft power in Ukraine are the Confucius Institutes and Classes (Schools), private companies and public organizations, as well as the media. China, to one degree or another, contributes to the development of these institutions through its Embassy in Ukraine.

In general, it is possible to confirm the thesis widespread in scientific discourse about the culture-centricity of Chinese soft power, while the value component plays a key role in the soft power of Western democracies. The spread of the People's Republic of China's political values is hindered by the pro-Western course of Ukraine, as well as the anti-communist policy of its leadership. This is also hindered by the position of the Chinese authorities in relation to the Russian-Ukrainian war, in particular the unwillingness to condemn the aggressor, and in general the People's Republic of China's strategic partnership with the Russian Federation.

Key words: soft power, Ukraine, China, foreign policy, international relations.

УДК 351.746.1:355.433.1(470+477)
DOI <https://doi.org/10.32782/app.v72.2023.14>

В. С. Нікіфоренко

orcid.org/0000-0003-1452-2312

*доктор юридичних наук, доцент, заслужений юрист України,
перший заступник Голови Державної прикордонної служби України*

А. В. Віхтюк

orcid.org/0000-0002-0393-2044

*доктор філософії з публічного управління та адміністрування,
директор Департаменту організації роботи, планування та контролю
Адміністрації Державної прикордонної служби України*

ОЦІНКА БЕЗПЕКОВОГО СЕРЕДОВИЩА НА ДЕРЖАВНОМУ КОРДОНІ УКРАЇНИ ТА ПРОГНОЗ ЙОГО ПОДАЛЬШОГО РОЗВИТКУ

Повномасштабне збройне вторгнення росії змусило Державну прикордонну службу України переорієнтуватися на виконання завдань із забезпечення національної безпеки в умовах воєнного стану. Разом з тим бойовий досвід, який отримали прикордонні підрозділи, спонукає до реалізації першочергових завдань прикордонної безпеки в умовах дії правового режиму воєнного стану та в післявоєнний період. Їх виконання неможливо без застосування наукового підходу, а саме – детального аналізу безпекового середовища на державному кордоні та прогнозування його розвитку.

У своєму виступі на пленарному засіданні Верховної Ради з нагоди 27-ї річниці ухвалення Конституції України Президент України наголосив на необхідності загальнонаціонального обговорення основних орієнтирів майбутньої Української доктрини. З огляду на героїчне протистояння українського народу російській агресії вагома її частина має бути присвячена питанням забезпечення національної безпеки, охороні та обороні державного кордону України (Зеленський, 2023).

Питання пошуку відповідних шляхів адекватної протидії загрозам національної та прикордонної безпеки і раніше не втрачали актуальності. Саме цим пояснюється інтерес науковців до аспектів, що пов'язуються із безпековим середовищем. У дослідженнях Б. Беррі, В. Бочарнікова, Б. Вішневського, А. Зубова, Л. Лейтона, Б. Мартінса, О. Маистра, О. Мельника, Л. Мілевського, В. Павленка, М. Прібе, А. Прокіпа, С. Свешнікова, Д. Сігела, Р. Тимошенка, Г. Улмана, С. Чарапи та інших розглянутий широкий спектр питань національної, воєнної та прикордонної безпеки, вироблення й прийняття стратегічних рішень у воєнній сфері, підготовки держави до оборони, стратегічного планування розвитку та застосування органів та підрозділів сектору безпеки і оборони, забезпечення національної безпеки.

Проте, незважаючи на значну увагу науковців щодо питань пошуку шляхів забезпечення національної безпеки України, залишаються недостатньо дослідженими підходи до оцінки стану прикордонної безпеки та безпекового середовища України на її державному кордоні.

На початку російсько-української війни багато дослідників були впевнені, що росія зможе захопити всю територію України за декілька тижнів. На початок 2022 року різниця в літаках та танках становила приблизно десять до одного. За кількістю кораблів та ракет великої дальності росія мала майже абсолютну перевагу (Черниш, 2023). Агресор сподівався отримати швидку та абсолютну перемогу над Україною (Charap, Priebe, 2023).

На кінець 2016 року потенціал воєнної могутності воєнно-політичних сил за шкалою від 0 (найгірше значення) до 1 (найкраще значення) оцінювався таким чином: росія – 0,678, США – 0,543, Україна – 0,337 (у тому числі воєнний потенціал: росія – 0,947, США – 0,917, Україна – 0,4; економічний: росія – 0,693, США – 0,593, Україна – 0,337; науковий: росія – 0,75, США – 1, Україна – 0,25; духовний: Росія – 0,626, США – 0,382, Україна – 0,333) (Бочарніков та ін., 2017, 306).

Порівняння зазначених коефіцієнтів з результатами бойових дій на території України впродовж 2022–2023 років дозволяє стверджувати, що: існуючі методики прогнозування перебігу подій залишаються недосконалими; спроможності збройних сил російської федерації завдяки зусиллям її пропаганди значно переоцінювались; рішучість, ініціативність та здатність українського народу чинити окупантам опір майже не враховувались.

Коротка так звана російська «спеціальна військова операція» проти набагато слабшого противника перетворилася на тривалу війну з високою інтенсивністю. Вона схожа на війни в Кореї (1950–1953), Боснії (1992–1995), між Іраном та Іраком (1980–1988). Її результати матимуть вплив на розвиток військового мистецтва та перебіг майбутніх війн (Berry, 2023).

Останнім часом почастишали російські меседжі про необхідність початку перемовин з врахуванням нових геополітичних реальностей. Історичні приклади свідчать, що воююча держава проявляє готовність до початку переговорів, якщо продовження ескалації конфлікту стає для неї надто дорогим або коли інша сторона виявляється набагато стійкою, ніж це очікувалось напередодні бойових дій (Mastro, Siegel, 2023).

Водночас росія не хоче визнавати відсутність реальних успіхів на полі бою, а також того, що впродовж року вона не досягла жодної з проголошених цілей так званої «спеціальної військової операції» (Prokip, 2023). Антивоєнні протести в росії були марними. З урахуванням загибелі сотень мобілізованих росіян, фактів не виплати матеріального забезпечення військовим, конфлікту між приватними військовими компаніями та збройними силами в найближчій перспективі імовірніше слід очікувати лише локальних антиурядових протестів.

На сьогодні Україна тимчасово втратила контроль над окремими ділянками державного кордону, що призвело до припинення функціонування пунктів пропуску на українсько-російській, українсько-білоруській ділянках кордону, а також центральній ділянці кордону з Республікою Молдова, каналах морського та повітряного сполучення. Усього було закрито 111 із 235 існуючих пунктів пропуску та пунктів контролю.

Після звільнення від тимчасової окупації Київської, Чернігівської, Сумської обл. та більшої частини Харківської обл. протягом вересня 2022 року було відновлено контроль за державним кордоном, зокрема в межах Харківської області – 262,67 км, Сумської – 563,8 км, Чернігівської – 457,7 км. Також 30 червня 2022 року звільнено острів Зміїний, що дало змогу організувати пропуск до морських портів цивільних суден, у тому числі в рамках «зернового коридору».

Розпочато впровадження нової моделі охорони і захисту українсько-російської та українсько-білоруської ділянок державного кордону, в основу якої покладено підвищення військових спроможностей прикордонних підрозділів та збільшення щільності охорони кордону, шляхом: розгортання прикордонних застав у складі прикордонних комендатур замість відділів та відділень прикордонної служби правоохоронного типу; забезпечення виконання заходів правового режиму воєнного стану.

Удосконалено підходи та вимоги щодо проведення розвідки, інженерного облаштування місцевості та визначення місць несення служби прикордонних нарядів. З метою протидії активним спробам незаконного перетинання державного кордону громадянами України (чоловіки віком від 18 до 60 років), які ухиляються від призову по мобілізації, з вересня по листопад 2022 року проведено спеціальні оперативно-профілактичні заходи «Рубіж-2022» у Закарпатській та Чернівецькій обл. Усього протягом 2022 року Державною прикордонною службою України затримано 9 926 чоловіків призовного віку (18–60 років) – громадян України (поза пунктами пропуску – 4 706 осіб, у пунктах пропуску – 5 220).

На сьогодні російські загарбники намагаються закріпитися на тимчасово окупованих територіях та створити так званий «пояс безпеки» уздовж українсько-російської ділянки державного кордону. У російському та білоруському прикордонні будуються лінії оборони та нарощується військова присутність. До активних бойових дій росією залучено чисельні незаконні збройні формування («добровольчі підрозділи» та приватні військові компанії, зокрема «Ліга», «Вагнер», «Патріот», «Поток», до яких рекрутовано понад 50 тис. російських в'язнів та найманців).

На території Республіки Молдова відмічалися чисельні спроби дестабілізації росією соціально-політичної ситуації, поширення протестних настроїв із залученням проросійських по-

літичних сил, поширення сепаратистських настроїв. Так, міжетнічні протиріччя в автономії Гагауз Єрі тривалий час використовуються росією для поширення дезінформації про наміри Румунії анексувати територію Республіки Молдова, поширення сепаратистських настроїв та дискредитації європейського вектору розвитку держави (Veridical, 2023). Країна-агресор і зараз намагається використати для дестабілізації суспільно-політичної обстановки всі свої пропагандистські зусилля, що були зроблені на території Республіки Молдова протягом трьох останніх десятиліть (Стародуб, 2023).

Крім цього, міністерством оборони російської федерації поширювалось звинувачення України в підготовці «нападу» на територію Придністров'я шляхом проведення так званої операції «під чужим прапором». Такі саме звинувачення одночасно пролунали від так званого «міністерства оборони Придністров'я» (Заяц, 2023). Напередодні річниці загибелі в Одесі людей оперативним шляхом було виявлено спробу проведення росією інформаційної операції шляхом друку в газеті «Приднестровье» від 02 травня 2022 року нібито звернення до путіна місцевих мешканців із проханням про захист від нападу Збройних Сил України (Ukrinform, 2022).

Для прогнозування варіантів завершення російсько-української війни доцільно звернути увагу на описаний С. Лейтоном феномен «інструменталізації історичних конфліктів» у Болівії, що пов'язаний з використанням міждержавних історичних проблем у політичних цілях. Він проявляється за таких умов: відсутність у державі верховенства права; структурні недоліки виборчої системи; протиріччя між законністю виборів та легітимністю урядових рішень; слабкість політичних партій; зниження довіри до державних інституцій; незадовільна якість діяльності органів місцевого самоврядування; кризові явища у внутрішній політиці держави (Leyton, 2005, 11).

До найбільш значущих невіршених конфліктів С. Лейтон відносить: спроби оскарження угод про делімітацію державного кордону; територіальні суперечки; різні погляди сусідніх держав на процеси політичного, економічного та військового будівництва. «Інструменталізація історичних конфліктів» викликає загрози міждержавної нестабільності в середньостроковій та довгостроковій перспективах. Її існування залежить від впливу державних інституцій на громадську думку, яка через виборчий процес забезпечує їх стабільне існування (Leyton, 2005, 15).

На нашу думку, всі зазначені особливості характерні для сучасної росії. Це означає, що в довгостроковій перспективі російське суспільство буде бажати та всіляко підтримувати агресивну політику свого уряду, який буде намагатися задовольнити очікування своїх громадян.

Оскільки в росії за час правління путіна утворився фашистський режим, то в основі її геополітичної стратегії ще довго будуть використовуватись технології ведення гібридних війн. Так, навіть незважаючи на чисельні військові поразки росії в Україні, російські політики почали частіше відкрито обговорювати у засобах масової інформації плани використання приватної військової компанії «Вагнер» для підготовки білоруських військових для спільних з росією дій щодо анексії Сувальського коридора (з'єднує Калінінградську область росії з республікою білорусь через територію Польщі) (Stanton, 2023). Разом з тим обсяг нанесеної шкоди екології в Чорноморському регіоні підривом російськими військовими дамби Каховського водосховища не зменшив активність шантажу світової спільноти меседжами росіян про доцільність застосування ядерної зброї по територіях країн-членів НАТО (Залужний, Забродський, 2023).

Зважаючи на зазначене, після зміни російського політичного режиму Україна та міжнародна спільнота ще тривалий час буде знаходитись під впливом загроз реваншу ідеологів «руського світу», правового нігілізму, техногенних катастроф світового масштабу та геноциду, які цивілізований світ вже побачив на тимчасово окупованих росією територіях України.

Так, незважаючи на продовження стратегічного співробітництва росії з керівництвом Угорщини, це не зменшило підтримку України її стратегічними союзниками. Водночас матеріально-технічною основою українського супротиву продовжує залишатися військово-технічна, гуманітарна, благодійна та інша допомога, яка надходить від стратегічних партнерів України.

Сучасна політика забезпечення безпеки ЄС передбачає: вжиття заходів запобігання конфліктам та підтримання миру; розвиток технологій шляхом створення нових знань та впровадження нових технологій; підвищення конкурентоспроможності європейської індустрії безпеки. Зокрема, дослідження безпеки кордонів ведуться в рамках інноваційних проєктів Horizon 2020 та Horizon Europe. Найбільш значущими з них є: Andromeda (удосконалення міжвідомчої взаємодії та співпраці); ARESIBO (забезпечення планування, спостереження, патрулювання, відстеження та пошуку правопорушників, аналізування загроз, прийняття рішень на оперативно-тактичному рівні); BorderSens (передбачає впровадження сенсорних технологій та багатомірного аналізу даних); COMPASS2020 (використання пілотованих і безпілотних засобів для скорочення часу реагування на розвиток обстановки морської та берегової охорони); D4FLY (автоматизація паспортного контролю шляхом впровадження нейронних мереж, біометричних технологій, 3D-розпізнання обличчя особи) та інші. Останнім часом все частіше в рамках інноваційних проєктів в ЄС почали розглядатися проєкти в роботі організації Frontex, а також системи EUROSUR (Martins, 2023; Compass, 2020; FRONTEX, 2020a; FRONTEX, 2020b).

Реалізація зазначених програм сприяє зміцненню прикордонної безпеки на європейському континенті та посиленню боротьби з прикордонною злочинністю на трьох рівнях: прикордонному – шляхом проведення заходів охорони державного кордону, виявленням дрібних злочинів та правопорушень, вчинених окремими невеликими групами осіб, які діють розрізнено; державному – шляхом здійснення оперативних заходів з протидії організованій злочинності на території держави або її окремих регіонів; міжнародному (стратегічному) – шляхом виявлення та знищення джерел доходів транскордонних організованих злочинних груп (Wiśniewski, 2019, 211). Україна з отриманням статусу кандидата для вступу до ЄС має розраховувати на необхідну їй допомогу та впровадження в діяльність сил безпеки та оборони нової техніки та технологій, що безумовно впливатиме на хід протистояння російській агресії.

Аналітики Центру Разумкова вважають, що в умовах безпрецедентної ескалації бойових дій неможливо достеменно прогнозувати розвиток ситуації. Він стане цілком очевидним після отримання стабільних результатів контрнаступу та оборонних дій сторін (Черниш, 2023). Безрезультатний наступ призведе до невизначеності ситуації, а провальний – прискорить процеси укладення певних домовленостей (Бочарніков та ін., 2017, 227).

Складність прогнозування завершення військових конфліктів обумовлюється тим, що кожна сторона в реальному часі намагається адаптувати способи і засоби ведення війни залежно від аналогічних дій противника (Berry, 2023). Окремі дослідники обмежуються лише констатацією ймовірних альтернативних траєкторій війни, а саме: можливе використання росією ядерної зброї; ескалація конфлікту між росією та НАТО; окреслення меж територій, які Україна зможе контролювати; форми припинення війни (Charap, Priebe, 2023).

Відмова однієї з воюючих сторін від частини або всіх своїх військових цілей в обмін на мир відбувається за умови втрати віри у досягність бажаних результатів (Milevski, 2020). Незважаючи на чисельні поразки та прорахунки, російський очільник ще не готовий сприймати реальність та відмовитись від своїх амбіцій.

На думку А. Зубова, ймовірні два сценарії перебігу подій. Перший – українська армія під час наступу звільняє більшу частину тимчасово окупованих територій та встановлює контроль за сухопутним коридором до Криму. Другий – пов'язаний із втратою російської армії від безперспективної війни, як це сталося наприкінці Першої світової війни (1916–1917), що може призвести до повстання солдат проти своїх генералів і головнокомандувача. Проте, кремлівський режим буде зруйновано лише тоді, коли відбудуться обидва варіанти. У протилежному випадку війна може прийняти затяжний характер (Зубов, 2023).

На інтернет-ресурсі «The Economist» звертається увага на три ймовірні сценарії. Перший – враховує успішність українського контрнаступу, блокаду тимчасово окупованої території АР Крим та повернення більшої частини захопленої росією території після 2014 року. Цей сценарій також може відбутися й у разі втрати путіним влади (The Economist, 2023).

Другий сценарій передбачає менші обсяги російських втрат із збереженням реальної перспективи подальших поразок. Цього може бути достатньо, щоб послабити та покарати росію.

Третій, найгірший сценарій, – безвихідна позиційна війна, що буде підривати довіру Заходу до України. У цьому разі путін може уявляти, що з часом досягне успіху за рахунок наявних у нього мобілізаційних ресурсів (The Economist, 2023).

Аналізуючи обрані Україною та росією стратегії ведення бойових дій, Г. Уллман виокремлює чотири варіанти завершення конфлікту. Перший – Україна здобуде перемогу, змусивши росію прийняти її умови. Другий – росія переможе, змусивши Україну почати переговори. Третій – заморожений конфлікт за корейським сценарієм. Четвертий – тривале продовження військових дій. Останні два варіанти він вважає найбільш ймовірними (Ullman, 2022).

В умовах ведення інформаційної війни доцільно враховувати спроби нав'язування міжнародній спільноті бажаного для росії варіанта завершення конфлікту. Український Центр протидії дезінформації виокремлює чотири сценарії завершення конфлікту. Перший – абсолютна військова перемога України та її союзників над росією, повернення території України до міжнародно визнаних кордонів за станом на 1991 рік. Це залежить від продовження фінансової і військової підтримки України та результатів анонсованого нею контрнаступу (Центр, 2023).

Другий сценарій – затяжне багаторічне протистояння без серйозних успіхів на фронті. Третій – військова перемога росії над Україною та її союзниками. У цьому разі російські війська можуть відразу вторгнутися до низки сусідніх країн. У критичній небезпеці опиняться країни Балтії, Польща, Молдова, Фінляндія, Грузія, окремі країни Центральної Азії. Слід зазначити, що це майже недосяжно на тлі успіхів бойових дій з боку України, чисельності допущених оперативно-тактичних помилок росії та обсягів фінансової і військової підтримки України її союзниками. Максимально можливий результат – утримання росією частини територій, які росія в порушення норм міжнародного права оголосила своїми (Центр, 2023).

Четвертий варіант розвитку подій – втрата путіним влади через палацовий заколот, раптову смерть або революцію. Це могло би вплинути на негайне припинення війни, оскільки її майже неможливо вести в умовах виникнення хаосу всередині держави (Центр, 2023).

Спираючись на зазначені міркування, методологія проведення оцінки прикордонної безпеки має враховувати основні загрози, які обумовлюються трьома імовірними сценаріями розвитку обстановки: «Продовження позиційної війни»; «Заморожений конфлікт»; «Відновлення територіальної цілісності».

Так, сценарій «Продовження позиційної війни» можливий за умови, якщо жодна із сторін не досягне в найближчій перспективі своєї стратегічної мети. Негативно впливати на стан прикордонної безпеки будуть проблеми комплектування військових підрозділів обох сторін особовим складом та військовою технікою, виснаження фінансових, людських і матеріально-технічних ресурсів. Бойові дії матимуть переважно локальний характер. Противник буде продовжувати: активне ведення повітряної розвідки; періодичні удари та обстріли всієї території України; використання диверсійно-розвідувальних груп на територіях Поліського, Сіверського та Слобожанського операційних районів, у тому числі під прикриттям артилерійських обстрілів; нарощування військового потенціалу в Криму; блокування мореплавства в акваторіях Чорного та Азовського морів. На тимчасово окупованих територіях будуть активніше проводитися заходи щодо їх інтеграції у загальноросійський простір шляхом примусової паспортизації та переселення місцевого населення, посилення поліцейського та контррозвідувального режимів, проведення чергової хвилі мобілізації, імітації виборчого процесу.

Сценарій «Заморожений конфлікт» можливий у разі проведення противником повної мобілізації, створення ефективної ешелонованої оборони на тимчасово окупованих територіях, вирішення проблем ремонту, відновлення та виготовлення нової військової техніки, налагодження необхідної системи логістики. Агресор буде проводити операції під чужим прапором та продовжувати нанесення ударів по території України всіма наявними засобами ураження з одночасним заперечуванням причетності до їх скоєння. Не виключено спроби нав'язування Україні ідей оновлення пасажирського та транспортного сполучення через закриті пункти пропуску, а також поновлення практики організації контрольних пунктів в'їзду/виїзду на межі з тимчасово окупованими територіями, за аналогією з тими, що функціонували з 2014 до 2022 року на територіях Луганської, Донецької, Запорізької та Херсонської

областей. Органи та підрозділи охорони державного кордону можуть опинитися перед проблемою масового повернення на контрольовану територію значної кількості громадян України без документів, що посвідчують особу, внаслідок їх втрати або вилучення спецслужбами країни-агресора. Серед них можуть опинитися особи, які були завербовані спецслужбами противника для організації роботи в глибокому українському тилу для поширення проросійських настроїв серед українців.

Найкращим для майбутнього розвитку України є сценарій «Відновлення територіальної цілісності». Він можливий у разі військової перемоги України над агресором та повернення контролю за всією територією держави в межах міжнародно визнаних кордонів. Це може спричинити незворотні соціальні процеси в російській федерації, зокрема громадянські конфлікти, зміну вищого російського керівництва та територіально-адміністративного устрою. Проте, у короткостроковій перспективі це не вплине на зміну геополітичних амбіцій російської політичної еліти, її прагнення щодо позбавлення українців національної ідентичності та державності. У цьому випадку Україні варто буде залучити всі доступні інструменти міжнародної політики для ліквідації наслідків утворення в росії фашистського режиму, «депутінізації» російського населення та активізації на її території демократичних процесів.

Безумовно, мінімізація воєнних загроз з боку росії та розвиток на її території демократичних процесів призведе до необхідності відновлення функціонування окремих пунктів пропуску через державний кордон. Разом з тим слід враховувати, що зруйнована санкціями економіка російської федерації та республіки білорусь призведе до подальшого зниження рівня життя їх громадян, що сприятиме розвитку організованої протиправної діяльності в прикордонних регіонах, нелегальної міграції до України та країн-членів ЄС, виникнення локальних конфліктів та провокацій на українсько-російській ділянці державного кордону, контрабанді зброї, боєприпасів та вибухових речовин, наркотичних засобів та психотропних речовин як у пунктах пропуску, так і поза ними, незаконному переміщенню через державний кордон піддакцизних товарів і товарів народного споживання.

За будь-яких сценаріїв розвитку безпекового середовища на кордоні з російською федерацією та республікою білорусь має бути посилена військова складова оборони та охорони державного кордону, а на кордоні з країнами-членами ЄС і Молдовою доцільно інтенсифікувати впровадження європейських принципів інтегрованого управління кордонами та нарощування правоохоронної складової з урахуванням перспективи набуття Україною членства в ЄС.

Висновки. В історичній перспективі, з набуттям Україною повноправного членства в ЄС та НАТО, глобальна місія Державної прикордонної служби України полягатиме у забезпеченні захисту зовнішніх кордонів ЄС, вона має стати «форпостом східних рубежів», що означає бути постійно у фарватері ідеології розвитку держави, відповідати основним аспектам реалізації її зовнішньої та внутрішньої політики в контексті забезпечення національної безпеки України та ЄС.

Для створення післявоєнного безпекового середовища у прикордонних регіонах державна прикордонна політика має враховувати необхідність:

адекватного реагування на терористичні та військові загрози з боку російської федерації та республіки білорусь;

впровадження європейських принципів охорони кордону з країнами ЄС та Молдовою, зокрема охорони зовнішніх кордонів ЄС;

продовження протидії негативному впливу на українське суспільство наслідків погіршення економічної ситуації в країні-агресорі під впливом міжнародних санкцій, що може призвести до погіршення криміногенної ситуації в її прикордонних з Україною регіонах, виникнення міграційної кризи, збільшення кількості спроб незаконного переміщення через державний кордон предметів контрабанди та різноманітних товарів;

впровадження дієвої системи моніторингу результативності правозастосування та приведення у відповідність реальним потребам суспільства норм права у сфері правоохоронної діяльності;

комплексного врахування факторів прикордонної, соціальної, громадської та інших видів безпеки;

удосконалення системи мотивації громадян щодо їх активної участі в забезпеченні охорони та захисту державного кордону України.

Вищезазначене доцільно визначити напрямками подальших наукових досліджень.

Література

Залужний В., Забродський М. Перспективи забезпечення воєнної кампанії 2023 року: український погляд. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3566162-ak-zabezpeciti-voennu-kampaniu-u-2023-roci-ukrainskij-poglad.html>

Зеленський В.О. Україна перемоги буде країною, гідною своїх героїв – виступ Президента на пленарному засіданні Верховної Ради з нагоди 27-ї річниці ухвалення Конституції. URL: <https://www.president.gov.ua/news/ukrayina-peremogi-bude-krayinoyu-gidnoyu-svoiyh-geroyiv-vist-83869>

Бочарніков В.П., Свешніков С.В., Тимошенко Р.І., Павленко В.І. Технологія аналізу воєнно-політичної обстановки. Київ: НУОУ, 2017. 397 с. DOI <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4029721>

Заяц П. Путін розхитує Україну через Придністров'я: нові подробиці ескалації в Молдові. URL: <https://tsn.ua/politika/putin-rozhituye-ukrayinu-cherez-pridnistrov-ya-vsi-podrobici-eskalaciyi-v-moldovi-2275366.html>

Зубов А. Минуло 400 днів війни. Попереду два сценарії розвитку подій. URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/istorik-zubov-pro-padinnya-rezhimu-putina-dva-scenariji-rozvitku-viyni-v-ukrajini-50314691.html>

Стародуб А. Казус Гагаузії. URL: <https://ukrline.info/2023/05/26/kazus-hahauziyi/>

Черниш О. Чому війна в Україні триває всупереч прогнозам експертів. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cp3z5plmzg4o>

Центр протидії дезінформації. Які сценарії розвитку російсько-української війни. URL: <https://cpd.gov.ua/articles/yaki-scenariyi-rozvytku-rosijsko-ukrayinskoyi-vijny/>

Berry B. Russia's War in Ukraine: What are the emerging military lessons? URL: <https://www.iiss.org/online-analysis/online-analysis/2023/01/strategic-survey-2022-russias-war-in-ukraine/>

Charap S., Priebe M. Avoiding a Long War. U.S. Policy and the Trajectory of the Russia-Ukraine Conflict. *SIRIUS – Zeitschrift für Strategische Analysen*. 2023. Vol. 7. No 2. pp. 188-189. DOI <https://doi.org/10.7249/PEA2510-1>

Compass. Effector Compass2020. URL: <https://www.compass2020-project.eu/>

FRONTEX. ARESIBO project overview. Frontex Workshop. Horizon Border Security Projects. URL: <https://frontex.europa.eu/assets/EUresearchprojects/News/ARESIBO.pdf>

FRONTEX. Frontex helping to bring innovation to future border control. URL: <https://frontex.europa.eu/media-centre/news/news-release/frontex-helping-to-bring-innovation-to-future-border-control-VetIX5>

Leyton C. Instrumentalización de conflictos históricos: el caso chileno-boliviano. *Revista Política y Estrategia*. 2005. No 97. pp. 9-26.

Martins B.O. Security knowledges: circulation, control, and responsible research and innovation in EU border management. *Science as Culture*. 2023. Vol. 32. No 3, pp. 435-459. DOI <https://doi.org/10.1080/09505431.2023.2222739>

Mastro O.S., Siegel D.A. Talking to the enemy: Explaining the emergence of peace talks in interstate war. *Journal of Theoretical Politics*. 2023. Vol. 35. Issue 3. DOI <https://doi.org/10.1177/09516298231185112>

Milevski L. Battle and its emotional effect in war termination. *Comparative Strategy*. 2020. Vol. 39. Issue 6. pp. 535-548. DOI <https://doi.org/10.1080/01495933.2020.1826844>

Prokip A. Ukraine Quarterly Digest: January-March 2023. URL: <https://www.wilsoncenter.org/blog-post/ukraine-quarterly-digest-january-march-2023>

Stanton A. Putin Sent Wagner to Belarus to Prepare Attack on Poland: Russian Lawmaker. URL: <https://www.newsweek.com/putin-sent-wagner-belarus-prepare-attack-poland-russian-lawmaker-1813181>

The Economist. The geopolitical stakes of Ukraine's counter-offensive. URL: <https://www.economist.com/briefing/2023/06/06/the-geopolitical-stakes-of-ukraines-counter-offensive>

Ukrinform. Ворог готує провокації в Одесі, намагаючись втягнути і жителів Придністров'я. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3471962-vorog-gotue-provokacii-v-odesi-namagaucis-vtagnuti-i-ziteliv-pridnistrova.html>

Ullman H. Whether, when and how the war in Ukraine will end. URL: <https://thehill.com/opinion/international/3779164-whether-how-and-when-the-war-in-ukraine-will-end/>

Veridical. Сепаратистские движения в русскоязычной Гагаузії. URL: <https://www.veridica.ro/ru/mneniya/separatistskie-dvizheniya-v-russkoyazychnoi-gagauzii>

Wiśniewski B., State Border Protection from the Perspective of the Tasks and Functions of the Border Guard and Border Checkpoints. *Kultura Bezpieczeństwa*. 2019. № 34. S. 203–216. DOI <https://doi.org/10.5604/01.3001.0013.5193>

References

- Zaluzhnyy V., Zabrodskyy M. (2023). Perspektyvy zabezpechennya voyennoyi kampaniyi 2023 roku: ukraïnskyi pohlyad [Prospects for securing the military campaign of 2023: the Ukrainian view]. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3566162-ak-zabezpeciti-voennu-kampaniu-u-2023-roci-ukraïnskij-poglad.html> [In Ukrainian]
- Zelenskyy V.O. (2023). Ukrayina peremohy bude krayinoyu, hidnoyu svoyikh heroyiv – vystup Prezydenta na plenarnomu zasidanni Verkhovnoyi Rady z nahody 27-yi richnytsi ukhvalennya Konstytutsiyi [Ukraine of victory will be a country worthy of its heroes – speech of the President at the plenary session of the Verkhovna Rada on the occasion of the 27th anniversary of the adoption of the Constitution]. URL: <https://www.president.gov.ua/news/ukrayina-peremogi-bude-krayinoyu-gidnoyu-svoyih-geroyiv-vist-83869> [In Ukrainian]
- Bocharnikov V., Sveshnikov S., Timoshenko R., Pavlenko V. (2017) Tekhnolohiya analizu voyenno-politychnoyi obstanovky [Technology of Analysis of the Military-Political Situation]. DOI <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4029721> [In Ukrainian]
- Zayats P. (2023). Putin rozkhytuye Ukrayinu cherez Prydnistrov'ya: novi podrobytsi eskalatsiyi v Moldovi [Putin shakes Ukraine through Transnistria: new details of the escalation in Moldova]. URL: <https://tsn.ua/politika/putin-rozhituye-ukrayinu-cherez-pridnistrov-ya-vsi-podrobici-eskalatsiyi-v-moldovi-2275366.html> [In Ukrainian]
- Zubov A. (2023). Mynulo 400 dniv viyny. Poperedu dva stsenariyi rozvytku podiy [400 days of war have passed. There are two scenarios ahead]. URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/istorik-zubov-pro-padinnya-rezhimu-putina-dva-scenariji-rozvitku-viyni-v-ukrajini-50314691.html> [In Ukrainian]
- Starodub A. (2023). Kazus Hahauziyi [The case of Gagauzia]. URL: <https://ukrline.info/2023/05/26/kazus-hahauziyi/> [In Ukrainian]
- Chernysh O. (2023). Chomu viyna v Ukrayini tryvaye vsuperech prohnozam ekspertiv [Why the war in Ukraine continues despite the forecasts of experts]. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cp3z5plmzg4o> [In Ukrainian]
- Tsentr protydyi dezinformatsiyi (2023). Yaki stsenariyi rozvytku rosiysko-ukraïnskoyi viyny [What are the scenarios for the development of the Russian-Ukrainian war]. URL: <https://cpd.gov.ua/articles/yaki-scenariyi-rozvytku-rosiysko-ukraïnskoyi-viyny/> [In Ukrainian]
- Berry B. (2023). Russia's War in Ukraine: What are the emerging military lessons? URL: <https://www.iiss.org/online-analysis/online-analysis/2023/01/strategic-survey-2022-russias-war-in-ukraine/>
- Charap S., Priebe M. (2023). Avoiding a Long War. U.S. Policy and the Trajectory of the Russia-Ukraine Conflict. *SIRIUS – Zeitschrift für Strategische Analysen*. Vol. 7. No 2. pp. 188-189. DOI <https://doi.org/10.7249/PEA2510-1>
- Compass. Effector Compass2020. URL: <https://www.compass2020-project.eu/>
- FRONTEX (2020a). ARESIBO project overview. Frontex Workshop. Horizon Border Security Projects. URL: <https://frontex.europa.eu/assets/EUresearchprojects/News/ARESIBO.pdf>
- FRONTEX (2020b). Frontex helping to bring innovation to future border control. URL: <https://frontex.europa.eu/media-centre/news/news-release/frontex-helping-to-bring-innovation-to-future-border-control-VetIX5>
- Leyton C. (2005). Instrumentalización de conflictos históricos: el caso chileno-boliviano. *Revista Política y Estrategia*. No 97. pp. 9–26.
- Martins B.O. (2023). Security knowledges: circulation, control, and responsible research and innovation in EU border management. *Science as Culture*. Vol. 32. No 3, pp. 435–459. DOI <https://doi.org/10.1080/09505431.2023.2222739>
- Mastro O.S., Siegel D.A. (2023). Talking to the enemy: Explaining the emergence of peace talks in interstate war. *Journal of Theoretical Politics*. Vol. 35. Issue 3. DOI <https://doi.org/10.1177/09516298231185112>
- Milevski L. (2022). Battle and its emotional effect in war termination. *Comparative Strategy*. Vol. 39, Issue 6. pp. 535–548. DOI <https://doi.org/10.1080/01495933.2020.1826844>
- Prokip A. (2023). Ukraine Quarterly Digest: January–March 2023. URL: <https://www.wilsoncenter.org/blog-post/ukraine-quarterly-digest-january-march-2023>
- Stanton A. (2023). Putin Sent Wagner to Belarus to Prepare Attack on Poland: Russian Lawmaker. URL: <https://www.newsweek.com/putin-sent-wagner-belarus-prepare-attack-poland-russian-lawmaker-1813181>
- The Economist (2023). The geopolitical stakes of Ukraine's counter-offensive. URL: <https://www.economist.com/briefing/2023/06/06/the-geopolitical-stakes-of-ukraines-counter-offensive>

Ukrinform (2022). Voroh hotuye provokatsiyi v Odesi, namahayuchys vtyahnuty i zhyteliv Prydnistrovya [The enemy is preparing provocations in Odessa, trying to involve the residents of Transnistria as well]. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3471962-vorog-gotue-provokacii-v-odesi-namagaucis-vtagnuti-i-ziteliv-pridnistrova.html> [In Ukrainian]

Ullman H. (2022). Whether, when and how the war in Ukraine will end. URL: <https://thehill.com/opinion/international/3779164-whether-how-and-when-the-war-in-ukraine-will-end/>

Veridical. Separatistskiye dvizheniya v russkoyazychnoy Gagauzii [Separatist movements in Russian-speaking Gagauzia]. URL: <https://www.veridica.ro/ru/mneniya/separatistskie-dvizheniya-v-russkoyazychnoi-gagauzii> [In Russian]

Wiśniewski B. (2019). State Border Protection from the Perspective of the Tasks and Functions of the Border Guard and Border Checkpoints. *Kultura Bezpieczeństwa*. № 34. S. 203–216. DOI <https://doi.org/10.5604/01.3001.0013.5193>

Анотація

Нікіфоренко В. С., Віхтюк А. В. Оцінка безпекового середовища на державному кордоні України та прогноз щодо його подальшого розвитку. – Стаття.

У статті наведено результати дослідження сучасних проблем оцінки безпекового середовища на державному кордоні та прогнозування його подальшого розвитку в умовах продовження протистояння України збройній агресії з боку російської федерації. Акцентовано увагу на те, що все більшого значення сучасні науковці приділяють врахуванню впливу результативності застосування норм права, правового регулювання, мотивації населення України органами державної влади до активної і свідо-мої участі в процесах забезпечення національної та прикордонної безпеки України.

Розглянуто сучасні погляди на проблему забезпечення прикордонної безпеки та її зв'язок з процесами гарантування державою соціальної, громадської, гуманітарної безпеки в суспільстві. Наведено окремі статистичні дані, що характеризують результати протидії Сил безпеки та оборони України збройній агресії з боку російської федерації. За результатами аналізу окремих статей Кримінального кодексу України окреслена проблема часткової невідповідності норм права сучасним потребам українського суспільства.

Зважаючи на вектори імовірного перебігу на території України подій в умовах воєнного стану, окреслені реальні та потенційні загрози, наведені доцільні напрями удосконалення державної політики України у сфері забезпечення національної та прикордонної безпеки. На основі проведеного аналізу зроблено прогноз імовірних сценаріїв подальшого розвитку воєнно-політичної обстановки та особливості її впливу на діяльність органів та підрозділів охорони державного кордону, чим обґрунтовується актуальність положень, викладених у статті.

Ключові слова: національна безпека, прикордонна безпека, безпекове середовище, державний кордон, сучасні загрози, прогнозування розвитку обстановки, російська агресія.

Summary

Nikiforenko V. S., Vikhtiuk A. V. Assessment of the security environment at the state border of Ukraine and forecast for its further development. – Article.

The article presents the results of a study of current issues of assessing the security environment at the State border and forecasting its further development in the context of Ukraine's continued resistance to the armed aggression by the Russian Federation. The author emphasizes that modern scholars pay increasing attention to taking into account the impact of the effectiveness of the application of legal norms, legal regulation, and motivation of the population of Ukraine by public authorities to actively and consciously participate in the processes of ensuring national and border security of Ukraine.

The author considers modern views on the problem of ensuring border security and its connection with the processes of ensuring social, public, and humanitarian security in society by the State. The author provides some statistical data characterizing the results of counteraction of the Security and Defense Forces of Ukraine to the armed aggression of the Russian Federation. Based on the results of the analysis of certain articles of the Criminal Code of Ukraine, the author outlines the problem of partial inconsistency of the law with the modern needs of Ukrainian society.

Given the vectors of the likely course of events on the territory of Ukraine under martial law, the author outlines real and potential threats, and provides expedient directions for improving the State policy of Ukraine in the field of national and border security. Based on the analysis, the author forecasts possible scenarios for further development of the military-political situation and the specifics of its impact on the activities of the bodies and units of the State border protection, which substantiates the relevance of the provisions, set out in the article.

Key words: national security, border security, security environment, state border, modern threats, forecasting the development of the situation, Russian aggression.

Н. І. Субот

orcid.org/0009-0005-4387-0932

аспірантка кафедри кримінально-правових дисциплін та судочинства

Навчально-наукового інституту права

Сумського державного університету

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ПРОТИДІЇ КОНТРАБАНДІ ТРАНСПЛАНТАЦІЙНИХ ОРГАНІВ ТА ІНШИХ АНАТОМІЧНИХ МАТЕРІАЛІВ ЛЮДИНИ

Трансплантація органів та інших анатомічних матеріалів є життєво важливою процедурою для рятування життів пацієнтів із хронічними та ургентними захворюваннями. Однак попит на трансплантовані органи перевищує їхню доступність, що призводить до виникнення чорного ринку трансплантаційних органів та контрабанди анатомічних матеріалів.

Оскільки успішність трансплантації органів неухильно зростає, розрив між пропозицією та попитом на органи продовжує різко збільшуватися. 15–30% пацієнтів у Європі помирають у списках очікування внаслідок хронічної нестачі органів. Транснаціональні злочинні організації безсоромно користуються цією незаконною можливістю для особистого збагачення, використовуючи скрутне становище людей з низьким достатком в якості донорів власних органів та анатомічних матеріалів (Рут-Габі Вермот-Манголд, 2003).

Постачання органів від трупів та живих донорів дуже обмежена та суворо контролюється в розвинутих країнах, таких як Європа та США.

За останніми статистичними даними, 104 234 чоловіків, жінок та дітей перебувають в національному списку США для очікування трансплантації органів. На жаль, кожного дня в очікуванні пересадки органів помирає 17 людей.

Більше 80% кандидатів на трансплантацію чекають на пересадки нирки, 10% кандидатів на трансплантацію печінки, 3% кандидатів на трансплантацію серця (Управління ресурсами та службами охорони здоров'я Департаменту охорони здоров'я та соціальних служб США, 2023).

За інформацією Європейського директорату з якості ліків і охорони здоров'я, у 2021 році 36 000 пацієнтів були успішно прооперовані й 41 000 зареєструвалися на отримання органів у списках очікування в державах-членах Ради Європи. Це майже п'ять нових пацієнтів, які додаються до списку очікування на трансплантацію щогодини. Одночасно з цим тисячі пацієнтів продовжують перебувати в черзі. У 2021 році, так і не дочекавшись, щодня помирало в середньому 20 пацієнтів в Європі (Європейський директорат з якості ліків та охорони здоров'я, 2023).

Попит породжує пропозицію, тому вищеописане становище речей призводить до розвитку транснаціональної злочинності, що займається чорною торгівлею органами.

Існуючу проблему контрабанді трансплантаційних органів та інших анатомічних матеріалів не слід розглядати як регіональну проблему, оскільки подібна практика вербування «донорів» існує в багатьох країнах Східної Європи, включаючи Україну, Болгарію, Молдову, Румунію та Грузію. Торгівля та контрабанда органів є надзвичайно добре організованою та розгалуженою. В свою незаконну діяльність злочинні організації залучають мережу посередників, кваліфікованих лікарів та медсестринський персонал. Також встановлюються корупційні зв'язки з поліцією та митницею з метою доставки товару і перетину кордону (Рут-Габі Вермот-Манголд, 2003).

Принцип, згідно з яким людське тіло та його частини не повинні використовуватися для отримання фінансового прибутку, є складовою *acquis* Ради Європи. Цей принцип присутній у Резолюції (78) 29 Комітету міністрів і підтверджений заключною декларацією статтею 21, 3-ї Конференції міністрів охорони здоров'я, яка відбулася в Парижі в 1987 році (Конвенція про

права людини та біомедицину, 2005), Конвенція про права людини в біомедицині. Додатково, зазначений принцип був підтверджений у Додатковому протоколі щодо трансплантації органів і тканин людського походження (Додатковий протокол до Конвенції про права людини та біомедицину щодо трансплантації органів і тканин людського походження, 2002).

Нелегальна торгівля органами порушує принципи гідності та прав людини. Застосування насильства або використання вразливих осіб для отримання органів є серйозними кримінальними та етичними проблемами.

Більш того, незаконна контрабанда органів та інших анатомічних матеріалів може призвести до використання неякісних, інфікованих або невідповідних для трансплантації матеріалів. Це може призвести до серйозних ускладнень та навіть смертельних наслідків для реципієнта. Недостатня відповідність контрабандних органів призводить до великого ризику відторгнення органу організмом одержувача. Як наслідок, це може вимагати додаткової трансплантації та призвести до погіршення стану реципієнта.

Також і самі донори, які стають жертвами контрабанди органів, можуть ризикувати своїм життям. Недоступність якісних післяопераційних заходів та лікування може призвести до погіршення стану та навіть смерті.

Десять держав-членів Ради Європи наразі підписали і одна ратифікувала Додатковий протокол (Додатковий протокол до Конвенції про права людини та біомедицину щодо трансплантації органів і тканин людського походження, 2002) який було відкрито для підписання в січні 2002 року. Додатковий протокол встановлює низку важливих принципів: некомерціалізація органів; справедливий доступ пацієнтів до послуг трансплантації; простежуваність органів і тканин; тісні особисті стосунки, визначені законом для живих донорів; право на незалежну консультацію та інформацію до згоди; належне медичне спостереження як за реципієнтом, так і за живим донором; сприяння донорству.

«Глава III. Вилучення органів і тканин у живих людей

Стаття 10 – Потенційні донори органів

Вилучення органів у живого донора може бути здійснене на користь реципієнта, з яким донор має тісні особисті стосунки, визначені законом, або, за відсутності таких стосунків, лише на умовах, визначених законом, та за згодою відповідного незалежного органу.

Розділ VI – Заборона отримання фінансової вигоди

Стаття 21 – Заборона фінансової вигоди

Людське тіло та його частини не повинні, як такі, створювати фінансову вигоду чи порівнянну вигоду.

Стаття 22 – Заборона торгівлі органами та тканинами

Торгівля органами і тканинами заборонена» (Додатковий протокол до Конвенції про права людини та біомедицину щодо трансплантації органів і тканин людського походження, 2002).

Хоча заборона торгівлі органами законодавчо встановлена в локальному законодавстві, більшість країн все ще мають законодавчі лазівки в цій сфері. Кримінальна відповідальність за торгівлю органами зазвичай чітко не визначена в національних кримінальних кодексах. Законодавчі лазівки в національних кримінальних кодексах і відсутність ефективних механізмів примусу для боротьби з цим відносно новим видом торгівлі людьми вказують на нагальну потребу в діях на національному та міжнародному рівнях. Тому велику значимість мають міжнародні правові акти, які ратифікуються їх членами-учасниками.

На міжнародному рівні існують наступні правові акти та документи, які визначають стандарти та рекомендації щодо протидії контрабанді трансплантаційних органів та інших анатомічних матеріалів людини:

Декларація Стамбула про протидію контрабанді та незаконній торгівлі органами людини (Декларація Стамбульського саміту щодо торгівлі органами та трансплантаційного туризму, 2008), декларація яка була ухвалена у 2008 році та встановлює етичні та правові принципи, які мають дотримуватися при трансплантаціях. Вона закликає країни приймати необхідні закони та заходи для запобігання контрабанді та незаконній торгівлі органами.

Додаток до конвенції Ради Європи про трансплантацію органів та тканин (Додатковий протокол до Конвенції про права людини та біомедицину щодо трансплантації органів і тка-

нин людського походження, 2002) був ухвалений у 2015 році та встановлює міжнародні стандарти для протидії контрабанді та незаконній торгівлі органами. Він включає обов'язок відстеження та реєстрації органів та тканин, а також визначає дотримання принципів донорства.

Глобальний план дій ООН щодо боротьби з торгівлею людьми (Глобальний план дій ООН з боротьби з торгівлею людьми, 2009), відповідний документ був розроблений з метою сприяння координації дій національних урядів, міжнародних організацій та інших сторін у боротьбі з незаконною торгівлею органами.

Протокол про запобігання і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності (Протокол про запобігання і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, 2000), що прийнятий у рамках Організації Об'єднаних Націй містить положення щодо торгівлею людьми, яка може включати торгівлю органами. Протокол надає визначення складу злочину торгівлі людьми та зобов'язує країни, які ратифікували Конвенцію, запровадити національне законодавство про торгівлю людьми.

Конвенція про боротьбу з корупцією Організації Об'єднаних Націй (Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції, 2006) встановлює зобов'язання для країн у боротьбі з корупцією. Корупція може бути одним із факторів, що сприяє незаконній торгівлі органами.

Конвенція про боротьбу зі злочинністю Організації Об'єднаних Націй (Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності, 2004) – документ що встановлює стандарти для співпраці між країнами у боротьбі зі злочинністю. Вона може використовуватися для спільного розслідування та переслідування контрабанди органів.

Вищезазначені документи надають правову основу для співпраці та обміну інформацією між країнами для протидії контрабанді органів.

Міжнародна спільнота усвідомлює необхідність спільних зусиль у боротьбі з контрабандою органів та анатомічних матеріалів тому протидіє не лише на нормативному рівні, а й впроваджує ці правові положення в життя шляхом міжнародної співпраці.

На міжнародному рівні існує система органів та організацій, спеціалізованих на протидію контрабанді трансплантаційних органів та інших анатомічних матеріалів людини. Ця система спрямована на забезпечення легальності, етичності та безпеки в галузі трансплантацій та уникнення незаконної торгівлі органами. Її основою є національні правоохоронні органи, але для більш ефективної взаємодії між ними повинна бути налагоджена якісна співпраця.

І. І. Маринів, та А. К. Дергачов, також доходять висновку про те, що взаємодія країн на різних площинах, чи то в універсальному, чи регіональному форматі, відіграє надзвичайно значущу роль у забезпеченні захисту прав і свобод кожної особи, підвищенні якості життя та сприянні добробуту на глобальному рівні (Маринів І. І., А. К. Дергачов, 2018).

Міжнародна співпраця є важливим чинником у боротьбі з контрабандою трансплантаційних органів. Укладання міжнародних договорів та участь у спільних ініціативах допомагають забезпечити координацію та обмін інформацією між країнами.

Окрім цього важлива роль міжнародних організацій у розбудові та координації такої взаємодії. Міжнародні організації, такі як Інтерпол та Всесвітня організація охорони здоров'я, сприяють обміну інформацією між країнами щодо незаконних трансплантацій та контрабанди. Такі дії допомагають виявити злочинців та запобігти новим правопорушенням.

Цю думку також розділяють О. Краєвська та Н. Лукач, які у своєму дослідженні доходять висновку, що протидія контрабанді органів мають базуватись на консолідованому підході та впроваджуватись завдяки об'єднанні спроможностей урядів країн, міжнародних організацій та кожного окремого індивідуума (О. Краєвська, Н. Лукач, 2015).

Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) відіграє важливу роль у системі протидії контрабанді трансплантаційних органів завдяки своїй міжнародній компетенції та здатності координувати глобальні зусилля в галузі здоров'я. ВООЗ активно співпрацює з країнами та іншими міжнародними організаціями для розробки міжнародних стандартів, рекомендацій та протоколів у сфері трансплантації органів. Це сприяє встановленню етичних та медичних норм для трансплантології та контролю за процедурами донорства та пересадки органів.

Окрім цього, ВООЗ виступає ініціатором та підтримує публічні кампанії для підвищення свідомості громадськості про етичні аспекти трансплантації органів, небезпеку контрабанди та наслідки незаконних практик.

Більш того, ВООЗ надає технічну та іншу підтримку країнам у розвитку інфраструктури для легальної трансплантації органів, що допомагає зменшити попит на контрабанду.

Аналізуючи позицію Всесвітньої організації охорони здоров'я, О. В. Пасечник, підсумовує, що вона полягає в тому, що всі держави повинні мати необхідні правові та професійні основи для управління процесами донорства та трансплантації органів. Крім того, слід встановити ефективну наглядову систему, яка гарантуватиме безпеку як донорів, так і реципієнтів, а також забезпечуватиме дотримання встановлених стандартів і заборону будь-якої діяльності, що суперечить етичним принципам (О. В. Пасечник, 2019).

Іншою важливою міжнародною організацією що сприяє міжнародній співпраці у сфері протидії контрабанді трансплантаційних органів та інших анатомічних матеріалів людини є Міжнародна організація кримінальної поліції – Інтерпол.

Інтерпол відіграє критично важливу роль в системі протидії контрабанді трансплантаційних органів як міжнародна поліцейська організація. Його завдання включає в себе співпрацю з національними правоохоронними органами та міжнародними партнерами для боротьби з транснаціональною організованою злочинністю, включаючи контрабанду трансплантаційних органів. Інтерпол допомагає в організації спільних міжнародних операцій та слідств у сфері контрабанди трансплантаційних органів. Він може сприяти координації дій різних країн та надавати підтримку у проведенні спільних розслідувань.

Крім цього, відповідні структурні підрозділи Інтерполу мають базу даних, в якій зберігаються інформація про підозрілих осіб, організації і методи, пов'язані з контрабандою трансплантаційних органів. Ця база даних допомагає в розслідуванні і виявленні підозрілих випадків.

Інформаційна база Інтерполу, окрім ідентифікації осіб, що перебувають у міжнародному розшуку, дозволяє негайно виявляти та обмінюватися інформацією стосовно викрадених та втрачених документів, які засвідчують особу та її громадянство, та інших важливих даних (Адміністрація Державної прикордонної служби України, 2018).

Інтерпол виступає як сполучна ланка між країнами та організаціями, що дозволяє об'єднати зусилля для ефективної боротьби з контрабандою трансплантаційних органів на міжнародному рівні.

Але й існують певні проблеми у сфері міжнародної співпраці які потребують вирішення. Так, наприклад, на сьогоднішній день, на жаль, спостерігається тенденція деяких країн співставляти торгівлю людьми з незаконною міграцією. Цей підхід призводить до розвитку простих засобів протидії, таких як введення суворих візових обмежень на кордонах та криміналізація незаконної міграції. Українські громадяни вже почали відчувати негативні наслідки такого підходу зі сторони країн Європейського Союзу, які, фактично, будують новий «залізний занавіс», відокремлюючи себе від так званих «третіх» країн. Така політика ускладнює здійснення прав громадян на вільний рух.

У багатьох ситуаціях майже неможливо розрізнити торгівлю людьми від незаконного ввезення мігрантів до того часу, поки не завершиться перевезення і не розпочнеться етап їхньої експлуатації (Буреш І. В., 2012).

Відтак, завданням вищезазначених міжнародних організацій є стандартизація протидії контрабанді органами та організація міжнародної співпраці на належному рівні, щоб не допустити прогалин або «відставання» будь якого національного законодавства, адже транснаціональний характер даного виду злочинності потребує системного міжнаціонального підходу.

Тому треба розуміти, що без належної національної кримінальної протидії та превентивної діяльності на локальному рівні контрабанду трансплантаційних органів не подолати.

Останньою, але не менш важливою складовою ланкою міжнародної протидії контрабанді трансплантаційних органів, на нашу думку потрібно виділити превентивні механізми.

Перш за все до них можна віднести розвиток сучасних технологій у вигляді масштабних та захищених баз даних. Створення централізованих електронних баз даних, що містять ін-

формацію про донорів, отримувачів та переміщення анатомічних матеріалів, дозволяє відстежувати та контролювати легальні трансплантації та уникнути їх незаконного використання.

OPTN (Organ Procurement and Transplantation Network): OPTN є системою управління трансплантацією в Сполучених Штатах, вона включає базу даних донорів та пацієнтів (OPTN: Мережа закупівлі та трансплантації органів, 2023).

UNOS (United Network for Organ Sharing): UNOS є централізована некомерційна наукова та освітня організація в Сполучених Штатах, яка відслідковує і сприяє розподілу органів для трансплантації (UNOS. Об'єднана мережа обміну органами, 2023).

Євротрансплант є міжнародною некомерційною організацією, що діє як посередник в системі яка обслуговує донорів та пацієнтів в країнах Європи, та належним чином координує їх діяльність (Eurotransplant, 2023).

Наступною складовою превенції є розроблення та впровадження дієвих етичних стандартів.

Етика трансплантації – це філософія, яка включає систематизацію, захист і підтримку концепцій правильної та неправильної поведінки, пов'язаної з донорством органів. Важливо переглядати етичні аспекти кожного нового закону, стратегії чи політики, спрямованих на збільшення донорства органів (Далал Апарна, 2015).

Світові організації, такі як ВООЗ, розробляють етичні стандарти, які визначають принципи та норми поведінки у сфері трансплантацій та торгівлі анатомічними матеріалами. Це допомагає забезпечити дотримання високих моральних та професійних стандартів.

У боротьбі з контрабандою трансплантаційних органів та анатомічних матеріалів людини наукова спільнота та міжнародні організації активно розробляють теоретичні підходи та практичні механізми протидії. Основна мета полягає в запобіганні та припиненні незаконного обігу цих матеріалів через міжнародні кордони, а також у забезпеченні безпеки та дотриманні прав людини.

Висновки. Отже, загальна ефективність протидії контрабанді трансплантаційних органів та анатомічних матеріалів людини полягає в комплексному підході, який поєднує теоретичні підходи з практичною реалізацією. Наукова спільнота, міжнародні організації та держави мають об'єднати зусилля для створення ефективних механізмів протидії цій загрози та забезпечення безпеки трансплантаційної медицини.

Основу міжнародної протидії транснаціональній злочинності у сфері трансплантації органів та анатомічних матеріалів людини становлять три кити, до яких ми відносимо: міжнародну нормативну базу, міжнародну співпрацю, та превентивні дії на міжнародному рівні.

Література

Торгівля органами в Європі Доповідь комітету з соціальних питань, охорони здоров'я та сім'ї: пані Рут-Габі Вермот-Манголд, док. 9822 3 червня 2003, Швейцарія, SOC. URL: <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/X2H-Xref-ViewHTML.asp?FileID=10176>

Статистика донорства органів. Управління ресурсами та службами охорони здоров'я Департаменту охорони здоров'я та соціальних служб США. URL: <https://www.organdonor.gov/learn/organ-donation-statistics>

Європейський директорат з якості ліків та охорони здоров'я. URL: <https://www.edqm.eu/en/eodd>

Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини: Конвенція про права людини та біомедицину. Документ 994_334, поточна редакція – Редакція від 25.01.2005, підстава – 994_686. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_334#Текст

Додатковий протокол до Конвенції про права людини та біомедицину щодо трансплантації органів і тканин людського походження. Серія європейських договорів – № 186. Страсбург, 24.I.2002 Серія європейських договорів – № 186. URL: <https://rm.coe.int/1680081562>

Декларація Стамбульського саміту щодо торгівлі органами та трансплантаційного туризму. 30 квітня – 1 травня 2008 року в Стамбулі, Туреччина. URL: <https://www.declarationofistanbul.org/the-declaration>

Глобальний план дій ООН з боротьби з торгівлею людьми : резолюція / прийнята Генеральною Асамблеєю ООН. Генеральна Асамблея (64-та сесія: 2009-2010). URL: <https://digitallibrary.un.org/record/687201?ln=en>

Протокол про запобігання і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності. 15 листо-

- пада 2000 р. резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/protocol-prevent-suppress-and-punish-trafficking-persons>
- Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції (укр) Документ 995_c16,- Ратифікація від 18.10.2006, підстава – 251-V. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text
- Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності (укр) Документ 995_789,- Ратифікація від 04.02.2004, підстава – 1433-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789#
- Маринів І. І., А. К. Дергачов. Міжнародне співробітництво у галузі протидії торгівлі людьми. (2018). *Науковий вісник УжНУ*. Серія: Право. Випуск 53. Том 2. – 2018. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/30927>
- Краєвська О. Міжнародний досвід протидії глобальній проблемі торгівлі людьми. *Вісник Львівського університету*. Серія : Міжнародні відносини. – 2015. – Вип. 37(3). – С. 82-89 URL.: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VLNU_Mv_2015_37%283%29_12
- Пасечник О. Стандарти Всесвітньої організації охорони здоров'я у сфері трансплантації органів та/або клітин, тканин. *Право і суспільство* (2019): 189-193. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2019/5_2019/part_2/32.pdf
- База даних Інтерполу – надійне співробітництво українських та іноземних правоохоронців. Адміністрація Державної прикордонної служби України, опубліковано 14 квітня 2018 року. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/baza-danih-interpolu-nadijne-spivrobitnictvo-ukrainskih-ta-inozemnih-pravoohoronciv>
- Буреш І. В. Аналіз міжнародних договорів у сфері протидії торгівлі людьми. *Державне управління: удосконалення та розвиток* 11 (2012). URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=548>
- OPTN: Мережа закупівлі та трансплантації органів – OPTN Health Resources and Services Administration (.gov). URL: <https://optn.transplant.hrsa.gov/>
- UNOS. Об'єднана мережа обміну органами. URL: <https://unos.org/>
- Євротрансплант. Домашня сторінка Євротрансплант. URL: <https://www.eurotransplant.org/>
- Далал Апарна Р. Філософія донорства органів: Огляд етичних аспектів. *Всесвітній журнал трансплантації* 5.2 (2015): 44. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4478599/>

References

- Ruth-Gaby Vermot-Mangold (3 June 2003) Trafficking in organs in Europe Report Social, Health and Family Affairs Committee Rapporteur., Doc. 9822, Switzerland, SOC. Retrieved from: <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/X2H-Xref-ViewHTML.asp?FileID=10176>
- Organ Donation Statistics. U.S. Department of Health & Human Services Health Resources & Services Administration. Retrieved from: <https://www.organdonor.gov/learn/organ-donation-statistics>
- European Directorate for the Quality of Medicines & Healthcare. Retrieved from: <https://www.edqm.eu/en/eodd>
- Convention on the Protection of Human Rights and Dignity in the Application of Biology and Medicine: Convention on Human Rights and Biomedicine (2005) Document 994_334, Edition of 01.25.2005, basis – 994_686. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_334#Text
- Additional Protocol to the Convention on Human Rights and Biomedicine concerning Transplantation of Organs and Tissues of Human Origin. European Treaty Series (2002) No. 186. Strasbourg, 24.I.2002 European Treaty Series. Retrieved from: <https://rm.coe.int/1680081562>
- The Declaration of Istanbul Summit on Organ Trafficking and Transplant Tourism. (30 April to 1 May 2008) Istanbul, Turkey. Retrieved from <https://www.declarationofistanbul.org/the-declaration>
- United Nations Global Plan of Action to Combat Trafficking in Persons: resolution / adopted by the UN General Assembly. General Assembly (64th sess. 2009-2010) Retrieved from <https://digitallibrary.un.org/record/687201?ln=en>
- Protocol to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons Especially Women and Children, supplementing the United Nations Convention against Transnational Organized Crime (15 November 2000) General Assembly resolution 55/25 Retrieved from: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/protocol-prevent-suppress-and-punish-trafficking-persons>
- United Nations Convention against Corruption (2006) Document 995_c16, Ratification dated 18.10.2006, basis – 251-V Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text
- United Nations Convention against Transnational Organized Crime (2004) Document 995_789, Ratification dated 02.04.2004, basis – 1433-IV Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789#Text
- Maryniv, I. I., A. K. Dergachev. (2018) International cooperation in the field of combating human trafficking. *Scientific Bulletin of UzhNU Series: Law. Issue 53. Volume 2*. Retrieved from: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/30927>

- Kraevska O. (2015) International experience of combating the global problem of human trafficking. *Visnyk of Lviv University. Series: International relations*. Issue 37(3). 82-89. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VLNU_Mv_2015_37%283%29_12
- Pasechnyk O. (2019) Standards of the World Health Organization in the field of transplantation of organs and/or cells and tissues. *Law and Society*. 189-193. http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2019/5_2019/part_2/32.pdf
- Interpol database – reliable cooperation of Ukrainian and foreign law enforcement officers Administration of the State Border Service of Ukraine, (April 14, 2018) Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/news/baza-danih-interpolu-nadijne-spivrobotnictvo-ukrayinskih-ta-inozemnih-pravoohoronciv>
- Buresh, I. V. (2012) Analysis of international agreements in the field of combating human trafficking. *Public Administration: Improvement and Development* 11 Retrieved from: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=548>
- OPTN: Organ Procurement and Transplantation Network – OPTN Health Resources and Services Administration (.gov) Retrieved from: <https://optn.transplant.hrsa.gov/>
- UNOS. United Network for Organ Sharing Retrieved from: <https://unos.org/>
- Eurotransplant. Eurotransplant. Retrieved from: <https://www.eurotransplant.org/>
- Dalal Aparna R. (2015) Philosophy of organ donation: Review of ethical facets. *World journal of transplantation* 5.2: 44. Retrieved from: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4478599/>

Анотація

Субот Н. І. Міжнародний досвід протидії контрабанді трансплантаційних органів та інших анатомічних матеріалів людини. – Стаття.

Контрабанда трансплантаційних органів та анатомічних матеріалів людини представляє собою гостру проблему сучасності, яка створює серйозні загрози громадському здоров'ю та етиці. Для успішної протидії цій складній формі транснаціональної злочинності важливо розуміти її природу та джерела. У нашій статті розглянуто різні аспекти цієї проблеми, зокрема її вплив на суспільство та здоров'я людей.

Виявлено, що загальна ефективність боротьби з контрабандою трансплантаційних органів та анатомічних матеріалів полягає в комплексному підході, що включає в себе як теоретичні, так і практичні аспекти. Важливою частиною цього процесу є співпраця наукової спільноти, міжнародних організацій та держав у створенні ефективних механізмів протидії цій загрозі та забезпеченні безпеки трансплантаційної медицини.

Досліджено три основні складові, які становлять основу міжнародної протидії транснаціональній злочинності у сфері трансплантації органів та анатомічних матеріалів людини. Перша складова – це наявність міжнародної нормативної бази, яка регулює процес трансплантації та протидії контрабанді. Друга складова – це активна міжнародна співпраця між країнами у розслідуванні та запобіганні цьому виду злочинності. Нарешті, третя складова – це проведення міжнародних превентивних заходів та освітніх кампаній, спрямованих на попередження контрабанди та підвищення свідомості громадськості щодо цієї проблеми.

Загальний висновок полягає в тому, що ефективна протидія контрабанді трансплантаційних органів та анатомічних матеріалів людини вимагає спільних зусиль наукової спільноти, міжнародних організацій та держав, а також врахування трьох основних складових – нормативної бази, співпраці та превентивних заходів на міжнародному рівні.

Ключові слова: міжнародна протидія контрабанді органів, контрабанда анатомічних матеріалів, торгівля органами.

Summary

Subot N. I. International experience in combating smuggling of transplant organs and other human anatomical materials. – Article.

Smuggling of transplant organs and human anatomical materials is an acute problem of our time, which poses serious threats to public health and ethics. To successfully combat this complex form of transnational crime, it is important to understand its nature and sources. Our article examines various aspects of this problem, including its impact on society and people's health.

It was found that the overall effectiveness of combating the smuggling of transplant organs and anatomical materials lies in a comprehensive approach that includes both theoretical and practical aspects. An important part of this process is the cooperation of the scientific community, international organizations and states in creating effective mechanisms to counter this threat and ensure the safety of transplant medicine.

Three main components, which form the basis of international counteraction to transnational crime in the field of transplantation of human organs and anatomical materials, have been studied. The first component

is the presence of an international regulatory framework that regulates the process of transplantation and combating smuggling. The second component is active international cooperation between countries in the investigation and prevention of this type of crime. Finally, the third component is the implementation of international preventive measures and educational campaigns aimed at preventing smuggling and raising public awareness of this problem.

The general conclusion is that effective countermeasures against smuggling of transplantation organs and human anatomical materials require joint efforts of the scientific community, international organizations and states, as well as consideration of three main components – regulatory framework, cooperation and preventive measures at the international level.

Key words: international prevention of organ smuggling, smuggling of anatomical materials, trade in organs.

М. В. Томашевська

orcid.org/0009-0004-2135-2256

аспірантка кафедри міжнародних відносин

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

АКЦІЇ ПРОТЕСТУ ПРОТИ БРЕКСІТУ В МЕДІА-ДИСКУРСІ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ (ЧЕРВЕНЬ 2016–2020 РОКИ)

Багатогранне поняття «Брексіт» (англ. Brexit – Britain’s exit – буквально «вихід Великої Британії») у нашому дослідженні позначає політичний процес з проведення референдуму 23 червня 2016 р. у Великій Британії, на якому понад 52 % громадян проголосували за вихід країни з ЄС. Відтак у країні відбулося розгортання потужного громадсько-політичного руху проти Брексіту, який упродовж чотирьох наступних років залишався однією з головних складників медіапростору країни. Його сутність відображає поява нового політичного терміна «Opposition to Brexit» – «опозиція щодо Брексіту». У нашому дослідженні акцентуємо на відображенні в медіадискурсі одного з її основних структурних компонентів – масових акцій протесту проти виходу країни з ЄС.

Такий підхід зумовлює наукову і практичну актуальність порушеної проблеми, адже, по-перше, науковці переважно висвітлюють медійний дискурс щодо Брексіту в період підготовки до референдуму 23 червня 2016 р. По-друге, цей британський досвід має важливе науково-теоретичне і практичне значення для розвитку політичного процесу в Україні в контексті розуміння ролі і значення публічних і соціальних медіа в протистоянні інформаційно-психологічної війни, яку веде країна-агресорка Росія.

Проблема відображення феномена Брексіту в інформаційному просторі Великої Британії знайшла фрагментарне висвітлення в працях зарубіжних та українських науковців, присвячених її стосункам з ЄС та виходу з його складу (Р. Айзік, А. Грубінко, Х. Демієн, Т. Кандуба, В. Крушинський, В. Копійка, Н. Силашкі, Т. Шинкаренко, Н. Яковенко та ін.). У студіях з проблеми «медіа і Брексіт» дослідники зосередилися на вивченні впливу медіа на політичний процес з підготовки та проведення референдуму 23 червня 2016 р. (Я. Кибіч, Г. Лаліч-Крстін, К. Мейхью, Н. Силашкі, С. Хінде та ін.). Така наукова ситуація актуалізує доцільність предметного вивчення відображення в медіадискурсі Великої Британії розгортання масових акцій протестів проти Брексіту в червні 2016–2020 рр.

Важливе методологічне підґрунтя для вивчення порушеної проблеми становлять розроблені українськими вченими кросмедіа моделі (Кросмедіа, 2017, с. 33–59, 193–201), які структурують «розширення медіаплатформи» як способу взаємного поєднання інформаційних каналів, які забезпечують ефективну політичну комунікацію між пасивними споживачами контенту (у нашому випадку британським виборцем) та інтерактивними діями основних політичних акторів (партій, уряду, агітаційних груп тощо).

Активне інформування громадськості про проведення акцій протесту проти Брексіту, з одного боку, та залучення до них нових учасників, з іншого, покривала мультиплатформа, яка поєднала «пасивні» медіа (газети, телебачення, що зосереджували увагу на реакції реципієнта, а не взаємодії з ним), та Інтернет і соцмережі – «відкриті» медіа, які забезпечували насичену взаємодію між користувачем і контентом

Феномен протестних рухів достатньо досліджений у західній та українській науці (Г. Берестова, Р. Даль, Х. Лінц, У. Кирієнко, Дж. Сартор). Ці напрацювання доповнюємо класифікацією висвітлення в медіа масових протестів проти Брексіту. У такому контексті протестний антиБрексіт рух визначаємо як дієвий спосіб політичної комунікації між владою та громадянським суспільством, яке вимагало проведення другого референдуму та / або зміни умов угоди про вихід Великої Британії з Європейського Союзу.

Означену класифікацію розробляємо за такими критеріями: цілі, мотиви, стиль, характер подачі медійних матеріалів про акції протесту; ідейно-змістова спрямованість медійної продукції; вплив медіа на політичну активність протестувальників; участь і ставлення медіа до акцій протесту.

Найпоширенішим типом висвітлення акцій протесту проти Брексіту в медіа є інформативний. Його основною формою стали репортажі з місця подій. До прикладу, організовану в соцмережах акцію «Марш за Європу» 2 липня 2016 р. «BBC News» супроводжувало видовищними відео (Thousands, 2016) та фотоматеріалами. На реципієнтів справляла враження багатотисячна хода з плакатами «Ми любимо ЄС» вулицями Лондона та велелюдний мітинг біля парламенту (Buckley, 2016).

В інформативних матеріалах репортери зазвичай утримувалися від власних політичних коментарів і оцінок, а надавали слово учасникам акцій. Так, організатори лондонського маршу, розповідаючи про його цілі (перешкодити реалізації статті 50), виявляли розбурхані почуття і емоції: «злість, розчарування», «прагнення щось зробити». А присутні на акції опоненти вважали, що протестувальники не хотіли визнавати поразки, тому «впали у відчай, істеричку» (Buckley, 2016). Для уникнення закидів у суб'єктивізмі та ангажованості інтернет-видання «HuffPost» презентувало вересневі 2017 р. акції протесту на основі інтерв'ю їхніх учасників (організаторів, активістів тощо) (Bowden, 2017). Це давало змогу реципієнтам отримувати інформацію з «перших вуст» та давати власну оцінку подіям.

Відомі прецеденти, коли вихоплені з вуст учасників акцій протесту висловлювання згодом входили в політичний лексикон для їх позначення та дослідження. Так, вираз «Осінь невдоволення», який уперше вжили активісти згаданих вересневих 2017 р. антиБрексит акцій в інтерв'ю «London Evening Standard» (Chaplain, 2017), згодом став визначальним у вивченні цих подій.

Близьким до першого є інформативно-аналітичний тип відображення акцій протесту, коли медіа за «гарячими слідами» висловлювали свої оцінки і судження. Приміром, під час висвітлення «Маршу за Європу», що відбувся 3 вересня 2016 р. у Лондоні, Единбурзі, Бірмінгемі, Оксфорді, Кембриджі, журналісти «The Guardian» уже не діалогізували з учасниками, а самі пояснювали цілі протестів (вимоги до уряду відкласти застосування статті 50; зберегти тісні зв'язки з ЄС); визначали їх міжпартійний характер (підтримка лейбористами, «зеленими» та ін.); оцінювали заходи поліції щодо забезпечення порядку; роз'яснювали деталі організації таких акцій та об'єктивні труднощі процесу виходу з ЄС тощо (March for Europe, 2016).

А при висвітленні «Народного маршу за ЄС» 9 вересня 2017 р. оглядачі «The Evening Standard» визначили причини його проведення (тиск на парламент, де за кілька днів мали голосувати за законопроект про вихід із ЄС), роз'яснювали зміст написів на транспарантах («Токсичний Брексід»; «Я люблю ЄС», «Об'єднайтеся, переосмисліть, відмовтеся від Брексіту» та ін.), аналізували виступи партійних лідерів і активістів. Свої оцінки журналісти підкріпили словами пресекретаря заходу: «Від громадян до депутатів, рух «Залишитися» має спільну мету – «Ні Брексіту» (Francesca, 2017).

Якщо другому типу висвітлення акцій протесту були притаманні стримані, відносно нейтральні оцінки і коментарі, то третій ідейно-ангажований тип відзначався їх виразними, часто тенденційними ідейно-політичними характеристиками. Так, під час зображення червневих 2016 р. акцій протесту в Йорку, інших містах країни політично упереджена «The Guardian» акцентувала на психоемоційному стані учасників. Їх відображали написи на банерах і плакатах із явно еротичним підтекстом: «Немає Брекс, будь ласка, ми британці» («No Brex Please, We're British»), «Я хочу бути глибоко в ЄС» («I wanna be deep inside EU», «Все, що потрібно ЄС, – це любов» («All EU Need Is Love») та ін. Вони поєднувалися з різними зображеннями (культової співачки Г'юстон та ін.) і категоричними заявами на кшталт «Науці потрібен ЄС», «Не біса ми не підємо!» (Vulliamy, 2016). Подібні вигуки демонстрантів апелювали не лише до урядовців, а й до простих британців із закликом до активних дій.

Четвертий сенсаційно-гіперболізований тип висвітлення акцій протесту був розрахований на те, щоб вразити реципієнта їхнім масштабом і доленосним значенням для кожного британця, країни, Європи. Цьому слугували приголомшливі дані про кількість учасників та

ефектні заголовки статей: «Щонайменше 100 000 у марші для голосування за остаточну угоду про Брексіт» («Sky News» від 23 червня 2018 р.); «Близько 100 тисяч людей заповнили вулиці в центрі Лондона на марші проти Брексіт» («The Guardian» від 23 червня 2018 р.); «700 тисяч протестувальників пройшли від Парк-Лейн до Парламентської площі» («BBC News» від 20 жовтня 2018 р.); «Марш Брексіт: мільйон протестувальників влаштували історичний мітинг за другий референдум» («The Independen» від 23 березня 2018 р.) та ін. Такі публікації супроводжувалися фото- і відеоматеріалами та аерознімками, які підкреслювали масовість протестів та рішучість учасників.

Слово «багатотисячний» стало найуживанішим у назвах і змісті статей національних та регіональних публічних і соціальних медіа про потужну хвилю акцій протесту в жовтні 2018 р. у Лідсі (The Great Northern March, 2018), Йоркширі, Единбурзі, Іпсвічі, Ексетері, Ньюкаслі (Anti-Brexit, 2018), інших містах країни. Про це свідчить відображення 30 тис. маршу «Стоп Брексіт Манчестер» у топових газетах (Broome, 2018) та у Facebook і теле- й фоторепортажах (Oscroft, 2018).

Незабаром медіа визнавали факти перебільшення даних про кількість учасників акцій протесту. До прикладу, у день проведення 20 жовтня 2018 р. Маршу народного голосування в Лондоні організатори вказали на 700 тис. учасників, але згодом моніторингові організації називали цифри 670 тис., 570 тис. і 450 тис. (Did, 2018). А за опублікованими в «The Sunday Telegraph» оцінками поліцейського Управління Великого Лондона їх було 250 тис. (Malnick, 2019). За свідченням незалежних експертів Манчестерського університету в лондонському марші протесту 25 березня 2019 р. узяло участь від 312 до 400 тис. осіб, а не 1 млн. як повідомляли медіа в день його проведення (Stokel-Walker, 2019).

Сенсаційно-гіперболізований тип публікацій особливо характерний у висвітленні останньої найбільшої хвилі протестного руху, яка відзначалася не лише масовістю, а й яскравістю способів і засобів волевиявлення. Так, інфопростір країни заповнили фото і відеоматеріали зі зображеннями розгорнутого на Парламентській площі Лондона прапора 800 м. кв., який демонстрував напис «Якщо демократія не може змінити свою думку, вона перестає бути демократією», та велетенськими банерами й опудалами, які висміювали відповідальних за реалізацію Брексіту політиків.

Медіаматеріали віднесені до п'ятого репрезентативно-персоніфікованого типу висвітлення акцій фокусували на іменах відомих учасників і речників. Це були лідери політичних партій, якщо медіа орієнтувалися на певні політсили; селебріті, щоб спопуляризувати такого штибу акції; знані урядовці, мери міст, парламентарі, бізнесмени, громадські діячі, щоб підкреслити знаковість, доленосність кампаній протесту; відомі активісти та ін. Автори таких статей часто акцентували на критиці політичних опонентів, персональних суперечностях між ними тощо (At least, 2018; Gallagher, 2018), тож сутність, цілі заходів відходили на задній план.

Шостому мотиваційно-спонукальному типу властиві інформативні матеріали, спрямовані на залучення реципієнта до прямої активної участі в акціях протесту на основі обґрунтування їх значущості для суспільного життя, професійної діяльності тощо. Таким прикладом слугують матеріали університетської газети «The Mancunian», яка завдяки своєму вебсайту стала популярною серед молоді Британії. У заголовках і змісті вміщених у ній статей із цієї проблеми домінувало словосполучення-заклик «зупинимо Брексіт», а також акцентувалося на вимогах протестувальників, масовості акцій, їх значущості для країни. Так пояснювалася необхідність участі в акції «Осінь невдоволення»: членство країни ЄС для студентів означає свободу пересування, збереження європейської і британської ідентичності та фінансування університетів; «від усього цього залежить їх розвиток» (Broome, 2018).

Кросмедійний підхід дає змогу аналізувати як висвітлення акцій протесту різними видами медіа, так і полеміку між ними з цього питання. Так, користувачі соцмереж підхопили критику «The Independen» і «The Gardian» на адресу BBC за «недостатнє», «викривлене» висвітлення стотисячного проєвропейського маршу в Лондоні 25 березня 2017 р. Про тон цих закидів свідчить твіт колишнього депутата від ліберальних демократів С. Вільямса: «Абсолютна ганьба... телевізійні новини BBC лише 5 секунд висвітлювали марш за ЄС..., але приділили

значно більше часу ПНСК (Партія Незалежності Сполученого Королівства. – авт.). А члени проєвропейської групи «The 48 per cent» (48 % відсотків) гнівно критикували Facebook за заголовок повідомлення про цю подію «Атака в Лондоні: пам'ять про жертв на марші проти Брексіт». Його змінили на «Тисячі людей вийшли на вулиці під час маршу проти Брексіт», утім, зміст матеріалу акцентував на хвилині мовчання за жертвами теракту у Вестмінстері, а не на акції протесту (Cowburn, 2017; Rachel, 2017). Водночас медіа слідом за «The Daily Mail» і «The Telegraph» поширили відкритий лист 70 депутатів зі звинуваченням ВВС в упередженому висвітленні Брексіту.

Відбулася суттєва корекція у співвідношенні медіаповідомлень, які агітували «за» та «проти» Брексіту: якщо до референдуму, згідно з нашим аналізом, ця пропорція становила 6 до 4, то після нього – 2 до 8. Прихильники Брексіту вважали його «доконаним» фактом, тому здебільшого пасивно протидіяли Брексіт-опозиції. Критика на її бік була спорадичною, але уїдливою: рух протесту називали «кампанією невдах», які «прагнуть повернути минуле», діями «зневірених у свою країну і власні сили людей» (Williams, 2018).

Про контроверсійність та емоційність громадянського діалогу між представниками розколотої країни свідчить одкровення викладача політики Кембриджського університету К. Бікертон в «The Guardian»: «Ті, хто підтримує позицію «Залишитися», вважають, ніби мають монополію на те, що є розумним і раціональним ухваленням рішень. Сподівання на повторний референдум є вражаюче безрозсудним і безцеремонним... Підтримка ЄС йде з голови, тоді як бажання вийти з ЄС – із серця...» (Bickerton, 2019).

Отже, дослідження показало, що проблема розгортання масових акцій протесту проти Брексіту знайшла широке різнобічне відображення в медіадискурсі Великої Британії в червні 2016–2020 рр. У такому контексті протестний антиБрексіт рух визначено як дієвий спосіб політичної комунікації між владою та громадянським суспільством, яке вимагало проведення другого референдуму та / або зміни умов угоди про вихід Великої Британії з ЄС. Розроблена класифікація висвітлення в медіа масових протестів проти Брексіту передбачає виокремлення їх шести основних типів: інформативний; інформативно-аналітичний; ідейно-ангажований; сенсаційно-гіперболізований; репрезентативно-персоніфікований; мотиваційно-спонукальний. Застосування кросмедійного підходу дозволило проаналізувати висвітлення акцій протесту різними видами медіа та полеміку між ними з цього питання.

Література

- Кросмедіа: контент, технології, перспективи: колективна монографія. Київ: КНУ, 2017. 234 с.
- Anti-Brexit protester from Port Talbot repeatedly crashing TV interviews says he won't stop «unless Brexit is stopped». *ITV News*. 2018. 16 November. URL: <https://www.itv.com/news/wales/2018-11-16/anti-brexit-protester-from-port-talbot-repeatedly-crashing-tv-interviews-says-he-wont>.
- At least 100,000' march for vote on final Brexit deal. *Sky News*. 2018. 23 June. URL: <https://news.sky.com/story/live-thousands-marching-for-vote-on-final-brexit-deal-11414177>.
- Bickerton C. Arrogant remainers want a second vote. That would be a bad day for democracy. *The Guardian*. 2019. 16 January. URL: <https://www.theguardian.com/global/commentisfree/2019/jan/16/second-brexit-referendum-mps-democracy-peoples-vote>
- Bowden G. People's March For Europe: Hundreds Attend Anti-Brexit Protest In London. *HuffPost*. 2017. 9 September. URL: https://www.huffingtonpost.co.uk/entry/peoples-march-for-europe-london_uk_59b405a5e4b0354e44122a1b.
- Broome C. Thousands attend «Stop Brexit» Manchester march. *The Mancunion*. 2018. 1 October. URL: <https://web.archive.org/web/20180419005453/http://mancunion.com/2017/10/01/thousands-attend-stop-brexit-march/>
- Buckley M. Thousands at «March for Europe» Brexit protest. *BBC News*. 2016. 2 July. URL: <https://www.bbc.com/news/uk-36692990>.
- Chaplain C. People's March for EU: Thousands of anti-Brexit activists descend on central London in 'Autumn of Discontent' protest. *London Evening Standard*. 2017. 9 September. URL: <https://www.standard.co.uk/news/london/people-s-march-for-eu-thousands-of-antibrexit-activists-set-to-descend-on-discontent-protest-a3630546.html>.
- Cowburn A. BBC accused of Brexit bias by more than 70 MPs in open letter 21 March 2017. *The Independent*. 2017. 21 March. URL: <https://www.independent.co.uk/news/uk/politics/over-70-mps-write-open-letter-to-bbc-accusing-broadcaster-of-bias-a7640756.htm>

- Did 670,000 march for a People's Vote on Brexit? *Full Fact*. 2018. 24 October. URL: <https://fullfact.org/news/did-670000-march-peoples-vote-brexit>.
- Francesca G. People's March for EU: Tens of thousands of anti-Brexit activists march to Parliament in rally to keep UK in union. *The Evening Standard*. 2017. 9 September. URL: <https://www.standard.co.uk/news/london/people-s-march-for-eu-crowds-of-antibrexit-activists-gather-in-central-london-for-march-to-parliament>.
- Gallagher Ch. People's Vote march: Hundreds of thousands attend London protest. *BBC News*. 2018. 20 October. URL: <https://www.bbc.com/news/uk-45925542>.
- Malnick E. People's Vote march head-count less than half as high as claimed". *The Sunday Telegraph*. 2019. 5 January. URL: <https://www.pressreader.com/uk/the-Sunday-telegraph/20190106/281767040359018>.
- March for Europe: pro-EU campaigners join demos around UK. *The Guardian*. 2016. 3 September. URL: <https://www.theguardian.com/politics/2016/sep/03/pro-eu-protesters-join-march-for-europe-demos-around-uk>.
- Oscroft K. Thousands join one of biggest anti-Brexit rallies in north. *ITV News*. URL: <https://www.itv.com/news/calendar/2018-03-24/thousands-join-one-of-biggest-anti-brexit-rallies-in-north>.
- Rachel R. BBC under fire for «lack of coverage» of pro-EU march. *The Independent*. 2017. 26 March. URL: <https://www.independent.co.uk/news/uk/politics/bbc-bias-pro-remain-pro-brexit-coverage-lack-of-too-much-unite-for-europe-trigger-article-50-a7651191.html>.
- Revoke Article 50 petition calling for Brexit to be cancelled hits two million signatures. *The Independent*. 2019. 31 березня. URL: <https://www.independent.co.uk/news/uk/politics/cancel-brexit-petition-two-million-theresa-may-no-deal-a8834471.html>
- Stokel-Walker C. We counted all the people on the Brexit march so you don't have to. *Wired UK*. 2019. 25 March. URL: <https://www.wired.co.uk/article/brexit-march-peoples-vote-crowd-size>.
- The Great Northern March - 24/03/18. Leeds for Europe. URL: <https://www.facebook.com/watch/?v=383799895417975>.
- Thousands gather in central London for Brexit protest. URL: <https://www.bbc.com/news/uk-36692990>.
- Williams R. March in London calling for people's vote on Brexit. *Sky News*. 2018. 20 October. URL: <https://news.sky.com/story/march-in-london-calling-for-peoples-vote-on-brexit-11530091>.
- Vulliamy E. «We are the 48 %»: tens of thousands march in London for Europe. *The Guardian*. 2016. 2 July. URL: <https://www.theguardian.com/politics/2016/jul/02/march-for-europe-eu-referendum-london-protest>.

References

- Krosmedia: kontent, tekhnolohii, perspektyvy: kolektyvna monohrafiia [Crossmedia: content, technologies, perspectives: a collective monograph]. Kyiv: KNU, 2017. 234 s. [in Ukrainian]
- Anti-Brexit protester from Port Talbot repeatedly crashing TV interviews says he won't stop «unless Brexit is stopped». *ITV News*. 2018. 16 November. URL: <https://www.itv.com/news/wales/2018-11-16/anti-brexit-protester-from-port-talbot-repeatedly-crashing-tv-interviews-says-he-wont>. [in English]
- At least 100,000' march for vote on final Brexit deal. *Sky News*. 2018. 23 June. URL: <https://news.sky.com/story/live-thousands-marching-for-vote-on-final-brexit-deal-11414177>. [in English]
- Bickerton C. Arrogant remainers want a second vote. That would be a bad day for democracy". *The Guardian*. 2019. 16 January. URL: <https://www.theguardian.com/global/commentisfree/2019/jan/16/second-brexit-referendum-mps-democracy-peoples-vote>. [in English]
- Bowden G. People's March For Europe: Hundreds Attend Anti-Brexit Protest In London. *HuffPost*. 2017. 9 September. URL: https://www.huffingtonpost.co.uk/entry/peoples-march-for-europe-london_uk_59b405a5e4b0354e44122a1b.
- Broome C. Thousands attend «Stop Brexit» Manchester march. *The Mancunion*. 2018. 1 October. URL: <https://web.archive.org/web/20180419005453/http://mancunion.com/2017/10/01/thousands-attend-stop-brexit-march>. [in English]
- Buckley M. Thousands at «March for Europe» Brexit protest. *BBC News*. 2016. 2 July. URL: <https://www.bbc.com/news/uk-36692990>. [in English]
- Chaplain C. People's March for EU: Thousands of anti-Brexit activists descend on central London in 'Autumn of Discontent' protest. *London Evening Standard*. 2017. 9 September. URL: <https://www.standard.co.uk/news/london/people-s-march-for-eu-thousands-of-antibrexit-activists-set-to-descend-on-discontent-protest-a3630546.html>. [in English]
- Cowburn A. BBC accused of Brexit bias by more than 70 MPs in open letter 21 March 2017. *The Independent*. 2017. 21 March. URL: <https://www.independent.co.uk/news/uk/politics/over-70-mps-write-open-letter-to-bbc-accusing-broadcaster-of-bias-a7640756.htm>. [in English]
- Did 670,000 march for a People's Vote on Brexit? *Full Fact*. 2018. 24 October. URL: <https://fullfact.org/news/did-670000-march-peoples-vote-brexit>.

- Francesca G. People's March for EU: Tens of thousands of anti-Brexit activists march to Parliament in rally to keep UK in union. *The Evening Standard*. 2017. 9 September. URL: <https://www.standard.co.uk/news/london/people-s-march-for-eu-crowds-of-antibrexit-activists-gather-in-central-london-for-march-to-parliament>. [in English]
- Gallagher Ch. People's Vote march: Hundreds of thousands attend London protest. *BBC News*. 2018. 20 October. URL: <https://www.bbc.com/news/uk-45925542>. [in English]
- Malnick E. People's Vote march head-count less than half as high as claimed". *The Sunday Telegraph*. 2019. 5 January. URL: <https://www.pressreader.com/uk/the-Sunday-telegraph/20190106/281767040359018>. [in English]
- March for Europe: pro-EU campaigners join demos around UK. *The Guardian*. 2016. 3 September. URL: <https://www.theguardian.com/politics/2016/sep/03/pro-eu-protesters-join-march-for-europe-demos-around-uk>. [in English]
- Oscroft K. Thousands join one of biggest anti-Brexit rallies in north. *ITV News*. URL: <https://www.itv.com/news/calendar/2018-03-24/thousands-join-one-of-biggest-anti-brexit-rallies-in-north>. [in English]
- Rachel R. BBC under fire for «lack of coverage» of pro-EU march. *The Independent*. 2017. 26 March. URL: <https://www.independent.co.uk/news/uk/politics/bbc-bias-pro-remain-pro-brexit-coverage-lack-of-too-much-unite-for-europe-article-50-a7651191>. [in English]
- Revoke Article 50 petition calling for Brexit to be cancelled hits two million signatures. *The Independent*. 2019. 31 березня. URL: <https://www.independent.co.uk/news/uk/politics/cancel-brexit-petition-two-million-theresa-may-no-deal-a8834471.html>. [in English]
- Stokel-Walker C. We counted all the people on the Brexit march so you don't have to. *Wired UK*. 2019. 25 March. URL: <https://www.wired.co.uk/article/brexit-march-peoples-vote-crowd-size>. [in English]
- The Great Northern March - 24/03/18. Leeds for Europe. URL: <https://www.facebook.com/watch/?v=383799895417975>. [in English]
- Thousands gather in central London for Brexit protest. URL: <https://www.bbc.com/news/uk-36692990>. [in English]
- Williams R. March in London calling for people's vote on Brexit. *Sky News*. 2018. 20 October. URL: <https://news.sky.com/story/march-in-london-calling-for-peoples-vote-on-brexit-11530091>. [in English]
- Vulliamy E. «We are the 48 %»: tens of thousands march in London for Europe. *The Guardian*. 2016. 2 July. URL: <https://www.theguardian.com/politics/2016/jul/02/march-for-europe-eu-referendum-london-protest>. [in English]

Анотація

Томашевська М. В. Акції протесту проти Брексіту в медіадискурсі Великої Британії (червень 2016–2020 роки). – Стаття.

У статті досліджується відображення в медіапросторі Великої Британії розгортання масових акцій протестів проти Брексіту з червня 2016–2020 рр. У такому контексті запропоновано визначення протестного антиБрексіт руху як дієвого способу політичної комунікації між владою та громадянським суспільством, яке вимагало проведення другого референдуму та / або зміни умов угоди про вихід Великої Британії з Європейського Союзу.

Розроблено класифікацію висвітлення в медіа масових протестів проти Брексіту за критеріями: цілі, мотиви, стиль, характер подачі медійних матеріалів; ідейно-змістова спрямованість медійної продукції; вплив медіа на політичну активність протестувальників; участь і ставлення медіа до акцій протесту.

Визначено і на конкретних прикладах схарактеризовано шість типів висвітлення акцій протесту проти Брексіту в медіа: інформативний (репортери утримувалися від власних політичних коментарів і оцінок, а надавали слово учасникам акцій); інформативно-аналітичний (медіа за «гарячими слідами» висловлювали свої оцінки і судження щодо акцій протесту); ідейно-ангажований (упереджені, тенденційні ідейно-політичні характеристики акцій протесту); сенсаційно-гіперболізований (розрахований на те, щоб вразити реципієнта масштабом і доленосним значенням акцій протесту); репрезентативно-персоніфікований (фокус уваги на іменах відомих учасників акцій протесту); мотиваційно-спонукальний (інформативні матеріали, спрямовані на залучення реципієнта до прямої активної участі в акціях протесту на основі обґрунтування їх значущості для суспільного життя, професійної діяльності).

Кросмедійний підхід дав змогу аналізувати висвітлення акцій протесту різними видами медіа та полеміку між ними з цього питання.

Ключові слова: Брексіт, Велика Британія, медіадискурс, політична комунікація, акції протесту.

Summary

Tomashevskaya M. V. Protest actions against Brexit in the media discourse of Great Britain (June 2016–2020). – Article.

The article examines the reflection in the media space of Great Britain of the deployment of mass protests against Brexit from June 2016 to 2020. In this context, it is proposed to define the anti-Brexit protest movement as an effective way of political communication between the authorities and civil society, which required the holding of a second referendum and/or a change of conditions agreement on the withdrawal of Great Britain from the European Union.

A classification of media coverage of mass anti-Brexit protests was developed according to the following criteria: goals, motives, style, nature of presentation of media materials; ideological and content orientation of media products; the influence of the media on the political activity of protesters; participation and attitude of the media towards protest actions.

Six types of coverage of anti-Brexit protests in the media were identified and characterized using specific examples: informative (reporters refrained from their own political comments and assessments, and gave the floor to the participants of the actions); informative and analytical (the media following the "hot tracks" expressed their evaluations and judgments regarding the protest actions); ideologically engaged (biased, tendentious ideological and political characteristics of protest actions); sensational and hyperbolized (intended to impress the recipient with the scale and fateful significance of the protest actions); representative and personified (focus of attention on the names of famous participants of protest actions); motivational and persuasive (informative materials aimed at attracting the recipient to direct active participation in protest actions based on the justification of their significance for social life and professional activity).

The cross-media approach made it possible to analyze the coverage of protest actions by different types of media and the controversy between them on this issue.

Key words: Brexit, Great Britain, media discourse, political communication, protest actions.

Л. С. Хорішко

orcid.org/0000-0002-0618-976X

доктор політичних наук,

професор кафедри політології

Запорізького національного університету

ПУБЛІЧНА ДИПЛОМАТІЯ УКРАЇНИ В КРАЇНАХ АФРИКИ У КОНТЕКСТІ ВИКЛИКІВ СЬОГОДЕННЯ

В умовах сучасної політичної дійсності публічна дипломатія розширює можливості держави у презентуванні та роз'ясненні зовнішній громадськості чи стейкхолдерам своїх цінностей та ідеалів з метою пошуку спільних інтересів і заохочення до поглиблення співробітництва (Хорішко, 2022). На думку К. Росса, публічна дипломатія сприяє: 1) формуванню образу та відповідного сприйняття держави серед зовнішньої громадськості; 2) ціннісному обґрунтуванню значущості постійної комунікації та взаємодії щодо досягнення спільних інтересів та реагування на виклики сучасності; 3) проведенню спеціальних подій для різних груп громадськості; 4) активізації освітньо-культурного співробітництва (Christopher, 2003). Основними інструментами публічної дипломатії є формування порядку денного та відповідних йому інформаційних повідомлень, організація спеціальних подій, політичний діалог і співробітництво (Leonard, 2002). Відтак публічна дипломатія – це один із ключових інструментів формування взаємовигідного співробітництва між суб'єктами політики для досягнення спільних інтересів.

Боротьба за відновлення державного суверенітету та територіальної цілісності, потреба комплексної протидії державі-агресору для посилення стійкості держави перед викликами сьогодення актуалізують перед політичним керівництвом держави пошук додаткових дипломатичних ресурсів впливу на стейкхолдерів з метою залучення їх ресурсного потенціалу до реалізації спільних інтересів, постійної актуалізації українського питання у міжнародному порядку денному. У цьому контексті значна увага української дипломатії приділяється пошуку нових підходів до інтенсифікації взаємодії та співробітництва з країнами Африки. Йдеться про включеність до міжнародного порядку денного питання продовольчої безпеки на континенті, залучення політичної підтримки в рамках діяльності ООН та створення необхідних умов нівелювання російського впливу на позицію африканських країн щодо війни в Україні.

Сучасні тенденції глобального розвитку свідчать про зростання рівня включеності країн Африки у міжнародні політичні процеси. По-перше, деякі з країн африканського континенту демонструють потенціал економічного зростання та відносну стійкість політичних інститутів. Наприклад, за даними Міжнародного валютного фонду прогнозований реальний ВВП на 2023 рік для Руанди – 6.2 %, Уганди – 5.7 %, Кенії – 5.3 %, Замбії – 4 %, Єгипту – 3.7 %, Нігерії – 3.2 %. Для порівняння можна навести приклади інших країн: Норвегія – 2.1 %, Бразилія – 2.1 %, США – 1.8 %, Польща – 1.2% (IMF, 2023). Це формує привабливий інвестиційний клімат для реалізації масштабних проєктів і впровадження технологічних рішень у сфері видобутку корисних копалин, обробки сировини, будівництва транспортної та комунікаційної інфраструктури у країнах африканського континенту.

По-друге, високі показники природного приросту населення актуалізують питання діалогу та співробітництва зі стейкхолдерами щодо розширення можливостей забезпечення продовольством, доступу до провідних агротехнологій з метою інтенсифікації розвитку сільськогосподарства. Не менш важливим є також питання впровадження освітньо-культурних і соціальних проєктів, спрямованих на підвищення рівня освіченості серед молоді, сприяння її соціально-політичній соціалізації.

По-третє, країни Африки мають можливість впливати на формування політичного порядку денного в ході діяльності на засадах ротації в Раді Безпеки ООН. Наразі Габон та Гана до

кінця поточного року є непостійними членами Радбезу ООН, а у період з 2024 по 2025 роки представляти інтереси африканських країн будуть Алжир та Сьєрра-Леоне. Постійне членство у G-20 має ПАР, а серед запрошених членів – Єгипет, Маврикій, Нігерія. На саміті G-20 в Нью-Делі було прийнято рішення щодо надання Африканському Союзу повноправного членства на рівні з Європейським Союзом. Це свідчить про визнання ролі африканських країн і готовність світової спільноти посилювати взаємовигідне співробітництво у контексті нових тенденцій розвитку світового ринку та глобальних викликів сучасності.

Підвищення рівня суб'єктності країн Африки, потреба розширення ресурсного потенціалу держави у боротьбі за відновлення територіальної цілісності та суверенітету активізує зовнішньополітичну діяльність України. Цьому сприяє ресурсний потенціал публічної дипломатії. Основні засади українсько-африканського співробітництва визначені у Стратегії зовнішньополітичної діяльності України: 1) залучення підтримки у протидії державі-агресору; 2) розширення ринків збуту та скасування обмежень на імпорт української продукції; співробітництво у сфері відновлювальної енергетики, агропромислового та високотехнологічного виробництва; 3) популяризація освітньо-культурного співробітництва (Стратегія, 2021). Водночас співпраця з країнами Африки розглядається не як самостійний напрям, а в поєднанні з країнами Близького Сходу.

Значні зусилля очільників держави спрямовані на забезпечення включеності до міжнародного порядку денного питання продовольчої безпеки та ролі України в її гарантуванні. По-перше, Україна долучилася до Чорноморської зернової ініціативи, не зважаючи на потенційні безпекові ризики, пов'язані з російськими ударами по портовій інфраструктурі та блокуванням Чорного моря. Це сприяло стабілізації світових цін на продовольство та гарантувало його постачання в рамках Всесвітньої продовольчої програми ООН третім країнам, серед яких і низка африканських – Судан, Ефіопія, Сомалі, Кенія (Council of the EU, 2023). За російської ініціативи дія угоди була припинена, а тому наразі розробляються нові логістичні маршрути для здійснення експорту продовольства.

По-друге, в Україні відбувся Міжнародний установчий саміт з питань продовольчої безпеки, участь в якому взяли представники понад 20 держав світу та міжнародних організацій. У спільній заяві учасників саміту констатовано провідну роль України як партнера Всесвітньої продовольчої програми ООН та гаранта продовольчої безпеки (Спільна заява, 2022). У ході роботи саміту було зібрано близько 150 млн. дол. для реалізації української гуманітарної ініціативи «Grain from Ukraine», що передбачала закупівлю продовольства для країн Африки та Азії, які потерпають від голоду.

По-третє, питання продовольчої безпеки африканських країн у фокусі уваги В. Зеленського. За його ініціативи було надано гуманітарну допомогу у вигляді 125 тис. тон зерна таким країнам як Судан, Кенія, Нігерія. У виступі під час дебатів Генеральної Асамблеї ООН Президент України зазначив, що використання продовольства як зброї створює загрозу для життів значної кількості людей, які стають заручниками волі однієї держави (Виступ В. Зеленського, 2023). Вкотре було наголошено на готовності української держави сприяти світовій продовольчій стабільності та розробці нових логістичних маршрутів. У ході участі в Саміті Цілей сталого розвитку Президент України виступив з ініціативою створення зернових хабів у портах країн Африки з метою швидкого реагування на ймовірні продовольчі кризи та недопущення потрясінь на зерновому ринку (Виступ В. Зеленського, 2023).

Міністерство закордонних справ України активізувало різні форми співпраці з країнами Африки, серед яких спеціальні тематичні брифінги, дипломатичне турне, інформаційні кампанії. Очільник міністерства з жовтня 2022 р. по травень 2023 р. здійснив три турне африканським континентом, відвідавши Сенегал, Кот-д'Івуар, Гану, Кенію, Марокко, Ефіопію, Руанду, Мозамбік, Нігерію, Екваторіальну Гвінею. На думку Д. Кулеби, посилення політичного діалогу та багатосторонньої співпраці з африканськими країнами сприятиме розширенню ресурсного потенціалу України у протидії державі-агресору. Важливою у цьому контексті є постійна комунікація та взаємодія в рамках різних форматів з метою формування позитивного іміджу України та нівелювання деструктивного російського впливу на громадськість африканських країн (Інтерв'ю Д. Кулеби, 2023).

Серед ключових досягнень двосторонніх зустрічей, проведених в рамках турне, можна виокремити: 1) формування позитивного відношення до України як гаранта продовольчої безпеки та залучення африканської ініціативи до розв'язання проблеми експорту зернових з українських портів; 2) готовність до прямого діалогу та співробітництва з метою реалізації спільних проєктів у торгівельній, фармацевтичній, інформаційній та туристичній сферах; 3) консолідація політичної підтримки мирних ініціатив В. Зеленського; 4) активізація освітньо-культурного співробітництва; 5) відкриття десяти посольств на африканському континенті з метою розширення представництва та захисту українських інтересів, а також протидії російським деструктивним впливам.

Можна констатувати, що зростання української дипломатичної активності сприяє поступовій трансформації уявлень очільників африканських країн щодо значущості співпраці з Україною у контексті реагування на глобальні виклики сьогодення. Наприклад, під час голосування за резолюцію Генеральної Асамблеї ООН «Територіальна цілісність України: захист принципів Статуту ООН» від 12 жовтня 2022 р. жодна з африканських країн не проголосувала проти (Здобутки МЗС, 2022).

Очільники африканських країн активно включаються в актуалізацію українського питання в міжнародному порядку денному, використовуючи ресурсний потенціал публічної дипломатії. Низка країн Африки, серед яких ПАР, Замбія, Сенегал, Єгипет, Конго та Уганда виступили з мирними ініціативами, що на їх думку сприятимуть припиненню війни в Україні. Серед ключових ідей – пошук спільного бачення та дипломатичних шляхів завершення війни, деескалація, суверенність держав у відповідності до Статуту ООН, гарантії безпеки для всіх країн, розв'язання гуманітарних питань, двостороннє забезпечення руху зернових і добрив у контексті недопущення глобальної продовольчої кризи на африканському континенті (Офіс Президента України, 2023). Вказані ініціативи не містять чіткого визнання РФ як держави-агресора та спрямовані на розв'язання актуальних внутрішньополітичних і зовнішньополітичних питань ініціаторів.

Під час інтерв'ю представникам африканських ЗМІ Президент України наголосив, що візит лідерів країн Африки сприяв інтенсифікації діалогу відносно причин і наслідків війни на території України, а також значущості пунктів українського мирного плану (Офіс Президента України, 2023). Це формує передумови довіри у двосторонніх відносинах та сприяє поступовій трансформації уявлень про Україну як надійного партнера у різних сферах двосторонньої взаємодії. Він закликав представництва африканських ЗМІ активніше висвітлювати події в Україні з метою формування позитивної громадської думки серед населення країн Африки про Україну, її історію та культуру. Це сприятиме усуненню «посередництва» російських ЗМІ, які прагнуть нав'язати негативне сприйняття України та її ролі у міжнародних відносинах.

Відмова РФ від продовження Чорноморської зернової ініціативи була публічно засуджена очільником Африканського союзу А. Ассумані, який анонсував обговорення цієї проблеми на російсько-африканському саміті (Samut N., 2023). За результатами роботи саміту досягти компромісу щодо зернового коридору не вдалося, але лідери африканських країн актуалізували у ході панельних дискусій питання щодо припинення війни в Україні. Зокрема, голова Комісії Африканського союзу М. Махмат наголосив на доцільності припинення війни на справедливих засадах, оскільки продовольча та енергетична безпека світової спільноти є ключовим аспектом глобального розвитку сьогодення. Рішення РФ щодо безоплатного постачання 20-25 тис. т. зерна найбільш біднішим країнам Африки викликало зворотню заяву С. Рамафоса президента ПАР. Він зазначив, що африканський континент потребує довгострокових угод постачання продовольства, а не «подарунків» (Deutsche Welle, 2023).

Під час зустрічі Президента України В. Зеленського та Голови Суверенної Ради Республіки Судан А. Фаттахом аль-Бурганом були обговорені не тільки питання консолідації зусиль у недопущенні продовольчої кризи, але й можливості реагування на спільні безпекові виклики. Йшлося про негативний вплив незаконних військових формувань, які фінансуються РФ та реалізують її інтереси на території інших держав (Зустріч Президента, 2023).

Отже, в умовах сучасної політичної дійсності Україна активізує двостороннє співробітництво з країнами Африки у зв'язку із підвищенням рівня їх суб'єктності у міжнародній політиці та прагненням розширити можливості протидії держави-агресору. У цьому контексті

успішно використовується ресурсний потенціал публічної дипломатії. По-перше, ініціативи Президента та форми дипломатичної співпраці Міністерства закордонних справ актуалізують у міжнародному порядку денному питання продовольчої безпеки та ролі України як гаранта. По-друге, дипломатична та комунікативна активність, організація спеціальних подій сприяє поступовій трансформації уявлень представників країн Африки про Україну, підвищує рівень політичного діалогу та розширює можливості співробітництва у різних сферах.

Література

Д. Кулеба підбив підсумки другого африканського турне: африканські партнери готові до повернення України на континент (2023). URL: <https://mfa.gov.ua/news/dmitro-kuleba-pidbiv-pidsumki-drugogo-afrikanskogo-turne-afrikanski-partneri-gotovi-do-povernennya-ukrayini-na-kontinent> (дата звернення: 20.09.2023).

Здобутки МЗС України на африканському напрямі у 2022 році (2022). URL: <https://mfa.gov.ua/storage/app/sites/1/PRESS/mfa-digest-2022.pdf> (дата звернення: 01.09.2023).

Офіс Президента (2023). Володимир Зеленський дав інтерв'ю представникам африканських ЗМІ. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=GRKZu7F9vE0> (дата звернення: 12.09.2023).

Офіс Президента України (2023) Володимир Зеленський зробив заяву для ЗМІ після зустрічі з африканською делегацією. URL: https://www.youtube.com/watch?v=zEMkV_4JO9c&t=1012s (дата звернення: 12.09.2023).

Президент України провів зустріч із Головою Суверенної Ради Судану (2023). URL: <https://www.president.gov.ua/news/prezident-ukrayini-proviv-zustrich-iz-golovoyu-suverennoyi-r-85865> (дата звернення: 24.09.2023).

Спільна заява за результатами Міжнародного установчого саміту International Summit on Food Security (2022). URL: <https://www.president.gov.ua/news/spilna-zayava-za-rezultatami-mizhnarodnogo-ustanovchogo-sami-79453> (дата звернення: 10.09.2023).

Сьогодні людство має діяти в повній солідарності, щоб урятувати життя – виступ Президента В. Зеленського під час загальних дебатів Генеральної Асамблеї ООН (2023). URL: <https://www.president.gov.ua/news/sogodni-lyudstvo-maye-diyati-v-povnij-solidarnosti-shob-urya-85705> (дата звернення: 23.09.2023).

Стратегія зовнішньополітичної діяльності України: Указ Президента України (2021). URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4482021-40017> (дата звернення: 10.09.2023).

Хорішко Л. С. (2022) Публічна дипломатія України в умовах сучасної політичної дійсності. *Політикус*. № 3. С. 60-64.

Щоб запобігти потрясінням на світовому ринку продовольства, ми можемо створити зернові хаби – виступ В. Зеленського на саміті Цілей сталого розвитку. URL: <https://www.president.gov.ua/videos/shob-zapobigti-potryasin-nyam-na-svitovomu-rinku-prodovolstva-5345>

African leaders urge Putin to consider Ukraine peace plan (2023) *Deutsche Welle*. URL: <https://www.dw.com/en/african-leaders-urge-putin-to-consider-ukraine-peace-plan/a-66379268>

Council of the EU (2023) Black Sea Grain Initiative: Statement by the High Representative on behalf of the European Union on Russia's termination of the Black Sea Grain Initiative. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2023/07/17/black-sea-grain-initiative-statement-by-the-high-representative-on-behalf-of-the-european-union-on-russia-s-termination-of-the-black-sea-grain-initiative/>

IMF (2023) IMF Country Information. URL: <https://www.imf.org/en/countries#E>

Camut N. (2023) Union calls on Russia to reinstate Ukrainian grain deal. *Politico*. URL: <https://www.politico.eu/article/african-union-calls-to-reinstate-the-ukrainian-grain-deal/>

Christopher R. (2003) Pillars of Public Diplomacy: Grappling with International Public Opinion. URL: <http://surl.li/lkyjz>

Leonard M. (2002) Public diplomacy. London : The Foreign Policy Centre, 183 p.

References

D. Kuleba pidbiv pidsumky druhoho afrykanskooho turne: afrykanski partneri hotovi do povernennia Ukrainy na kontynent (2023) [D. Kuleba summed up the results of the second African tour: African partners are ready for the return of Ukraine to the continent]. URL: <https://mfa.gov.ua/news/dmitro-kuleba-pidbiv-pidsumki-drugogo-afrikanskogo-turne-afrikanski-partneri-gotovi-do-povernennya-ukrayini-na-kontinent> [in Ukrainian].

Zdobutky MZS Ukrainy na afrykanskomu napriami u 2022 rotsi (2022) [Achievements of the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine in the African direction in 2022]. URL: <https://mfa.gov.ua/storage/app/sites/1/PRESS/mfa-digest-2022.pdf> [in Ukrainian].

Ofis Prezydenta Ukrainy (2023) Volodymyr Zelenskyi dav interviu predstavnykam afrykanskykh ZMI. [Volodymyr Zelenskyi gave an interview to representatives of the African mass media]. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=GRKZu7F9vE0> [in Ukrainian].

Ofis Prezydenta Ukrainy (2023) Volodymyr Zelenskyi zrobyv zaiavu dlia ZMI pislia zustrichi z afrykanskoiu delehatsiieiu [Volodymyr Zelenskyi made a statement to the mass media after meeting with the African delegation]. URL: https://www.youtube.com/watch?v=zEMkB_4JO9c&t=1012s [in Ukrainian].

Prezydent Ukrainy proviv zustrich iz Holovoiu Suverennoi Rady Sudanu (2023) [President of Ukraine had a meeting with President of the Transitional Sovereign Council of Sudan]. URL: <https://www.president.gov.ua/news/prezydent-ukrayini-proviv-zustrich-iz-golovoyu-suverennoyi-r-85865> [in Ukrainian].

Spilna zaiava za rezultatamy Mizhnarodnogo ustanovchoho samitu International Summit on Food Security (2022) [Joint Statement following the inaugural International Summit on Food Security]. URL: <https://www.president.gov.ua/news/spilna-zayava-za-rezultatami-mizhnarodnogo-ustanovchogo-sami-79453> [in Ukrainian].

Sohodni liudstvo maie diiaty v povnii solidarnosti, shchob uriatuvaty zhyttia – vystup Prezydenta V. Zelenskoho pid chas zahalnykh debativ Heneralnoi Asamblei OON (2023) [Nowadays humanity must act in full solidarity to save lives – President Volodymyr Zelenskyi's speech during the General Debate of the UN General Assembly]. URL: <https://www.president.gov.ua/news/sogodni-lyudstvo-maye-diyati-v-povnij-solidarnosti-shob-urya-85705> [in Ukrainian].

Stratehiia zovnishnopolitychnoi diialnosti Ukrainy: Ukaz Prezydenta Ukrainy (2021). [Strategy of foreign policy activity of Ukraine: Decree of the President of Ukraine]. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4482021-40017> [in Ukrainian].

Khorishko L. S. (2022) Publichna dyplomatiia Ukrainy v umovakh suchasnoi politychnoi diisnosti [Public diplomacy of Ukrainian in the context of modern political reality]. *Politykus*. № 3. S. 60-64. [in Ukrainian].

Shchob zapobihy potriasinniam na svitovomu rynku prodovolstva, my mozhemo stvoryty zernovi khaby – vystup V. Zelenskoho na samiti Tsilei staloho rozvytku (2023) [To prevent turmoil on the global food market, we can establish grain hubs – Volodymyr Zelenskyi's speech at the SDG Summit]. URL: <https://www.president.gov.ua/videos/shob-zapobigti-potryasin-nyam-na-svitovomu-ryнку-prodovolstva-5345> [in Ukrainian].

African leaders urge Putin to consider Ukraine peace plan (2023) *Deutsche Welle*. URL: <https://www.dw.com/en/african-leaders-urge-putin-to-consider-ukraine-peace-plan/a-66379268>

Council of the EU (2023) Black Sea Grain Initiative: Statement by the High Representative on behalf of the European Union on Russia's termination of the Black Sea Grain Initiative. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2023/07/17/black-sea-grain-initiative-statement-by-the-high-representative-on-behalf-of-the-european-union-on-russia-s-termination-of-the-black-sea-grain-initiative/>

IMF (2023) IMF Country Information. URL: <https://www.imf.org/en/countries#E>

Camut N. (2023) Union calls on Russia to reinstate Ukrainian grain deal. *Politico*. URL: <https://www.politico.eu/article/african-union-calls-to-reinstate-the-ukrainian-grain-deal/>

Christopher R. (2003) Pillars of Public Diplomacy: Grappling with International Public Opinion. URL: <http://surl.li/lkyjz>

Leonard M. (2002) Public diplomacy. London : The Foreign Policy Centre, 183 p.

Анотація

Хорішко Л. С. Публічна дипломатія України в країнах Африки у контексті викликів сьогодення. – Стаття.

У статті актуалізовано дослідження публічної дипломатії як дієвого інструменту політико-комунікативної діяльності суб'єктів політики, спрямованого на формування спільної відповідальності щодо реагування на глобальні виклики сьогодення. Публічна дипломатія сприяє здійсненню зовнішньополітичного впливу на громадськість з метою реалізації національних інтересів держави, координації зусиль суб'єктів політики у популяризації цінностей, напрямів діяльності за допомогою залучення лідерського потенціалу та формування довгострокового партнерського співробітництва. Основними інструментами публічної дипломатії є організація спеціальних подій, формування порядку денного, постійний діалог із стейкхолдерами.

Боротьба за відновлення державного суверенітету та територіальної цілісності потребує додаткових дипломатичних ресурсів впливу на стейкхолдерів з метою залучення їх ресурсного потенціалу до реалізації спільних інтересів, актуалізації українського питання у міжнародному порядку денному. Глобальні виклики сьогодення сприяють підвищенню рівня суб'єктності країн Африки на міжнародній арені. Відтак інтенсифікація україно-африканських відносин є важливим напрямком зовнішньої політики держави. Акцентовано увагу на позиціонуванні держави як гаранта продовольчої безпеки, розширенні політичної підтримки українських ініціатив в рамках діяльності ООН, нівелюванні російського впливу на позицію африканських країн щодо війни в Україні.

Сформовано системний підхід до використання ресурсного потенціалу публічної дипломатії у взаємодії з країнами Африки в умовах сучасної української політичної дійсності. Серед основних форм взаємодії – актуалізація проблематики продовольчої безпеки у виступах Президента України та очільника Міністерства закордонних справ, активізація двосторонньої взаємодії, організація спеціальних подій та дипломатичних турне, спілкування з представниками африканських ЗМІ, пошук нових логістичних маршрутів постачання продовольства після припинення дії Чорноморської зернової ініціативи.

Ключові слова: зовнішня політика, співробітництво, комунікація, публічна дипломатія, ресурси.

Summary

Khorishko L. S. Ukraine's public diplomacy in Africa in the context of current challenges. – Article.

The article investigated the relevance of the use of public diplomacy as an effective tool for political and communicative activity, which contributes to the formation of collective responsibility in responding to global challenges of today. Public diplomacy as a set of means of influencing the public, used in foreign policy, contributing to the realization of national interests of the state. It was specified that public diplomacy were aimed at coordinating the efforts of political actors to promote their values, programs of activities by attracting leadership potential of leaders, expanding channels of communication, resulting in the formation of long-term partnerships. The main tools of public diplomacy are the organization of special events, agenda formation, dialogue with stakeholders.

The struggle for the restoration of state sovereignty and territorial integrity requires additional diplomatic resources to influence stakeholders in order to attract their resource potential to realize common interests and actualize the Ukrainian issue on the international agenda. Today's global challenges contribute to the increase in the level of subjectivity of African countries in the international arena. Therefore, the intensification of Ukraine-Africa relations is an important direction of the state's foreign policy. Emphasis was placed on positioning the state as a guarantor of food security, expanding political support for Ukrainian initiatives within the activities of the UN, and leveling the Russian influence on the position of African countries regarding the war in Ukraine.

A systematic approach to the use of the resource potential of public diplomacy in cooperation with African countries in the context of modern Ukrainian political reality has been formed. The main forms of interaction include the actualization of food security issues in the speeches of the President of Ukraine and the head of the Ministry of Foreign Affairs, intensification of bilateral cooperation, organization of special events and diplomatic tours, communication with representatives of African media, search for new logistics routes for food supply after the termination of the Black Sea Grain Initiative.

Key words: foreign policy, cooperation, communication, public diplomacy, resources.

І. І. Климчук

orcid.org/0000-0002-8244-7804

кандидат політичних наук,

*старший викладач кафедри політології та міжнародних відносин
Національного університету «Львівська політехніка»*

С. Ю. Орлов

orcid.org/0009-0009-2789-4570

магістр міжнародних відносин, суспільних комунікацій

та регіональних студій

*кафедри політології та міжнародних відносин
Національного університету «Львівська політехніка»*

КОНТРОЛЬНО-МОНІТОРИНГОВИЙ МЕХАНІЗМ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ РАДИ ЄВРОПИ: ІНСТИТУЦІЙНИЙ ВИМІР

Актуальність теми полягає у систематизації досвіду інституційної розбудови Ради Європи (далі – РЄ) як однієї з авторитетних організацій європейського континенту з захисту прав та основоположних свобод людини і громадянина. За часи функціонування даної інституції, її контрольно-моніторинговий механізм зазнавав значних змін та на сьогоденному етапі демонструє комплексність та сруктурованість відповідних інституційних підрозділів, кожен з яких має свої повноваження, функціональні обов'язки, а також специфічні взаємовідносини з іншими інституціями та органами РЄ, закріпленими не лише статутом Ради Європи, але іншими договорами в рамках цієї організації (здебільшого Конвенціях).

Метою статті є комплексний аналіз контрольно-моніторингового механізму Ради Європи у сфері захисту прав людини через інституційну призму структурних одиниць та взаємозв'язків між ними.

Виклад основного матеріалу. Рада Європи – регіональна організація утворена у 1949 році, що об'єднує 46 країн-учасниць Європейського континенту. Правовою основою функціонування самої організації є Статут Ради Європи, прийнятий у Лондоні 5 травня 1949 року. Згідно з його положеннями було створено три інституції Ради Європи: Комітет Міністрів, Консультативна Асамблея (Парламентська Асамблея) та Секретаріат.

Рада Європи з початку свого створення позиціонує себе як ключова організація в Європі з питань захисту прав людини (The Council of Europe: Key Facts – Portal – www.coe.int). У цьому контексті слід зазначити, що організація долучена до системи захисту прав людини європейського континенту паралельно із інституціями Європейського Союзу. Ряд дослідників також додає третій «стовп» основних організацій з захисту прав людини в Європі, а саме Організацію Безпеки та Співробітництва в Європі. Слід зазначити, що інституції ЄС, а також ОБСЄ, базують свою діяльність на Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 1950 року (надалі – Європейська конвенція, Конвенція, ЄКПЛ). Це проявляється, зокрема, у положенні п.2 ст.6 Договору про Європейський Союз, в якому декларується, що держави-члени «шанують Європейську Конвенцію з прав людини 1950 року», вихідним з чого є необхідність держав-членів ЄС до введення та захисту прав людини, закріплених у Конвенції (European Union, 1992).

Підписання та введення у дію ЄКПЛ, а також у подальшому її протоколів, вважається основним досягненням Ради Європи. У самій Конвенції наявні усі три категорії прав людини – абсолютні, обмежені, а також кваліфіковані («умовні») права. Також згідно з Конвенцією була створена нова інституція – Європейський Суд з прав людини (надалі – Суд, ЄСПЛ). До 1998 року ЄСПЛ не був постійним у своїй діяльності. Постійною інституцією, однак, був Комітет з прав людини, початковою функцією якого був розгляд заявок на предмет доцільності та умов прийнятності. Починаючи лише з введенням у дію Протоко-

лу №11 до ЄКПЛ, було реформовано та інституціоналізовано «новий» Суд, котрий діє на постійній основі, з повноваженням та функціоналом обох початкових інституцій (Комітету з прав людини та Суду). Також слід й визнати факт існування Секретаріату Суду (ст.24 ЄКПЛ), який, однак, виконує більше організаційну функцію, а також функцію надання правничої та адміністративної допомоги суддям ЄСПЛ, а також інституції Пленарних засідань Суду (ст.24 ЄКПЛ).

Щодо суддів ЄСПЛ, то вони є основними структурними одиницями Суду. Судді ЄСПЛ, згідно статті 22 ЄКПЛ, обираються Комітетом Міністрів РЄ за принципом голосування більшості («більшістю поданих голосів») за списком з 3-х кандидатів, що подаються від кожної Високої Договірної Сторони. Повноваження та функціональні обов'язки суддів залежать від їх категорії. Усього існує 4 формації суддів, котрі засідають для розгляду справ, що передані у Європейський Суд з прав людини: одноособовий склад Суду (Single Judge), комітети (Committee), Палата (Chamber) та Велика Палата (Grand Chamber).

Кожна з суддівських формацій розглядає саму заявку, однак має різну ступінь юрисдикції, що регламентується статтями 26-34 ЄКПЛ. Відтак, одноособовий склад Суду розглядає питання прийнятності справи; може вилучити її з реєстру справ (ст.27 ЄКПЛ). Якщо ж не оголошується неприйнятність заявки, то вона передається одній з формацій вище – комітетові або ж Палаті.

Комітет у складі трьох суддів, має такі ж можливості щодо розгляду заявки, як і у одноособовій формації. Паралельно із цим, комітет може оголосити заявку прийнятною і постановити рішення по суті. Однак при цьому є умова наявності попередньої усталеної практики щодо даного рішення (п. b) ч.1 ст.28 ЄКПЛ). Це відбувається за одноставним голосуванням.

Формація вище – Палата – приймає рішення в складі семи суддів щодо прийнятності справ, так і вирішує справи по суті як міждержавних, так й індивідуальних заяв (ст.29 ЄКПЛ). Однак, якщо справа є такою, що порушує «істотні питання щодо тлумачення Конвенції чи Протоколів до неї, або якщо вирішення питання, яке вона розглядає, може бути несумісним із рішенням, прийнятим Судом раніше», Палата може передати справу до Великої Палати (ст.30 ЄКПЛ). Рішення Великої Палати є остаточним (ч.1 ст.44 ЄКПЛ). Таким чином можна провести певну аналогію щодо самого процесу розгляду заявки, який є складовою частиною контрольно-моніторингового механізму захисту прав людини у частині контролю, що слугує «фільтром»: початково рішення передають у компетенцію одноособового складу Суду на розгляд, де оглядається заявка та опісля перенаправляється вищим інстанціям. Однак, можливою є й передача справи на розгляд Великої Палати. При цьому, необхідним для цього критерієм є прийняття та задоволення клопотання з цього приводу колегією у складі п'яти суддів Великої Палати (ст.43 ЄКПЛ).

Слід також наголосити на критеріях прийнятності заяви, серед яких виділяють наступні: *ratione materiae* (предметна прийнятність заявки згідно з статтею 34 ЄКПЛ); *ratione personae* (критерій прийнятності заявки за колом суб'єктів; ними можуть бути, виходячи з практики ЄСПЛ, а також з ЄКПЛ, будь-які фізичні та юридичні особи, котрі потерпіли від порушення прав, викладених у ЄКПЛ); *ratione loci* (прийнятність державної юрисдикції; *ratione temporis* (часова прийнятність заявки; загальне правило – юрисдикція поширюється лише на заявки щодо порушення тих прав, котрі мали місце бути лише після ратифікації Конвенції державою-відповідачем); прийнятність за вичерпність національних засобів правового захисту (згідно з ч.1 ст.35 ЄКПЛ).

Поверхнева частини контролю за виконанням рішень ЄСПЛ зазначається у ст.46 ЄКПЛ. Важливо зазначити, що саме Комітет Міністрів Ради Європи наділений повноваженнями щодо контролю виконання рішень ЄСПЛ. Він може звернутись до ЄСПЛ з приводу тлумачення рішення (ч.3 ст.46 ЄКПЛ), або ж з питанням дотримання Стороною свого зобов'язання (ч.4 ст.46 ЄКПЛ).

Слід також зазначити, що держава-відповідач, навіть опісля винесення рішення по справі, зобов'язана забезпечити заходи загального характеру, щоб інші особи (як фізичні, так і юридичні) не страждали від подібних порушень: можливим у цьому випадку є зміна законодавства чи суддівської практики тощо. Держава-відповідач направляє так звані звіти дій

до Комітету Міністрів. Сам ж КМРЄ може опісля його вивчення прийняти звіт та остаточну резолюцію до неї, або ж відхилити звіт й відтак, процедура повторюється.

Комітет Міністрів – це виконавчий орган Ради Європи (ст.13 Статуту РЄ), що відіграє одну з центральних ролей у діяльності організації. До основних повноважень, якого належать: можливість надавати рекомендації урядам держав-членів РЄ та інформаційні запити про заходи, що вжиті ними щодо даних рекомендацій (п. b) ст.15 Статуту РЄ) – такі рішення приймаються одностайно (ст.20 Статуту РЄ); вносити рекомендаційні висновки щодо спільної політики урядів-членів Ради Європи з конкретних питань – такі рішення приймаються за рекомендацією ПАРЄ або з власної ініціативи КМРЄ (п. a) ст.15 Статуту РЄ); прийняття резолюцій, що стосуються членства (або асоційованого членства) у Раді Європи (ст.3-5 Статуту РЄ) – приймаються більшістю (дві третіх) голосів (підп. c) п. vi. ст. 20 Статуту РЄ); утворення консультативних та технічних комітетів та комісій (ст.17 Статуту РЄ); здійснення запитів до ЄСПЛ щодо надання консультативних висновків з питань тлумачення ЄКПЛ (ч.1 ст.47 ЄКПЛ).

Робота комітетів та комісій в рамках Ради Європи, «дозволяє пряму участь державних та незалежних експертів у їхній роботі» (Council of Europe, 2022). Комітети як структурні елементи належать до двох категорій: комітети першого рівня (категорії), котрі прямо підзвітні Комітету Міністрів Ради Європи; комітети другого рівня (категорії), які є субординаційними одиницями комітетів першої категорії.

Комітети, пов'язані з ефективною імплементацією ЄКПЛ, утворюють кістяк одного зі стовпів Ради Європи – промоції та протекції прав людини. Серед таких комітетів виділимо наступні структури першої категорії.

Керівний комітет з прав людини (Steering Committee for Human Rights – CDDH) – основний комітет КМРЄ щодо просування та захисту прав людини в Європі. Серед цілей та завдань, окреслених у мандаті CDDH, а відтак й функцій, наданих РЄ, є надання вказівок державам-членам РЄ щодо імплементації та захисту прав людини, здебільшого у формі декларацій, керівних принципів, рекомендацій, розроблених інструментів з захисту прав людини тощо. Даному комітету підпорядковуються Комітет експертів з системи ЄСПЛ, Група 46+1 та Редакційний комітет з торгівлі людьми задля трудової експлуатації.

Важливо звернути увагу на Групу 46+1, котра є ad hoc групою для розробки та фіналізації договору про приєднання ЄС до ЄКПЛ. У період 14-17 березня 2023 року була проведена 18-та зустріч Групи, на якій відбулися переговори щодо ряду статей договору із забезпечення нових елементів контрольно-моніторингового механізму. Зокрема, у проекті договору зазначено про процедуру приєднання, що «будь-яка особа, неурядова організація чи група осіб повинні мати право щодо передачі дій, заходів чи бездіяльності ЄС під зовнішній контроль Європейського суду з прав людини» (Council of Europe, 2023). Відтак, можна констатувати майбутнє формальне закріплення примату ЄКПЛ над правом ЄС.

Комітет з прав людини у сфері біомедицини (Steering Committee for Human Rights in the field of Biomedicine and Health – CDBIO), повноваження якого регламентуються Конвенцією про захист прав людини та гідності людини щодо застосування біології та медицини (Європейська Конвенція з Біоетики; ЄКБ). Серед можливостей, пов'язаних з моніторингом та контролем у сфері прав людини, означимо право запиту на інформацію щодо інтерпретації ЄКБ у ЄСПЛ, налагодження зв'язків між державами у сфері біоетики, а також нагляд за науковими розробками у сфері біомедицини, проведення міжкомітетної роботи, зокрема з CDDH. Формат міжкомітетної роботи здебільшого зводиться до форми «обміну поглядами» (exchange of views) у проведених моніторингових заходах. Схожі заходи проводяться з Комітетом Міністрів та Генеральним Секретарем РЄ, проте у цьому випадку вони несуть вже більше дорадчий характер.

Керівний комітет з медіа та інформаційного суспільства (Steering Committee on Media and Informational Society – CDMSI) є іншою функціональною одиницею Ради Європи в структурі механізму з моніторингу захисту прав людини. Тут слід окреслити, що більша частина ініціатив та дій комітету направлена на питання захисту статті 10 ЄКПЛ (право на свободу висловлення поглядів). Найважливішою інструментарією моніторингу та контролю за дотриманням прав людини у сфері компетенції самої інституції відображається, як і в інших комітетах,

передусім, розробкою рекомендацій, оглядом та консолідацією існуючих інструментів промочії прав людини в національних системах, наглядом за виконанням Стратегії Рекомендації CM/Rec (2016 р.) щодо безпеки журналістів та інших медіа акторів. Останнє проявляється через просування та поширення самого інструментарію таких практик на національному рівні, а також проведенням координаційних кампаній, частиною з яких є оцінка держави у дотриманні ЄКПЛ та інших нормативно-правових актів у питаннях, що стосуються безпеки журналістів, а також розробка та надання звітів Комітету Міністрів щодо вищевказаних питань. Субординаційні комітети CDMSI є, однак, такими, що більше займаються питанням розробки нових законодавчих рекомендацій та керівних принципів щодо використання цифрових інструментів (MSI-RES), щодо позовів, ініційованих фізичними або юридичними особами про цензурування (MSI-SLP), а також щодо протидії дезінформаційній діяльності через факт-чекінг (MSI-INF). Такі розробки, однак, базуються на інформації, отриманій через моніторингові кампанії різних структур РЄ.

Комісія з питань гендерної рівності (Gender Equality Commission) окреслює свою діяльність через моніторинг та підтримку імплементації основних цілей Стратегії гендерної рівності Ради Європи 2018-2023 рр. В рамках цього проводиться також й оцінка гендерної рівності та, базуючись на цьому, комісією вносяться пропозиції щодо розробки спільних заходів політичного характеру, включно зі встановленням стандартів для держав-членів у сферах, які стосуються компетенції комісії, якщо такі стандарти порушують ЄКПЛ та інші конвенції, серед котрих можна визначити й так звану Конвенцію Ради Європи про запобігання та боротьбу з насильством щодо жінок і насильством у сім'ї від 2011 року, відомою також під назвою Стамбульська Конвенція. Проведення «обміну поглядами» та здійснення дорадчих функцій під егідою Комітету Міністрів та Генерального Секретаря. З іншого, також слід виділити нагляд за програмами співробітництва між державами-членами РЄ у сфері просування гендерної рівності. Серед таких проєктів є ініціатива «Сприяння комплексній інституційній реакції на насильство щодо жінок та домашнього насильства в Туреччині» 2019-2022 рр., «Підвищення інституційної спроможності Боснії та Герцеговини із запобігання та боротьби з насильством щодо жінок і домашнім насильством» 2019 р. тощо, а також заплановані ініціативи схожого плану у Молдові, Грузії, Україні, Азербайджані, регіоні Західних Балкан тощо.

Схожим за своєю суттю, однак різним за цільовою аудиторією є Керівний комітет Ради Європи з антидискримінації, розмаїття та інклюзії (Steering Committee on Anti-Discrimination, Diversity and Inclusion – CDADI). Його цільовими групами є національні меншини, зокрема роми, а також питання SOGIESC (Sexual Orientation, Gender Identity and Expression, and Sex Characteristics – сексуальна орієнтація, гендерна ідентичність, експресія та статеві характеристики). З-поміж угод РЄ у зазначеній сфері, зокрема, є Рамкова конвенція про захист національних меншин від 1995 року, Європейська Хартія регіональних мов або мов меншин від 1992 року. Додатково до утворення різного роду рекомендацій, нагляду за дотриманням вище окреслених угод РЄ, додаються специфічні завдання, а отже й функціональні обов'язки на рівні комітету: нагляд та контроль за інтеграцією групи, котру окреслюють як «роми (романі) та мандрівники» у суспільствах країн-членів РЄ, зокрема дотримання Плану дій щодо інклюзії ромів та мандрівників (2020-2025 рр.).

Нагляд за дотриманням прав людини, закріплених у Європейській Соціальній Хартії, здійснює Європейський комітет соціальних прав. У якого чітко визначена та формалізована система звітування статтями 21-29 Європейської Соціальної Хартії від 1961 року. В рамках цієї системи держави-учасниці регулярно (де-юре – раз на два роки) подають звіти про виконання Хартії як в законодавчій сфері, так і на практиці (ст.21 ЄСХ 1961 року). Звіти розглядаються Європейським комітетом соціальних прав. Він приймає рішення щодо прийнятності чи незадоволеності якістю самим звітом. Рішення публікується щороку комітетом у рамках вищезгаданої системи звітності. Виконання висновків комітету забезпечується Комітетом Міністрів Ради Європи. Це остання стадія контрольного механізму, де участь також бере Урядовий комітет Європейської соціальної хартії та Європейського кодексу соціального забезпечення, який складається з представників Високих Договірних Сторін, а також спостерігачів, що представляють європейські профспілки. Він аналізує звіт після рішення Європейського

комітету соціальних прав. Комітет Міністрів РЄ під час ухвалення Резолюції щодо держави бере до уваги рекомендації Урядового Комітету. Якщо держава не вживатиме надалі заходів, то Комітет Міністрів за поданням Урядового Комітету направляє державі рекомендацію щодо дотримання законодавчих чи практичних зобов'язань. На цьому завершується цикл моніторингу та контролю за державами-учасницями щодо дотримання ними соціальних прав людини (Reporting System of the European Social Charter – Social Rights – www.coe.int, n.d.).

Іншою інституцією РЄ у структурі механізму контролю та моніторингу у сфері захисту прав людини є Комісар з прав людини. Дана інституція була заснована у 1999 році Радою Європи як незалежна та об'єктивна, а також несудова. Основна ціль, згідно з мандатом, закріпленим у Резолюції (99) 50 щодо Комісара з прав людини Ради Європи є сприяння ефективному дотриманню прав людини. Серед повноважень Комісара є так звана «робота в країні», де Комісар здійснює візити до держав-членів задля польового моніторингу та оцінки ситуації щодо прав людини. Під час візитів можливий ряд дій – від розмов з високопосадовцями та звичними громадянами до відвідання конкретних місць, серед яких в'язниці, психіатричні лікарні, школи, дитячі будинки тощо. За підсумками візитів може бути надіслано лист із загальною оцінкою ситуації щодо прав людини та рекомендаціями щодо покращення прав людини або усунення системних недоліків, пов'язаних із цим. Серед іншого, слід й окреслити те, що Комісар уповноважений втручатись як третя сторона під час розгляду справ ЄСПЛ у формі подачі зауважень та того, щоб брати участь у слуханнях (ч.3 ст.36 ЄКПЛ).

Слід також окремо й окреслити діяльність Парламентської Асамблеї Ради Європи (ПАРЄ), котра є одною з двох основних органів РЄ, визначених в Статуті Ради Європи. Це дорадчий орган, котрий складається з призначених національних парламентарів держав-членів Ради Європи. Вона обговорює та виносить рекомендації стосовно будь-якого питання в межах, окреслених Статутом РЄ (ст.23 Статуту РЄ), може утворювати свої комітети або комісії (ст.24 Статуту РЄ), обирати суддів ЄСПЛ (ст.22 ЄКПЛ), проводити консультації з КМРЄ щодо прийняття нових членів (Резолюція Комітету Міністрів, ухвалена на його восьмій сесії від травня 1951 року). Серед комітетів важливо зупинитися саме на Комітеті з дотримання зобов'язань державами-членами Ради Європи (Моніторинговий комітет) (Committee on the Honouring of Obligations and Commitments by Member States of the Council of Europe – Monitoring Committee) (далі – МКПАРЄ), котрий діє на основі Резолюції 1115 (1997 р.). До основних повноважень, зокрема, належить забезпечення виконання зобов'язань, «узятих на себе державами-членами відповідно до Статуту Ради Європи, Європейської конвенції з прав людини та всіх інших конвенцій, укладених в рамках Організації, сторонами якої вони є» (ч.1 п.1 Положень Комітету Асамблеї з дотримання зобов'язань державами-членами РЄ (далі – Положення Комітету; ПК)), розгляд питань, що стосуються функціонування демократичних інституцій (п.7 ПК) тощо.

МКПАРЄ є ключовим у так званому «моніторинговій процедурі ПАРЄ». Щоб ініціювати її роботу, необхідною умовою є подача заявки до МКПАРЄ від одного з чотирьох суб'єктів: генеральних комітетів ПАРЄ через аргументовану заявку через Бюро ПАРЄ; через МКПАРЄ у виді написаного двома співдоповідачами висновку (written opinion) з чорновим варіантом рішення щодо відкриття моніторингової процедури; не менш-як 20 членами ПАРЄ, що представляють що найменш 6 національних делегацій та 2 політичні групи через Бюро ПАРЄ; Бюро ПАРЄ (п.3 Положень Комітету Асамблеї з дотримання зобов'язань державами-членами РЄ; далі – Пол.). Бюро ПАРЄ, затверджуючи заявки, опісля передає їх до МКПАРЄ. Усі заявки, окрім тих, що надходять від МКПАРЄ, розглядаються МКПАРЄ. Опісля, відбувається проведення необхідних досліджень та розслідувань, два співдоповідачі готують висновок щодо заявки, у якому приймається рішення щодо відкриття, повторного відкриття, або відмови від відкриття процедури моніторингу (п.5 Пол.).

Якщо як Бюро, так і МКПАРЄ не вважають за необхідне розпочати відповідну процедуру, таке рішення має бути зафіксовано у Звіті. ПАРЄ підтверджує таке рішення шляхом обговорення та голосування. Паралельно із цим, надається можливість ПАРЄ прийняти рішення, подане на прохання не менше десяти членів ПАРЄ, щодо проведення обговорення письмового висновку МКПАРЄ та перетворення його у звіт, котрий містить проект постанови.

Якщо Бюро приймає іншу від МКПАРЄ позицію, то висновок МКПАРЄ має бути змінено на Звіт, що містить проєкт резолюції, а Бюро має включити його обговорення на порядок денний наступної сесії ПАРЄ. ПАРЄ може вирішити, якщо є необхідність звернення до одного або більше комітетів щодо надання висновків.

Якщо ж МКПАРЄ затвердила процедуру моніторингу, то вона проводить процедуру повного моніторингу, що передбачає регулярні візити доповідачів у країну щодо котрої така процедура почата. Вони ведуть діалоги з владою, пленарні дебати, оцінюють прогрес у сфері захисту прав людини, а також проблеми імплементації, пов'язані із захистом прав людини. Під час процедури моніторингу МКПАРЄ регулярно звітує перед ПАРЄ. Урешті, комітет зазначає у звітах про завершення процедури з перевірки відповідної країни.

Якщо процедуру моніторингу завершено, то починається так званий «постмоніторинговий діалог». Ця процедура є менш інтенсивною та включає обмежений перелік питань, що стосується захисту прав людини у обраній країні. Під час нього визначаються конкретні терміни, за які виконуються невиконані обов'язки щодо захисту та введення захисту практики прав людини (п.13 Пол.). Якщо вони не були виконані в зазначені строки, то згідно з п.13 Пол., МКПАРЄ повертається до процедури повного моніторингу.

Також можливим є проведення періодичних оглядів щодо членів Ради Європи, що не підпадають під процедуру повного моніторингу (Наприклад, Франція, Нідерланди тощо). Порядок і частота таких звітів визначається «комітетом відповідно до внутрішніх робочих методів, котрі ґрунтуються на суттєвих причинах» (п.8 Пол.).

Висновки. Отже, виходячи з усього вищезазначеного, можна констатувати, що контрольно-моніторинговий механізм Ради Європи є комплексним, багаторівневим та функціональним явищем, котрий складається з великої кількості структурних елементів, кожен з яких виконує свою частину функцій, зокрема введення у дію контролю та моніторингу за дотриманням прав людини і основоположних свобод, а також подальшого нагляду за виконанням рекомендацій, гарантованих Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод від 1950 року, а також відповідними Протоколами, угодами, напрацьованими та підписаними в рамках Ради Європи.

Серед ключових одиниць у системі контрольно-моніторинговому механізму РЄ слід виокремити Європейський суд з прав людини, зокрема його – суддів, як основних структурних елементів, що засідають у формаціях 4-х видів, які розглядають справи щодо порушень ЄКПЛ та Протоколів до неї; Комітет Міністрів РЄ як центральний орган механізму, оскільки найбільше наділений як де-юре, так і де-факто повноваженнями, йому звітують комітети, сформовані ланками КМРЄ, що здійснюють нагляд за виконанням та дотриманням прав людини, а також контроль за виконанням рішень ЄСПЛ, зокрема можливість «останнього слова» у рішеннях щодо дотримання ряду рамкових хартій та конвенцій, як-от Європейської Соціальної Хартії.

Проаналізовано діяльність комітетів КМРЄ, що входять до складу механізму з моніторингу дотриманням прав людини у тій чи іншій сфері: Керівний Комітет з прав людини, Комітет з прав людини у сфері біомедицини, Керівний комітет з медіа та інформаційного суспільства, Комісія з питань гендерної рівності, Керівний комітет Ради Європи з антидискримінації, розмаїття та інклюзії, Європейський комітет.

З'ясовано, що Комісар Ради Європи з прав людини є також долучений до механізму з моніторингу прав людини. Даний підрозділ є точковим інструментом контролю та направленим на моніторинг питань імплементації та дотримання прав людини у конкретних кейсах під час так званої «роботи в країні». Парламентська Асамблея, у свою чергу, володіє рядом специфічних інструментів, що забезпечують їй контроль над прийняттям остаточних рішень щодо моніторингової процедури з питань прав людини у країнах-членах РЄ.

Література

Council of Europe (1961). European Social Charter (ETS No. 035).

Council of Europe (1999). Resolution (99) 50 on the Council of Europe Commissioner for human rights (adopted by the Committee of Ministers on 7 May 1999 at its 104th Session) URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805e305a (дата звернення 21.09.2023).

- Council of Europe (2021). Extract from CM(2021)131-addfinal – Terms of reference of the steering committee for human rights. URL: <https://rm.coe.int/terms-of-reference-of-the-steering-committee-for-human-rights-for-2022/1680a74d3d> (дата звернення 21.09.2023).
- Council of Europe (2022). Council of Europe Committees: set up by the Committee of Ministers for 2022-2025 in accordance with Article 17 of the Statute of the Council of Europe. URL: <https://rm.coe.int/cm-committees-article-17-statute-22-25-en/1680a7fc9e> (дата звернення 19.09.2023).
- Council of Europe (2023). 18th meeting of the CDDH ad hoc negotiation group on the accession of the European Union to the European Convention on human rights. Final consolidated version of the draft accession instruments.
- European Union, Treaty on European Union (Consolidated Version), Treaty of Maastricht, 7 February 1992.
- Honouring of obligations and commitments by member states of the Council of Europe. Terms of reference of the Assembly Committee on the Honouring of Obligations and Commitments by Member States of the Council of Europe (Monitoring Committee). URL: https://pace.coe.int/en/rules?id=EN_CEGBEBEB#Format-It (дата звернення 18.09.2023).
- Reporting system of the European Social Charter – Social Rights – www.coe.int. (n.d.). Social Rights. URL: <https://www.coe.int/en/web/european-social-charter/national-reports> (дата звернення 18.09.2023).
- The Council of Europe: key facts – Portal – www.coe.int. (n.d.). Portal. URL: <https://www.coe.int/en/web/portal/the-council-of-europe-key-facts> (дата звернення 17.09.2023).
- Mégret, F. (2022). Human Rights Populism. *Humanity: An International Journal of Human Rights, Humanitarianism, and Development* 13(2), 240-259. URL: <https://doi.org/10.1353/hum.2022.0010>. (дата звернення 17.09.2023).
- National Projects – Council of Europe Office in Yerevan – www.coe.int. (n.d.). Council of Europe Office in Yerevan. URL: <https://www.coe.int/en/web/yerevan/protection-of-human-rights-in-biomedicine-i> (дата звернення 17.09.2023).

References

- Council of Europe (1961). European Social Charter (ETS No. 035).
- Council of Europe (1999). Resolution (99) 50 on the Council of Europe Commissioner for human rights (adopted by the Committee of Ministers on 7 May 1999 at its 104th Session) URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805e305a (дата звернення 21.09.2023).
- Council of Europe (2021). Extract from CM (2021)131-addfinal – Terms of reference of the steering committee for human rights. URL: <https://rm.coe.int/terms-of-reference-of-the-steering-committee-for-human-rights-for-2022/1680a74d3d> (дата звернення 21.09.2023).
- Council of Europe (2022). Council of Europe Committees: set up by the Committee of Ministers for 2022-2025 in accordance with Article 17 of the Statute of the Council of Europe. URL: <https://rm.coe.int/cm-committees-article-17-statute-22-25-en/1680a7fc9e> (дата звернення 19.09.2023).
- Council of Europe (2023). 18th meeting of the CDDH ad hoc negotiation group on the accession of the European Union to the European Convention on human rights. Final consolidated version of the draft accession instruments.
- European Union, Treaty on European Union (Consolidated Version), Treaty of Maastricht, 7 February 1992.
- Honouring of obligations and commitments by member states of the Council of Europe. Terms of reference of the Assembly Committee on the Honouring of Obligations and Commitments by Member States of the Council of Europe (Monitoring Committee). URL: https://pace.coe.int/en/rules?id=EN_CEGBEBEB#Format-It (дата звернення 18.09.2023).
- Reporting system of the European Social Charter – Social Rights – www.coe.int. (n.d.). Social Rights. URL: <https://www.coe.int/en/web/european-social-charter/national-reports> (дата звернення 18.09.2023).
- The Council of Europe: key facts – Portal – www.coe.int. (n.d.). Portal. URL: <https://www.coe.int/en/web/portal/the-council-of-europe-key-facts> (дата звернення 17.09.2023).
- Mégret, F. (2022). Human Rights Populism. *Humanity: An International Journal of Human Rights, Humanitarianism, and Development* 13(2), 240-259. URL: <https://doi.org/10.1353/hum.2022.0010>. (дата звернення 17.09.2023).
- National Projects – Council of Europe Office in Yerevan – www.coe.int. (n.d.). Council of Europe Office in Yerevan. URL: <https://www.coe.int/en/web/yerevan/protection-of-human-rights-in-biomedicine-i> (дата звернення 17.09.2023).

Анотація

Климчук І. І., Орлов С. Ю. Контрольно-моніторинговий механізм у сфері захисту прав людини Ради Європи: інституційний вимір. – Стаття.

У статті здійснено комплексний аналіз механізму контролю та моніторингу з питань захисту прав людини і громадянина у інституційних рамках Ради Європи. Проаналізовано та окреслено основні інституції Ради Європи та їх роль у питаннях захисту прав людини та основоположних свобод, закріплених у нормативно-правових актах Ради Європи, таких як Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.) та Протоколи до неї, Європейська Соціальна Хартія (1996 р.), Стамбульська Конвенція (2011 р.) тощо. Серед них проаналізовано діяльність Європейського Суду з прав людини та механізм розгляду заявок до Суду й контролю за виконанням його рішень. Відтак, окреслено й основні питання щодо прийнятності заявки. Проаналізовано алгоритм функцій судів Суду, що засідають у чотирьох формаціях, як основних елементів механізму у частині контролю питань, пов'язаних з порушенням прав і свобод людини в Європі. Також проаналізовано місце в системі контролю та моніторингу Комітету Міністрів Ради Європи та їхніх структурних одиниць – комітетів, серед яких виділяємо дві категорії – прямо підзвітні Комітету Міністрів та субординаційні. Серед них окреслено CDDH, Групу 46+1, CDBIO, CDMSI, Gender Equality Commission, CDADI, Європейський комітет соціальних прав, їхні компетенції та повноваження у рамках контрольно-моніторингового механізму. Також зазначено та охарактеризовано роль Комісара РЄ з питань прав людини та його точкову діяльність в країнах-членах РЄ. Проаналізовано роль Парламентської Асамблеї Ради Європи у механізмі контролю та моніторингу у сфері захисту прав людини, зокрема її структурну одиницю – Моніторингову Комісію ПАРЕ. У рамках цього здійснено аналіз «моніторингової процедури» щодо питань захисту прав людини країн-членів РЄ та її різновидів – повної моніторингової процедури, постмоніторингового діалогу, а також їх взаємозв'язку із ПАРЕ.

Ключові слова: Рада Європи, права людини, Комітет Міністрів Ради Європи, моніторингова процедура, Європейський Суд з прав людини, контрольно-моніторинговий механізм.

Summary

Klymchuk I. I., Orlov S. Yu. Control and monitoring mechanism in the field of human rights protection of the Council of Europe: institutional dimension. – Article.

This article examines the complex nature of the mechanism of control and monitoring in the field of human rights protection within the institutional framework of the Council of Europe. The main institutions of the Council of Europe and their role in the matters of protection of human rights and fundamental freedoms enshrined in the legal acts of the Council of Europe, such as the Convention on Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and its Protocols, the European Social Charter, the Istanbul Convention, etc., are analyzed and outlined. Among them, the activities of the European Court of Human Rights, the mechanism of reviewing the application to the Court and monitoring the implementation of the Court's judgements were analyzed. In this light, the main question in regards to the admissibility criteria of the application have been outlined. The judges of the Court, sitting in four formations, are indicated as the main elements of the mechanism in terms of the control over the issues of violation of human rights and freedoms in Europe by case. Also, the role in the system of control and monitoring of the Committee of Ministers of the Council of Europe is analyzed. With it, analyzed is the place of their structural units – those, which are directly accountable to the Committee of Ministers and the subordinate bodies. Among them, CDDH, the 46+1 Group, CDBIO, CDMSI, Gender Equality Commission, CDADI, European Committee of social rights, their competences and authority within the control and monitoring mechanism are outlined. The role of the Commissioner for Human Rights and the specific activities in the form of «country work» are also indicated and characterized. The role of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe in the mechanism of control and monitoring in the field of human rights protection is analyzed, in particular its structural unit – the Monitoring Commission. As part of this, and analysis of the «monitoring procedure» regarding human rights issues in relation to the member states of the Council of Europe and its types was carried out – the full monitoring procedure, post-monitoring dialogue, as well as the issue of their relationship with the PACE.

Key words: Council of Europe, human rights, Committee of Ministers of the Council of Europe, monitoring procedure, European Court of Human Rights, control and monitoring mechanism.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА

УДК 342.98

DOI <https://doi.org/10.32782/app.v72.2023.19>

В. М. Братковський

orcid.org/0000-0003-0382-3611

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри адміністративного права

та адміністративного процесу факультету № 3

Інституту з підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції

Львівського державного університету внутрішніх справ

К. А. Гурковська

orcid.org/0000-0001-5026-626X

старший викладач кафедри адміністративного права

та адміністративного процесу факультету № 3

Інституту з підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції

Львівського державного університету внутрішніх справ

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗДІЙСНЕННЯ СУДОВОГО КОНТРОЛЮ В АДМІНІСТРАТИВНИХ СПРАВАХ ЩОДО СПОРІВ, ЩО ВИНИКАЮТЬ У СФЕРІ ПУБЛІЧНОЇ СЛУЖБИ

Основною гарантією здійснення належного судочинства є можливість забезпечення виконання прийнятих судових рішень, оскільки для учасників судового процесу важливе значення має відновлення чи захист його порушеного права. Якщо рішення суду набрало законної сили, воно має бути виконано усіма учасниками адміністративного процесу. Автори роботи вважають, що виконання судових рішень у спорах, що виникають з питань проходження публічної служби, є надзвичайно важливим, адже переважна більшість їх підлягає до негайного виконання.

Для України неналежне або повне невиконання судових рішень є не новою дилемою. Як наслідок, для можливості покращення ситуації виконання судових рішень, в тому числі в адміністративному судочинстві з 2005 року в Кодексі адміністративного судочинства України (далі по тексту – КАС України) вперше було введено поняття правового регулювання інституту судового контролю за порядком виконанням рішень, які прийняті в адміністративному процесі.

Одним із напрямків удосконалення механізму утвердження прав, свобод людини в сучасних умовах розбудови України як правової держави слід визнати підвищення ефективності діяльності судової влади (Йосифович, 2021, с. 286).

15 грудня 2017 року вступила в законну силу нова редакція КАС України, внаслідок чого свої повноваження почав виконувати оновлений Верховний Суд. Крім того, у чинному КАС України змінилося правове регулювання судового контролю за виконанням рішень в адміністративних справах. Суть законодавчих змін полягає у тому, що замість ст. 267 КАС України прийняті ст.ст. 382, 383 КАС України у новій редакції (Івасин, 2017, с. 84).

Необхідно зауважити, що згідно із новою редакцією чинного КАС України станом на сьогодні передбачено три процесуальних форми (способи) здійснення нагляду за виконанням

рішень суду, які прийняті в адміністративному процесі, а саме: у разі ухвалення рішення суду не в інтересах органів державної влади суду надається право зобов'язати зазначений орган надати інформацію про виконання такого рішення; накладати на керівників державних органів, які є відповідальними за виконання рішення, штрафи у розмірі від 20 до 40 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб; право суду в порядку визначеному ст. 287 КАС України розглядати скарги на рішення, дії або бездіяльність органу державної виконавчої служби або приватного виконавця (Кодекс адміністративного судочинства України, 2005).

Таким чином, порівнюючи формулювання ст. 267 КАС України, які діяли до 15 грудня 2017 року та ст. 382 КАС України, яка почала діяти після 15 грудня 2017 року можемо зробити висновок про виявлення тільки однієї відмінності, яка полягає в тому, що змінено розмір штрафу, який вправі накладати суд на керівників державних органів, на яких покладається відповідальність за виконання рішення суду.

Так, в попередній редакції КАС України розмір штрафу складав від 10 до 30 мінімальних заробітних плат, за діючою редакцією КАС України, штраф становить від 20 до 40 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб. Отже, така відмінність у сумі штрафу є незначною.

Натомість, провівши порівняння положень ст. 267 КАС України, які діяли до 15 грудня 2017 року та ст. 383 КАС України, які набрали чинності з 15 грудня 2017 року дозволяє виявити наступні розбіжності:

1) в КАС України вилучено норми про обов'язок позивача при поданні до суду заяви про визнання протиправними рішень, дій чи бездіяльності, вчинених суб'єктом владних повноважень – відповідачем при виконанні постанови суду, або порушення прав позивача, підтверджених таким рішенням суду, необхідності долучати до такої заяви докази її відправлення рекомендованим поштовим листом відповідачу і третім особам в термін не швидше сімох робочих днів до дати подання такої заяви суду;

2) з КАС України вилучено норму щодо потреби підписувати заяву позивачем або його представником із вказуванням дати, якою вона підписується. Автор статті вважає, що зазначена зміна є досить негативною, бо підпис та дату підписання заяви є її обов'язковими реквізитами;

3) визначено, який документ приймається за результатами розгляду заяви, оскільки відповідно до положень ч. 10 ст. 267 КАС України, які діяли до 15 грудня 2017 року за результатами розгляду приймалась постанова, а згідно з положеннями ч. 6 ст. 383 КАС України, які набули чинності після 15 грудня 2017 року за наявності достатніх доказів суд приймає ухвалу. Така позиція законодавця є позитивною тому, що постанова повинна ухвалюватися в результаті розгляду справи по суті і тому вказана постанова у матеріалах провадження повинна бути єдина (Івасин, 2014, с. 142).

Необхідно зауважити, що здійснюючи оцінку такту органу державної влади в адміністративних провадженнях про проходження служби в органах влади, адміністративний суд стикається із важливим питанням: який обсяг повинен мати його контроль. Тому здійснюючи розгляд та приймаючи рішення у публічно-правовому спорі, адміністративний суд повинен втримувати рівнозначність між здійсненням своїх визначених процесуальним законодавством повноважень та виконанням повноважень суб'єктом наділеним владними повноваженнями, рішення, дії чи бездіяльність якого є предметом оскарження в порядку адміністративного судочинства.

Наприклад, у статті 245 КАС України можна знайти підстави та обсяг можливих повноважень адміністративних судів втручатися в діяльність суб'єктів владних повноважень. Вказане ми можемо побачити виходячи з наступного: «... суд може зобов'язати відповідача – суб'єкта владних повноважень прийняти рішення на користь позивача, якщо для його прийняття виконано всі умови, визначені законом, і прийняття такого рішення не передбачає права суб'єкта владних повноважень діяти на власний розсуд» (Кодекс адміністративного судочинства України, 2005).

Перед прийняттям нормативного акту органом державної влади проводиться ряд процесуальних дій, які є необхідними для його прийняття і передбаченні окремо визначеними

нормативними документами. Такий документ може впливати не тільки з адміністративно-правової роботи органу, до якого він повинен застосовуватися, але й з інших різновидів його діяльності, якими може бути кримінальна, цивільно-правова, господарсько-правова тощо (Кайдашев, 2015, с. 129).

Таким чином, здійснюючи попередню оцінку відповідних дій, їхню роботу по підготовці акту можна визначити так:

1) початкові (в тому числі, юридично нейтральні) рішення, дії, висновки – перевірка тестів, практичних завдань тощо;

2) судовий процес (кримінальний процес, провадження у справах про адміністративні правопорушення, цивільний процес), а саме процесуальні дії, які вчиняються в процесі розгляду і вирішення судової справи, рішення суду;

3) об'єктивна інформація, яка береться до уваги при прийнятті адміністративного акту;

4) прийняття адміністративного акту згідно адміністративної процедури, яка ґрунтується на документах, висновках тощо;

5) адміністративний акт.

В Україні, як і в країнах Європи, в багатьох випадках сторонами адміністративно-правових відносин оспорується і попередні дії, і адміністративну процедуру, і самий адміністративний акт (Handbuch der polizeilichen jugendarbeit prävention und kriminalpädagogische intervention, 2005).

Проблема визначення обсягу судового контролю за рішеннями, діями чи бездіяльністю суб'єктів владних повноважень впливає і на правовідносини у сфері проходження публічної служби. У більшості випадків, здійснюючи захист власного права на проходження публічної служби, заявником у позові пред'являється декілька позовних вимог, а саме: про скасування адміністративного документу про звільнення особи, про нарахування та виплатити середньомісячної заробітної плати за час вимушеного прогулу, про відшкодування матеріальної та моральної шкоди, про поновлення на посаді, про внесення змін до трудової книжки.

Необхідно зауважити, що адміністративним судом, перед тим як ухвалюється рішення про скасування документу, який став підставою для звільнення службовця з публічної служби, має у своєму рішенні встановити чи додержано процедуру прийняття вказаного документу, та законність інших дій, які виконувались перед прийняттям адміністративного акта. У разі якщо суд скасовує адміністративний акт, то суду необхідно надати відповідь на завдання щодо засобів, обсягу та змісту поновлення прав, свобод, інтересів особи, які порушувалися внаслідок прийняття адміністративного акту (Кузьменко, 2008, с. 149).

Потрібно звернути увагу на те, що якщо ознайомитися із судовою практикою розгляду та вирішення судами справ про перебування громадян на публічній службі, необхідно визначити деякі особливості, які характеризують межі та обсяг здійснення судом контролю у провадженнях, що виникають у сфері публічної служби, а саме:

1) за сучасних умов у судовій практиці для можливості оцінки спірних правовідносин публічної служби використовуються положення вимог законодавства як трудового, так і також яким лише регулюється діяльність публічної служби. Проте, за ніяких обставин не слід уподібнювати трудові правовідносини та правовідносини публічної служби, які є предметом вивчення різних наук, а саме: трудового права та права у сфері публічної служби.

Отже, ці відносини необхідно повноцінно диференціювати, і в кожній із вказаних галузей права має застосовувати окреме законодавство. Слід зазначити, що як виняток, до якого можуть застосовуватися норми трудового законодавства для регулювання відносин на державній службі, є недосконалість правового регулювання відносин на державній службі. Однак практика застосування аналогії права до відносин на державній службі є неприйнятною, тому прийняття та розробка спеціального законодавства про державну службу має бути одним із способів, яким можна вирішити проблему правового регулювання відносин на державній службі;

2) у більшості випадків, виконання суб'єктом владних повноважень – відповідачем власних повноважень у конкретному адміністративному провадженні забезпечується кількома етапами. До таких етапів належить: 1) проведення службової перевірки та за її результатами оформ-

лення висновку; 2) накладення на державного службовця дисциплінарної відповідальності; 3) опублікування документу, яким на службовця накладено дисциплінарна відповідальність (Константий, 2015, с. 249).

Згідно із вказаною черговістю здійснення повноважень органом державної влади – відповідачем по адміністративній справі і визначається порядок здійснення судового контролю. Судом, враховуючи предмет позову, під час ухвалення судового рішення на свій розгляд встановлюється, яким повинен бути його контроль і як він повинен визначити чи дотримано суб'єктом владних повноважень всіх етапів при прийнятті рішення;

3) наступною ознакою, що характеризує судовий контроль в розгляді адміністративними судами проваджень з питань перебування на публічній службі, є встановлення конкретного обсягу та меж адміністративного розсуду органу державної влади. На нашу думку, необхідністю є встановлення, чи здійснював свої повноваження зазначений посадовець згідно до обставин і вимог законодавства та чи не допущено ним помилок під час реалізації розсуду;

4) суд встановивши обсяг адміністративного розсуду суб'єкта владних повноважень повинен врахувавши процесуальні норми прийняти рішення про законність і обґрунтованість застосування такого розсуду державним органом. У вказаній ситуації мова ведеться про те, в якій мірі суд може здійснювати контроль в адміністративних справах про проходження публічної служби та які зобов'язання може накласти на вказаних суб'єктів (вказаним встановлюється обсяг судового контролю) (Зеленов, 2018, с. 16);

5) зрозумілим є, що судовий контроль в адміністративних справах про проходження публічної служби не є необмеженим, а його межі та обсяг встановлюватимуться за допомогою різних параметрами: безпосередніми обставинами справи (діями, бездіяльністю учасників спірних правовідносин), повноваженнями, якими наділений адміністративний суд та вимогами законодавства. Обставини, які зумовлюють межі та обсяг судового контролю, визначені у ст. 245 КАС України. Для прикладу, суд у випадку задоволення позову вправі ухвалити рішення, яким нормативно-правовий акт чи його окремі положення визнати незаконними та такими, що втратили чинність (п. 1 ч. 2 ст. 245 КАС України) (Кодекс адміністративного судочинства України, 2005).

Таким чином, як показує практика судів в адміністративних справах про проходження публічної служби, важливим завданням, які повинні здійснюватися адміністративним судом є беззаперечне визначення меж та обсягу судового контролю.

Обсяг проведення адміністративними судами контролю в справах про перебування на державній службі залежить від фактичного, матеріально-правового й процесуально-правового характеру. Адміністративним судом, здійснюючи оцінку відносин, які виникли в процесі розгляду справи повинен дослідити, як сам нормативно-правовий акт суб'єкта владних повноважень-відповідача, так і дії, які вчинялись для його прийняття.

Література

- Адміністративний процес України: підручник / за заг. ред. Д. І. Йосифовича. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. 500 с.
- Івасин О. Р. Судовий контроль за виконанням судових рішень в адміністративному судочинстві: спеціальні способи. Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія : Право, 2017. № 4. С. 83-90.
- Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України № 2747-IV. 2005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>
- Івасин О. Р. Судовий контроль в адміністративному судочинстві. [неопубл. дис. канд. юрид. наук]. Державний науково-дослідний інститут МВС України, 2014.
- Кайдашев Р. П. Сутність судового контролю в адміністративному процесі України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ* : збірник наукових праць. Дніпропетровськ, 2015. № 3 (77). С. 128-134.
- Кузьменко О. В, Гуржій Т. О. Адміністративне процесуальне право України. К.: Атіка, 2008. 416 с.
- Константий О. В. Проблеми захисту в адміністративному судочинстві суб'єктивних прав, свобод і законних інтересів : монографія. Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. К. : Істина, 2015. 544 с.

Зеленов А. С. Виконання судових рішень в адміністративних справах [неопуб. автореф. дис. канд. юрид. наук]. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, 2018.

Handbuch der polizeilichen jugendarbeit prävention und kriminalpädagogische intervention, von wilfried dietsch vizepräsident der bayerischen bereitschaftspolizei und werner gloss polizeihauptkommissar, bibliografische, richard boorberg verlag GmbH & Co KG, 2005. С. 264.

References

The administrative process of Ukraine (2021): a textbook / by general ed. D. I. Yosifovicha. Lviv: Lviv State University of Internal Affairs, 500 p. [in Ukrainian]

Ivasyn O. R. (2017) Judicial control over the execution of court decisions in administrative proceedings: special methods. Scientific and information bulletin of the Ivano-Frankivsk University of Law named after King Danylo Halytskyi. Series: Law. No. 4. P. 83-90. [in Ukrainian]

Administrative Judicial Code of Ukraine: Law of Ukraine No. 2747-IV (2005). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15> [in Ukrainian]

Ivasyn O. R. (2014) Judicial control in administrative proceedings. thesis candidate law Sciences. State Research Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine [in Ukrainian]

Kaidashev R.P. (2015) The essence of judicial control in the administrative process of Ukraine. Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs: a collection of scientific works. Dnipropetrovsk. No. 3 (77). P. 128-134. [in Ukrainian]

Kuzmenko O. V, Gurzhii T. O. (2008) Administrative procedural law of Ukraine. K.: Atika. 416 p. [in Ukrainian]

Constanty O. V. (2015) Problems of protection in administrative proceedings of subjective rights, freedoms and legitimate interests: monograph. National law University named after Yaroslav the Wise. K.: Istyna. 544 p. [in Ukrainian]

Zelenov A. S. (2018) Execution of court decisions in administrative cases. autoref. Thesis candidate law Sciences. National Law University named after Yaroslav the Wise [in Ukrainian]

Handbuch der polizeilichen Jugendarbeit Prävention und kriminalpädagogische Intervention, von Wilfried Dietsch Vizepräsident der Bayerischen Bereitschaftspolizei und Werner Gloss Polizeihauptkommissar, Bibliografische, Richard Boorberg Verlag GmbH & Co KG, 2005 [in German]

Анотація

Братковський В. М., Гурковська К. А. Шляхи вдосконалення здійснення судового контролю в адміністративних справах щодо спорів, що виникають у сфері публічної служби. – Стаття.

У статті розглянуто шляхи вдосконалення здійснення судового контролю в адміністративних справах щодо спорів, що виникають у сфері публічної служби.

Висловлено думку, що одним із напрямків удосконалення механізму утвердження прав, свобод людини в сучасних умовах розбудови України як правової держави слід визнати підвищення ефективності діяльності судової влади.

Наголошено, що 15 грудня 2017 року вступила в законну силу нова редакція Кодексу адміністративного судочинства України, внаслідок чого свої повноваження почав виконувати оновлений Верховний Суд. Крім того, у чинному Кодексі адміністративного судочинства України змінилося правове регулювання судового контролю за виконанням рішень в адміністративних справах. Суть законодавчих змін полягає у тому, що замість ст. 267 Кодексу адміністративного судочинства України прийняті ст.ст. 382, 383 Кодексу адміністративного судочинства України у новій редакції.

Зазначено, що основною гарантією здійснення належного судочинства є можливість забезпечення виконання прийнятих судових рішень, оскільки для учасників судового процесу важливе значення має відновлення чи захист його порушеного права. Якщо рішення суду набрало законної сили, воно має бути виконано усіма учасниками адміністративного процесу. Констатовано, що виконання судових рішень у спорах, що виникають з питань проходження державної служби, є надзвичайно важливим, адже переважна більшість їх підлягає до негайного виконання.

Зроблено висновок, що обсяг проведення адміністративними судами контролю в справах про перебування на державній службі залежить від фактичного, матеріально-правового й процесуально-правового характеру. Адміністративним судом, здійснюючи оцінку відносин, які виникли в процесі розгляду справи повинен дослідити, як сам нормативно-правовий акт суб'єкта владних повноважень-відповідача, так і дії, які вчинялись для його прийняття.

Ключові слова: судовий контроль, публічна служба, адміністративне судочинство, суб'єкт владних повноважень, судові рішення.

Summary

Bratkovsky V. M., Gurkovska K. A. Ways of improving judicial control in administrative cases regarding disputes arising in the field of public service. – Article.

The article examines ways of improving judicial control in administrative cases regarding disputes arising in the field of public service. The opinion was expressed that one of the directions of improvement of the mechanism of affirmation of human rights and freedoms in the modern conditions of the development of Ukraine as a legal state should be recognized as increasing the effectiveness of the judiciary.

It was emphasized that on December 15, 2017, the new version of the Code of Administrative Procedure of Ukraine entered into legal force, as a result of which the renewed Supreme Court began to exercise its powers. In addition, the current Code of Administrative Justice of Ukraine changed the legal regulation of the judicial king on the execution of decisions in administrative cases. The essence of the legislative changes is that instead of Art. 267 of the Code of Administrative Procedure of Ukraine adopted by Art. Art. 382, 383 of the Code of Administrative Procedure of Ukraine in the new version.

It is noted that the main guarantee of proper judicial proceedings is the possibility of ensuring the execution of the adopted court decisions, since the restoration or protection of the violated right is of great importance for the participants in the court process. If the court decision has entered into legal force, it must be implemented by all participants in the administrative process. It was established that the execution of court decisions in disputes arising from issues of public service is extremely important, because the vast majority of them are subject to immediate execution.

It was concluded that the scope of control by administrative courts in cases of stay in public service depends on the factual, material-legal and procedural-legal nature. The administrative court, when assessing the relations that arose during the case review process, must examine both the normative and legal act of the subject of the defendant's authority and the actions taken to adopt it.

Key words: judicial control, public service, administrative proceedings, subject of authority, court decision.

А. І. Омельченко

orcid.org/0009-0006-3199-9373

аспірант кафедри морського та митного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

ПУБЛІЧНЕ АДМІНІСТРУВАННЯ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ПІДВОДНОЇ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

Вступ. Підводна культурна спадщина є важливою частиною історичного культурного надбання сучасної людської цивілізації. З удосконаленням технічних засобів зростають можливості її вивчення та отримання даних про важливі та відомі історичні й культурні події, а вони, у свою чергу, стають базисом для нових відкриттів, доповнюють раніше отримані знання. Об'єкти підводної культурної спадщини є особливими містками, що поєднують людство з минулим, дбайливе ставлення до них – обов'язок усіх, хто має можливість занурюватися у глибини морів та океанів. Втрата будь-якої з таких археологічних пам'яток може призвести до значних прогалин у відомостях про історичні події, а поширюване колекціонування веде до вилучення важливих артефактів з історичного контексту, може спотворювати їх сприйняття чи ставати причиною повної втрати. Правовий режим об'єктів підводної культурної спадщини визначається міжнародними угодами та національними законодавствами, всесвітній механізм їх охорони створено відповідно до Конвенції ЮНЕСКО про охорону підводної культурної спадщини 2001 року (UNESCO, 2001) (далі – Конвенція 2001 р.), а система публічного адміністрування охоплює міжнародний (усесвітній і регіональний) та національний компоненти.

Окремі аспекти правового режиму підводної культурної спадщини, зокрема на національному рівні, а також питання публічного адміністрування у сфері морської діяльності порушуються у роботах Т. Аверочкіної, Є. Архипової, В. Гаверського, С. Дромгул, Т. Кара-Васильєвої, О. Клевчук, Б. Кормича, О. Краснікової, З. Лінь, Т. Мазур, К. Марчиняк, І. Мишак, М. Міщенко, Я. Морозової, А. Овсяник, М. Папагеоргіу, М. Погорецького, М. Цуцкірідзе, Х. Чжун та інших. При цьому, проблематика формування дієвої системи публічного адміністрування режиму підводної культурної спадщини та її окремих складників у цих розробках досліджується лише оглядово, що обумовлює обрання метою цієї статті вироблення, на основі кращих практик управління та міжнародних стандартів, пропозицій щодо створення такої системи з визначенням форм та методів адміністрування режиму підводного культурного надбання на глобальному, регіональному та національному рівнях з урахуванням специфіки особливих правових режимів, що можуть діяти на територіях окремих країн або їх регіонів.

Зважаючи на різноманітність підходів до категорії «публічне адміністрування» у вітчизняній правовій науці, а також характер діяльності, що спрямована на підводну культурну спадщину, цю статтю буде базовано на т.зв. «широкому» підході до визначення цієї категорії, як різноманітності усіх видів керуючих імперативних впливів на суспільні відносини як всередині держав, так й на наддержавному рівні, відповідно до домовленостей на якому (міжнародних стандартів, зафіксованих у міжнародних угодах), формується механізм реалізації відповідних норм у окремих державах або їх регіональних та інших об'єднаннях. Таким впливом охоплюється також й безпосереднє управління об'єктами підводної культурної спадщини, яке, на наше переконання, є комплексною діяльністю, спрямованою на збереження такого об'єкта (відповідно до норм Конвенції 2001 р. у стані *in situ*), його вивчення, визначення можливостей використання [наприклад, з метою проведення підводних екскурсій, створення музеїв (UN News, 2008), навчальних центрів (UNESCO, 2021)], координацію з зацікавленими суб'єктами, зокрема науковими установами, транспортними організаціями, туристичними агенціями тощо.

Загальні засади публічного адміністрування режиму підводної культурної спадщини закріплено у Конвенції ООН з морського права 1982 р. (UN, 1982) (далі – Конвенція 1982 р.) та Кон-

венції 2001 р. У цих документах особливу увагу приділено преференційним правам держави а) походження, б) культурного походження, або в) історичного та археологічного походження знайдених артефактів (ст. 149 Конвенції 1982 р.), а також спеціально відзначається, що положення Конвенції 2001 р. не шкодять правам, юрисдикції та обов'язкам держав за міжнародним правом, включаючи Конвенцію 1982 р. Отже сформована у 1982 р. система публічного адміністрування діяльності у морських просторах залишається незмінною, а нормами Конвенції 2001 р. її деталізовано щодо підводної культурної спадщини. У якості прикладу зазначеної деталізації слід навести ст. 6 Конвенції 2001 р. щодо, зокрема, регіонального співробітництва у збереженні підводної культурної спадщини. Відповідно до цієї статті може бути реалізований не згаданий у ст.ст. 122 та 123 Конвенції 1982 р. напрям співробітництва держав, розташованих на узбережжі замкнених або напівзамкнених морів. Для багатьох держав світу зазначені міжнародні інструменти є діючими, завдяки чому на теперішній час створено систему правових норм, якими встановлено правовий режим підводної культурної спадщини та сформовано декілька рівнів його публічного адміністрування. Поряд із цим, до визнаних недоліків конвенцій 1982 та 2001 рр. належить відсутність ефективного механізму контролю за дотриманням їх норм; спірність окремих питань здійснення юрисдикції та підтвердження зв'язку зі знайденими об'єктами, особливо що стосується тих країн, які не приєдналися до цих угод; загальність норм про консультації стосовно робіт навколо окремих об'єктів. Тож, незважаючи на наявність певного правового захисту, підводні археологічні та історичні об'єкти продовжують знищуватися, пошкоджуватися через промислову діяльність та інтенсивну експлуатацію рибних ресурсів, розграбовуватися або використовуватися з незаконною комерційною метою, ставати предметом терористичних загроз і захоплень. При цьому цілковито ігнорується шкода, яка спричиняється через це людству та науці.

1. Глобальний рівень. На всесвітньому рівні правовий базис системи адміністрування та охорони об'єктів підводного культурного надбання представлений згаданими міжнародними угодами 1982 р. та 2001 р. Відповідно до їх стандартів (мінімальних вимог, що можуть бути посилені державами) формуються відповідні регіональні та національні системи, а суб'єктами виступають провідні міжнародні інституції. Так, Генеральна Асамблея ООН у своїх щорічних резолюціях щодо океанів та морського права закликає усі держави співробітничати безпосередньо або через компетентні міжнародні органи у вжитті заходів із захисту та збереження об'єктів археологічного та історичного характеру, що знайдені у морі, відповідно до Конвенції 1982 р. (General Assembly, 2011; General Assembly, 2019; General Assembly, 2022).

ЮНЕСКО, розробивши та прийнявши Конвенцію 2001 р., створила всесвітній базис охорони підводного культурного надбання, а Нарада її держав-учасниць (The Meeting of States Parties) та Консультативний науково-технічний орган (The Scientific and Technical Advisory Body) співробітничать з акредитованими неурядовими організаціями, діяльність яких пов'язана зі сферою застосування Конвенції, у т.ч. з представниками держав, які не є її учасницями [ст. 2 Правил процедури наради держав-учасниць Конвенції про охорону підводної культурної спадщини (UNESCO, 2019a), ст. 1 Статуту Консультативного науково-технічного органу Наради держав-учасниць Конвенції про охорону підводної культурної спадщини (UNESCO, 2019b)]. Така форма співробітництва та поєднання зусиль, спрямованих на формування ефективного механізму адміністрування режиму захисту та збереження підводного культурного надбання, має велике значення, оскільки ці організації працюють безпосередньо на місцях та зі спеціалізованими національними агенціями. Крім того, у 2008 р. Міжурядовою океанографічною комісією (автономний орган, що функціонує у рамках ЮНЕСКО) було видано документ ІОС/ЕС-ХІІ/2 Annex 7 «Відносини з програмами ЮНЕСКО, пов'язаними з морськими науками» (ІОС Secretariat, 2008) та відзначено, що морські наукові дослідження і обміни знаннями відіграють найважливішу роль для реалізації норм Конвенції 2001 р. і розвитку підводної археології. У зв'язку з цим внесок Міжурядової океанографічної комісії може мати актуальний характер щодо питань обміну інформацією у контексті механізму міжнародного співробітництва у рамках Конвенції 2001 р., моніторингу стану навколишнього середовища, питань збереження та відновлення, проведення досліджень та отримання відповідних дозволів, а також передачі морської технології у таких сферах як геофізика та інженерні науки у якості додатку до підводної археології.

Міжнародний комітет з підводної культурної спадщини (International Committee on the Underwater Cultural Heritage, ICUCH), будучи міжнародною неурядовою організацією, сприяє зміцненню міжнародного співробітництва з питань захисту та управління підводною культурною спадщиною. До складу комітету належать міжнародні експерти з підводної культурної спадщини, які представляють п'ять географічних регіонів, визначених ЮНЕСКО (Африка, арабські країни, Азія та Тихий океан, Європа та Північна Америка, Латинська Америка та Карибський басейн). Роль цієї організації у створенні правового базису сучасного режиму підводної культурної спадщини важко переоцінити: саме нею було розроблено Статут для керівництва управлінням та захистом підводних культурних ресурсів, що набув поширення як Міжнародна хартія з охорони та управління підводною культурною спадщиною 1996 р. Статус цього документа було підтверджено у 2001 р. з його включенням у якості додатку до Конвенції 2001 р., і перетворенням на стандартний посібник з етики та практики управління підводною культурною спадщиною в усьому світі (ICOMOS, 1996; ICOMOS, n.d).

Глобальний рівень адміністрування отримує прояв також у діяльності у Міжнародному районі морського дна (далі – Район), археологічною цінністю якого було обґрунтовано необхідність розробки міжнародної угоди щодо охорони підводної культурної спадщини у 1995 р. (UNESCO Secretariat, 1995) Статті 11 та 12 Конвенції 2001 р. регламентують режим охорони підводної культурної спадщини у Районі та покладають на держави-учасниці відповідальність за її охорону у цьому морському просторі, визначають необхідність повідомлення Генерального директора ЮНЕСКО та Генерального секретаря Міжнародного органу з морського дна (далі – Орган) про виявлення культурної спадщини або намір здійснювати діяльність, спрямовану на підводну культурну спадщину, розташовану у Районі. У свою чергу, Генеральний директор ЮНЕСКО, за участі зацікавлених держав та Органу, призначає координуючу державу для проведення консультацій щодо найбільш ефективних способів охорони підводної культурної спадщини Району. Таким чином, створений відповідно до Конвенції 1982 р. Орган, має бути лише повідомлений про знахідки та запрошується прийняти участь у консультаціях. При цьому, його участь у деяких випадках може бути значнішою через те, що умовою здійснення діяльності у Районі є укладання угоди з Органом, а відповідні історичні артефакти можуть бути знайдені під час такої діяльності, що може поставити їх під загрозу.

2. Регіональний рівень. Співробітництво на регіональному рівні є класичною практикою вирішення актуальних проблем у сфері морської діяльності для певної географічної зони, що тримала назву морського регіоналізму. Саме у рамках окремих регіонів побудовано одну з найефективніших систем протидії субстандартному судноплавству – контроль держави порту, що бере свій початок з укладання Паризького меморандуму у 1982 р. (The Paris Memorandum of Understanding on Port State Control, 1982). У сфері визначення режиму підводної культурної спадщини у європейському регіоні діє Конвенція про охорону археологічної спадщини 1992 р. (Council of Europe, 1992), що передбачає ряд форм взаємодії на регіональному рівні: обмін елементами археологічної спадщини та інформацією про здійснювані дослідження (ст. 8), надання технічної і наукової допомоги шляхом обміну досвідом та експертами у сфері археологічної спадщини (ст. 12). Рекомендація Парламентської Асамблеї РЄ № 848(1972) «Про підводну культурну спадщину» (Parliamentary Assembly, 1978) акцентує увагу на питаннях вироблення єдиних концептуальних засад для держав Європи щодо збереження підводних культурних пам'яток, необхідності запровадження примусових заходів та збільшення фінансової підтримки для рятувальних розкопок, а також для ретельного наукового дослідження дійсно значущих місць. Зокрема Парламентська Асамблея рекомендувала: а) розробити Європейську конвенцію про підводну культурну спадщину, відкриту для підписання усіма державами-членами РЄ, а також усіма державами, що не є членами Європейської зони і мають морське узбережжя; б) домовитися про угоду між державами-членами про оголошення національних зон охорони культурного надбання до межі у 200 миль, якщо це обмеження відповідає географічним реаліям, як основи для впровадження запропонованої конвенції; в) заохочувати, у співпраці з ЮНЕСКО та Міжнародною радою музеїв, адміністрування імплементації майбутньої конвенції на регіональному рівні, за погодженням між державами, що межують з морем або частиною моря; г) висловити свою підтримку ство-

ренню Європейської групи з підводної археології, яка, серед іншого, могла б підготувати та підтримувати в актуальному стані серію європейських посібників (доповнених відповідним наочним матеріалом) щодо чинного законодавства та адміністративних правил стосовно підводної спадщини, підводних археологічних методів, основних процедур, яких слід дотримуватися під час виявлення знахідок. Але, незважаючи на прогресивний для свого часу характер цього документа, він не став базисом нової регіональної угоди, але став одним з допоміжних документів при розробці Конвенції 2001 р.

У європейському регіоні створено й менші за розміром інтеграційні регіональні утворення у сфері охорони підводної культурної спадщини. Це, зокрема, Робоча група з підводної культурної спадщини Комітету зі спадщини Балтійського регіону, який сприяє розвитку потенціалу культурної спадщини як стратегічного ресурсу для розвитку регіону Балтійського моря, а у напрямку охорони об'єктів підводного культурного надбання охоплює вивчення наслідків і можливого змісту регіональної угоди щодо захисту підводної культурної спадщини у Балтійському морі, що включає у себе заборону для громадян та суден втручатися в історичні уламки та археологічні споруди. Робоча група з питань прибережної культури та морської спадщини доповнює зазначену діяльність та має на меті поглиблення співпраці між органами влади щодо прибережної культури та її розвитку, а також привернення уваги до стратегій сталого використання прибережних територій з особливою увагою документуванню та презентації прибережної культури з точки зору досліджень і виставок (Baltic Region Heritage Committee).

У Балтійському регіоні, багатому на добре збережені об'єкти підводної культурної спадщини, упродовж 2017–2020 рр. здійснювався Проєкт BalticRIM, у результаті якого було розроблено загальнобалтійські принципи та національні практики для інтеграції морської культурної спадщини у морське просторове планування. Проєкт мав на меті зробити внесок у культуру сталого розвитку, де різноманітність і доступність морських пам'яток і ландшафтів сприятиме добробуту громадян і відвідувачів, а також підвищуватиме обізнаність і захист Балтійського моря. Остаточний звіт містив короткий опис правової та адміністративної ситуації та практики щодо управління такими об'єктами у країнах Балтійського моря. Крім того, у цій публікації розглядалася роль морського просторового планування у поточних ініціативах блакитного зростання у регіоні Чорного моря та розвитку перспектив, із зосередженням особливої уваги на питаннях туризму (Lehtimäki et al., 2020).

У рамках Ініціативи трьох морів (Three Seas Initiative), незважаючи на її переважне спрямування на реалізацію транспортних проєктів східної Європи, співробітництво у сфері управління підводною культурною спадщиною також має шанси на розвиток через обмін експертами, консультації, взаємні дослідницькі місії як у межах існуючих проєктів та організацій регіону, так й нових, наприклад із запрошенням фахівців з України, як партнера-учасника Ініціативи з 2022 р. (Kulbachnyi, 2022), а з вересня 2023 р. – її асоційованого партнера (Шевченко, 2023).

Наведені форми регіонального співробітництва є лише невеликою частиною численних європейських проєктів, спрямованих на адміністрування правового режиму підводної культурної спадщини, але, незважаючи на значну увагу міжнародного співтовариства, створення правових механізмів протидії неправомірним діям щодо об'єктів підводної культурної спадщини, розширення співпраці різних за своїм правовим статусом суб'єктів з метою вироблення інноваційних підходів до організаційних охоронних механізмів, до проблем у сфері управління підводною культурною спадщиною досі належить недостатність синергії у сфері виявлення, дослідження та охорони археологічних цінностей. Цим актуалізується важливість регіональних зусиль щодо формування правового режиму підводної культурної спадщини, яка перебуває у морських просторах поза межами юрисдикції прибережних держав або у т.зв. «сірих зонах».

3. Національний рівень. Відповідно до Конвенції 2001 р., держави-учасниці на здійснення свого суверенітету мають виключне право регулювати та дозволяти діяльність, спрямовану на підводну культурну спадщину, у своїх внутрішніх водах, архіпелажних водах і територіальному морі (ст. 7). Цей основоположний принцип сучасного правового режиму прибереж-

них вод закріплює право на формування національної системи публічного адміністрування «діяльності, основним об'єктом якої є підводна культурна спадщина і яка прямо або опосередковано може порушити фізичний стан підводної культурної спадщини або може іншим чином завдати їй шкоди» (ст. 1 Конвенції 20001 р.). Встановлюючи правила для регулювання прибережними державами діяльності, спрямованої на підводну культурну спадщину, в їх прилеглих та виключних економічних зонах, а також на континентальному шельфі, Конвенція 2001 р. надає їм відповідних повноважень у просторах поза державною територією, але у яких діють суверенні права та юрисдикція прибережної держави, передбачені Конвенцією 1982 р. Незважаючи на це, на теперішній час у деяких державах а) досі не сформовано якісну нормативну базу діяльності, спрямованої на підводну культурну спадщину, та протидії діяльності, що може випадково впливати на підводну культурну спадщину, і може порушити фізичний стан підводної культурної спадщини або іншим чином завдати їй шкоди; б) не імплементовано норми міжнародних угод у сфері охорони археологічних артефактів, у т.ч. підводних; с) не створено якісного державного механізму реалізації прийнятих норм; або навіть d) відсутнє національне законодавство у сфері діяльності, спрямованої на підводну культурну спадщину. Причинами цьому можуть бути незацікавленість у створенні механізму захисту та збереження об'єктів підводної культурної спадщини, неухважність до історичних досліджень, а також опосередковане сприяння незаконним видам діяльності з такими об'єктами тощо. Для окремих держав актуальними залишаються правові проблеми, пов'язані з відсутністю контролю за вилученням підводних об'єктів, зокрема затонулих кораблів та літальних апаратів. Усе це, а також нові виклики та загрози, що виникають у зв'язку з воєнними ризиками та іншими надзвичайними умовами у взаєминах держав обумовлюють важливість та необхідність формування ефективної системи публічного адміністрування режиму підводної культурної спадщини, і, зокрема, повноцінної нормативної бази, що подолає відомі прогалини та створить надійну основу для захисту прав та інтересів держав у морських просторах.

Одним з прикладів, яким можна проілюструвати окремі з наведених недоліків національної правової бази у сфері визначення режиму підводної культурної спадщини, може стати відсутність порядку дослідження археологічних та історичних об'єктів культурної спадщини у прилеглий зоні України, про який зазначено у ст. 6 Закону від 6.12.2018 р. «Про прилеглу зону України» (Верховна Рада України, 2018), лише побіжна згадка про підводну культурну та/або археологічну спадщину у Законі України від 16.05.1995 р. «Про виключну (морську) економічну зону України» (Верховна Рада України, 1995) (ст.ст. 13, 14), а також відсутність законодавства, прийнятого на розвиток норм про режим підводної культурної спадщини законів України від 08.06.2000 р. «Про охорону культурної спадщини» (Верховна Рада України, 2000) та від 18.03.2004 р. «Про охорону археологічної спадщини» (Верховна Рада України, 2004).

Висновки. Сформована на теперішній час система публічного адміністрування режиму підводної культурної спадщини об'єднує три рівні: глобальний, регіональний та національний. Розглянуті форми та методи такого адміністрування засвідчили значне різноманіття, а також залучення до формування його правового та організаційного базису широкого кола наддержавних суб'єктів і охоплення відповідними роботами значної кількості держав. З метою вироблення специфічних принципів та алгоритмів охорони підводної культурної спадщини окремих приморських регіонів, а також діяльності, спрямованої на неї, створюються та функціонують регіональні організації та проекти. Національний рівень публічного адміністрування режиму підводної культурної спадщини, за умов визнання за прибережними державами встановлених Конвенцією ООН з морського права 1982 р. суверенітету, юрисдикції та суверенних прав у внутрішніх та архіпелажних водах, територіальному морі, прилеглий та виключній економічній зонах, на континентальному шельфі, все ще відрізняється прогальністю та, зокрема, в Україні потребує подальших нормотворчих робіт. Їх необхідність підсилена умовами триваючого воєнного конфлікту та важливості створення правового базису для повоєнного відновлення і захисту прав України у морських просторах і щодо об'єктів підводної археологічної, історичної та культурної спадщини в Азово-Чорноморській акваторії.

Література

- Верховна Рада України. (1995, 16 травня). Закон про виключну (морську) економічну зону України № 162/95-ВР. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text>
- Верховна Рада України. (2000, 8 червня). Закон про охорону культурної спадщини № 1805-III. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text>
- Верховна Рада України. (2004, 18 березня). Закон про охорону археологічної спадщини № 1626-IV. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1626-15#Text>
- Верховна Рада України. (2018, 6 грудня). Закон про прилеглу зону України № 2641-VIII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2641-19#Text>
- Шевченко, Т. (2023, 7 вересня). Україна та Молдова стали асоційованими партнерами Тримор'я: що це означає. *Час дії*. <http://surl.li/lfmtf>
- About BalticRIM. <http://surl.li/lfmsv>
- Baltic Region Heritage Committee. <https://cbss.org/cbss-bodies/other-bodies/baltic-region-heritage-committee/>
- Council of Europe. (1992). European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage, 1992. <https://rm.coe.int/168007bd25>
- General Assembly. (2011, December 24). Resolution 66/231. Oceans and the law of the sea. <http://surl.li/lfmrw>
- General Assembly. (2019, December 10). Resolution 74/19. Oceans and the law of the sea. <http://surl.li/lfmsa>
- General Assembly. (2022, December 30). Resolution 77/248. Oceans and the law of the sea. <http://surl.li/lfmsd>
- ICOMOS. (1996). Charter on the Protection and Management of Underwater Cultural Heritage. <http://surl.li/lfmsk>
- ICOMOS. (n.d). The ICOMOS International Committee on the Underwater Cultural Heritage (ICUCH). <https://icuch.icomos.org/icuch/>
- International Committee on the Underwater Cultural Heritage. <https://icuch.icomos.org>
- IOC Secretariat. (2008). IOC/EC-XLI/2 Annex 7. Relations with Marine-related Programmes of UNESCO. <http://surl.li/lfmsh>
- Kulbachnyi, O. (2022, June 21). Ukraine gains status of Three Seas Initiative partner-participant. *PGnews*. <http://surl.li/lfmtc>
- Lehtimäki, M., Tikkanen, S., & Tevali, R. (2020) (Eds.). Integrating Cultural Heritage into Maritime Spatial Planning in the BSR. Final publication of the Baltic Sea Region Integrated Maritime Cultural Heritage Management Project (BalticRIM) 2017-2020. <http://surl.li/lfmsy>
- Parliamentary Assembly. (1978). Recommendation 848 Underwater cultural heritage. <http://surl.li/lfmss>
- The Meeting of States Parties. <https://www.unesco.org/en/node/79774>
- The Paris Memorandum of Understanding on Port State Control, 1982. <http://surl.li/lfmsn>
- The Scientific and Technical Advisory Body. <https://www.unesco.org/en/node/79775>
- Three Seas Initiative. <https://3seas.eu>
- UN. (1982). Convention on the Law of the Sea. https://www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_e.pdf
- UN News. (2008). UNESCO backs plan to build underwater museum in Alexandria, Egypt. <http://surl.li/lfmrr>
- UNESCO. (2001). Convention on the Protection of Underwater Cultural Heritage. <https://icuch.icomos.org/unesco-convention/>
- UNESCO. (2019a). Rules of Procedure of the Meeting of States Parties to the Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000372668>
- UNESCO. (2019b). Statutes of the Scientific and Technical Advisory Body to the Meeting of States Parties to the Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000372669>
- UNESCO. (2021, January 20). UNESCO Chair on Underwater Cultural Heritage established at Alexandria University, Egypt. <http://surl.li/lfmrt>
- UNESCO Secretariat. (1995, March 23). Feasibility Study for the Drafting of a New Instrument for the Protection of the Underwater Cultural Heritage. Doc.146 EX/27. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000101285>

References

- Verkhovna Rada Ukrainy. (1995, 16 travnia). Zakon pro vykliuchnu (morsku) ekonomichnu zonu Ukrainy № 162/95-VR. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text> [in Ukrainian].
- Verkhovna Rada Ukrainy. (2000, 8 chervnia). Zakon pro okhoronu kulturnoi spadshchyny № 1805-III. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text> [in Ukrainian].
- Verkhovna Rada Ukrainy. (2004, 18 bereznia). Zakon pro okhoronu arkeolohichnoi spadshchyny № 1626-IV. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1626-15#Text> [in Ukrainian].
- Verkhovna Rada Ukrainy. (2018, 6 hrudnia). Zakon pro prylehlu zonu Ukrainy № 2641-VIII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2641-19#Text> [in Ukrainian].
- Shevchenko, T. (2023, 7 veresnia). Ukraina ta Moldova staly asotsiiovany my partneramy Trymoria: shcho tse oznachae. *Chas dii*. <http://surl.li/lfmtf> [in Ukrainian].
- About BalticRIM. <http://surl.li/lfmsv>
- Baltic Region Heritage Committee. <https://cbss.org/cbss-bodies/other-bodies/baltic-region-heritage-committee/>
- Council of Europe. (1992). European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage, 1992. <https://rm.coe.int/168007bd25>
- General Assembly. (2011, December 24). Resolution 66/231. Oceans and the law of the sea. <http://surl.li/lfmrw>
- General Assembly. (2019, December 10). Resolution 74/19. Oceans and the law of the sea. <http://surl.li/lfmsa>
- General Assembly. (2022, December 30). Resolution 77/248. Oceans and the law of the sea. <http://surl.li/lfmsd>
- ICOMOS. (1996). Charter on the Protection and Management of Underwater Cultural Heritage. <http://surl.li/lfmsk>
- ICOMOS. (n.d). The ICOMOS International Committee on the Underwater Cultural Heritage (ICUCH). <https://icuch.icomos.org/icuch/>
- International Committee on the Underwater Cultural Heritage. <https://icuch.icomos.org>
- IOC Secretariat. (2008). IOC/EC-XLI/2 Annex 7. Relations with Marine-related Programmes of UNESCO. <http://surl.li/lfmsh>
- Kulbachnyi, O. (2022, June 21). Ukraine gains status of Three Seas Initiative partner-participant. *PGnews*. <http://surl.li/lfmtc>
- Lehtimaki, M., Tikkanen, S., & Tevali, R. (2020) (Eds.). Integrating Cultural Heritage into Maritime Spatial Planning in the BSR. Final publication of the Baltic Sea Region Integrated Maritime Cultural Heritage Management Project (BalticRIM) 2017-2020. <http://surl.li/lfmsy>
- Parliamentary Assembly. (1978). Recommendation 848 Underwater cultural heritage. <http://surl.li/lfmss>
- The Meeting of States Parties. <https://www.unesco.org/en/node/79774>
- The Paris Memorandum of Understanding on Port State Control, 1982. <http://surl.li/lfmsn>
- The Scientific and Technical Advisory Body. <https://www.unesco.org/en/node/79775>
- Three Seas Initiative. <https://3seas.eu>
- UN. (1982). Convention on the Law of the Sea. https://www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_e.pdf
- UN News. (2008). UNESCO backs plan to build underwater museum in Alexandria, Egypt. <http://surl.li/lfmrr>
- UNESCO. (2001). Convention on the Protection of Underwater Cultural Heritage. <https://icuch.icomos.org/unesco-convention/>
- UNESCO. (2019a). Rules of Procedure of the Meeting of States Parties to the Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000372668>
- UNESCO. (2019b). Statutes of the Scientific and Technical Advisory Body to the Meeting of States Parties to the Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000372669>
- UNESCO. (2021, January 20). UNESCO Chair on Underwater Cultural Heritage established at Alexandria University, Egypt. <http://surl.li/lfmrt>
- UNESCO Secretariat. (1995, March 23). Feasibility Study for the Drafting of a New Instrument for the Protection of the Underwater Cultural Heritage. Doc.146 EX/27. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000101285>

Анотація

Омельченко А. І. Публічне адміністрування правового режиму підводної культурної спадщини. – Стаття.

У даній статті досліджено сучасний механізм публічного адміністрування правового режиму підводної культурної спадщини. Автором підтримано «широкий» підхід до категорії «публічне адміністрування» та його визначення як різноманіття усіх видів керуючих імперативних впливів на суспільні відносини як всередині держав, так й на наддержавному рівні. Виокремлено три рівні публічного адміністрування правового режиму підводної культурної спадщини: глобальний, регіональний та національний. Проаналізовано деякі форми та методи публічного адміністрування, що використовуються на кожному з них. Також визначено їх правовий базис. Акцентовано увагу на недоліках конвенцій з морського права 1982 р. та про охорону підводної культурної спадщини 2001 р. у зв'язку з відсутністю ефективного механізму контролю за дотриманням їх норм, спірністю окремих питань здійснення юрисдикції та підтвердження зв'язку держав з підводними знахідками. Це обумовлює занедбаність об'єктами підводної культурної спадщини значних руйнівних та протиправних впливів за цілковитого ігнорування шкоди, яка спричиняється людству та науці. При характеристиці регіонального рівня публічного адміністрування правового режиму підводної культурної спадщини звернено увагу на зусилля Європейського співтовариства у напрямку вироблення концептуальних підходів до формування нормативного базису та організаційних механізмів управління підводним археологічним та культурним надбанням. Також звернено увагу на субрегіональні тенденції у визначенні режиму та побудові охоронних механізмів підводної культурної спадщини у Балтійському регіоні та можливостях такої співпраці на рівні Ініціативи трьох морів, зокрема за участі України. Визначено основні недоліки національних законодавств щодо формування внутрішньодержавного правового режиму підводної культурної спадщини. Окреслено їх вірогідні причини. Проаналізовано законодавство України у сфері діяльності, спрямованої на підводну культурну спадщину, доведено його прогальність, незначний об'єм та визначено можливі напрями нормотворчих робіт.

Ключові слова: підводна культурна спадщина, міжнародна співпраця, регіональна співпраця, UNCLOS'82, Конвенція ЮНЕСКО 2001 р., юрисдикція, публічне адміністрування, правовий режим, морські простори.

Summary

Omelchenko A. I. Public administration of the legal regime of underwater cultural heritage. – Article.

The modern mechanism has been examined of public administration of the legal regime of underwater cultural heritage in this article. The author has supported a "broad" approach to the category of "public administration" and its definition as a variety of all types of governing imperative influences on social relations both within states and at the supranational level. The three levels have been marked out of public administration of the legal regime of underwater cultural heritage, they are: global, regional and national. Some forms and methods have been analyzed of public administration, that are used on each of them. Their legal basis has been also defined. The attention has been accented on the shortcomings of the Conventions on the Law of the Sea 1982 and on the Protection of underwater cultural heritage 2001, due to the lack of an effective mechanism for monitoring compliance with their norms, the controversy of the certain issues on implementation of jurisdiction and confirmation of the connection of states with underwater finds. This causes the objects of underwater cultural heritage are undergone significant destructive and illegal influences for the complete disregard of the harm, caused to humanity and science. When characterizing the regional level of public administration of the legal regime of underwater cultural heritage, the attention has been paid to the efforts of the European Community in the direction of developing conceptual approaches to the formation of a normative basis and organizational mechanisms of managing the underwater archaeological and cultural heritage. Also, the attention has been paid to the subregional trends in determining the regime and building the protection mechanisms of underwater cultural heritage in the Baltic region and opportunities for such cooperation at the level of the Three Seas Initiative, in particular with the participation of Ukraine. The main shortcomings have been determined of the national legislation on formation of an intrastate legal regime of underwater cultural heritage. Their probable causes have been outlined. The legislation of Ukraine has been analyzed in the sphere of activities, aimed at underwater cultural heritage, its progressiveness, the insignificant volume have been proved and the possible directions have been determined of rule-making work.

Key words: underwater cultural heritage, international cooperation, regional cooperation, UNCLOS'82, 2001 UNESCO Convention, jurisdiction, public administration, legal regime, maritime spaces.

А. О. Покровська

orcid.org/0000-0002-7239-0760

аспірантка кафедри цивільного права № 1

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ФЕНОМЕН «МОВЧАЗНОГО ПАРТНЕРСТВА» ДЕРЖАВИ ПРИ РЕАЛІЗАЦІЇ КРЕДИТОРОМ СПОСОБІВ САМОЗАХИСТУ В ДОГОВІРНИХ ВІДНОСИНАХ

Зважаючи на прогресивний розвиток сучасного світу, в якому правові відносини стають все більш складними та конкурентними, актуальність самозахисту в договірних відносинах набуває особливого значення. Неюрисдикційна форма захисту порушених прав дозволяє сторонам договору ефективно захищати свої інтереси, зменшувати власні ризики та забезпечувати належне виконання своїх зобов'язань, що сприяє уникненню непорозумінь та підвищує довіру між контрагентами. В умовах зростаючої соціальної обізнаності, застосування механізмів самозахисту для врегулювання спорів стає необхідністю, забезпечуючи стабільність договірних відносин.

В той же час, не можна заперечувати вагомий вплив держави на процес реалізації способів самозахисту сторонами договору на практиці. Саме держава відіграє важливу роль у створенні умов для самозахисту, забезпечуючи дозвільність таких дій та надаючи певні інструменти для регулювання та вирішення конфліктів, що виникають між сторонами договору.

Самозахист в законодавстві України визначається як застосування особою засобів протидії, які не заборонені законом та не суперечать моральним засадам суспільства. Законодавець додатково вказує, що способи самозахисту мають відповідати змісту права, що порушене, характеру дій, якими воно порушене, а також наслідкам, що спричинені цим порушенням. І відповідно такі способи або обираються особою, чії права порушено, або ж встановлюються договором чи актами цивільного законодавства (Цивільний Кодекс України, 2004 р., ст. 19). Таке розуміння законодавцем поняття самозахисту безумовно не розкриває його договірну природу, а тому при аналізі самозахисту в договірних відносинах слід додатково вказати, що він полягає у застосуванні кредитором як уповноваженою особою дій юридичного та фактичного характеру, які передбачені в договорі або законі, застосовуються особою самостійно або за сприяння третіх осіб від імені та за рахунок особи, чие зобов'язання порушене, в односторонньому порядку та незалежно від можливості звернення до компетентних органів за захистом своїх прав.

Відповідно, в законодавстві України чітко простежуються тенденція самостійності особи, чії права порушено при реалізації способів самозахисту в договірних відносинах. Це і є тією основною відмінністю юрисдикційної та неюрисдикційної форми захисту прав. Так, у випадку звернення до юрисдикційних органів особа отримує сприяння у вирішенні спору щодо порушення її прав, а реалізація способів захисту за допомогою неюрисдикційної форми захисту прав не залежить від діяльності судів чи інших компетентних органів. Підтримуючи саме такий підхід до поділу форм захисту не можна заперечити певний вплив держави на реалізацію способів самозахисту сторонами договору.

Так, у законодавстві США взагалі відсутнє законодавчо закріплене визначення самозахисту як форми захисту прав. Його ж практичне розуміння формується через існування судового прецеденту, який і забезпечує змістовне наповнення такої правової категорії, як самозахист. В той же час, в науковій юридичній літературі США поширеним є погляд на розуміння самозахисту «self-help» як форми відшкодування збитків, що виходить за рамки судового процесу і полягає у тому, що кредитор, використовуючи законні способи захисту, намагається відновити порушене право, припинити таке порушення або іншим чином захистити себе в договірних відносинах (St. John's Law Review, 1974, p. 661).

Аналізуючи безпосередньо механізм реалізації способів самозахисту, що є розповсюдженим в договірній практиці США, не важко помітити, що суди неоднозначно відносяться до

такої форми захисту прав та не завжди визнають самозахист правомірним. Відповідно, застосування самозахисту в договірних відносинах прямо або опосередковано пов'язане з дозволом на вчинення таких дій юрисдикційними органами.

Так, у справі «Blye v. Globe-Wernicke Realty Co» апеляційний суд постановив, що нью-йоркський закон про можливість власником готелю застосувати притримання до майна несправного боржника несумісний з концепцією належної правової процедури, а тому є неконституційним. Цей закон зокрема дозволяв притримати багаж або інше майно гостя, який порушив правила, без попереднього повідомлення або можливості бути заслуханим (Case: «Blye v. Globe-Wernicke Realty Co», 1973).

Законодавство України в свою чергу передбачає право кредитора, який правомірно володіє річчю, що підлягає передачі боржникові або особі, вказаній боржником, у разі невиконання ним у строк зобов'язання щодо оплати цієї речі або відшкодування кредиторів пов'язаних з нею витрат та інших збитків притримати її у себе до виконання боржником зобов'язання (Цивільний Кодекс України, 2004 р., ст. 594). При цьому, законодавець встановлює імперативне правило щодо зобов'язання кредитора негайно повідомити про такі дії боржника (Цивільний Кодекс України, 2004 р., ч. 1 ст. 595). Відповідно, не заперечуючи можливість здійснення притримання самостійно, можна простежити аналогічну логіку, що встановлена судовим прецедентом США: про застосування способу самозахисту необхідно повідомляти боржника.

Таким чином, аналізуючи підхід до притримання як способу самозахисту в договірних відносинах можна побачити певний зв'язок його реалізації з «мовчазного дозволу» держави. Так, встановлюючи певне правило застосування притримання як способу самозахисту, законодавець фактично закріплює дозвіл на його використання кредитором. В цьому випадку, вплив держави незначний, але він може посилитися у випадку, якщо притримання вийде за межі самозахисту і буде застосовано, наприклад, після належно виконаного боржником обов'язку. Це призведе до порушення прав справного контрагента і скоріше за все до судового розгляду справи про порушення меж здійснення самозахисту.

В іншій справі «Bond v. Dentzer» апеляційний суд США підтвердив законність нью-йоркського положення відповідно до якого кредитор отримує можливість самостійно стягнути борг з контрагента, який неналежно виконує зобов'язання. Не дивлячись на таке рішення суду, окружний суд північного округу Нью-Йорку скасував це рішення, вважаючи необхідним участь держави у здійсненні таких дій (Case: «Bond v. Dentzer», 1971).

На відміну від американського законодавця, судова практика України демонструє інший підхід до самостійного стягнення неустойки кредитором без звернення до юрисдикційних органів. Так, у Постанові Одеського апеляційного господарського суду у справі № 5017/1327/2012 суд вказав, що пред'явлені до стягнення відсотки за договором були правомірно включені банком до предмету застави за договорами застави майнових прав та самостійно списані в рахунок погашення існуючої заборгованості по відсоткам за кредитними договорами. Суд прямо вказав, що в цьому випадку банк правомірно здійснив самозахист своїх порушених прав (Постанова Одеського апеляційного господарського суду, 2012).

Важливим при аналізі питання «мовчазного партнерства» держави при реалізації кредитором права на самозахист в договірних відносинах є аналіз трьох альтернативних теорій, які запропонував американський суддя Фоулі:

1. Випадки, коли кредитор діє з «мовчазної згоди» держави. Так, держава дозволяє кредитору «обійти» судовий процес, застосувавши певні способи самозахисту з метою впливу на контрагента, який порушує його права. В цьому випадку, кредитор вчиняє дії в межах самозахисту, на які він має право у зв'язку із наявним дозволом держави.

2. Коли сторони договору самостійно, без втручання держави у сферу їх інтересів, укладають договір та забезпечують його виконання без державного примусу. Таким чином, способи самозахисту передбачаються в договорі та «легалізуються» ним. В такому випадку, держава зберігає нейтралітет та не втручається у здійснення особами права на самозахист.

3. Коли кредитор, вчиняючи дії в порядку самозахисту вже виконує державну функцію, адже реалізує своє право в межах існуючого законодавства (St. John's Law Review, 1974, p. 666-667).

Всі три запропоновані альтернативні теорії так чи інакше проявляються при здійсненні самозахисту в договірних відносинах. При цьому, судова практика США демонструє, що так чи інакше держава намагається повпливати на процес здійснення особою права на самозахист. Це пов'язано з тим, що у праві США застосування способів самозахисту в договірних відносинах скоріше виключення, аніж загальне правило.

Відповідно, простежується тенденція, дотримання концепції судового примусу при захисті порушених прав кредитора, що відповідно презюмує застосування юрисдикційної форми захисту прав. Саме тому це призводить до однозначного висновку, що американському законодавцю легше захистити права особи в судовому порядку, ніж наділити кредитора можливістю самостійно вчиняти дії щодо відшкодування збитків, завданих несправним контрагентом або застосування інших способів самозахисту в договірних відносинах, в тому числі й притримання.

Аналізуючи першу запропоновану суддею Фоулі теорію щодо участі держави в реалізації кредитором способів самозахисту в договірних відносинах слід вказати на те, що такий підхід проявляється і в законодавстві України. Так, в конструкції самозахисту, що пропонується у ЦК України закріплена «мовчазна згода» держави на вчинення кредитором певних юридичних та фактичних дій. Зокрема, в питаннях, що стосуються самозахисту в договірних відносинах, законодавець досить детально врегулював можливі способи його здійснення. Йдеться, передусім, про притримання (ст. 594 ЦК), заставу (ст. 572 ЦК), можливість відмовитися від договору, в разі порушення його умов контрагентом (ст. 615 ЦК) тощо. При цьому, законодавець дозволяє кредитору вчиняти закріплені у ЦК України фактичні та юридичні дії для захисту своїх прав за власною ініціативою, не звертаючись за відповідним дозволом на такі дії до юрисдикційних органів. Такий підхід до самозахисту в договірних відносинах і проявляється в тому, що законодавець лише встановлює загальні правила вчинення дій в межах самозахисту та дозволяє подальшу можливість оскаржити такі дії в судовому порядку. В цьому випадку, держава втручається у сферу самозахисту виключно у разі оспорювання таких дій особою щодо якої вони були застосовані.

Стосовно другої теорії впливу держави на здійснення самозахисту можна однозначно стверджувати, що в цьому випадку держава повністю перекладає відповідальність за вчинення дій в порядку самозахисту на сторін договору, наділяючи їх правом самостійно передбачити певні способи захисту в договорі та автоматично їх легалізувати в межах їх договірних відносин. Такий підхід однозначно утверджує думку про те, що способи самозахисту, які самостійно встановлюються сторонами в тексті укладеного між ними договору є прийнятними для них та не повинні перевірятися на предмет їх відповідності змісту права, що порушене, характеру дій, якими воно порушене, а також наслідкам, що спричинені цим порушенням, як це передбачено ч. 2 ст. 19 ЦК України.

Що стосується останньої запропонованої теорії, то вбачається, що вона дещо співзвучна з першою, адже фактично, як і перша дозволяє кредитору вчинити певні дії в порядку самозахисту на основі законодавчо закріпленої можливості вчинення таких дій самостійно, без звернення до юрисдикційних органів. В той же час, вбачається, що недоцільно вказувати на виконання кредитором в цьому випадку владних функцій держави, адже самозахист і полягає в можливості діяти самостійно, керуючись власними повноваженнями, які виникають у зв'язку з порушенням певних цивільних прав. Відповідно, відмежування юрисдикційної форми захисту прав від неюрисдикційної слід проводити з огляду на те, яким суб'єктом здійснюються дії по захисту порушених прав особи – чи самою цією особою, тобто самостійно, чи вона звертається за захистом до певних органів, наділених таким правом. Як вірно стверджує Пучковська І.І. з цього питання, при розгляді самозахисту варто акцентувати увагу не на змісті вчинених уповноваженою особою дій – фактичних чи юридичних, а виключно на формі їх вчинення – самостійно уповноваженою особою, без звернення до юрисдикційних органів. Саме тому, наділення кредитора владними повноваженнями щодо виконання державних функцій призвело б до повного нівелювання поділу форм захисту прав на юрисдикційну та неюрисдикційну, розмивши між ними основні рамки (Пучковська, 2017, с. 236).

Таким чином, проаналізовані підходи до участі держави при реалізації кредитором способів самозахисту в договірних відносинах дозволяють розглядати поняття «мовчазне партнерство держави» як феномен, що проявляється при реалізації способів самозахисту у вигляді надання дозволу держави на їх застосування шляхом прямої вказівки на це в законі або у вигляді дозволу на вчинення таких дій, у тих випадках, коли вони передбачені сторонами у договорі. Саме такий підхід до реалізації способів самозахисту в договірних відносинах утворює думку про те, що останні повинні бути передбачені договором або законом. Порівняльний аналіз законодавства України та США свідчить, що завдяки чіткому регулятивному впливу й існуванню норм, присвячених окремим способам самозахисту, кредитор в Україні здатний більш ефективно реалізовувати своє право на самозахист, на відміну від кредитора у США.

Література

- Цивільний Кодекс України: Закон України від 16. 01. 2003 № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40. Ст. 356
- St. John's Law Review (1974). «Self-Help» Remedies and Due Process. *Survey of N.Y. practice*, 48. 661-675.
- Blye v. Globe-Wernicke Realty Co (1973). *The Appellate Division of the Supreme Court in the First Judicial Department*. <https://casetext.com/case>
- Bond v. Dentzer (1971). *United States District Court, N. D. New York*. <https://law.justia.com/cases>
- Постанова Одеського апеляційного господарського суду від 27.09.2012 року у справі № 5017/1327/2012. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/26265798>
- Пучковська І. Й. (2017). Теоретичні проблеми забезпечення зобов'язань: монографія. Харків: Право, 2017. 472 с.

References

- Tsyvilnyi Kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 16. 01. 2003 № 435-IV. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2003. № 40. St. 356 [in Ukrainian]
- St. John's Law Review (1974). «Self-Help» Remedies and Due Process. *Survey of N.Y. practice*, 48. 661-675.
- Blye v. Globe-Wernicke Realty Co (1973). *The Appellate Division of the Supreme Court in the First Judicial Department*. <https://casetext.com/case>
- Bond v. Dentzer (1971). *United States District Court, N. D. New York*. <https://law.justia.com/cases>
- Postanova Odeskoho apeliatsiinoho hospodarskoho sudu vid 27.09.2012 roku u spravi № 5017/1327/2012. *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen*. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/26265798> [in Ukrainian]
- Puchkovska I. Y. (2017) Teoretychni problemy zabezpechennia zoboviazan : monohrafiia. Kharkiv: Pravo. [in Ukrainian]

Анотація

Покровська А. О. Феномен «мовчазного партнерства» держави при реалізації кредитором способів самозахисту в договірних відносинах. – Стаття.

У статті проаналізовано підходи до розуміння самозахисту в договірних відносинах на прикладі національного законодавства та законодавства Сполучених Штатів Америки. Авторка відзначає відсутність чіткого законодавчого закріплення самозахисту в американському законодавстві, на відміну від законодавства України. В той же час, у статті проаналізовано судові прецеденти на основі яких авторка робить висновок про обмеженість можливості застосування самозахисту в США. У статті вказується на прямий та опосередкований вплив держави на реалізацію способів самозахисту в договірних відносинах. Такий висновок робиться на основі аналізу трьох альтернативних теорій самозахисту, що були запропоновані відомим американським суддею Фоулі. Відповідно, перша теорія стверджує, що кредитор може діяти з «мовчазної згоди» держави, використовуючи самозахист для впливу на порушника права. Друга теорія покладає відповідальність за самозахист на сторони договору, надаючи останнім право самостійно включити такі способи в текст договору. Третя теорія обґрунтовує думку, що кредитор, застосовуючи самозахист, виконує державну функцію на основі існуючого законодавства. У статті також проаналізовано різні підходи американських та українських судів у питанні визнання самозахисту правомірним. Як стверджує авторка, американська судова практика поступово утворює підхід до самозахисту як такого, що повинен бути прямо санкціонований державою і тому часто визнає дії, вчинені кредитором в порядку самозахисту неправомірними. В свою чергу законодавство України встановлює загальні правила реалізації способів самозахисту, надає можливість оскаржувати ці дії в судовому порядку та утворює свободу кредитора при реалізації способів самозахисту в договірних

відносинах. Саме тому, авторкою робиться висновок, що в Україні державний вплив на таку форму захисту прав, як самозахист є незначним, порівняно з законодавством США.

Ключові слова: самозахист, способи самозахисту, мовчазне партнерство, договірні відносини.

Summary

Pokrovska A. O. The phenomenon of the state's "silent partnership" in the implementation of self-help methods in contractual relations by the creditor. – Article.

The article analyzes approaches to understanding self-help in contractual relations using the example of national legislation and the legislation of the United States of America. The author notes the absence of a clear legislative enshrinement of self-help in American legislation, in contrast to the legislation of Ukraine. At the same time, the article analyzes judicial precedents based on which the author concludes that the possibility of self-help in the United States is limited. The author points to the direct and indirect influence of the state on the implementation of self-help remedies in contractual relations. This conclusion in the article is based on the analysis of three alternative theories of self-help, which were proposed by the famous American judge Foley. Accordingly, the first theory states that the creditor can act with the "tacit consent" of the state, using self-help to influence the wrongdoer. The second theory places responsibility for self-help on the parties of the contract, giving them the right to independently include such remedies in the text of the contract. The third theory justifies that the creditor, using self-help, performs a state function based on existing legislation. The article also analyzes different approaches of American and Ukrainian courts in the issue of recognizing self-help as legitimate. American jurisprudence gradually approves the approach to self-help as such, which must be directly authorized by the state and often recognizes the actions taken by the creditor in the course of self-help as illegal. In turn, the legislation of Ukraine establishes general rules for the implementation of self-help remedies, provides the opportunity to challenge these actions in court, and affirms the creditor's freedom in the implementation of self-help remedies in contractual relations. That is why the author concludes that in Ukraine the state influence on such a form of rights protection as self-help is insignificant, compared to the legislation of the USA.

Key words: self-help, self-help remedies, silent partnership, contractual relations.

ЗМІСТ

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ПРАВА ТА ПОЛІТИКИ

С. В. Ківалов Формування кадрового потенціалу закладами вищої освіти в умовах війни.....	5
І. П. Андрусак Сексуальне насильство як вид домашнього насильства: активізація правових аспектів.....	11
В. М. Мельник Ідеї міжнародної правосуб'єктності в політичній діяльності та нормативних актах імператора Константина Великого.....	17
М. А. Панфьорова Організація державної влади в Україні: історико-правовий аналіз.....	27

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ТА ПОЛІТИЧНИХ ІНСТИТУТІВ

Н. А. Гербут, О. Д. Попов Абсентеїзм на виборах до європейського парламенту: досвід для України в контексті європейської інтеграції.....	34
Ю. В. Завгородня Історія становлення кібервійни як складової політичного процесу.....	42
Ю.-А. І. Никорович Аналітичні центри як суб'єкти політичного процесу.....	47
І. О. Продан Євроінтеграційний вектор української антикорупційної політики	52
А. І. Сушко, А. М. Прохоренко Політична пропаганда як складова інформативно-комунікативної діяльності органів державної влади.....	57
О. О. Чорний YouTube-канали воєнно-політичного сегмента як елемент українського громадянського суспільства.....	62

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН ТА БЕЗПЕКИ

L. I. Kormyuch, T. M. Krasnopolska, A. V. Pekhnik Soft power instruments in the system of ensuring national security.....	73
L. Ya. Kornat, N. Senchakevych State communications as a basis for countering russian propaganda.....	85
Ю. П. Мателешко Напрями та інституції «м'якого» впливу Китаю в Україні.....	93
В. С. Нікіфоренко, А. В. Віхтюк Оцінка безпекового середовища на державному кордоні України та прогноз його подальшого розвитку.....	101

Н. І. Субот <i>Міжнародний досвід протидії контрабанді трансплантаційних органів та інших анатомічних матеріалів людини</i>	110
М. В. Томашевська <i>Акції протесту проти Брекситу в медіа-дискурсі Великої Британії (червень 2016–2020 роки)</i>	118
Л. С. Хорішко <i>Публічна дипломатія України в країнах Африки у контексті викликів сьогодення</i>	125
І. І. Климчук, С. Ю. Орлов <i>Контрольно-моніторинговий механізм у сфері захисту прав людини Ради Європи: інституційний вимір</i>	131

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА

В. М. Братковський, К. А. Гурковська <i>Шляхи вдосконалення здійснення судового контролю в адміністративних справах щодо спорів, що виникають у сфері публічної служби</i>	139
А. І. Омельченко <i>Публічне адміністрування правового режиму підводної культурної спадщини</i>	145
А. О. Покровська <i>Феномен «мовчазного партнерства» держави при реалізації кредитором способів самозахисту в договірних відносинах</i>	153

CONTENTS

THEORETICAL ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF LAW AND POLITICS

Kivalov S. V. <i>Formation of personnel potential by institutions of higher education in conditions of war</i>	5
Andrusiak I. P. <i>Sexual violence as a type of domestic violence: activation of legal aspects</i>	11
Melnyk V. M. <i>International legal personality ideas in the political power system and normative acts of Emperor Constantine the Great</i>	17
Panforova M. A. <i>Organization of state authority in Ukraine: historical and legal analysis</i>	27

ACTUAL PROBLEMS OF FUNCTIONING OF SOCIAL AND POLITICAL INSTITUTIONS

Herbut N. A., Popov O. D. <i>Absenteeism at the elections to the European Parliament: experience for Ukraine in the context of European integration</i>	34
Zavhorodnya Yu. V. <i>The history of the formation of cyber war as a component of the political process</i>	42
Nykorovych Yu.-A. I. <i>Think tanks as subjects of the political process</i>	47
Prodan I. O. <i>Eurointegration vector of Ukrainian anti-corruption policy</i>	52
Sushko A. I., Prokhorenko A. M. <i>Political propaganda as a component of informative and communicative activities of state authorities</i>	57
Chornyj O. O. <i>YouTube channels of the military-political segment as an element of Ukrainian civil society</i>	62

ACTUAL PROBLEMS INTERNATIONAL RELATIONS AND SECURITY

Kormych L. I., Krasnopolska T. M., Pekhnik A. V. <i>Soft power instruments in the system of ensuring national security</i>	73
Kornat L. Ya., Senchakevych N. <i>State communications as a basis for countering Russian propaganda</i>	85
Mateleshko Yu. P. <i>Directions and institutions of China's soft influence in Ukraine</i>	93
Nikiforenko V. S., Vikhtiuk A. V. <i>Assessment of the security environment at the state border of Ukraine and forecast for its further development</i>	101
Subot N. I. <i>International experience in combating smuggling of transplant organs and other human anatomical materials</i>	110

Tomashevska M. V.
Protest actions against Brexit in the media discourse of Great Britain (June 2016–2020)..... 118

Khorishko L. S.
Ukraine's public diplomacy in Africa in the context of current challenges 125

Klymchuk I. I., Orlov S. Yu.
*Control and monitoring mechanism in the field of human rights protection
of the Council of Europe: institutional dimension* 131

CURRENT ISSUES PUBLIC AND PRIVATE LAW

Bratkovsky V. M., Gurkovska K. A.
*Ways of improving judicial control in administrative cases regarding disputes arising
in the field of public service* 139

Omelchenko A. I.
Public administration of the legal regime of underwater cultural heritage..... 145

Pokrovska A. O.
*The phenomenon of the state's "silent partnership" in the implementation of self-help methods
in contractual relations by the creditor* 153

Наукове видання

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПОЛІТИКИ

Збірник наукових праць

Випуск 72

Коректор – *В. В. Ізак*

Верстка – *Ю. В. Ковальчук*

Формат 60x84/8. Гарнітура Book Antiqua.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 18,83.
Замов. № 1023/644. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.